

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

**ANADOLU'DAKİ ARKEOLOJİK KAZILAR
(1860-1910)**

Burcu Kutlu Dilbaz
2502070297

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mahir AYDIN

İstanbul 2014

Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar (1860-1910)

Burcu Kutlu Dilbaz

ÖZ

Anadolu'daki arkeolojik kazılar; Avrupa'da Rönesans ile arkeoloji ve müzecilik kavramlarının gelişmesi sonucunda, getirdiği fikirlerden etkilenen arkeoloji meraklılarının, antik çağ sanat yapıtlarına yönelmeleri ile başka ülkelere eski eser arayışına çıkmaları sonucunda başlamıştır.

Anadolu'da bulunan çeşitli kültür ve medeniyetlerin yanı sıra, eski eser arayışında olan Avrupalıların dikkatini özellikle, Yunan ve Roma medeniyetlerinden kalma zengin eserler çekmiştir. Bu amaçla Anadolu'ya gelen gezginlerin ufak çaplı araştırmaları, daha sonra Anadolu'nun her tarafına yayılan irili ufaklı kazılara dönüşmüştür. Yabancıların yaptığı bu kazılar her ne kadar Maarif Nezareti tarafından izne bağlamışsa da, bazı araştırmacılar izin alırken bazıları izin almamıştır.

Avrupalılar, yaptıkları kazılar sonucunda aldığı eserleri, müzelerinde sergilemişlerdir. Bunun sonucunda da Osmanlı Devleti harekete geçmiş ve 1846'da Fethi Ahmet Paşa tarafından resmi ilk müze kurulmuştur. Bu tarihten itibaren Anadolu'da çıkarılan eski eserler kurulan müzede toplanmış ve sergilenmeye başlanmıştır. Ayrıca çıkarılan nizamnamelerle eserlerin yurtdışına çıkışı, engellenmeye çalışılmıştır. Yine de Anadolu'da yapılan kazılar sonucunda bir çok eser yurtdışına götürülmüştür. Götürülen eserlerin çoğu izinsiz kaçırılan eserler olduğu gibi; bir kısmı da izinli olarak, satılan, hediye edilen ve masraflara karşılık verilen eserlerdir.

Bu sırada 1869 yılında Müze-i Hümayun adını alan müze, 1881'de Osman Hamdi Bey'in müdür olmasıyla gelişmiştir. Osman Hamdi Bey eski eserlerin kazanılması adına bir çok çalışma yapmıştır. Özellikle eski eserlerin yurtdışına gitmesini engellemek, Osmanlı Devleti'nde müzeciliğin gelişimi, arkeolojik kazıların yapılması faaliyetleriyle, arkeolojinin sağlam temellere oturmasını sağlamıştır.

Archeological Excavations in Anatolia (1860 - 1910)

Burcu Kutlu Dilbaz

ABSTRACT

Archeological excavations in Anatolia starts as archeology and museum concepts progress after renaissance and archeological and ancient architecture enthusiast starts to explore these arts in other countries.

Besides various cultural heritage from ancient states in Anatolia, rich ruins from ancient Greeks and Romans attracted Europeans' attention. Explorers who came to Anatolia for this reason, started performing excavations after brief research. Even though the excavations were supposed to get permissions from authorities, some were performed without any permission.

As Europeans presented the ruins taken from Anatolia in their own museums, Ottomans reacted and first official museum was established in 1846 by Fethi Ahmet Pasha. Later, ruins from Anatolia was started to be presented in this museum. Also, new laws were introduced to prevent the ruins being taken out of the country. Nevertheless, many ruins were taken out of the country. While many of them were taken out of the country illegally, some were given as gifts, purchased or exchanged items.

Meanwhile, the museum which was renamed as Muze-i Humayun in 1881, started to make good progress under the administration of Osman Hamdi Bey. Osman Hamdi Bey had spent significant efforts to reclaim the ruins back to Ottoman land. Especially, his efforts to prevent ruins being taken to other countries, to improve museums in Ottoman and to perform excavations by Ottomans resulted to establish archeology onto firm foundations in Ottomans.

ÖNSÖZ

Avrupa’da arkeolojinin gelişmesi, antik uygarlıklar bakımından bir açık hava müzesi konumundaki Anadolu’ya olan ilgiyi, daha da arttırmıştır. Bu nedenle, sayısız derecede arkeolojik eserin bulunduğu bu topraklara, geziler yapıldığı gibi, her köşesinde de, kazılar yapılmaya başlanmıştır. Böylece Anadolu, toprakları içinde barındırdığı zengin eserler ile birlikte, arkeologların en gözde adresi olmuştur. Ancak bu durum, Osmanlı Devleti’nin çöküşünü hızlandıran; yabancı okullar, misyoner faaliyetleri ve demiryolları gibi konuların, yardımcı unsuru da olacaktır. Çünkü bu arkeolojik cazibe, daha sonra siyaset ve etnik unsur konuları ile aynı noktaya uzanacaktır. Bu arkeologların, bölge halkının yaşayış tarzı ve kültürel özellikleri konusunda elde ettikleri bilgi, kendi ülkeleri için, arkeolojik eserden sonraki, ikinci kazanımları olacaktır.

Bu nedenle, tezimizin konusunu, Osmanlı Devleti’nin Anadolu toprağında yapılan arkeolojik kazılar teşkil etmiştir. Avrupa’da arkeoloji bilincinin olgunlaşmasından sonra, yeni objeler için arkeolojik keşif yapma ihtiyacı, Anadolu’daki kazıları başlatmıştır. Ancak bundan önce, bir “ön dönem” yaşanacaktır. Bu dönemde yapılan inceleme gezisi sonuçları, Avrupa arkeoloji dünyasını, Anadolu’nun zenginliği konusunda bilgilendirdiği gibi, bir sonraki dönemde, arkeolojik kazıların başlamasına da neden olacaktır.

Bundan dolayı tezimizi, 1860 yılı ile başlattık ve 1910 yılında bitirdik. Bu bitiş, yalnız Osman Hamdi Bey’in ölümünden değil, arkeolojik kazıların da sona ermesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü bu idealist arkeolog ve müze müdürü, Osmanlı toprağındaki üst düzey ve Avrupa ölçeğinde kazılar yaptığı gibi, yalnızca bilim adına ve herhangi bir kuşkuya gerek olmaksızın, yabancı meslektaşlarına da yardımcı olmuştur. Ayrıca 1910 yılı; Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı gibi, sıkıntılı ve uzun bir sürecin de başlangıcıdır. Bu ortamda Anadolu’da arkeolojik kazı yapmak, oldukça lüks sayılan ve önem derecesi birkaç basamak aşağıya inen, bir konu olacaktır.

Arkeolojik kazılar, öncelikle ve genel olarak, yabancıların yaptığı faaliyetler olarak karşımıza çıkar. Osmanlı Devleti'nde bu konuda gelişen bilinç, oldukça geç bir tarih, Osman Hamdi Bey'in müze müdürü olduğu, 1881 yılında başlar. Bunun bir etkisi olarak da, her ne kadar arkeoloji konusunda yayınlanan ilk nizamname 1869 tarihli olsa da, bilinçli bir düzenleme, 1884 Nizamnamesi ile getirilecektir.

Yukarıdaki gerekçelerden dolayı, dört bölüm üzerine kurduğumuz tezimizin üç bölümünü, yabancı arkeologlara ayırmak zorunda kaldık. Birinci Bölüm'de, daha sonraki dönemde arkeologları yönlendiren ve Anadolu konusunda bilgi toplama amaçlı olan, araştırma gezilerini anlatmaya çalıştık. İkinci Bölüm'de ise, Anadolu'da yapılan kazıları anlatmaya çalıştık. Üçüncü Bölüm'de de, Anadolu'dan götürülen eserleri anlatmaya çalıştık. Dördüncü Bölüm'de, Osmanlı Devleti'nin arkeoloji politikasını anlatmaya çalıştık.

Kullandığımız kaynak bilgisinin önemli ve asıl kısmını, Osmanlı Arşivi'nin belgeleri oluşturdu. Bu çalışma sırasında, iki önemli zorluk, dikkat çekicidir. Bunlardan birincisi, arşiv belgelerinin, arkeoloji bilgi ve bilincinden uzak olarak kaleme alınması ise, ikincisi de, arkeoloji literatürünün, çoğunlukla aynı bilgiyi tekrarlamasıdır. Bu çalışmanın, daha sonra yapılacak çalışmalar için, orijinal kaynaklara inilerek hazırlanmış, genel bir örnek olacağı umudundayız.

Çalışmalarında bana yardımcı olan; Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin değerli çalışanlarına; ilgi ve yardımını esirgemeyen hocalarım Prof. Dr. Ali Fuat Örenç, Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan, Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu, Doç. Dr. Gültekin Yıldız, Yrd. Doç. Dr. Şamil Mutlu, Yrd. Doç. Dr. Neriman Hacısalihoğlu'na; önerileri ile çalışmamızı yönlendiren Prof. Dr. Mustafa Hamdi Sayar, Prof. Dr. Arzu Tozduman Terzi'ye; bilgi paylaşımında bulunan Yrd. Doç. Dr. Metin Ünver'e; bürokratik iş yükümü hafifleten Araş. Gör. Adem Korkmaz, Araş. Gör. Mustafa Tanrıverdi ve Araş. Gör. Cemal Atabaş'a, tez süresince her türlü desteği veren aileme, sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Nihayet zengin bilgi birikimi, derin düşünceleri ve geniş ufkuyla her zaman ilgi gördüğüm, aynı zamanda mütevazı ve nezaket timsali kişiliğinden etkilendiğim, tez danışmanım ve saygı değer hocam Prof. Dr. Mahir Aydın'a, özellikle de üzerimdeki emeğinden dolayı sonsuz teşekkür ve şükranlarımı sunuyorum.

Burcu Kutlu Dilbaz

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii

GİRİŞ

ARKEOLOJİNİN DOĞUŞU

A) Eski Eser Bilincinin Oluşumu.....	1
B) Avrupa’da Eski Eserlerle İlgili Düzenlemelerin Ortaya Çıkışı.....	3
1) İtalya.....	5
2) Danimarka.....	6
3) İsveç.....	7
4) Portekiz.....	7
5) Fransa.....	8
6) Almanya.....	10
7) Avusturya.....	12
8) Yunanistan.....	13
9) İngiltere.....	14
10) Diğer Ülkeler.....	15
C) Osmanlı Devleti’nde Eski Eserlerle İlgili Düzenlemelerin Ortaya Çıkışı.....	16

BİRİNCİ BÖLÜM

YABANCI ARKEOLOGLARIN ANADOLU’YA İLGİSİ

A) Anadolu’ya Arkeoloji Amaçlı Gelen Gezginler.....	19
1) Anadolu’da Gezginlere Uygulanılan Düzenlemeler.....	21
2) Yabancıların Arkeoloji Amaçlı Gezileri.....	26
B) Anadolu’ya Gelen Yabancı Araştırmacılar.....	37
1) Alman Araştırmacılar.....	38

2) İngiliz Araştırmacılar.....	47
3) Fransız Araştırmacılar.....	57
4) Avusturyalı Araştırmacılar.....	60
5) Amerikalı Araştırmacılar.....	65

İKİNCİ BÖLÜM

YABANCILARIN ANADOLU'DAKİ ARKEOLOJİK KAZILARI

A) İngilizlerin Anadolu'daki Arkeolojik Kazıları.....	70
1) İngilizlerin Efes'teki Kazıları.....	71
2) İngilizlerin Bodrum'daki Kazıları.....	74
3) İngilizlerin Alacahöyük'teki Kazıları.....	75
4) İngilizlerin Kyzikos'taki Kazıları.....	76
5) İngilizlerin Diğer Kazıları.....	77
B) Almanların Anadolu'daki Arkeolojik Kazıları.....	81
1) Almanların Bergama'daki Kazıları.....	84
2) Almanların Milet'teki Kazıları.....	87
3) Almanların Didim'deki Kazıları.....	89
4) Almanların Truva'daki Kazıları.....	91
5) Almanların Gordion'daki Kazıları.....	94
6) Almanların Priene'deki Kazıları.....	95
7) Almanların Libysa'daki Kazıları.....	96
8) Almanların Van Kalesi'ndeki Kazıları.....	97
9) Almanların Toprakkale'deki Kazıları.....	98
10) Almanların Nemrut'taki Kazıları.....	100
11) Almanların Diğer Kazıları.....	101
C) Avusturyalıların Anadolu'daki Arkeolojik Kazıları.....	104
1) Avusturyalıların Xanthos'taki Kazıları.....	105
2) Avusturyalıların Trysa'daki Kazıları.....	106
3) Avusturyalıların Limyra'daki Kazıları.....	107
4) Avusturyalıların Efes'teki Kazıları.....	107
5) Avusturyalıların Diğer Kazıları.....	109
D) Fransızların Anadolu'daki Arkeolojik Kazıları.....	112
1) Fransızların Milet'teki Kazıları.....	114

2) Fransızların Didim'deki Kazıları.....	116
E) Amerikalıların Anadolu'daki Arkeolojik Kazıları.....	118
1) Amerikalıların Assos'taki Kazıları.....	118
2) Amerikalıların Knidos'taki Kazıları.....	120
3) Amerikalıların Loryma'daki Kazıları.....	120
4) Amerikalıların Magnesia'daki Kazıları.....	121
5) Amerikalıların Sardes'teki Kazıları.....	121
F) Diğer Ülkelerin Anadolu'daki Arkeolojik Kazıları.....	122
1) İtalyanların Anadolu'daki Arkeolojik Kazıları.....	122
2) Rusların Anadolu'daki Arkeolojik Kazıları.....	123
3) Danimarkalıların Anadolu'daki Arkeolojik Kazıları.....	125

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU'DAN YURTDIŞINA ÇIKARILAN ARKEOLOJİK ESERLER

A) Anadolu'dan Kaçırılan Arkeolojik Eserler.....	131
1) Xanthos'tan Kaçırılan Arkeolojik Eserler.....	132
2) Bodrum'dan Kaçırılan Arkeolojik Eserler.....	133
3) Knidos'tan Kaçırılan Arkeolojik Eserler.....	134
4) Efes'ten Kaçırılan Arkeolojik Eserler.....	135
5) Bergama'dan Kaçırılan Arkeolojik Eserler.....	143
6) Truva'dan Kaçırılan Arkeolojik Eserler.....	148
7) Assos'tan Kaçırılan Arkeolojik Eserler.....	151
8) Trysa'dan Kaçırılan Arkeolojik Eserler.....	152
9) Magnesia'dan Kaçırılan Arkeolojik Eserler.....	152
10) Priene'den Kaçırılan Arkeolojik Eserler.....	153
11) Milet'ten Kaçırılan Arkeolojik Eserler.....	155
12) Didim'den Kaçırılan Arkeolojik Eserler.....	157
13) Zincirli'den Kaçırılan Arkeolojik Eserler.....	159
14) Sardes'ten Kaçırılan Arkeolojik Eserler.....	161
15) Boğazköy'den Kaçırılan Arkeolojik Eserler.....	161
16) Afrodisyas'tan Kaçırılan Arkeolojik Eserler.....	163
17) Nysa'dan Kaçırılan Arkeolojik Eserler.....	164
18) Diğer Kaçırılan Arkeolojik Eserler.....	165

B) Anadolu'dan İzinli Olarak Çıkarılan Arkeolojik Eserler.....	166
1) Arkeolojik Eserin Verilmesi.....	168
a) Yurtdışındaki Müzelerde Bulunan Esere Eklemek İçin Verilmesi...170	
b) Müze-i Hümayun'a Nakletme Masraflarına Karşılık Verilmesi.....171	
2) Arkeolojik Eserin Hediye Edilmesi.....	174
a) Gelen Hediyeler.....	174
b) Giden Hediyeler.....	176
3) Arkeolojik Eserin Satılması.....	177
4) Arkeolojik Eserin Yurtdışındaki Müzelerdeki Eserlerle Değişimi.....	180

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN ARKEOLOJİ POLİTİKASI

A) Osmanlı Devleti'nde Eski Eserlerle İlgili Düzenlemeler.....	183
1) 1869 Eski Eser Nizamnamesi.....	183
2) 1874 Eski Eser Nizamnamesi.....	185
3) 1884 Eski Eser Nizamnamesi.....	186
4) 1906 Eski Eser Nizamnamesi.....	191
B) Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Algısı.....	192
1) Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Tanımı.....	193
2) Osmanlı Devleti'nde Eski Esere Sahip Olma Hakkı ve Ayrıntıları.....	195
3) Osmanlı Devleti'nde Eski Eserin Korunması.....	196
4) Osmanlı Devleti'nde Eski Esere Verilen Önem.....	200
5) Osmanlı Devleti'nde Eski Eserin Tahribi.....	201
C) Osmanlı Devleti'nde Kazılarla İlgili İşlemler.....	203
1) Kazı İzinleri.....	203
a) Kazı İzni İçin İzlenilecek Yol ve İzin Örnekleri.....	206
b) Kazı İzin Belgesi Verilmesi İçin Gerekli Koşullar.....	207
(1) Kazı İzinlerini Kimler Alabilir.....	209
(2) Kazı İzinlerini Kimler Alamaz ve Yasaklar.....	209
c) İzinsiz Kazılar.....	210
2) Kazı İşlemlerinde Yaptırımlar.....	210
a) Kazı Yapılamayacak Yerler.....	210
b) Kazılarda Ceza Kuralları.....	213

(1) Taşınamayan Eski Eserlerde Ceza Kuralları.....	215
(2) Taşınabilen Eski Eserlerde Ceza Kuralları.....	217
c) Devletin Kazıyı Durdurması.....	218
3) Kazı İşlemlerinde Gerekli Uygulamalar.....	219
a) Kazılar İçin Verilen Süre.....	219
b) Kazılarda Gözlemci Memur Görevlendirilmesi.....	221
c) Kazılar Sırasında Yapılan Harcamalar.....	223
4) Kazılarda Bulunan Eserlere Yapılan İşlemler.....	225
a) Eski Eserin Değerlendirilmesi.....	226
b) Kazı Yapılan Yerlerde Arazi Hakkı.....	226
5) Kazılarda Eski Eserler İçin Uygulanılan Teknikler.....	227
a) Kazılarda Fotoğraf Çekimi.....	227
b) Kazılarda Model Alma.....	230
c) Kazılarda Harita Çizimi.....	231
6) Eski Eserin Taşınma İşlemi.....	233
a) Yurtdışına Çıkarılan Eserlerin Gümrük İşlemleri.....	233
b) Yurtiçinde Taşınan Eserlerin Nakil İşlemleri.....	235
D) Osmanlı Devleti'nde Müze.....	237
1) Osman Hamdi Bey'e Kadar Müze.....	237
a) Fethi Ahmet Paşa'nın Müzeyi Kurması.....	239
b) Edward Goold Döneminde Müze.....	243
c) Philip Anton Dethier Döneminde Müze.....	245
2) Osman Hamdi Bey Döneminde Çağdaşlaşan Müze.....	248
3) Osman Hamdi Bey'in Anadolu'daki Kazıları.....	255
a) Nemrut Dağı Kazısı.....	256
b) Lagina Kazısı.....	257
c) Sakçagözü Kazısı.....	257
SONUÇ	261
KAYNAKÇA	263
EKLER	279
ÖZGEÇMİŞ	303

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1: Anadolu’da Araştırma Yapan Yabancı Araştırmacılar (1860-1910).....	66
Tablo 2: Anadolu’da İngilizlerin Kazı ve Araştırmalar Kronolojisi.....	78
Tablo 3: Anadolu’da Almanların Kazı ve Araştırmalar Kronolojisi	101
Tablo 4: Anadolu’da Avusturyalıların Kazı ve Araştırmalar Kronolojisi.....	110
Tablo 5: Anadolu’da Fransızların Kazı ve Araştırmalar Kronolojisi.....	117
Tablo 6: Anadolu’daki Arkeolojik Kazı Alanları (1860-1910).....	126
Tablo 7: 1910’da Müze Kütüphanesi’ndeki Kitaplar ve Risaleler.....	253
Tablo 8: 1910’da Müze’de Bulunan Sikke, Madalya ve Mühürlerin Miktarı.....	254
Tablo 9: 1910’da Müze’de Bulunan Eski Eserlerin Miktarı.....	255
Tablo 10: Anadolu’da Osmanlı Devleti’nin Kazılarının Kronolojisi.....	260

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.e.	: Aynı eser
A.y.	: Yazara ait son zikredilen yer
A.MKT.MHM.	: Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı
A.MKT.MVL.	: Sadaret Mektubi Kalemî Meclis-i Vala Evrakı
A.MKT.NZD.	: Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Devair Evrakı
A.MKT.UM.	: Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilayat Evrakı
BEO.	: Bab-1 Ali Evrak Odası Evrakı
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
C.HR.	: Cevdet Hariciye
Çev.	: Çeviren
DH.EUM.2.Şb.	: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye İkinci Şube
DH.EUM.SSM.	: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Seyrüsefer Kalemî
DH.İ.UM.	: Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı
DH.İD.	: Dahiliye Nezareti İdare Evrakı
DH.KMS.	: Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Evrakı
DH.MKT.	: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî
DH.MUİ.	: Dahiliye Nezareti Muhaberat-1 Umumiye İdaresi Evrakı
Ed.	: Editör
HAT.	: Hatt-1 Hümayun
HR.İM.	: Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı
HR.MKT.	: Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı
HR.SYS.	: Hariciye Nezareti Siyasi
HR.TO.	: Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı
İ.A.M.A.	: İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivi

İ.DH.	: İrade Dahiliye
İ.HR.	: İrade Hariciye
İ.HUS.	: İrade Hususi
İ.MF.	: İrade Maarif
İ.MMS.	: İrade Meclis-i Mahsus
İ.MVL.	: İrade Meclis-i Vala
İ.ŞD.	: İrade Şura-yı Devlet
MF.MKT.	: Maarif Nezareti Mektubi Kalemî Belgeleri
MF.MÜZ.	: Maarif Nezareti Müze-i Hümayun Müdüriyeti
MV.	: Meclis-i Vükela Mazbataları
NDB	: Neue Deutsche Biographie
nr.	: Numara
ÖBL	: Österreichisches Biographisches Lexikon
s.	: Sayfa
Sa.	: Sayı
TTK yay.	: Türk Tarih Kurumu Yayınları
Y.A.HUS.	: Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y.A.RES.	: Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
Y.EE.KP.	: Yıldız Sadrazam Kamil Paşa Evrakı
Y.MTV.	: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK.ASK.	: Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat
Y.PRK.AZJ.	: Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnaller
Y.PRK.BŞK.	: Yıldız Perakende Evrakı Baş Kitabet Dairesi Maruzatı
Y.PRK.DH.	: Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.EŞA.	: Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik
Y.PRK.HR.	: Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.MF.	: Yıldız Perakende Evrakı Maarif Nezareti Maruzatı
Y.PRK.PT.	: Yıldız Perakende Evrakı Posta ve Telgraf Nezareti Maruzatı
Y.PRK.TKM.	: Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği
Y.PRK.UM.	: Yıldız Perakende Evrakı Umumi

Y.PRK.ZB. : Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye Nezareti Maruzatı
ZB. : Zabtiye Nezareti Evrakı

GİRİŞ

ARKEOLOJİNİN DOĞUŞU

A) Eski Eser Bilincinin Oluşumu

Arkeoloji kavramı, ilk olarak Avrupa’da 15. ve 16. yüzyıllarda eski eserlere karşı olan ilgi ile başlamıştır. Bu ilgi ile birlikte, antik çağ uygarlıklarına ve bu çağa ait kültür eserlerine karşı olan eğilim de giderek artmıştır. Fakat bu dönemde eski eserlere karşı olan ve yalnızca ilgi düzeyinde kalan bu eğilimin, arkeoloji ve müzecilik düzeyinde olduğunu söylemek zordur. Arkeoloji alanındaki ilk kıpırdanmalar, ancak Rönesans ile birlikte başlamıştır. Rönesans ile birlikte gelen fikirler, bu fikirlerden etkilenenlerin antik çağ sanat yapıtlarına ilgi göstererek onlara sahip olmak istemesi ve soyluların da bu alandaki çalışmalara maddi destek vermesi ile arkeolojinin oluşumuna zemin hazırlanmıştır. Ancak bu konudaki faaliyetler, geneli kuşatmaktan uzak olup, özel koleksiyonculuk anlayışı ile sınırlıdır.¹ Bu dönemde özel koleksiyon olarak toplanan eski eserlerin halk için sergilenmesi amacı ile saray, varlıklı kişilerin evleri ya da dini mekanlar, müzeye dönüştürülmüştür.² Bu müzelerin ilgi görmesi ve dünyada bu konuya karşı uyanan merakın bir araya gelmesi sonucu, ilk dönemdeki faaliyetler, yeni arkeolojik eserlerin keşfine gidecek yolda bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştır.³ Yani eski medeniyetlerin kültürünü temsil eden eserlerin, müzelerde sergilenmesi ile bir bakıma geçmiş medeniyet sahiplenilmiş ve müzelere yeni eserler kazandırmak için, yeni arkeolojik alanlara ilgi duyulmuştur.

¹ Gül Kundakçı, “19. Yüzyılda Anadolu Arkeolojisine ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım”, **XIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 4-8 Ekim 1999)**, C. III, II. Kısım, Ankara 2002, s. 1083.

² Tomur Atagök, “Müze-Toplum İlişkisinde Eğitim”, **Yeniden Müzeciliği Düşünmek**, YTÜ Basım Yayın Merkezi, İstanbul 1999, s. 143.

³ Wendy M. K. Shaw, **Osmanlı Müzeciliği: Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi**, (Çev. Esin Soğancılar), İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 8-9.

Bu ilgi ile birlikte arkeoloji meraklıları, çeşitli konuların araştırmasına yönelmiştir. Bunlar; Rönesans'ın getirdiği yeni düşünceler yardımı ile Ortaçağ karanlığı öncesinde, görkemli bir Avrupa geçmişinin olup olmadığı, Tevrat ve İncil'de geçen yerlerin gerçekliği ya da Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'ndan ayrılan halkların, daha önce de ulus halinde var olup olmadıkları, sayılabilir.⁴ Böylece arkeoloji meraklıları, ister Roma İmparatorluğu kültürüne ait eserler olsun, ister kutsal kaynaklarında geçen yerler olsun, kendi kültüründen olup olmadığına bakmaksızın, tüm insanlığı kapsayacak biçimde, uygarlık tarihini benimsemişlerdir. Bu benimseme, 17. yüzyıldan başlayarak Avrupa kamuoyunda, “dünya kültür mirasını sahiplenme” ilkesinin oluşumunu sağlamıştır.⁵

Bu düşünce çerçevesinde hareket eden Avrupalılar, genellikle kendi ülkelerinin dışındaki yerlerden eski eserleri toplayarak, onları kurtardıklarını bildirmişlerdir. Avrupalılara göre, kurtarılan bu eserler, ya ihmal edilmiş ya da tahrip edilmiştir. Bu nedenle eski eserleri oralardan alarak ve onları, özenle inceleyip koruyan bilim insanına teslim ederek, eski eser koruyuculuğu yaptıklarını iddia etmişlerdir. Bu eserlerin toplanması sonucunda, yeni koleksiyonlar ve müzeler oluşmuştur. Farklı uygarlıklardan geriye kalan eserleri, bütünlüklü ve tarihsel bir disiplinde, yeniden bir araya getirmişler ve böylece, coğrafya olarak kendilerinin uzağındaki kültürel mirası, Avrupalıların ayağına götürmüşlerdir.⁶

Arkeolojinin, antik kültürleri dolaysız yoldan tanımaya olanak sağlayan bir bilim dalı olarak gelişmesi ise, 18. yüzyılın ortalarında olmuştur. Bu tarihte eskiçağ tarihine ışık tutan ve arkeoloji merakını körükleyen *Herculaneum* ve *Pompei* kazıları yapılmıştır. Bu kazılarda ortaya çıkan malzemenin incelenmesi ve yayınlanması, gözleri antik uygarlıkların izlerini taşıyan topraklara yöneltmiştir.⁷ Bu topraklardan getirilen eserler ile müzeler kurulmaya başlanmıştır. Bugünkü anlamda ilk müze ise, 1683'te İngiltere'de Oxford Üniversitesi'nin bir bölümü olarak, Ashmoleon Müzesi adıyla kurulmuştur. Bu ilk oluşumu;1750'de Paris'te Luxembourg, 1753'de British

⁴ Mehmet Özdoğan, **Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s. 71.

⁵ A.e., s. 81.

⁶ Shaw, a.g.e., s. 29.

⁷ Kundakçı, a.g.e., s. 1083.

Museum⁸, 1773'te Amerika'da Charleston, 1785'te Philadelphia ve 1790'da New York'ta Tammany Society müzesinin açılışı izlemiştir.⁹

Fransız Devrimi'ni izleyen yıllarda, eskiçağa ve arkeolojiye karşı gelişen ilgi, eski eser koleksiyonculuğunun yerini alan ulusal müzelerin yaygınlaşması ile daha da artmıştır. Fransız düşünürlerinin, krallığa ait koleksiyonların halka açılmasına ilişkin gösterdikleri çabalar sonucunda Louvre Sarayı, 27 Temmuz 1793 tarihinde müze olarak düzenlenmiştir ki, bu olay, bilimsel müzecilik açısından bir dönüm noktasıdır. Diğer bir dönüm noktası ise, 1798'de Napoleon Bonaparte'ın, Mısır seferi sırasında beraberinde getirdiği bir grup oryantalistin, keşfettiği tarihi hazineleri Fransa'ya taşımasıdır. Bu faaliyet, gelişmekte olan müzelere antik eser kazandırma düşüncesini ve bu düşünce ile doğuya yönelmenin de bir göstergesidir.¹⁰

Eski eser bilincinin doğuşu ile modern anlamda müzeciliğe doğru giden adımlar, Avrupa'da 19. yüzyıla gelindiğinde atılmıştır. Bu dönemin en büyük farkı, müzedelerki eserler için, standart bir sınıflandırmanın yapılması ve bu konuda görselliğin öne çıkması olmuştur.¹¹

B) Avrupa'da Eski Eserlerle İlgili Düzenlemelerin Ortaya Çıkışı

Eski eserlerle ilgili bilincin doğuşuyla, bu eserleri koruma bilinci de oluşmaya başlamıştır. Tarihin her dönemine ait eserlerin özenle korunması ve bugünkü anlamda eski eser hukukunun doğması, ancak 18. yüzyılın ikinci çeyreğinde ortaya çıkar. İlk önce İtalya'da görülen bu gelişme, Roma

⁸Halit Çal, British Museum'un kuruluş tarihi 1759 olarak vermiştir (Halit Çal, "Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Eski Eser Politikası", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), I. Cilt, Ankara 1990, s. 42); British Museum'un kuruluş tarihi için bkz. http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/highlight_objects/archives/t/the_british_museum_a_ct_of_1753.aspx (22.07.2014).

⁹Çal, "Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Eski Eser Politikası", s. 42.

¹⁰Kundakçı, **a.g.e.**, s. 1083.

¹¹Shaw, **a.g.e.**, s. 10-11.

İmparatorluğu'na ait kültürel mirasın korunması için ve Roma Hukuku'na ait koruyucu hükümlerin canlandırılması ile başlamıştır.¹²

Avrupa'da İtalya'nın yanı sıra Yunanistan da, eski eser bakımından oldukça zengin bir ülkedir. Bu nedenle, Yunanistan'daki eski eserleri korumak için yasa çıkarıldığı gibi, bunlar diğer ülkelere göre daha katı kurallar içermektedir. Çünkü bu eserler, yalnız arkeolojik özellik göstermeyip, aynı zamanda kendi geçmişine ait olmak özelliği de taşırlar. Tüm bunlara rağmen Yunanistan ve İtalya'da eski eserler, yoğun bir şekilde, kanunsuz yollardan yurt dışına çıkarılmıştır. Eski eser bakımından zengin olan bu ülkeler, yasalarında eski eser kaçakçılığı ile ilgili düzenlemelerde, bu davranışları suç olarak nitelemişlerdir. Ayrıca ülkelerinde bulunan eski eserler üzerinde, devlet mülkiyeti sistemini benimsemişlerdir.¹³

Bugün yurtdışındaki birçok müzeye gidildiğinde, Osmanlı Devleti döneminde Anadolu'dan kaçırılan eserlerin yanısıra İtalya ve Yunanistan'dan da kaçırılmış eserlere rastlanmaktadır. Örneğin; Fransa'nın Louvre Müzesi'nde sergilenen Roma dönemine ait olan eserlerin çoğu, buralardan getirilen eserlerdir. Osmanlı Devleti gibi İtalya ve Yunanistan da eski eserleri elinde tutma konusunda yoğun çaba sarf etmelerine rağmen, başarılı olamamışlardır.

Avrupa'daki diğer ülkeler, eski eser açısından Yunanistan ve İtalya kadar zengin değildir. Özellikle 19. yüzyılda, İsviçre, Almanya ve İngiltere, geçmiş kültürlerine ait eski eserlerin, yasal olmayan yollardan getirilerek alıcılar ile bulunduğu ülkeler olmuştur. Bu yüzden bu ülkeler, eski eser elde etme konusunda "pazar ülke" olarak nitelendirilmiştir. Çünkü bu ülkeler, eski eser zengini olan kaynak ülkelere göre, daha liberaldir ve katı kurallar içermeyen yasal düzenlemeye sahiptirler. Neredeyse tüm Avrupa Devletleri, eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasıyla ilgili kurallar koymuşlardır. Ayrıca, yurt dışına çıkartma kısıtlamalarını, farklı şekillerde

¹² Ahmet Mumcu, "Eski Eserler Hukuku ve Türkiye", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XXVI, S. 3-4, Ankara 1969, s. 53-54.

¹³ Ümit Ceylan, "Taşınabilir Kültür Varlığı ve Kaçakçılığı Suçu, (Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu m.32, 68)", Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2008, s. 164.

derecelendirerek yürürlüğe koymuşlardır.¹⁴ Avrupa’da eski eserlerle ilgili düzenlemeler, ilk olarak İtalya ve sonrasında Danimarka, İsveç, Portekiz, Fransa, Almanya, Avusturya, Yunanistan ve İngiltere’de ortaya çıkmıştır. Bu konuya değinmemizin nedeni, Avrupa’daki eski eser yasalarının ortaya çıkışını ve Osmanlı Devleti’ndeki düzenlemelerin hangi koşullarda yapıldığı anlatmak olacaktır.

1) İtalya

İtalya’da eski eserlerle ilgili düzenlemeler, diğer ülkelere göre daha erken tarihlerde başlamıştır. Bunun nedeni, İtalya’da diğer Avrupa ülkelerine nazaran sayısız eser bulunduğundan, bu eserleri korumak ve bunun için de, yasak kazılarının önüne geçmektir.¹⁵ Bu ülkede eski eserlere verilen önem, XVI. yüzyılda soyluların eski eser toplama merakı ile başlamıştır.¹⁶ XVII. Yüzyıl başından itibaren de, Papalık kararı ile eski eserlerin, ülke dışına çıkışı yasaklanmıştır. Daha sonra 1624’ten 1750’ye kadar, eski eserler ile ilgili sekiz adet karar yayınlanmıştır.¹⁷ 1726, 1750 ve daha sonra 1801 tarihinde yayınlanan tüzükler ile eski eserlerdeki tahribat engellenmeye çalışılmıştır. Örneğin; üzerinde herhangi bir kabartma veya yazı bulunan eski taş eser ve sütunların, tahrip edilmesi yasaklanmıştır. 1820 yılında ise, daha önceki dönemlerde eski eserler ile ilgili olarak çıkarılan kararlar, toplu bir biçimde yeniden yayınlanmıştır.¹⁸

1861’de İtalyan Birliği’nin kurulmasından sonra, bu ülkede eski eserler ile ilgili kapsamlı ve uzun süren çalışmalar, 1902 yılında sonuçlanarak, yasallaşmıştır. Bu yasaya göre bütün eski eserler, taşınabilir veya taşınamazlık ayırımı yapılmaksızın, tümünün korunması esas alınmıştır. Kendisinden öncekilere göre modern olduğu gibi, hem özel ve hem de kamunun yararını koruyan bu yasa, yapılan

¹⁴ Ceylan, **a.g.e.**, s. 164.

¹⁵ A.e., s. 164-165.

¹⁶ Süleyman Özkan, “Osmanlı Devleti’nde Eski Eser Koleksiyonculuğu”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. XIX, S. 2, Aralık 2004, s. 68.

¹⁷ Mumcu, **a.g.e.**, s. 55. Ümit Ceylan bu hükümlerin 16. yüzyılda çıktığını belirtmiştir, (Bkz.: Ceylan, **a.g.e.**, s. 164).

¹⁸ Mumcu, **a.g.e.**, s. 55.

bazı değişiklikler ile birlikte, günümüzde de uygulanmaktadır.¹⁹ Yakın dönemde İtalyan Parlamentosu, eski eserlerin korunması alanında, pek çok yasal düzenleme yapmıştır. Yüzyıllar boyu, ülkesindeki birçok eski eserin, yasadışı yollarla yurt dışına kaçırılması, İtalya'nın bu konuda oldukça hassas davranmasına neden olmuştur.²⁰

2) Danimarka

İtalya'nın yanı sıra Danimarka da, eski eserlerini korumaya, diğer ülkelere nazaran daha erken tarihlerde başlamıştır. 1610-1648 yılları arasında, eski eserleri yok olmaktan kurtaracak çeşitli önlemler alınmıştır. Bu konuda özel olarak, Eski Eser Bürosu kurulmuştur. Daha sonra, 1737'deki bir kararla, altın veya gümüşten yapılmış değerli şeyleri bulan kişi, bu eserleri tazminatsız olarak devlete vermekle yükümlü tutulmuştur. 1752'de alınan bir kararla, belirli bir bedel verilerek, bulunan her eski eser üzerinde, devletin hakkı olduğu kabul edilmiştir. 1807'de eski eserlerin korunması için, Krallık Komisyonu kurulmuştur. 1849 yılında bu komisyonun başına, Danimarka'nın en büyük müzesinin müdürü getirilmiştir.²¹ 1866'da bu komisyonun faaliyet alanı, daha da genişletilmiştir. Ancak bu konudaki gelişmelere rağmen, eski eserlerle ilgili bir yasa çıkartılmamıştır. Yine de devlet, yasaya bağlı olmaksızın, büyük bir hareket serbestliğine sahip olarak, pek çok eski eser satın almıştır. Bu sayede Danimarka'daki müzeleri hızla zenginleşmiştir. Ayrıca taşınamayan eserler üzerinde de, esaslı bir kontrol kurulmuştur.²²

Danimarka'da başkent Kopenhag'da bulunan, eski eser cemiyeti 19.yüzyılın sonlarında Anadolu'daki arkeolojik faaliyetlere ilgi göstermiştir.²³

¹⁹ Mumcu, **a.g.e.**, s. 56.

²⁰ Ceylan, **a.g.e.**, s. 165.

²¹ Müzenin adı: Museurn der Nordischen Altertümer.

²² Mumcu, **a.g.e.**, s. 56-57.

²³ **BOA., İ.HR.** nr. 19-10714.

3) İsveç

İsveç'te de İtalya ve Danimarka gibi eski eserlerle ilgili yasalar, erken tarihlerde çıkmıştır. 17. yüzyılda, daha çok taşınabilir eserler ile sınırlı olarak, kral iradeleri görülür.²⁴ Örneğin 1611'de; İsveç Kralı Gustav Adolf tarafından eski eserleri korumak için tedbirler alınmıştır. Daha sonra 1666'da "Krallık arazisi ya da vergi ile yükümlü köylülerin topraklarında bulunan bütün eski kalelerin, sarayların ve benzeri yapıların, krallığın özel malı gibi işlem görmesine" karar verilmiştir. Bu kararlardan sonra, 1684, 1689 ve 1731 tarihlerinde, bulunacak eski sikkeler ve sanat değeri olan diğer eserler hakkında, detaylı kral iradeleri çıkmıştır. 1753, 1760, 1775, 1805 ve 1815 yıllarında eski eserlerin korunması ile ilgili, önemli kurallar konulmuştur. 29 Kasım 1867 tarihinde çıkan bir kanunla da, kiliseler, sikkeler, belgeler ve her tür eski eser, koruma altına alınmıştır. 1873 yılında çıkarılan kanunlarla da, çıkarılan eski eserler üzerindeki kral hakkı, artık sona ermiştir. Bulunan bir eski eser, bulan kişinin ya da toprak sahibinin sayılmış ve ancak, devletin satın alması ile el değiştirmiştir.²⁵

4) Portekiz

Portekiz'de eski eserlerle ilgili düzenlemelere, ilk kez 1721 yılında rastlıyoruz. Portekiz Kralı V. Johan'ın çıkarttığı bir kararname ile Yunanlılar, Romalılar, Gotlar ve Araplar döneminden kalan, bütün sanat eserlerinin korunması için tedbirler alınmıştır. 1802 yılında bu kararname yenilenmiştir. 1840'daki bir kararla da, tarihi değeri olan bütün yapıların, orijinalitesini bozacak şekilde tamir edilmesi veya yenilenmesi, yasaklanmıştır. 28 Aralık 1880 tarihine gelindiğinde, daha önce kurulan "Krallık Mimarlar ve Arkeologlar Akademisi"nden, ülkede bulunan eski eserlerin listesini hazırlaması istenmiştir. Bu liste, bir yıl içinde

²⁴ Necva Akçura; "Yabancı Ülkelerde Eski Eserlerin Korunması", **Mimarlık Dergisi**, S. 8, Ağustos 1973, s.13.

²⁵ Mumcu, **a.g.e.**, s. 57.

hazırlanmıştır. Ancak XX. yüzyıl başlarına kadar bu ülkede, eski eserler ile ilgili bir yasa çıkartılmamıştır.²⁶

5) Fransa

Fransa'da eski eserleri koruma faaliyeti, öteki ülkelere göre oldukça geç başlamıştır. Aydınlanma Çağı'nın büyük simaları, tarihi anıtlara karşı ilgi gösterdiği söylenemez. Ayrıca 1789 Fransız Devrimi sırasında, pek çok sanat eseri zarar görmüştür. Bu yüzden 1790 ve 1792 yıllarında, ülkedeki eski eserleri korumak için gösterilen çabalar sayesinde, Fransa'da eski esere verilen değer artmış ve müzecilik anlayışının başlaması aşamasına gelinmiştir. Bu sayede, ülke içerisindeki çeşitli anıtlar yok olmaktan kurtarılmıştır.²⁷ Hatta bu konuda bir Anıtlar Komisyonu kurulmuştur.²⁸

1798-1801 yılları arasında Napoleon Bonaparte tarafından, Mısır seferi düzenlenmiştir.²⁹ Bu sefer sırasında Napoleon ile birlikte Mısır'a giden ünlü edebiyatçı ve Mısır bilimi uzmanı Jean François Champollion, eski Mısır uygarlığına ait kalıntılar üzerinde çalışmalar yapmıştır. Aynı zamanda Napoleon, bu sefer sırasında keşfettiği tarihi hazineleri Fransa'ya taşımıştır. Bu şekilde Fransa'ya götürülen eski eserler, ülkede müzeye antik eser kazandırdığı gibi, uygulanan yöntem bakımından, diğer Avrupa ülkelerinin doğuya yönelmesi için de, örnek olmuştur.³⁰

Bu tarihten sonra Fransa'da, eski eserlerle ilgili 1819 ve 1820 tarihli genelgeler yayınlanmış ve bu konuya yeni yaklaşımlar getirilmiştir. Bu dönemde Fransız aydınları, özellikle ünlü şair Victor Hugo ve arkeolog, yazar Prosper Merime, eski eserlerin tamiri sırasında tahrip edilmesine karşı önemli yayınlar yapmışlardır. 1830 Temmuz İhtilâli'nden sonra, eski eserleri koruma çabaları da

²⁶ Mumcu, **a.g.e.**, s. 58.

²⁷ **A.e.**, s. 58.

²⁸ Anıtlar Komisyonu'nun orijinal adı "Commission des Monuments"tir (Bkz. Akçura, **a.g.e.**, s 13).

²⁹ Michael Greenhalgh, "French Military Reconnaissance in the Ottoman Empire During the Eighteenth and Nineteenth Centuries as a Source for Our Knowledge of Ancient Monuments", **The Journal of Military History** 66, April 2002, s. 361.

³⁰ Gül Kundakçı, "19. Yüzyılda Anadolu arkeolojisi...", s. 1083.

yoğunluk kazanmıştır. 1832 ve 1837 yıllarında çıkarılan kararnameler ile eski eserler için doğacak tehlikeler önlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca 1840 yılında, eski eserler hukuku için çıkarılan yasa ile bu konuda yeni kurallar getirilmiştir. Eski eser konusunda bu tarihe kadar yapılan uygulamalar, özel ya da tüzel sınırlar bakımından yenilenmiştir. Sonuçta 1841 tarihli yasa ile eski eserlerin kamulaştırılması konusunda ilk adım atılmıştır.³¹

1875’de Avukat Rousse, bir Eski Eserler Kanunu Projesi hazırlamakla görevlendirilmiştir. Eski eserler bakımından oldukça önemli olan bu proje, 1887’de kanunlaştırılmıştır. Bu kanunla, eski eserlerin kayıt altına alınması yöntemi uygulamaya konulmuştur. Buna göre eski eserin korunması için, hukuki dayanak getirilmiştir. Bu konudaki kanunda, şu noktalar vurgulanmaktadır:³²

“Taşınamayan eserler, Eğitim Bakanlığı’nın kontrolündeki bir listeye kaydedilir. Taşınabilir eserler, eğer kamuya ait ise aynı işlem yapılır, özel kişilere ait olanlar, listeye alınmazlar. Bu listedeki eserler, gerekli izin alınmadan yenilenemez, restore edilemez veya düzeltilemezler. Kayıtlı taşınabilir eserler, satışı da yasaktır. Buna karşılık, kayıtlı taşınamayan eserler satılabilir. Tarihi değerini yitiren eserler ise, listeden çıkartılabilir. Kazılar yoluyla bulunan taşınabilir tarihî eşyalar da, toprak sahibinin malıdır. Çünkü özel kişilerin taşınabilir eserler üzerinde mutlak ve sınırsız yetkileri vardır. Ancak bu eserler kamulaştırılabilirler.”

³¹ Mumcu, **a.g.e.**, s. 58-59.

³² **A.e.**, s. 59.

Bundan sonra, 31 Aralık 1913 tarihinde yeni bir kanun daha çıkarılmıştır. Burada, yeni ihtiyaçlara göre gerekli düzeltmeler yapılmış ve eski eserleri korumaya yönelik daha iyi bir uygulama elde edilmeye çalışılmıştır.³³

6) Almanya

Almanya'nın 1871 yılında birliğini kuruncaya kadar olan süreçte, çeşitli eyalet ve şehirlerinde, eski eserlerin korunması ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Örneğin Hessen Eyaleti'nde 22 Ocak 1818 tarihinde, sanat bakımından tarihsel değer taşıyan eserlerin korunması için bir kararname çıkarılmıştır. Ayrıca bir Eski Eserler Komisyonu kurularak, bu türlü eserleri için liste hazırlama görevi verilmiştir. Yine bu yıllarda, tarihi binalarda değişiklik yapmak, izne bağlı tutulmuştur. Define ile ilgili olarak da, eski eserler komisyonuna haber verme zorunluluğu getirilmiştir. 1837'de mahalli ve genel kapsamlı, ülke tarihi için önemli olan belgeleri koruma süreci başlatıldığı gibi, 1841 yılında da ilk kazı çalışması başlatılmıştır. 1902'de eski eserlerin korunması hakkında kanun yürürlüğe girmiştir. Bu kanun, o zamana kadar eski eserlerle ilgili olarak yapılan en önemli düzenlemelerden biridir. Burada eski eser tanımı, en geniş kapsamlı haliyle belirtilmiş, Fransız ve İtalyan kanunları ile konuya getirilen ilkeler, çok iyi bir şekilde birleştirilmiştir.³⁴

Prusya'da ilk kez eski eser konusu, 1794 yılında gündeme gelmiştir, Burada: “Bir eski eserin elde tutulması ve korunması, kamu yararına önemli ise, devlet bunlara gelebilecek zararı ortadan kaldırmayı engelleyebilir” hükmü ile eski eserlerin korunması için önemli bir adım atılmıştır. Daha sonrasında, anıtlar ve eski eserlerin korunması ile ilgili yasaklamalar getirilmiştir. Ancak bu hükümlerin, tarihî değeri olan eski eserlerden çok, kamu sanat eserlerini kapsadığı ileri sürülmüştür. Eski eserler konusu açık olarak ilk kez, 1815 yılında gündeme gelmiş ve “önceden gerekli izin alınmaksızın, kamu yapılarının ya da anıtlarının değiştirilmesi” yasaklanmıştır. Daha sonra, gelişen romantizm akımının etkisi ile aydınlar arasında, eski eserlere

³³ Akçura, **a.g.e.**, s. 15; Mumcu, **a.g.e.**, s. 59; Fransız Arkeoloji Enstitüsü'nün Mısır ve Arabistan civarındaki arkeoloji çalışmaları hakkında bilgi almak için, Bkz.: Livre du Centenaire, **Institut Français D'archeologie Orientale-1880-1980, Cairo**, Institut Français d'Archéologie Orientale, 1980.

³⁴ Mumcu, **a.g.e.**, s. 59-60.

olan ilgi artmaya başlamıştır. 1819'dan 1841 yılına kadar, adım adım eski eserleri koruma ile ilgili, pek çok kural getirilmiştir. 1843'de ilk kez, eski eserleri koruma adına bir makam ve 1853'de bir komisyon kurulmuştur. Böylece, eski eserlerin bütün onarım çalışmalarını gözlem ve eski eserler tespit edilip, kontrol altında tutulmaya başlanmıştır. Böylece, bilimsel, tarihî ya da sanat değeri taşıyan yapıların, önemli tamirleri ya da satışları için, devlet izni aranmaya başlanmıştır. Bu amaçla 1892'den başlayarak, devletin her bölgesi için, ayrı ayrı eski eserleri koruma makamları kurulmuştur. Bu uygulama genişletilerek, bütün eski eserleri kapsayacak hale getirilmiştir. 6 Nisan 1904 tarihli bir kanunla, anıtların teknik bakımı işi de kapsamlı bir biçimde yapılmaya başlanmıştır.³⁵

Bavyera'da ise, 1780 yılında çıkarılan bir kararname ile bazı anıtları; parçalamak, delmek ve üzerini kaplamak gibi tahrip edici işlemler yasaklanmıştır. Kral I. Ludwig zamanında, 1826 yılında şehir surlarının korunması ve 1829 yılında da, kamusal anıtların tamirleri sırasında, meydana gelecek değişikliklerin yasaklanması konusunda, önemli kararlar alınmıştır. 1835'te eski eserlerin bakımı ve korunması görevi, İlimler Akademisi'ne ve tarih derneklerine verilmiştir. Ancak bunların çalışmaları, yeterli olmamıştır. Bunun üzerine devlet, 1848 yılından itibaren, eski eserlerin gözetimi için örgütler kurmaya başlamıştır. 1868 yılında kurulan bir komisyon, eski eserlerin kapsamlı bir listesini yapmıştır. 1872 ve 1884 yıllarında çıkarılan kararnamelerle de, bu faaliyetler genişlemiştir. 1908 yılından başlayarak devletin, kazılarda bulunan taşınmaz eserler üzerinde, satın alarak sahip olma kuralı getirilmiştir. Bavyera'da özellikle şehirlerin, tarihî ve estetik karakterlerinin korunmasına da, büyük ölçüde özen gösterilmiştir. Bu konuda yapılan çalışmalar, gerçekten övgüye değerdir. Çünkü Avrupa'da tarihî karakterini koruyan şehirlerin önemli bir kısmı, Bavyera'da bulunmaktadır.³⁶

1756 yılında Baden'de, eski eserlerin listesi çıkarılmaya başlanmıştır. 1798'de ise, buldukları eski eseri Mannheim'deki merkeze getirenlere, mükafat verilmiştir. 1812 yılında, şehirdeki kule ve kapılar gibi eserler için yapılan yıkım ve yenileme faaliyetleri, devlet izniyle mümkün olmuştur. 1842'den itibaren eski

³⁵ Mumcu, a.g.e., s. 60.

³⁶ A.e., s. 60-61.

eserler, bu konuda oluşturulan bir kurumun sorumluluğuna verilmiştir. Bu nedenle, kazılarda çıkan eserlerin, devlete teslim edilmesi zorunluluğu getirilmiştir. Ancak Bavyera gibi burada da, genel kapsamlı bir kanunun uygulaması söz konusu değildir.³⁷

Almanya'nın diğer bölgelerinde de, eski eserleri koruma fikri erken doğmuş ve hemen hemen yukarıdaki örneklerde olduğu gibi, eski eserler için kanunlar çıkartılmıştır. Konumuz bakımından Almanya'da, devlete yardımcı olan önemli bir sektör vardır. O da hemen her şehirde, hattâ pek çok köylerde, mahallî tarihi araştırmak ve eserlerini korumak için kurulan derneklerdir. Pek ciddi çalışan bu dernekler, genellikle devletten de yardım görerek, eski eserlerin gözetimi ve korunması yolunda Almanya'yı, dünyanın önde gelen ülkelerinden biri yapmıştır.³⁸

7) Avusturya

Avusturya'da 1779 yılından itibaren devlet, eski eserleri korumaya yönelik çalışmalar başlatmıştır. Bu yöndeki çalışmalar ve ülkede gelişen arkeoloji bilinci sonucunda, 23 Aralık 1818 tarihinde, tarihi değeri olan eserlerin dışarıya çıkışı yasaklamıştır. 1850 yılına gelindiğinde, Eski Eserleri Koruma ve Araştırma Komisyonu kurulmuştur. Kısa bir süre sonra da, bu komisyona bağlı memurların, eski eserleri nasıl koruyacakları konusunda, bir tüzük hazırlanmıştır. Bu gelişmeler üzerine komisyonun faaliyetleri artmış ve bu çalışmaların sonucu olarak 1885'te, eski eserleri kamulaştırmak için bir kanun çıkarılmıştır. 1918 yılında yurtdışı yasağı genişletilirken, ülkede çok fazla eski eser olmadığından, üzerinden yirmi yıl geçen her türlü sanat eseri, bu uygulamaya dahil edilmiştir. 1920'de yapılan anayasa ile devlete, eski eserleri koruma yetkisi verildiği halde bu konudaki kanun, ancak 1923 yılında çıkarılmıştır. Bununla birlikte bu kanun, eski eserler hukuku konusunda, daha önce yapılmış olan düzenlemelerin, en çağdaş ve en kapsamlısıdır.³⁹

³⁷ Mumcu, a.g.e., s. 61.

³⁸ A.y.

³⁹ Mumcu, a.g.e., s. 61-62.

Burada vurgulanan en önemli konu, özel kişilerin eski eserler üzerinde sahip oldukları hakların belirlenmesidir. Avrupa’da bir gelenek halini alan, özel kişilerin eski eser üzerindeki mülkiyet hakkına dokunulmamıştır. Ayrıca, taşınabilir veya taşınamayan herhangi bir eser; tarih, kültür ya da sanat bakımından kamuya faydalı ise, kanun hükmü ile koruma altına alınmıştır. Bir eserin korunmaya değer olup olmadığına ise, Avusturya Anıtlar Kurulu karar vermiştir. Korunması gerekli eserler, kamuya ait olduğu gibi, özel kişilere de ait olabilmektedir. Kamuya ait eserler, devletin resmi kurumları ya da vakıf kurumları tarafından kullanılan mekanlar özelliğindedir. Bu kamu binalarının korunmasını, ya devlet kendiliğinden yapar ya da ilgili vakıf devletten kendisi isteyebilir. Kamuya ait eski eser, henüz korunma altına alınmamışken, herhangi bir zarara uğrayacak olursa, bu koruma kendiliğinden uygulanır. Ayrıca, özel kişilere ait eserin, eğer kamu yararına bir faydası görülecek olursa, Anıtlar Makamı’nca kanun hükümlerine bağlı tutularak koruma altına alınır. Tüm bu eserler, korunma altına alındıktan sonra aynı hükümlere tabi tutulur. Ayrıca, korunma altında olmasa bile, bir eski eserin tehlikeli durumda kalması halinde, yerel hükümet otoritelerince korunma altına alınana kadar, eser üzerindeki her tür faaliyet, kanun gereği durdurulur. Eski eserler üzerinde yapılacak her türlü işleme, Anıtlar Makamı karar verir. Ancak bu işlemin kararı, ilgili kurumun isteği üzerine, mahalli otoriteler verirler. Kanun, kazılar hakkında da hükümler getirdiği gibi, korunma altına alınan eserler konusunda, isteyen herkesin bilgi sahibi olabilmesine de imkan verir. Aynı kanun, eski eserlerin zarar görmesini engellemek için, caydırıcı cezalar getirir. Bu kanunda belirtilen ilkeler, 1927 yılında yapılan bir tüzük ile daha da geliştirilir.⁴⁰

8) Yunanistan

Yunanistan’ın 1830’da kuruluşundan itibaren, en önemli ve öncelikli hedeflerden biri, ülkede bulunan eski eserlerin korunmasıdır. Ülkede bulunan eski eserlere, biraz da modern Avrupa Kültürü’nün iki temel uygarlığından biri olması nedeniyle, büyük önem verilmiştir. Nitekim bu özelliğinden dolayı, eski eser

⁴⁰ Mumcu, **a.g.e.**, s. 62-63.

yağmasına en çok maruz kalan ülkelerden biri, Yunanistan olmuştur.⁴¹ Ülkeden kaçırılan Antik Yunan eserleri, Avrupa’da müzelerin baş köşesinde sergilenmiştir. Çünkü Avrupalılara göre Yunan Uygarlığı, kendileri için bir ön uygarlık değerindeydi.⁴² Bu nedenle 19. yüzyılın başlarında bu talan, çok büyük boyutlara ulaşmıştır. Bu yüzden Yunanistan, kuruluşundan hemen sonra, kendi uygarlığına ait eski eserlerin korunması için çalışmalara başlamıştır. Bu çalışmaların sonucu olarak, eski eserlerle ilgili ilk kanun yapılmıştır. Böylece Yunanistan’da bulunan bütün eski eserlerin, Yunan halkının atalarına ait ve kendilerinin milli mülkü olduğu ilan edilmiştir.⁴³

22 Mayıs 1834 tarihinde yapılan bu kanun, toplam 114 maddedir. Bu kanuna göre devlet, taşınabilir bütün eski eserlerin sahibidir. Kazılar sonucu bulunan definelerin yarısı, devletin malıdır. Diğer yarısı üzerinde de, satın alma hakkı vardır. Eski eserlerin yurtdışına çıkarılması, kesinlikle yasaktır. Devletin, özel kişilere bıraktığı eski eserlerin, “Hellen Millî Eserleri” olarak özenle saklanması ve değiştirilmemesi zorunludur. Taşınamayan eski eserler üzerinde de, devletin aynı şekilde yetkisi vardır. Özel kişilerin elindeki taşınabilir eski eserlerin, kısmen de olsa listelerinin yapılması, bu dönem için önemlidir. Yine eski eser konusunda, 1843, 1865, 1870 ve 1871 tarihlerinde çıkan tüzüklerle, kanunun uygulanması düzelmiştir. En son çıkarılan 1899 tarihli kanun ile en başta, 1834 yılında çıkarılan kanundaki ilkeler sağlamlaştırılmış ve ağır cezalar da getirilmiştir.⁴⁴ Eski eser konusundaki en kapsamlı olan bu kanun, 1932 yılında çıkarılan yeni bir kanun ile değişecektir.⁴⁵

9) İngiltere

Bugünkü anlamında ilk müzenin İngiltere’de kurulmuş olmasına rağmen,⁴⁶ kendi ülkesinde bulunmaması yüzünden, buradaki eski eser hukukunun, daha sonra

⁴¹ Ceylan, **a.g.e.**, s. 170.

⁴² Naim Ürkmez, “İskenderun’da Bulunan ve Ele Geçirilen Eski Eserler”, **History Studies**, Volume 6- Issue 3, Nisan 2014, s. 350.

⁴³ Ceylan, **a.g.e.**, s. 171.

⁴⁴ Mumcu, **a.g.e.**, s. 64.

⁴⁵ Ceylan, **a.g.e.**, s. 170-171.

⁴⁶ Çal, “Türkiye’nin Cumhuriyet Dönemi Eski Eser Politikası”, s. 42.

geliştiğini görmekteyiz. İlk olarak Avam Kamarası, kazılarda bulunan eski eserlerin Kraliyet ailesine ait olduğunu, 30 Temmuz 1861 tarihinde karara bağlamıştır. Ayrıca, eserin bulunduğu arazi sahibine tazminat ve bulana da ödül verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karardan başka, yalnız kamuya ait anıt eserlerin tahrip edilmesi engellenmiştir. 1873 yılına gelindiğinde, özel mülk olan 72 adet eski eserin korunması ve bu konuda bir komisyon kurulması düşünülmüş ise de, bu tasarı gerçekleşmemiştir. Böyle bir kanun, “Ancients Monuments Protection Act” adı altında, 1882’de çıkarılmıştır. Bu kanun ile bir yandan 68 adet eser koruma altına alınırken, diğer yandan başka eserlerin de kanun hükmü kapsamına alınabilmesinin çalışması yapılmıştır. Ancak eski eser, eğer sahibi isterse koruma altına alınabilmiş ve bu konuda herhangi bir zorlama yapılmamıştır. Bu kanununa daha sonra, 1913-1953 yılları arasında, önemli eklemeler de yapılmıştır.⁴⁷

10) Diğer Ülkeler

Diğer ülkelere baktığımızda; ilk olarak Macaristan’ın, 1812 yılından başlayarak eski eserlerin korunması ile ilgili çalışmalar yaptığı görülür. 24 Mayıs 1881’de çıkan kanun ile de, Avrupa’da eski eserler için belirlenen kuralların uygulama alanına konulmuştur. Romanya ise, 29 Eylül 1892 tarihinde, içerisinde eski eserler ile ilgili kuralların da bulunduğu bir kanun çıkarmıştır. Belçika’da 1824’ten itibaren başlayan çalışmalar sonucunda, ülkedeki taşınamayan eski eserler üzerinde tam bir devlet koruyuculuğu yerleşmiştir. Mısır’da 1881 yılında, Arap kültürüne ait tarihi eserlerinin korunması için, bir komisyon kurulmuştur. 1883 yılında çıkarılan bir kanunla, müze ya da özel koleksiyonlarda bulunan her tür eski eser, satılamaz devlet malı ilan edilmiştir. Meksika’da 1827’de sanat ya da tarih değeri olan eserlerin dışarıya çıkışı yasaklanmıştır. Japonya’da 1872’den itibaren çok geniş kapsamlı ve ince ayrıntıları da içeren, bir eski eser hukuku oluşturulmuştur. Ülkedeki eski eserler kayıt altına alınmış ve büyük bir özenle korunmuştur. Bu

⁴⁷ Mumcu, a.g.e., s. 63-64.

eserlerin, devlet izni olmadan satışı yasaklanmıştır. Hatta Japonlar 1959'da çıkan son kanunla, kültürel değerlerini, örneğin folklorlarını dahi, koruma altına almışlardır.⁴⁸

Bu dönemde Amerika ve Rusların eski eserlerle ilgili her türlü faaliyetleri düzenleyen Eski Eser Cemiyetleri vardır. Bu cemiyetlerin çalışmalarıyla, Osmanlı Devleti'ne kazı ve araştırmalar için gelmişlerdir.⁴⁹ Özellikle Amerika Eski Eser Cemiyeti'nin Çanakkale Assos antik kentinde yaptığı arkeolojik çalışmalar dikkat çekmektedir.⁵⁰

C) Osmanlı Devleti'nde Eski Eserlerle İlgili Düzenlemelerin Ortaya Çıkışı

Avrupa'da özellikle Rönesans ile başlayan arkeolojik faaliyetler 19. yüzyıla gelindiğinde hız kazanmış ve bu faaliyetler çerçevesinde Osmanlı Devleti, arkeolojik çalışmaların başlıca ilgi merkezlerinden biri olmuştur. Buna karşılık, içinde bulunduğu şartlar nedeniyle; siyasi, askeri ve ekonomik açıdan kuvvetini kaybetmeye başlayan Osmanlı Devleti, arkeolojik faaliyetlere Avrupalılar kadar ilgi gösterememiştir. Avrupalıların yoğun ilgisi ile eski eser araştırmacılarının işgaline uğrayan Osmanlı Devleti, birçok zorluğa rağmen, bu yönde önlemler alma gereği duymuştur. Çünkü Avrupalıların, arkeolojik çalışmalarda ortaya çıkan eserleri kendi ülkelerine kaçırma çabası yüzünden, Osmanlı Devleti de bu konuda çalışmalara başlamıştır. Bu çalışmaların en önemlisi, eski eser hukukunun temel taşı olarak niteleyebileceğimiz, Eski Eser Nizamnamesi'dir. Bu nizamnamelerin ilki, 1869 yılında yayınlanmıştır. Fakat bundan önce de, eski eserlerle ilgili kararlar alınmıştır.

Eski eser konusunda daha önceki bilgi, fıkıh kitaplarında görülür. Burada eski eserden “malik ve sahibi belli olmayan” taşınabilir eşya olarak bahsedilir. 1858'de

⁴⁸ Mumcu, **a.g.e.**, s. 64-65.

⁴⁹ Rus Eski Eser Cemiyeti ile üyelerinin, eski eser nizamnamelerine bağlı kalmak şartı ile Osmanlı topraklarında kazı yapmalarına izin verilmiştir (**BOA., Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)** nr. 94-103).

⁵⁰ Amerika Eski Eser Cemiyeti'nin Assos'ta keşf ettiği eski eserlerden, Osmanlı Devleti'nin payı olan kısmı teslim etmesi istenmiştir (**BOA., Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (HR.TO.)** nr. 148-15). Ayrıca Libya'nın Bingazi şehrinde Gorina adlı yerde eski eser aranması için, Amerika Cemiyeti üyelerinden Richard Norton'a kazı izni istenmiştir (**BOA. İrade Maarif (İ.MF.)** nr. 15-1328 R 09).

yapılan Arazi Kanunnamesi'nde de, taşınabilir eski eserden söz edilir.⁵¹ Fıkıh hükümlerine göre; taşınamayan eski eser ya vakıflara, ya özel kişilere veya devlete aittir. Arazide bulunan taşınamayan eserden, herkes faydalanabilir. Yani taşınamayan eski eser, devlete ya da herhangi bir özel kişiye ait ise, bu eser üzerinde devletin, her türlü işlem yapma hakkı vardır. Bu arazide, kimseye ait olmayan ve taşınamayan eski eserler yerlerinden sökülebilir, bozulabilir. Yalnız İslam vakıflarına ait binaların bakımı, korunması, vakfin elindeki maddi imkanların devamı süresince, güvence altına alınmıştır. Böylece birçok medrese ya da imarethanenin, içlerinde bir kısmı değilse bile, çoğu günümüze kadar gelebilmiştir.⁵²

Arazi Kanunnamesi'ndeki taşınabilir kültür varlıkları hakkındaki hükümler, yine sahibi olmayan eserler hakkındadır. Ayrıca her arazide, sahihsiz eserler için şu özelliklere bakılır:⁵³

1) Üzerinde İslam dinine özgü bir işaret varsa, bu eser lukata hükmündedir.⁵⁴ Bu hükme göre, bulunan mal, sahibi çıkıncaya kadar, durumu ilan ederek çevresine duyurur. Eğer o malın sahibi çıkmazsa ve bulan kişi zengin biri ise, onu ya fakir birine, ya da devlet hazinesine verir. Yoksul biri ise, kendisi alır.

2) İslam Kültürü'nün dışında kalan eserlerden beşte biri, devletin hazinesi için alınır. Geriye kalanlar, arazi fethedildiği zaman padişah tarafından kime verilmiş ise ona veya hayatta bulunan mirasçılara bırakılır. Mirasçının olmadığı zamanlarda, eşyanın hepsi devletin hazinesine kalır. Eğer arazi kimsenin değilse ve miri de değilse, malın beşte biri alındıktan sonra, geri kalan bölümü bulan kişiye verilir. Bulan kişinin; Müslüman kadın ya da erkek, küçük ya da büyük olmasının önemi yoktur. Ancak yabancılar, bu hakka sahip değildir. Bu durumda malın sahibi devlettir. Eğer yabancı biri, padişahın izni ile define arıyorsa, kendisine vadedilen hisse verilir. Buradaki kurallara göre, kazı ve araştırmalarla eski eserlere sahip olmak

⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: **Arazi Kanunname-i Hümayunu**, 23 Şevval 1274/ 6 Haziran 1858.

⁵² Mumcu, **a.g.e.**, s. 66-67.

⁵³ **A.e.**, s. 67-68.

⁵⁴ **Lukata**: Bulunmuş sahihsiz eşya. İslam Hukuku'nda yer alan bu terim (bkz.: Latif Mutlu, **Hukuk Sözlüğü**, İstanbul 2004, s. 211).

çok kolaydır. Devlete kalan pay sınırlıdır ve istenildiği gibi kullanılabilir. 1858 Arazi Kanunu da bu hükümlere atıf yapmaktadır.⁵⁵

Osmanlı Devleti hukuk sisteminde eski eserler ile ilgili ilk genel hüküm, 1858 tarihli Ceza Kanunnamesi'nin 133. maddesidir. Buna göre *“hayrât-ı şerîfe ve tezyînât-ı beldeden olan ebniyye ve âsâr-ı mevzuayı hedm ve tahrîb veyâhud bazı mahallerini kırıp rahnedâr”* edenler cezalandırılmıştır. Yani bu kanun, kutsal ve anıtsal yapılara verilecek tahribatı cezalandırmaktadır. 1869 yılına kadar, bu maddeden başka bir korumanın olmadığı görülmektedir. O zamana kadar Osmanlı Devleti'nde, eski eserler ile doğrudan ilgili olan tek hüküm, bu madde olmuştur.⁵⁶

1858 Ceza Kanunnamesi'nden sonra, 1863 tarihli emirnamede, eski eserler ile ilgili ilk hukuki düzenleme yapılmıştır. Bu düzenleme kazılar hakkındadır. Kazı ruhsatının: *“...bulunacak âsâr-ı atîkadan ikili olanların birer adedi Devlet-i Aliyye Müzesi için alınacak, birli olanları kendisine terk olunmak ve bir mahalle alâmet ve yahud sâir sûretle vaz' olunmuş âsâr-ı atîka merkez olduğu mahalden ihrâc olunmamak.”* şartlarıyla verileceği bildirilmiştir.⁵⁷

Eski eser kaçakçılığının giderek yaygınlaşması üzerine, 1869 yılında da eski eser nizamnamesi yapılmıştır.⁵⁸ Bu nizamnameden sonra, 1874, 1884 ve 1906 yıllarında üç nizamname daha yayınlanmıştır ki, bu konu ileride, detaylı olarak anlatılacaktır.

⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Ali Haydar: **Şerh-i Cedid-i Kavânini'l-Arâzi**, İstanbul 1321, s. 460-462; ATIF, **Arazi Kanuni Hümâyûnu Şerhi**, İstanbul 1319, s. 343 -345; Mumcu, **a.g.e.**, s. 67-68.

⁵⁶ Mumcu, **a.g.e.**, s. 68.

⁵⁷ Çal, “Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Eski Eser Politikası”, s. 12.

⁵⁸ Çal, **a.g.e.**, s. 12.

BİRİNCİ BÖLÜM

YABANCI ARKEOLOGLARIN ANADOLU'YA İLGİSİ

A) Anadolu'ya Arkeoloji Amaçlı Gelen Gezginler

Tarih öncesi çağlardan itibaren Anadolu, çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Bu uygarlıkların bulunduğu eski kentler ve eserler hakkında antik kaynaklarda çok fazla bilgi bulunmaktadır. Bu kaynakların tercümesi yapıldıktan sonra dikkatler, eski uygarlıkların yaşadığı bölgelere çevrilmiştir.¹ Bu nedenle uygarlıkların beşiği olan Anadolu, birçok gezgin ve araştırmacının dikkatini çekmiştir.²

Uygarlıkların izlerinin ve bu uygarlıklara ait kültürel eserlerinin kesintisizce izlenebileceği nadir bölgelerden biri olan Anadolu, birçok gezginin uğrak yeri olmuştur. Hatta bunların bir kısmını, Osmanlı Devleti nezdinde herhangi bir resmi görev ile gelen kişiler oluşturmuştur. Gezginlerin bir kısmı, eskiye ait olan eserleri görmek ve keşfetmek isterken, içlerinden bir kısmı da, bunları kendi ülkelerine kazandırmak istemiştir. Avrupalı gezginler, hangi amaçla Osmanlı topraklarında bulunurlarsa bulunsunlar, burada fark ettikleri tarihi eserler, Avrupa'da yeni bir hareketin başlamasına sebep olmuştur.³

¹ Hatice Palaz Erdemir, Halil Erdemir, "Belgeler Işığında Almanların Osmanlı Devletinde Yaptıkları Eskiçağ ve Arkeoloji Çalışmaları", **I. Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu**, (Edt. Claus Schonig, Ramazan Çalık, Hüseyin Muşmal), Konya 2010, s. 226.

² Güven Arsebük, "Dünden Bugüne Arkeoloji", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 68.

³ Palaz Erdemir, Erdemir, **a.g.e.**, s. 227.

Gezginler, Osmanlı topraklarına özellikle 16. yüzyıldan itibaren gelmiştir. Bu yüzyıldaki bu yoğun merak, yerini 18. ve 19. yüzyılda daha yoğun olarak, eski Yunan ve Roma uygarlıklarına duyulan ilgiye bırakmıştır.⁴

Buraları gezmek ve görmek isteyen gezginlerin yanı sıra, çeşitli incelemelerde bulunanlar içerisinde; din adamı⁵, tıp, biyoloji ve botanik uzmanı⁶, sanat tarihçisi⁷, eski eser uzmanı⁸, maden araştırmacısı⁹, dil uzmanı¹⁰, coğrafya araştırmacısı¹¹, kraliyet üyesi¹² ve diplomatik görevli gibi, birçok ilgiyi sayabiliriz.¹³

Bu seyahatler sırasında yabancılara bir takım kanunlar uygulanmıştır. Böylece seyahatler belirli kurallar dahilinde yapılmıştır.

⁴ Hüseyin Muşmal, **Yabancıların İzinde Osmanlı Konya ve Çevresinde Araştırma Yapan Yabancılar (1876-1914)**, Mesa Yayınları, Konya 2009, s. 30.

⁵ Almanya'nın İstanbul Elçiliği Rahibi'nin Truva Harabelerinde gezmek için, eşiyile birlikte geleceği bildirmiştir. Bu nedenle Dahiliye Nezareti'nden gelen yazıda, kişilere kolaylıklar gösterilmesi bildirilmiştir (**BOA., Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Evrakı (DH.KMS.)** nr. 10-7 (14 Aralık 1913)), Patrikhanenin, Müze-i Hümayun ve İstanbul surlarını ziyaret edeceğini bildirilmesi (**BOA., Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.)** nr. 1002-78 (31 Ağustos 1905)), Rahip Millerek ve yanında altı veya sekiz kişiden oluşan birkaç Amerikalının Osmanlı topraklarında bulunan eski eserler ve harabeleri ziyaret edecek olmasına izin verilmiştir (**BOA., Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH.MUİ.)** nr. 129-29 (8 Eylül 1910)).

⁶ Alman bitki uzmanı Walter Zihe, bilimsel bir inceleme yapmak üzere, Adana ve Konya bölgesinde seyahat etmeye gelmiştir (**BOA., İrade Hariciye (İ.HR.)** nr. 372-1319 Ra 05 (27 Haziran 1901)).

⁷ Avusturyalı Lilyen isimli bir sanatçı, İslam eserlerini ve tüm eski eserleri incelemek üzere Anadolu'ya gelmiştir (**BOA., DH.KMS.** nr. 46/1-14).

⁸ İngiltere Oxford Üniversitesi'nde Eski Eser Uzmanı Anders, Uşak ve Gediz'de bulunan eski eserleri görmek ve resimlerini almak isteği onaylanmıştır (**BOA., İ.HR.** nr. 360-1316 R 08 (4 Eylül 1898)).

⁹ Maden Mühendisi olan Jack Schaeffer'in, Malatya'da bulunan Tepe Han isimli bakır madenlerini incelemek üzere gelmesine, izin verilmiştir (**BOA., İ.HR.** nr. 406-1325 R 36 (10 Haziran 1907)).

¹⁰Petersburg Üniversitesi'nden Profesör Mar adlı bir kişi, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bulunan tarihi eserleri incelemek, bazı eserlerin resimlerini çekmek ve bölgede kullanılan lisan hakkında araştırma yapmak üzere bu bölgeye gitmesine izin verilmiştir (**BOA., DH.MKT.** nr. 2878-74 (18 Temmuz 1909)).

¹¹İlm-i arza ait incelemelerde bulunmak ve fotoğrafla resimler çıkarmak üzere Bursa ve çevresine gelecek olan Alman araştırmacıya izin verilmiştir (**BOA., İ.HR.** nr. 366-1317 Z 17).

¹² Yunan Prensi Nikola'nın İstanbul'a gelmesine izin verilmiştir (**BOA., DH.MKT.** nr. 1002-78 (31 Ağustos 1905)).

¹³ İngiltere Konsolos Vekili Mister Charles Thomas Newton'un Bodrum ve civarında eski eser çıkarılması için kazı istemiş. Kendisine bir yıl daha kazı yapması için izin verilmiştir Ayrıca çıkacak olan eserlerden alabileceği ve birbirine benzeyen eserlerin bir tanesini Osmanlı Müzesi'ne vermesi istenmiştir (**BOA., İ.HR.** nr. 156-8335 (11 Haziran 1858)); İzmir'deki Alman Konsolosu izinli olarak Bergama kalesinden eski eser çıkartmıştır. Bu eserlerden Müze-i Hümayun'a düşen hissinin gönderilmesi istenmektedir (**BOA., Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.)** 61-76 (24 Mart 1879)).

1) Anadolu’da Gezginlere Uygulanılan Düzenlemeler

19. yüzyıla kadar yabancıların hukuki statüsü, kapitülasyonlara dayanarak düzenlenmiştir. Hemen hemen tüm kapitülasyon ve antlaşma metinlerinde, yabancıların Osmanlı Devleti’nin toprak ve karasularına girme özgürlükleri, garanti kapsamına alınmıştır.¹⁴ Bu özgürlükler; Fransa, İngiltere, Avusturya, Rusya, Amerika, Belçika, İsveç, İrlanda gibi pek çok ülkeye verilmiştir.¹⁵

Bununla birlikte Osmanlı Devleti’ne yabancıların girişi ve ülke içerisinde seyahat edebilmeleri için, bazı belgelere sahip olmaları gerekmiştir. Bu belgeler, 16. yüzyılda *icâzet*, *izin-i şerif*, *hükm-i şerif* olarak adlandırılmıştır. 18. yüzyıldan itibaren *yol hükmü*, *yol emr-i şerifi* veya *yol hükm-i şerifi* olarak geçmiştir.¹⁶ Zaman zaman belgelerde *teshilât-ı lâzime* olarak da geçmiştir.¹⁷

¹⁴ Örnek olarak, 1535 yılında Fransa’ya verilen kapitülasyonlarda, iki ülke yöneticisinin hayatta olduğu sürece, Fransa kralına bağlı bulunan bütün vatandaşların, Osmanlı topraklarında ve limanlarında serbestçe dolaşabilecek ve ticaret yapabilecektir. Daha sonraki 1569 ve 1581 kapitülasyonlarıyla, gemileri de artık ülkeye serbestçe girebilecektir. 1597 ve 1740 kapitülasyonlarıyla da, kara ve deniz yoluyla Osmanlı ülkesine giren Fransızların, Osmanlı topraklarında serbestçe dolaşabilecekleri, belirtilmiştir. Aynı şekilde İngiltere ile yapılan 1675 ve 1683 tarihli antlaşmalarda, İngiliz tacirleri ve İngiliz vatandaşlarının deniz ve kara yolu ile Osmanlı Devleti’ne girilmesine müdahale edilmeyeceği, belirtilmiştir. Avusturya ile yapılan Pasarofça Antlaşmasıyla, Avusturya vatandaşlarının Osmanlı topraklarındaki seyahatleri belirlenmiştir. Rusya ile yapılan 13 Haziran 1700 tarihli İstanbul Barış Antlaşması ve 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusların Osmanlı topraklarında seyahat etmeleri izin verilerek, o güne kadar yolcu ve seyyahlar hakkında diğer devletlerin haklarına verilen ferman ve yol emirlerinin, Ruslara da verileceği ve Rusların Osmanlı topraklarında korunacağı, belirtilmiştir. Ayrıca Ruslarla 1720 ve 1782 yıllarında yapılan antlaşmalarla, Rusların Osmanlı ülkesine deniz ve kara üzerinden giriş çıkışlarında zorluk çıkarılmayacağı, Osmanlı yetkilerinden aldıkları pasaport yerine geçen mürûr kağıdıyla Osmanlı topraklarında serbestçe dolaşabilecekleri, belirtilmiştir. (Bkz.: Hüseyin Muşmal, **a.g.e.**, s. 28-30).

¹⁵ Belkis Konan, “Osmanlı Devleti’nde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukuki Durumu”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006; Hamiyet Sezer, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Seyahat İzinleri (18.-19. Yüzyıl)”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 21, S. 33, Ankara 2003, s. 107-108.

¹⁶ Sezer, **a.g.e.**, s. 108-109; Muşmal, **a.g.e.**, s. 30.

¹⁷ İngiltere Aberdin Üniversitesi hocalarından William Mitchel Ramsay, Aydın, Hüdavendigâr, Konya, Ankara ve Adana şehirlerini görmek ve önemli değerlerdeki eski eser ve binaların fotoğraf veya boya ile resimlerini almak isteğinde bulunmuştur. Seyahat sırasında, teshilat-ı lazime için İngiltere Elçiliği’nden Hariciye Nezareti’ne gelen yazı ile padişahın izin vermesi istenmiştir (**BOA., İ.HR.** nr. 388-1322 S-14 (1 Mayıs 1904)); Almanya’da Hamburg şehri Üniversitesi hocalarından Doktor Bodaniç, bir veya iki nefer kişi ile eski eser hakkında bazı incelemeler yapmak, fotoğraflar ve resim almak için, Çanakkale, Bursa ve Aydın’a geleceklerinden, hakkında teshilat-ı lazime için, Almanya Elçisi’nden, Hariciye Nezareti’ne iletilmiş ve istekleri kabul edilmiştir (**BOA., İ.HR.** nr. 352-1314 M 03 (14 Haziran 1896)).

19. yüzyılda Anadolu'ya arkeolojik gezi veya kazı yapmak amacıyla gelen araştırmacıların, ilk önce Osmanlı Devleti'nden yol emri veya izin tezkeresi almaları gerekmektedir. Yabancılar izin tezkeresi almak için, ilk önce kendi elçiliklerine başvurmuşlardır.¹⁸ Yani izin almaları konusunda elçilikler oldukça etkilidir.¹⁹

Ülkeye giriş izni alan yabancılar, seyahatlerini ve geçtikleri bölgelerde yaptığı araştırmalarını, padişahın güvencesi altında yapmışlardır. Yabancı gezginlerin seyahatleri süresinde geçtikleri bölgelerde yapacakları araştırmalara hiç kimsenin engel çıkarmaması, canına, eşyasına ve yanındaki kişilere zarar verilmemesi konusunda, gittikleri yerlerdeki görevliler uyarılmıştır. Ayrıca yabancıardan da, bazı koşulları yerine getirmeleri istenmiştir. Seyahatleri boyunca, sadece araştırma ile ilgilenmelerini, konu ve görevlerinin dışına çıkmamaları belirtilmiştir. Buna karşılık, bölge halkının ve yöneticilerinin de, kendilerine karışmaması şartıyla gezi izni verilmiştir. Bu koşullar sağladıktan sonra, araştırmacıların can ve mal güvenlikleri, her zaman emniyet altında olmuştur. Ancak bu emniyet güvencesi, belirli süreler içerisinde geçerlidir. Bu süre zarfında araştırmacılar, aldıkları izin belgesini buldukları şehir veya kaza yöneticilerine göstermek şartıyla, onlardan gerekli kolaylık ve yardımı alabilmişlerdir.²⁰

Tanzimat Dönemi ile birlikte bu izinler daha ayrıntılı biçimde verilmeye başlanmıştır.²¹ Buna göre yabancılar, yalnız elçileri arayıcılığıyla seyahat izni almakla kalmamış, ayrıca ülke içinde dolaşabilmek için, *mürûr tezkeresi* de almaları gerekmiştir.²²

¹⁸ Sezer, **a.g.e.**, s. 106.

¹⁹ Müze-i Hümayun'da ressam olan Alman Brandenburg'un, Konya, Kütahya ve Eskişehir'deki cami, medrese gibi, eski İslam eserlerine ait binaları fotoğraflaması için Almanya Elçisi izin istemiştir, (**BOA.**, **DH.MKT.** nr. 2479-69 (28 Nisan 1901)).

²⁰ 18. yüzyılda Anadolu'ya gelen gezginlerden Fransız bitki bilimcisi Joseph Piton de Tournefort, seyahat izni alma konusunda iyi bir örnektir. Tournefort Fransa Doğa Tarihi Müzesi bitki bilimcisidir. İstanbul, Tokat, Trabzon, Kars, Ağrı, Amasya, Ankara, Erzurum, Bursa, İzmir ve daha birçok Osmanlı şehri ziyaret etmiştir. Buraları kendi bakış açısıyla anlatmaya, batılı bir gezgin olarak doğuyu betimlemeye çalışmıştır. 1700 yılında Osmanlı Devleti'nde araştırma yapmak amacıyla, Fransız Büyükelçiliği'ne başvurmuştur. Büyükelçiliğin girişimleri sonucunda, 1701 yılında kendisine araştırma yapma izni verilmiştir, (Bkz.: Joseph de Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, (Çev. Ali Berktaş, Teoman Tunçdoğan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 168; Muşmal, **a.g.e.**, s. 30-33).

²¹ Muşmal, **a.g.e.**, s. 35.

²² **BOA.**, **Yıldız Sadrazam Kamil Paşa Evrakı (Y.EE.KP.)** nr. 18-1790 (4 Mayıs 1901).

Bu tezkere; bir şehirden başka bir şehre gitmek için gerekli olan izin belgesidir. Özellikle büyük kentlere göçün önlenmesi ve iç güvenliğin sağlanması için, yapılan çalışmalar kapsamında uygulamaya konulmuştur. Başta İstanbul olmak üzere, büyük kentlere kırsal kesimden göçün denetlenmesi, yönetimi çeşitli önlemler almaya itmiştir. Buna göre; yolculuk yapacak olanlar, ancak oturdukları yerdeki ilgililerden izin belgesi alarak başka bir kente gidebilmişlerdir. Bu belge 1831 yılına kadar, kaza ve kasabalarda kadı ve naiblerce düzenlenerek verilmiştir. Başka bir kente gitmek isteyen kişi, öncelikle mahallesinin imamından nereye, ne amaçla, ne kadar süre için gitmek istediğini belirten, bir pusula almaktadır. Bu pusula mahkemeye götürülür. Orada kadıya ibraz ettirilip, gerekli ücret ödenerek, mürur tezkeresine sahip olunmaktadır. Muhtarlık teşkilatı oluşturulduktan sonra, pusula verme görevi muhtarlara verilmiştir. Bu sistem, 19. yüzyılda sıkı bir şekilde uygulanmıştır.²³

Mürur tezkeresi için, Tanzimat'ın ilanından kısa bir süre sonra 10 Şubat 1841 tarihinde "Men-i Mürûr Nizamnamesi" adlı yeni bir düzenleme yapılmıştır. Bununla birlikte, ülke içindeki dolaşım belli kurallara bağlanmıştır. Bu tezkereler, verildiği bölgelerde kaydedildiği gibi, sancak merkezindeki meclisin yazısı ile İstanbul'a da bildirilmiştir.²⁴

Men-i Mürûr Nizamnamesi'nde yabancılarla ilgili maddelerine göre; kara yoluyla gelecek ilanların, hudutlarda veya ikamet edecekleri yerlerdeki görevli memura, İstanbul'a gelmiş ise İhtisab Nezareti'ne, ellerindeki pasaportları imzalatırmaları gereklidir. Deniz yoluyla gelmişler ise, Haliç'te gemide bekleyip, gümrük memuruna pasaportunu imzalatır. Pasaportlu imzasız birisi olursa, elçiliği tarafından İhtisab Nezaretine gönderilir. Tezkerelerde, gelen kişinin hangi devlet

²³ Musa Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men'i Mürur ve Pasaport Nizamnameleri", **Belgeler, Türk Tarih belgeleri Dergisi**, C. XV, S. 19, TTK yay., Ankara 1993, s. 169-182; Sezer, **a.g.e.**, s. 114; Muşmal, **a.g.e.**, s. 33-34.

²⁴ Muşmal, **a.g.e.**, s. 33-34.

vatandaşı ve kim olduğu, mesleği, fiziksel özellikleri, nereye ve hangi tarihte gideceği belirtilir.²⁵

Osmanlı topraklarına gelen yabancılar için tezkere almanın zorunlu hale getirilmesi, aynı zamanda onların, ülke içerisindeki yolculuklarının izlenmesi içindir. Böylece, yabancıların ülkeye giriş çıkışları, kontrol altında tutulmuş, kara ve deniz yoluyla gelen yabancıların tezkereleri, belirli noktalarda kontrol edilmiştir. Seyahat eden yabancıların tezkerelerini; zaptiye memurlarına, kaza, kasaba ve köy muhtarlarına, liman reislerine ve karantina memurlarına göstermekle yükümlü oldukları belirtilmiştir.²⁶

Men-i Mürur Nizamnamesi ile Tanzimat öncesinde geçerli olan kurallar yeniden düzenlenmiş ve bu kurallar bir araya getirilerek, bazı önemli eklemelerle yönetmelik haline getirilmiştir. Bu haliyle de, uzun süre yürürlükte kalmıştır. Ancak zamanla, maliye teşkilatında yapılan düzenlemelere paralel olarak, bazı hükümlerinde değişiklikler yapılmıştır. Yabancıların Osmanlı sınırları dahilinde dolaşımı, Men-i Mürur Nizamnamesi'nden sonra, yeni bir düzenlenmeye bağlı olmuştur. Bu konudaki nizamname, 14 Şubat 1867 tarihinde çıkartılan, Pasaport Odası Nizamnamesi'dir.²⁷

Pasaport Odası Nizamnamesi'nde, pasaport işlemleri ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Buna göre, Osmanlı hudutlarına giren yabancıların, pasaport almaları zorunlu olup, pasaportlarına, vize işlemini yaptırmaları gerekmektedir. Pasaport ile birlikte, mürur tezkeresini de yanlarında taşımaları gereklidir. Bu mürur tezkerelerinin süresi bir yıldır. Bu tezkerelerde; gelen yabancıların isim ve ünvanı, mesleği, milleti, memleketi ve eşkali açıkça belirtilir. Her bir kişiye ayrı tezkere verilir. Yanında pasaportu olmayan, ya da usulsüz pasaportu olan kişiler, görevli memura bizzat gidip kendini göstermelidir. Mazereti kabul olunursa, elçiliği ve elçisi tarafından verilen bir kefaletname yeterlidir. Aksi takdirde, elçiliği ile görüşülerek

²⁵“Men-i Mürur Nizamnamesi” bir giriş ve 16 maddeden oluşmaktadır. Ülke içerisindeki seyahatlerde uyulması gereken kurallardan bahsetmektedir (Bkz. Çadırcı, **a.g.e.**, s. 170; Muşmal, **a.g.e.**, s. 33-34; Sezer, **a.g.e.**, s. 114).

²⁶ Muşmal, **a.g.e.**, s. 34-35.

²⁷ Çadırcı, **a.g.e.**, s. 173.

ülke dışına çıkartılır. Yani pasaportsuz ya da usulsüz pasaportlu kişilerin, ülkeye girişleri yasaktır. Eğer pasaportsuz veya sahte kimlikle yakalanan olursa, sınır dışı edilir.²⁸

²⁸ Nizamnamenin ilk maddesinde Osmanlı sınırlarına girişlerin, çıkışların ve seyahat etmenin pasaportla mümkün olacağı belirtilmiştir. İkinci maddesinde gelecek olan yabancıların kim olursa olsun pasaportlarını kendi devletlerinin konsolosluklarından birine vize yaptırmaları ve ayrıca sefir ve şebenderlerden birine de vizeletmeleri gerekmektedir. Eğer sefir ve şebender olmayan bir yer ise pasaportun mensup olduğu hükümet vizesi yeterli olacaktır. Sonradan pasaport şebender bulunan bir yerden vizeletilir. Üçüncü maddesinde Osmanlı sınırlarına gelen herkesin kara yoluyla gelmiş ise yanındaki pasaportu hudutta bulunan memura, deniz yoluyla gelmiş ise bulunduğu limanın memuruna ibraz ettirmesi gereklidir. Dördüncü maddesinde gelen yabancıların yirmi dört saat süre içerisinde İstanbul'da ise Kurşunlu Mahzeninde Liman Odası'nda ve diğer şehirlerde ise görevli memurlara gidip, ne kadar süre kalacağını ve nerede kalacağını beyan ettirmelidir. Sonra da pasaportunu kendi devleti elçiliği tarafından bir ikamet kağıdı olarak hükümet-i beldeye mühürletmeleri gerekmektedir. Bu ikamet kağıtları on yaşından büyük herkesin ayrı ayrı alması gerekmektedir. Beşinci maddesinde Osmanlı limanlarından birine gelen yabancıardan karada kalmak isteyenler liman odasına gelip kayıt olmalıdır. Altıncı madde seyahat etmek amacıyla gelen yabancıların gerekli olan mürur tezkerelerini İstanbul'da ise Kurşunlu Mahzeninde Liman Odası'ndan, diğer şehirlerde ise bu husus için tayin olunan memur tarafından elde eder. Yedinci madde seyahat etmek amacıyla gelen yabancıların her biri ilk önce pasaportunu elçiliğine vize ettirdikten sonra elçiliği tarafından kendisine verilecek inha ile mürur tezkeresi veren memura gelip bu pasaportu ve inhayı ibraz edip verilecek mürur tezkeresini pasaportuna ilave eder. Sekizinci madde bu kişiler her defasında gerekli kurallara uyarak elçiliği tarafından yanında bulunan tezkeresini vize ettirir. Dokuzuncu madde seyahat etmek amacıyla gelen yabancıların alacakları mürur tezkerelerinin süresi bir yıl geçerli olacaktır. Bu tezkerede gelen yabancıların isim ve şöhreti, mesleği ve milleti, memleketi, eşkal ve keyfiyeti açıkça belirtilecektir. Her bir kişiye ayrı ayrı tezkere verilecektir. Onuncu maddede seyahat etmek amacıyla gelen yabancıların kim olursa olsun pasaportunu mensup olduğu yere vize ettirdikten sonra, On birinci madde vapur ve yelken gemileri kaptanlarının Osmanlı sınırlarında her hangi bir yerde yolcularından inmek isteyenlerin yanlarında pasaportlarını ve yol tezkerelerinin olup olmadığını kontrol etmesi ve yolcuların yanlarında bulunan pasaportları belde hükümeti tarafından vizelenip vizelenmediğine dikkat etmesi gerektiği, On ikinci madde, vapur ve yelken gemileri kaptanlarının İstanbul'da ve gerek ülkenin diğer yerlerine gelecek olan yolcuların yanlarında bulunan pasaportlarını gemiye girdiği anda belde hükümeti tarafından gelecek olan memura teslim etmelidir. Bunlar da dördüncü maddede belirtildiği gibi yirmi dört saat içinde pasaportlarını onaylatmalıdır. On üçüncü madde elinde pasaportu olmayan veya olup da usul ve kaideye uygun olmayan her bir yolcu, İstanbul'da ise Liman Odası'na, diğer şehirlerde ise görevli memura bizzat gidip kendini göstermeli. Mazereti kabul olursa elçiliği ve elçisi tarafından verilecek bir kefaletname kafi olur. Aksi takdirde yani pasaportsuz gelen yolcu bir makul sebep beyan edemez ve elçiliği tarafından bir kefaletname ibraz edemez ise hemen Osmanlı sınırlarından yurtdışına çıkarılmak üzere elçiliği ile görüşülerek dışarı çıkartılır. On dördüncü madde pasaportsuz veya pasaportu yolsuz olarak Osmanlı sınırlarına gelen her bir kişinin gelmesi yasaklanmıştır. On beşinci madde Osmanlı sınırlarında yolsuz pasaport ve tezkere ile gezen her bir kişi belde hükümeti karşısına çıkartılır, eğer bu konuda söyleyeceği mazereti yolunda olur ve iki adet kefil bulursa gideceği yere gitmek üzere yanına bir tekere verilmesi uygundur. Aksi takdirde yani bir mazereti ve kefil bulamadığı halde bir memurla geldiği yerden en yakın yoldan geri dönerek, memurun masrafını bu yolcudan karşılanması gereklidir. On altıncı madde Sonradan pasaport ve tezkeresiyle veya sahte ad ve şöhretle gezen her bir kişi ele geçtiği anda belde zabıtı huzurunda kabahatli olunca yabancı ise elçiliği ile Osmanlı sınırlarından çıkartılır. Osmanlı vatandaşı ise cezasının biran önce verilmesi. Kaldı ki bu nizamname kurallarından yabancı devlet gezginleri ve bu gibi dış politika memurları ilgilenip, haklarında Osmanlı Devleti memuru tarafından izin ve gerekli kurallara uyma gereğinden ise de bu memurlar bir mahalde ulaşmalarında kendileri gerekli işlemleri uygularlar. On yedinci madde her bir yolcu pasaportunu gerekli zaptiye memurları tarafından ve liman

Yabancılar, pasaportları ile birlikte gelip, elçilikleri vasıtasıyla yol emri almaktadır.²⁹ Ayrıca uğradıkları yerleşim yerinden, mürur tezkeresi olarak seyahat edebilmektedirler.³⁰

1867 yılında çıkan Pasaport Odası Nizamnamesi, 1884 yılında Pasaport Nizamnamesi çıkıncaya kadar yürürlükte kalmıştır. Bu düzenlemelerin ardından, 1894, 1911 ve 1918 yıllarında da, pasaport nizamnameleri çıkarılmıştır. Zamanla çeşitli adlar altında verilen belgeler ile yapılan ülkeye giriş işlemlerinde, pasaport nizamnameleri ile çağdaş uygulamaya geçilmiştir.³¹

2) Yabancıların Arkeoloji Amaçlı Gezileri

Anadolu'ya arkeolojik araştırma yapmak amacıyla gelen yabancı gezginlerin sayısı, 19. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'da eski eserlere karşı olan ilginin giderek artmasıyla çoğalmıştır.³² Anadolu'ya gelen arkeolog ve gezginler, bu topraklardaki çeşitli medeniyetlere ait arkeolojik mirası gördükleri gibi, gözlemleri sonucunda elde ettikleri bilgiyi yayınlamışlardır.³³ Bu konudaki verileri; gezi raporları, gezi alanı planları, haritalar, krokiler ve fotoğraflar biçiminde gruplayabiliriz.³⁴

Yabancıların Anadolu'da arkeolojik alanlara yaptığı geziler, yeni yerlerin keşfedilmesinden daha çok, bilinen yerlerin araştırılması amaçlıdır. Bu nedenle

memurlarıyla karantina hademesi taraflarından sorular sorulabilir ve bu memurlar bu nizamnamenin kuralarını uygulamakla görevli olduğundan bu nizamnamenin uygulanması gününden itibaren olunmuşsa da üç ay bir süre verilmiştir (Bkz.: Çadırcı, **a.g.e.**, s. 178-181).

²⁹ Sezer, **a.g.e.**, s. 115.

³⁰ İngiliz Thomas Kalender adlı bir araştırmacı, İstanbul'dan aldığı 16 Mayıs 1906 tarihli mürur tezkiresi ile Konya, Niğde ve Yalvaç dolaylarına gelmiş ve bazı yerleri gezmiş, eski eserleri seyretmiş, fotoğraflarını çekip ahaliden bazı eski paralar satın almıştır (**BOA.**, **DH.MKT.** nr. 1101-39).

³¹ Muşmal, **a.g.e.**, s. 36-37.

³² Örneğin Alman Profesör Fon Rut, otuz kadar kişiyle birlikte Çanakkale'ye gelmek istemiştir. Doktor Theodor Wiegand refakatinde Truva Harabeleri'ni gezip vapurla Kumkale civarındaki Karanlık Liman'da karaya çıkmalarına izin verilmiştir (**BOA.**, **DH.MKT.** nr. 1060-80 (19 Mart 1906)).

³³ Zeynep İnankur, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'a Gelen Batılı Sanatçılar", **Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu**, 17-18 Aralık 1992, İstanbul 1993, s. 75; Hüseyin Muşmal, *Yabancıların İzinde Osmanlı*, s. 19.

³⁴ Almanya Devleti tarafından eski eserleri arama çalışması yapılan Bergama ve civarının harita ve resimlerini çizmek için izin talebinde bulunan Şohart'a yanına bir görevli verilmek şartıyla izin verilmesi (**BOA.**, **DH.MKT.** nr. 1443-27(10 Kasım 1886)).

geziler daha disiplinli, daha sistemli ve daha çok bilimsel bir çerçevede, alanının uzmanları tarafından gerçekleştirilmiştir.³⁵ Gezilerin planlanması, organize edilmesi ve finanse edilmesi, gelinen ülkelerdeki bilimsel merkezler, vakıflar ve üniversiteler tarafından,³⁶ bazen de bu ülkenin imparatorları tarafından desteklenmiştir.³⁷

Yabancı gezginler; Anadolu'ya gelişlerindeki tek amacın, Anadolu'daki medeniyetlerin tanıtımına yardım etmek olduğunu söyleseler de, görünen odur ki, asıl amaçları, buldukları eski eserlere, kendilerinin sahip olmasıdır. Bunda, kazılar daha geniş çaplı ve ekonomik destek isteyen bir çalışma iken, gezginlerin daha bireysel ve kolaylıkla dolaşmalarının payı büyüktür. Kaldı ki gezginler, kimi zaman küçük çaplı ve izinsiz kazılar da yapabilmıştır.

Osmanlı sınırları içerisinde eski eser ve binaları ziyaret edecek olan yabancıların, ilk önce Hariciye Nezareti ve Sadaret'ten izin almaları gerekmektedir. Eğer buradan izin alınmazsa, ruhsat ve mürur tezkiresi verilmemektedir. Aksi halde bu kanuna karşı gelen olursa görevlerinden alınmaktadır.³⁸ Ayrıca eski eser ve harabeleri gezmek isteyen yabancılar hakkında, nasıl işlemler yapılacağı konusunda da, Hariciye Nezareti'ne bilgi verilmektedir.³⁹

Eski eserleri incelemeye gelen yabancı gezginlerin çoğuna, gerekli kolaylığın sağlandığını görmekteyiz.⁴⁰ Bu kişiler, gezecekleri alanda rahat hareket edebilmek için tavsiyemeler de istemişlerdir.⁴¹ Ancak bu tavsiyemeleri, gezginlerin kendisi

³⁵ Muşmal, **Yabancıların İzinde Osmanlı**, s. 18-19.

³⁶ Gelinen ülkelerdeki bilimsel merkezler, vakıflar ve üniversitelere bu örneği verebiliriz, İngiltere'nin Oxford Üniversitesi'nden, eski eser uzmanı John George Clark Anderson'un eski eserleri görmek için Uşak ve Gediz'e geleceğinden yanına zaptiye verilmesine ve resimlerini almasına izin verilmiştir (**BOA., İ.HR.** nr. 360-1316 R 08 (4 Eylül 1898)).

³⁷ Masrafları Almanya imparatoru tarafından karşılanmak üzere Alman ilim adamlarının Baalbek'te eski eser hafriyatı yapmalarına izin verildiğinden, mahallince gerekli kolaylığın gösterilmesi ve iki sene daha kazı yapılmasına izin verilmiştir (**BOA., DH.MKT.** nr. 2390-34).

³⁸ **BOA., DH.MKT.** nr. 214-36.

³⁹ **BOA., MF.MKT.** nr. 131-105.

⁴⁰ Yabancı gezginlerin gezeceği yerlerde rahat hareket etmelerini kolaylık gösterilmesine dair bir çok belgeye rastlamaktayız. Bir örnek vermek gerekirse, Aydın ve Konya'daki eski eser ve binalarda incelemelerde bulunmak üzere Viyana Üniversitesi tarafından Ernst Kalinka ve Rudolf Heberdey'in, boş arazide bulunan eski eserleri araştırmak üzere 1896 Mart ayında yukarıdaki şehirlere gelmelerine izin verilmiştir (**BOA., DH.MKT.** nr. İ.HR 347-1312 N 4 (27 Şubat 1895)).

⁴¹ Aydın ve Konya'da yalnız boş bir arazide bulunan eski eser ve eski binalar hakkında bilimsel incelemede bulunmak üzere, Viyana Üniversitesi tarafından görevlendirilen, Doktor Ernst Kalinka ile Viyana'dan gelecek olan Doktor Potez hakkında tavsiyemeler verilmiştir (**BOA., İ.HR.** nr. 352-1314

değil de, yine elçilikleri istemiştir.⁴² Dahiliye Nezareti tarafından verilen ve gezginlerin, eski eserleri yalnızca görebilmelerine ve bu amaçla kendilerine kolaylık gösterilmesine dair verilen izin konusunda, daha sonra Müze-i Hümayun'a bilgi verilmiştir.⁴³ Böylece gelen gezginlere, biraz da yılların tecrübesi olarak, Dahiliye Nezareti'nin haberi olmaksızın izin verilmesi söz konusu değildir.⁴⁴ Eski eser ve harabeleri gezmek için gelen gezginler, elçilikleri aracılığıyla izin aldıkları gibi, eski eser nizamnamelerinde belirtilen kurallara da uymak zorundadır. Eğer aykırı davranırlar ise, bu kez de Maarif Nezareti'nin görüşüne göre işlem yapılmaktadır.⁴⁵ Bu işlemde başka Maarif Nezareti'nin diğer bir etkisi, bilgisi dışında tavsiyename verilmemesidir.⁴⁶ Bu uygulama ile elinde gezi izni olarak, antik kentleri ve arkeolojik alanları gezenlerin, oralardaki eserlere zarar vermelerinin engellenmesi amaçlanmıştır. Sadece gezi izni olan ve arkeolojik kazı izini olmayanların, gezdikleri yerdeki eski eser ve binalara, dokunmasına ve herhangi bir zarar vermesine izin verilmeyeceği bildirilmiştir.⁴⁷ Ayrıca gezginler, seyahatleri sırasında eski eser bulurlarsa nasıl davranmaları gerektiğini de Maarif Nezareti'ne danışmışlardır.⁴⁸

Gezginlerin dolaştıkları yerler ve inceledikleri eserler konusunda Müze-i Hümayun'un, belirleyici bir görevi olmuştur. Örneğin kendisinden; gezginlerin, antik eserlerin resmini çizmek veya fotoğrafını çekmek konusunda, yerel yönetimlere

M 21 (10 Temmuz 1896)); Bu tavsiyename Avusturya elçiliği tarafından istenmiştir (**BOA., İ.HR.** nr. 358-1315 Z 02).

⁴² Ernst Garoner ve 60 kadar öğrencisine, Aydın'daki eski eserleri görmelerine izin verilmesi İngiltere elçiliğinden istenmiştir (**BOA., İrade Hususi (İ.HUS.)** nr. 114-1321 Z 35 (8 Mart 1904)).

⁴³ Eski eser bulunan yerleri sadece görmek isteyen Almanyalı araştırmacı Bellow kolaylık gösterilmesi hakkında Dahiliye Nezareti'nden verilen tavsiyename Müze-i Hümayun Müdüriyeti'ne gönderilmiştir (**BOA., MF.MKT.** nr. 216/40).

⁴⁴ Üskübi'deki eski eserleri görmek ve araştırma yapmak üzere Müze-i Hümayun Müdüriyeti'nden gelen yazı Adapazarı Kaymakamlığı'na bilgilendirilmiştir. Bunun üzerine Düzce'ye gelen eski eser uzmanı Alman araştırmacı Alfred'in, adı geçen yere gidip incelemeler yaptıktan sonra Adapazarı'na dönmüştür. Bu konuda Müze-i Hümayun Müdüriyeti'nin Dahiliye Nezareti'ne haber vermeksizin doğrudan doğruya tahrirat yazılması gibi usulsüzlüğe meydan verilmemesi istenmiştir (**BOA., DH.MKT.** nr. 250-52 (25 Mayıs 1894)).

⁴⁵ **BOA., DH.MKT.** nr. 1881-49.

⁴⁶ **BOA., DH.MKT.** nr. 2033-77; nr. 2051-30.

⁴⁷ Örneğin, Danimarkalı Estero adlı bir gezginin, Fırat nehri civarındaki antik eserlerin bulunduğu yerlere yapacağı seyahatte kazı izni olmadığından, tarihi eser ve binaları tahrip etmesine meydan verilmemesi istenmiştir (**BOA., DH.MKT.** nr. 2053-23).

⁴⁸ Konya, Adana, Sivas ve Ankara'da eski eserleri gezmek için gelen İngiliz William Mitchell Ramsay ve arkadaşlarının Bor kazasında buldukları yazılı taşın teslimi hususunda yapılacak işlemler Maarif Nezareti'ne sorulmuştur (**BOA., DH.MKT.** nr. 1755-58 (1908)).

önerilerde bulunması istenmiştir.⁴⁹ Bu konuda belirtilen görüş üzerine, gezginlerin resim ve fotoğraf almasına izin verilmiştir.⁵⁰ Ayrıca gezginlerden, yaptıkları inceleme sonucunda edindikleri bilgiyi, bir rapor halinde müzeye vermeleri istenmiştir.⁵¹ Ancak bazı gezginler, seyahatlerini tamamlayıp ülkelerine döndükten sonra, hazırladıkları raporların bir kopyasını, Babıali'ye göndermişlerdir.⁵²

Gezginlerin, seyahat edecekleri yerleri daha rahat gezebilmeleri için, onlara gereken kolaylık ve yardım yapılmaya çalışılmıştır. Bu kişiler, özellikle eski eser konusunda uzman veya ilgili şahıslar ise, daha dikkatli davranılmıştır.⁵³ Bazı gezginlerin yanına, her zaman olmasa da, refakatçi olarak görevli verilmiştir. Bu görevliler, gezginlerin eserlere karşı olan davranışını kontrol kadar, kendisinin herhangi bir olumsuz durumla karşılaşmaması için, yardımcı olmuştur.⁵⁴

Arkeolojik kazı alanını gezmek isteyen gezginlerin, her şeyden önce, izin almaları gerekmiştir. Bu izin belgeleri gittikleri yerde, yerel yönetimlerce kontrol edilmiştir. Eğer gezi izinleri yoksa, gezmeleri engellenmiştir. Özellikle, büyük ve önemli kazıların yapıldığı alanlarda, daha dikkatli davranılmıştır. Örneğin; Çanakkale'deki Truva antik şehrinde kazı yapan Heinrich Schliemann'ın, bir dönem Truva'ya gelmesi yasaklanmıştır. Bunun nedeni, Schliemann'ın Truva'da bulunduğu

⁴⁹ Dikkate değer olan mimari eserlerin resim ve fotoğraflarını çekmek ve incelemelerde bulunmak üzere çeşitli vilayetlere gidecek olan, birkaç sanat tarihi uzmanı ve mimar için yerel hükümete tavsiyeler verilmesi hakkında Müze-i Hümayun Müdüriyeti'nin fikirleri istenmiştir (**BOA., MF.MKT.** nr. 165-1).

⁵⁰ İstanbul'daki Rusyalı Luper adlı bir araştırmacı eski eser incelemesi yapmak üzere, İnebolu, Samsun, Sinop, Ordu ve Giresun'un etrafını gezmek ve bulacağı harabelerin fotoğraflarıyla resimlerini ve kurşun kalemle krokilerini almak istemektedir. Bunun üzerine eski eserin vaziyetlerini değiştirmemek ve buldukları yerlerde yalnız resim ve fotoğraflarını almak şartıyla izin verilmiştir (**BOA., İ.HR.** nr. 388-1322 S 09 (25 Nisan 1904)).

⁵¹ **BOA., MF.MKT.** 165-36.

⁵² Aydın Vilayeti'nce bildirildiğine göre; Osmanlı topraklarında eski eserlere dair incelemek üzere görevli Avusturyalı Wudolfgong Raimel ve Kopçin adlı kişilerin bu bölgedeki mahalleri gezip, eski eserlerin yalnız resimlerini alarak memleketlerine dönmüştür. İncelemelerin sonucunda, hazırlamakta oldukları raporun bir nüshasını Babıali'ye teslim edeceklerdir (**BOA., DH.MKT.** nr. 4-44).

⁵³ Fransa'nın Lyon Şehri Tabiat ve Tarih Müzesi Müdürü Fransız Sarej, Konya ve Ankara'da bulunan eski eserleri ve eski binaları gezeceğinden, Müze-i Hümayun'a eser kazandırmak amacıyla çalışmalar yapmak istediğini söylemiştir. Bu nedenle kendisine gerekli kolaylıkların yapılması özen gösterilmiştir (**BOA., DH.MKT.** nr. 35-44 (11 Mayıs 1893)), Muşmal, **a.g.e.**, 99.

⁵⁴ Truva harabelerini ziyaret etmek üzere gelecek olan 360 Almanın seyahat etmek üzere iki vapurla 26 Temmuz'da buradaki harabeleri görmek üzere birkaç saat kalmalarına izin verilmiştir. Bunun için oradaki memurlar görevlendirilmiştir (**BOA., Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR.)** nr. 16-3 (21 Temmuz 1892)).

eski eserlerin hepsini, ülkesine kaçırmış olmasıdır. Bu durumdan haberdar olan hükümet, eski eserleri korumak için, kendisinin Osmanlı topraklarına girişini yasaklamıştır.⁵⁵ Schliemann bu durumu asla kabul etmediği gibi, burada yeniden kazı yapmak için, çok uğraşmıştır. Bu konudaki yoğun çabaları sonucunda, 1890 yılı Mart'ında, yeniden Truva kazılarına başlamıştır.⁵⁶

Görüldüğü gibi gezginlerin, eski eserlerin korunmasına özen göstermelerine, önem verilmiştir. Bunun yanı sıra gezginlere, kazı yapmamak şartı ile de izin verilebilmiştir.⁵⁷ Rastladıkları kitabeleri tahrip etmemek üzere, gezmelerinde sakınca olmadığı için, gerekli kolaylık gösterilmiştir.⁵⁸

Gezginlere sağlanan kolaylıklardan biri de, deniz kıyılarında bulunan antik şehirleri gezmeleri için kendilerine tekne ve vapur verilmesidir.⁵⁹ Bu tekneler sayesinde gezginler, buradaki şehirleri kolaylıkla gezmişlerdir. Gezi sırasında, eserlerin fotoğrafını çekmelerine ve eserlerin kopya resimlerini çizmelerine de izin verilmiştir.⁶⁰ Bu konuda birçok örnek verebiliriz. Örneğin İngiliz araştırmacı gezginler, zaman zaman antik kentlere geziler düzenlemiştir.⁶¹ Bu gezileri çoğu zaman, kendilerine ait özel yatları ile yapmışlar⁶² ve gezdikleri yerlerin fotoğrafını

⁵⁵ **BOA., DH.MKT.** nr. 1417-90, Burcu Kutlu, “Batı Anadolu’daki Arkeolojik Kazılar”, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 79.

⁵⁶ Göksel Sazcı, **Troia Hazineleri**, Mas Matbaacılık, İstanbul 2007, s. 37-40.

⁵⁷ Viyana tarih ilmi uzmanlarından Avusturyalı Dr. Pavel Boberlik 1908 Mart ayında Konya, Ankara ve Adana’da kazı yapmaksızın, tarihsel incelemelerde bulunmasına padişah II. Abdülhamit tarafından izin verilmiştir (**BOA., İ.HR.** nr. 408-1325 B 12 (27 Ağustos 1907)).

⁵⁸ **BOA., DH.MKT.** nr. 42-29.

⁵⁹ Akdeniz boğazı muhafız vekili Ferik İsmail Hakkı Bey Çanakkale’den 24 Haziran 1893 tarihli bir telgraf yazmıştır. Telgrafta Rus İstanbul Elçisi’nin Hisarlık’taki eski eserleri görmeye geleceğinden bahseder. Elçi’nin eski Hisarlık kazısını görmek için Kolkid adlı elçilik vapuruyla yarın Hisarlık’taki Kumkale iskelesine geleceği yerel yönetimden bildirilmiştir. Elçinin oraya geliş gidişinde gerekli önlemler alınacaktır. Seyahat kolaylığı sağlanacaktır (**BOA., Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.)** nr. 91-105 (24 Haziran 1893)), İstanbul Amerika Elçisi, Hisarlık’taki antik şehri görmek üzere Çanakkale’ye gelecektir. Orada “beylik istimbotu” bulunduğu haberi alınmıştır. Bu istimbotun yirmi dört saat kendisine ayrılmasını rica etmektedir. Bu konuda hariciye nezareti aracılık etmektedir. Yıldız Sarayı’na Başkatip Süreyya yazısında bildirmiştir (**BOA., İ.HUS.** r. 31-1312 Ca 036 (11 Kasım 1894)).

⁶⁰ İngiltere’nin Oxford Üniversitesi Eski Eser Uzmanı Anders’in, eski eserleri görmek ve resimlerini almak için Uşak ve Gediz’e geleceğinden kendisine izin verilmiş ve yanına zabtiye verilmesine karar verilmiştir (**BOA., İ.HR.** nr. 360-1316 R 08 (4 Eylül 1898)).

⁶¹ **BOA., İ.HR.** nr. 391-1322 Ş 10.

⁶² **BOA., ZB.** nr. 389-156.

çekmişlerdir.⁶³ Bu gezginlerden biri, Edwin John Davis'dir. Kendisi, Britanya İmparatorluğu'nun görevlisi olarak, İskenderiye'deki St. Mark Kilisesi'nde papazlık yapmıştır. Daha sonra bu görevini bırakıp, 1872 yılında Anadolu'da seyahate çıkmıştır. İzmir'den Denizli'ye ve oradan Antalya'ya kadar, birçok antik kenti dolaşmıştır. Gördüklerini fotoğraflamış, çizimler yapmış, dolaştığı yerlerin haritasını çıkarmış ve birçok bilgiyi kayıt altına almıştır. Bu gözlemlerinden elde ettiği bilgiyi, ülkesine geri döndüğünde kitap olarak yayımlamıştır.⁶⁴

Bazı gezginlere kolaylık sağlanırken, bazı gezginlerin de gezi sırasında gözetim altında tutulması, hal ve hareketlerinin izlenmesi istenmiştir.⁶⁵ Bunun nedeni, gezginlerin eski eserlere zarar vermesini ve gezdikleri antik kentlerde, gizlice kazı yapmalarını engellemektir.⁶⁶ Bu konuda daha önceden uyarılarda bulunulan yerel yöneticilerden, gezginlerin yanlış hareketlerine dikkat edilmesi ve böyle bir durumla karşılaşılacak olursa, bunların bildirilmesi istenmiştir.⁶⁷ Ayrıca bu gezginlerin yanına, ara sıra verilen görevliler, zorunlu hale getirilmiştir.⁶⁸ Bu gezilere örnek olarak Schliemann ve yanındakilerin Truva'ya yaptığı gezi verilebilir. Kendisine Truva'daki kazılarında eser kaçırmasından dolayı gelmesi yasaklanmış

⁶³ **BOA., DH.MKT.** nr. 1101-39.

⁶⁴ Edwin John Davis, **Anadolu**, (Çev. Funda Yılmaz), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s. 224; Kutlu, "Batı Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar", s. 14.

⁶⁵ Almanyalı eski eser uzmanları, Aydın ve civarında kazı yapmaksızın sadece gezmek istemektedir. Bu kişilere izin verilmiştir (31 Temmuz 1894). Gezi sırasında bu bölgedeki müdüriyetçe hissettirilmeyerek sürekli hal ve hareketleri izlenmesi istenmiştir (**BOA., DH.MKT.** nr. 269-15 (1 Ağustos 1894)).

⁶⁶ Avusturya Devleti tebasından ve asar-ı atika mütehasşislerinden Profesör Ernst Kalinka ve arkadaşı Avusturya ve Macaristan Eski Eser Cemiyeti Başkanlığı Jozef'in kazı yapmayarak, yalnız yüzeydeki eski eserlerin ve binaların incelemelerini yapmasında kolaylık sağlanması ve gözetlenmesi gerektiği bildirilmiştir (**BOA., DH.MKT.** nr. 1175-12).

⁶⁷ Alman eski eser uzmanı Wilhelm Dörpfeld eşiyile beraber ve otuz, kırk kadar kişi ile Hisarlık'taki harabeleri ziyaret edecektir. Kendisine gerekli kolaylığın sağlanması ve yanlış hareketlerinin bildirilmesi, Biga Mutasarrıflığı'na iletilmiştir (**BOA., DH.MKT.** nr. 2339-4 (17 Ağustos 1890)).

⁶⁸ Atina'daki Almanya Eski Eser Cemiyeti'nin Baş Katibi Dr. Dörpfeld'in yanında Atina Almanya Elçisi ile Alman Eski Eser Bilimi Üyeleri ile Behram ve Hisarlık yani eski adıyla Assos ve Truva'yı gezmek için Kumkale civarında karaya çıkacaklardır. Almanya Elçisi tarafından hepsine mürur tezkeresi verilmesi istenmiştir. Bu kişilerin önceden bazı yerlerde gezmelerine izin verilen eski eser bilim mensuplarından olmalarına ve bu eski harabe şehirleri öteden beri bazı başka ülkelerden gelenlerin gezmek ve seyahat etmekte bulunmasından dolayı, bu kişinin birkaç gün sonra oralara gelecekleri anlaşıldığından izin belgesi ve hepsine geçiş izni verilecektir. Fakat yanlarında Biga Tabur Ağası ve Bahr-ı Sefid Boğaz Muhafızlığı'ndan bir subay ve bir de mahallince müze memurunun yanlarında görevlendirilmesi gereklidir (**BOA., İ.HUS.** nr. 37-1312 ZA 057 (11 Mayıs 1895)).

fakat o 1887’de kazı yapmayıp Truva’yı ziyaret etmek istemiştir. Bu kabul edilmeyince Alman elçiliği bu isteği şöyle değerlendirmiştir:⁶⁹

Çanakkale’de meydana gelen bir olayı üzülererek bildiririm. Bu olay, vilayet memurlarından bazılarının, Osmanlı topraklarını ziyaret etmek isteyen yabancılara, Osmanlı Devleti’nin her zaman iyi niyet göstermediğine, bir kanıttır. Şöyle ki; Saksonya Kralı’nın özel danışmanlarından ve Darülfünun muallimlerinden Dr. Wachmut, daha önce Dr. Heinrich Schliemann’ın parasıyla ve kendi gözetiminde yapılan kazı sırasında ortaya çıkarılan Truva kentinin bazı eserlerini görmek için, eski eser uzmanları Dr. Suhart ile Ricaryos adlı iki genç, yanlarında Heinrich Schliemann ile Atina’dan Çanakkaleye gelmiştir. Schliemann, Mutasarrıf Ziver Paşa’ya başvurarak, gezi sırasında bazı kolaylıklar sağlanmasını istemiştir. Ziver Paşa İstanbul’dan izin verilmedikçe, kendilerine yardımcı olamayacağını söylemiştir. O akşam hükümet tercümanı da Schliemann’ın yanına gelerek; Çanakkale muhafızı Asaf Paşa’nın, İstanbul’dan telgrafla istediği talimat gelmedikçe, Truva’daki eski eserlerin kesinlikle gezilemeyeceğini söylemiştir. İstenen talimat ertesi güne kadar beklenmişse de gelmediği için, Schliemann Atina’ya dönmek zorunda kalmıştır. Arkadaşları ise, Hisarlık çevresinde çiftliği bulunan Amerika Konsolosu Kalor’u ziyaret etmek istediklerinden, ata gerek duymuşlardır. At sahipleri, mutasarrıfın kesin emri olduğu için kendilerine at vermemiştir. Bu yüzden gezginler yürüyerek gitmek zorunda kalmışlardır.⁷⁰

Erenköy’e ulaştıklarında, atlı bir subay ile iki zabtiye ortaya çıkarak, Hisarlık, Pınarbaşı veya kazı yapılan öteki yerlere ziyaret etmelerinin yasak olduğunu, onlara söylemiştir. Gezginler, Amerika Konsolos’u Kalor’u görmek niyetinde olduklarını ve Erenköy’de at da bulabileceklerini bildirmişlerdir. Erenköy Müdürü Ahmet Efendi, halkın onlara yardım etmesini, tehditle engellemiştir. Hatta gezginler Çanakkale’ye dönmezlerse, köyden uzaklaştırılmaları için kuvvet kullanacağını söylemiştir. Gezginler, müdürün tehditlerine aldırmayarak, yollarına devam etmişlerdir. Yürüyerek ilerleyen bu gezginler, sanki eşkiya gibi gözetim altında, Kalor’un çiftliğine gelmişlerdir. Kalor gezginlerin kendisiyle birlikte ve zabtiyelerin gözetiminde olarak, Hisarlık’ı gezmelerinin kendi sorumluluğu altında izin verilmesini zabtiyeden istemiştir. Fakat verilen talimat yüzünden bu istek reddedilmiştir. Gezginler yine gözetim altında olarak Erenköy’e dönmeye mecbur kalmışlardır. Geceyi orada ve gözetim altında geçirmişlerdir. Zabtiyeler gezginlerin odasına

⁶⁹ BOA., Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS.) nr. 16/50 (1 Mayıs 1887).

⁷⁰ BOA., HR.SYS. nr. 16/50 (1 Mayıs 1887).

girerek birlikte yatmışlar ve kendilerine ancak Çanakkale'ye dönerler ise at kiralamalarını izin vermişlerdir. Wachmut daha sonra İstanbul'a gelerek, bu olayı Almanya Elçisi'ne anlatmıştır. Ardından, Truva'yı ziyaretten vazgeçerek, Almanya'ya dönmüştür.⁷¹

Gerçekten, Alman olan ve saygıya layık bulunan bazı gezginlerin, yerel memurlar tarafından böyle kötü muamele görmeleri şaşırtıcıdır. Bu nedenle bu olay konusunda, Hariciye Nezareti'nin dikkati çekilmiştir. Babıali tarafından, gezginlere gecikmeksizin izin verileceği konusunda daha önceden bir kuşku duyulmamaktadır. Babıali'nin; yerel memurlar hakkında ne yaptığını ve bundan sonra Truvayı ziyaret etmek isteyecek sıradan Alman gezginlerin, bu türlü kötü davranışa uğramamaları için ne gibi önlemler aldığını bilmek isterim. Hiç olmazsa, Osmanlı Devleti'nin Wachmut hakkında yapılan davranışı kınadığını ve özellikle Erenköy müdürünün layık olduğu kınamanın yapıldığını bilmek isterim. Dr. Suhart ve Ricaryos'a gelince; kendilerinin bu geziden başlıca amacı Truva'nın bulunduğu yeri görmekten ibarettir. Kendileri yakında Çanakkale'ye yeniden gelecektir. Bu ziyaretin engellenmeyeceği konusunda, biran önce güvence verilmesini rica ederim. Şunu belirtmeye gerek yok ki; bu gezginler, herhangi bir kazı yapmayacak veya nizamnamelere de yasak olan herhangi bir davranışta, bulunmayacaklardır.⁷²

Gezginlerin gezi sırasında karşılaştıkları eserleri alıp, yurtdışına götürmeleri yasaktır. Çoğu gezi izni bu şartlar dahilinde verilmiştir.⁷³ Eski eserleri yerlerinden oynatmaları ve eserlere dokunmaları bile yasaktır.⁷⁴ Gezginler, kişisel çabası ile toprak altında eski eser araması yapmak istediğinde, gezi izni iptal edilmiştir.⁷⁵

Büyük kazı alanları ile ilgili olarak, Avrupa kamuoyuna yeni bilgiler ulaştıkça, bu alanları ziyaret etmek isteyen yabancı gezgin sayısı da artmıştır. Bu konuda ilgi gösterilen yerlerin başında, Hisarlık Harabeleri gelir. Bu dönemde burayı gezmeye, İstanbul Amerika Elçisi,⁷⁶ İtalya Konsolosu,⁷⁷ İngiliz Elçisi,⁷⁸ gibi bazı üst

⁷¹ BOA., HR.SYS. nr. 16/50 (1 Mayıs 1887).

⁷² BOA., HR.SYS. nr. 16/50 (1 Mayıs 1887).

⁷³ Viyana Üniversitesi mezunu Avusturyalı Eski Eser Uzmanı Şarl ile yanında bir kişi Osmanlı Devleti'nde seyahat etmek istemektedirler. Bu kişilerin kazı yapmamak ve hiçbir eski eseri yurtdışına kaçırmamak şartıyla seyahatlerine izin verilmiştir (BOA., MF.MKT. nr. 500-25).

⁷⁴ Avusturya Viyana Üniversitesi öğretim üyelerinden Dr. Anton Premerstein'in başkanlığındaki heyetin kazı yapmamak, yazılı ve resimli taşları alt üst etmemek üzere Kosova Vilayeti'ndeki eski ve tarihi binaları dolaşmasından bir sakınca olmadığı bildirilmiştir (BOA., DH.MKT. nr. 521-77).

⁷⁵ BOA., DH.MKT. nr. 2228-33.

⁷⁶ BOA., İ.HUS. r. 31-1312 Ca 036 (11 Kasım 1894).

⁷⁷ BOA., İ.HUS. r. 28-1312 S 113.

düzyey saygın kişiler de ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerin bir örnek verecek olursak örneğin 350 Alman ve Avusturyalı gezgin, Lloyd Kumpanyası'nın vapuru ile Biga'ya gelmek ister. Bunun için Avusturya'nın Çanakkale Konsolosu, 14 Temmuz 1892 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne baş vurmuş ve kendilerine yardımcı olunmasını istemiştir. Bu konuda Biga Mutasarrıflığı'na da bilgi verildiği gibi, gezginlere engel olunmaması ancak, gerekli kurallara uymaları gerektiği, hal ve hareketlerine dikkat edilmesi ve herhangi bir uygunsuzluğa fırsat verilmemesi istenmiştir.⁷⁹ Avusturyalılar gezileri esnasında çeşitli kolaylıklarla karşılaşmış, rahat hareket ettikleri gibi, antik şehri gezerken notlar almışlardır.⁸⁰

Bu durum karşısında Biga Mutasarrıfı Ziver Bey, “şimdiye değin bu kadar çok yabancı konuk gelmemiş olduğundan bunların nasıl karşılanacağı”nı, özellikle protokol açısından, Dahiliye Nezareti'ne sormuştur.⁸¹ Bu gezi, kazı alanlarını gezmeye gelenlerin, bu kadar çok olmasına da ilk örnektir. Ancak daha sonra, bunun gibi bir çok örnek görülecektir.

Hisarlık'ta kazı yapacak olan arkeologların da, kazıdan önce bölgeye gezgin olarak gelip, buraları gezdiğini görüyoruz. Truva kazıları, Hisarlık için en büyük örnektir. Schliemann burada kazı yapmadan önce, Truva kentini bulmak üzere ilk kez 1868 yılında gelmiştir. İki yıl sonra da, buradaki kazılarına başlamıştır.⁸²

Bunun yanı sıra arkeologların, kazı çalışmalarını bitirdikten sonra da, bu bölgeyi ziyarete geldikleri olmuştur. Örneğin Schliemann'dan sonra Truva'daki kazıları sürdüren Atina Eski Eserler Okulu yöneticilerinden Dr. Wilhelm Dörpfeld

⁷⁸ BOA., Y.PRK.ZB. nr. 14-2.

⁷⁹ BOA., İrade Dahiliye (İ.DH.) nr. 1283-101039 (14 Temmuz 1892), Bir başka belgede 360 Almanın seyahat etmek üzere iki vapurla 26 Temmuzda Kumkale'ye gelecek ve Truva harabeleri görmek üzere Hisarlık'ta birkaç saat kalacakları oradaki memurlara bildirilmiştir, (Y.PRK.HR. nr. 16-3 (21 Temmuz 1892)). 1892'de yapılacak olan bu gezi Viyana Üniversitesi Arkeoloji Kürsüsü Başkanı Prof. Dr. Otto Benndorf başkanlığında, Avusturya Krallık Kültür ve Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan gezi olduğu düşünülmektedir. Araştırma gezisinin amacı, Lykia üstüne yapılacak kapsamlı bir yayın için kesin verilerin toplanmasıdır. Bu gezi hakkında geniş bilgiyi geziye katılmış olan Avusturyalı subay Ernst Krickl vermiştir. Kitapta antik kentlerin krokileri, Lykia anıtlarının ayrıntı çizimleri ve fotoğrafları bulunmaktadır (Bkz. Ernst Krickl, 1892 Lykia Günlüğü, Yayına Hazırlayan: Neziha Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2005.)

⁸⁰ BOA., DH.MKT. nr. 1947-55.

⁸¹ BOA., İ.DH. nr. 1283-101039 (9 Temmuz 1892).

⁸² Sazcı, Troia Hazinesi, s. 31.

buna örnektir. Kazı çalışmalarını bitiren Dörpfeld'in, daha sonra 1895'te, Truva'yı ziyaret için geldiğini görmekteyiz. Dörpfeld'in yanında, Atina'nın Almanya Elçisi ve Almanya Eski Eser Bilim Üyeleri de gelmiştir. Bu kişilere, önceden bazı yerlerde gezmelerine izin verilen eski eser bilim mensuplarından oldukları için ve burayı daha önceden de başka ülkelerden gelenlerin ziyaret etmesinden dolayı izin verilmiştir. Fakat yanlarına Biga Tabur Ağası ve Bahr-ı Sefid Boğaz Muhafızlığı'ndan bir subay ve bir de mahallince müze memuru görevlendirilmiştir.⁸³ Bu ziyaretinden sonra Dörpfeld 1899'da da otuz kişi ile ziyarete gelmiştir.⁸⁴

Dörpfeld, daha sonra yanında 30-40 kadar kişi ile beraber, Hisarlık'taki harabeleri tekrar ziyaret edecektir. Bu konuda Biga Mutasarrıflığı'na, kendisine gerekli kolaylığın sağlanması ancak, yanlış bir hareketi olursa da bildirilmesi istenmiştir. 13 Mayıs 1900 tarihinde, Kale-i Sultaniye ile Kum Kalesi arasındaki Karanlık Liman'da karaya çıkan Dörpfeld, Hisarlık'ta birkaç gün kaldıktan sonra ülkesine dönmüştür.⁸⁵ Bundan sonra Dörpfeld, 1906 yılına kadar Truva'yı ziyaret etmiştir.⁸⁶

Truva'yı gezmeye gelenler arasında, Fransızlar da vardır ki aslında onlar, bu bölgeyi en çok ziyaret edenlerdir. Bunda, Truva antik kentine karşı gösterdikleri ilginin payı büyüktür. Eylül 1903'te bir grup Fransız gezgin, Hisarlık'ı gezmek için, izin istemiştir.⁸⁷ Gelen gezginlere eski eserlere zarar vermemeleri, hal ve hareketlerine dikkat edilmesi şartı ile gereken izin verilmiştir.⁸⁸

Gelen gezginler yalnızca eski çağlardan kalan antik eserleri incelememiş, İslami eserlere de ilgi göstermiştir. Özellikle camiler, gezginlerin büyük ilgisini çekmiştir. Örneğin, Alman eski eser uzmanlarından Walter Zihle ve yanındaki mühendis Dr. Kusma; Konya, Niğde, Kayseri ve Sivas'taki camileri gezmek

⁸³ BOA., İ.HUS. nr. 37-1312 ZA 057 (10 Haziran 1895).

⁸⁴ BOA., Y.PRK.BŞK. nr. 59-30.

⁸⁵ BOA., DH.MKT. nr. 2339-4 (1 Mayıs 1900).

⁸⁶ BOA., İ.HUS. nr. 88-1319 S 03 (21 Mayıs 1901); İ.HR. nr. 376-1319 Z 9 (31 Mart 1902); İ.HR. nr. 383-1321 S 03 (29 Nisan 1903); İ.HR. nr. 401-1324 S 35 (18 Nisan 1906).

⁸⁷ BOA., Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH.) nr. 12-55.

⁸⁸ BOA., DH.MKT. nr. 763-25.

istemiştir. Buralardaki camilerin, iç ve dış mekanlarına ait mimari özelliklerin fotoğrafını çekmek ve onları incelemek için, kolaylık sağlanmasını istemiştir.⁸⁹

Gelen gezginlerin eski eser dışında, ülkenin flora ve faunası için de geldiklerini görmekteyiz. Bu tür gezilere, kazı yapmaksızın ve yalnızca alan incelemesi şartı ile izin verilmiştir. Örneğin Avusturyalı botanik bilimi uzmanları, Adana, Konya, Kayseri ve Humus'u görmek istemişlerdir.⁹⁰

Anadolu'ya gelen gezginler konusunda, daha bir çok örnek verilebilir. Bu konunun en seçkin örnekleri; Alman arkeolog Adolf Furtwangler ile Alman dilbilimci Albert Rehn'dır. Arkeolog Furtwangler, Bergama ve Bodrum Mausoleum'da bulunan eserler hakkında yazılar yazarken,⁹¹ dilbilimci Rehn da, Didim harabeleri ile ilgili eserler kaleme almıştır.⁹² Bu konuda yine, İngiliz doğabilimcisi Edward Forbes, Likya, Milyas⁹³ ve Kibyrtis'te⁹⁴ geziler yapmış, notlar almış ve onları yayınlamıştır.⁹⁵ Asıl mesleği papazlık olan İngiliz antikacı ve oryantal gezgin Francis Vyuyan Jago Arundell; Pisidia'ya yaptığı bir gezi ile bölgenin, coğrafyası ve eski eserlerine ilişkin bilgi toplamıştır. Daha sonra bu bilgilere, ayrıca geçmiş olduğu yolların haritasını da ekleyerek, kitap olarak yayınlamıştır.⁹⁶

Yurtdışından gezmeye gelen araştırmacıların dışında yurtiçinde de antik yerleri gezen meraklılar vardır. Bunlardan biri, Rum asıllı Dimitri Danieloğlu doğup büyüdüğü Antalya'da, yurtdışından gelmiş birçok araştırmacıya ev sahipliği yapmıştır. "Neden yanı başımızdaki antik kalıntıları görmeye gitmiyoruz. Bu kalıntıları İngiliz ve Fransız seyyahların yazılarından öğreniyor olmak, gerçekten

⁸⁹ BOA., Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD.) nr. 28-2/19 (2 Ağustos 1914).

⁹⁰ BOA., DH.MKT. nr. 1204-72.

⁹¹ Kanar, a.g.e., s. 796-797.

⁹² A.e., s. 1815.

⁹³ Milyas: Antalya'nın kuzey batısında yer alan bölgeye verilen tarihsel isim (Bilge Umar, **Türkiye'deki Tarihsel Adlar**, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 1993., s. 572-73).

⁹⁴ Kibyrtis: Gölhisar yakınlarındaki ünlü antik kent (Umar, a.g.e., s. 438).

⁹⁵ T. A. B. Spratt- Edward Forbes, **Milyas, Kibyrtis ve Likya'da Yolculuklar**, (Çev. Doğan Türker, Suna İnan Kıraç Akdeniz), Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya 2008.

⁹⁶ Yayınlamış olduğu kitaplarından örnekler: **Discoveries in Asia Minor**, I-II, London 1839, Discoveries in Asia Minor, including a description of the ruins of severalancient cities, and especially Antioch of Pisidia; Kanar, a.g.e., s. 166.

utanç verici” diye düşünerek, 1850’de 13 günlük seyahatine başlamıştır. Gezileri için, Charles Fellows ve Strabon’un kitaplarını rehber olarak kullanmıştır. Perge, Silyon, Aspendos, Side ve Lara bölgelerindeki eski kalıntıları gezip, notlar almış ve bunları Yunanca olarak yayınlamıştır.⁹⁷

B) Anadolu’ya Gelen Yabancı Araştırmacılar

19. yüzyılda Anadolu’ya; antik kültürleri, eski çağlardan kalan heykel, sikke, yazıtları ve mimari eserleri, arkeolojik bulguların ışığında bilimsel olarak tanımlamaya ve değerlendirmeye yönelik çalışma yapan, birçok araştırmacı gelmiştir.⁹⁸ Bu araştırmacıların çoğu, başta Avrupa olmak üzere, Amerika, Yunanistan ve Rusya’yı da arasına alacağımız ülkelerden gelen gezgin, arkeolog ve çeşitli mesleklerden oluşan, arkeoloji meraklılarıdır. Gelen gezginler yalnızca antik yerleri gezerken, araştırmacılar buralarda bulunan eserleri incelemiş ve kazılar yapmıştır. Bu nedenle bu kişilere, gezginlerden farklı olarak, araştırmacı denilmektedir.

Bu dönemde, Osmanlı topraklarına gelen araştırmacılara verilen imtiyazlarda, kendi devleti ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler etkili olmuştur. Buna en iyi örnek Almanya’dır. 19. yüzyılda yaşanan siyasi olaylar sonucunda Osmanlı Devleti, yüzyılın son çeyreğinde, İngiltere, Rusya, İtalya ve Fransa’dan uzaklaşmıştır. Böylece, bu devletlerden kalan boşluğu, Almanya dolduracaktır. Bu yakınlaşma, özellikle Almanya için faydalı olacak ve demiryolları başta olmak üzere, Osmanlı Devleti’nden birçok imtiyazlar elde edecektir. Bu ayrıcalıklar arasında, kazı iznini diğer ülkelere göre daha kolay elde etmesi ve bu nedenle, Anadolu’da en çok kazı yapan ülke olması da vardır. Kazı faaliyetlerinde Almanların öne çıkması, diğer

⁹⁷Dimitri E. Danieloğlu, **Bir Pamphylia Seyahati**, çev. Ayşe Ozil, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 7.

⁹⁸ Kundakçı, **a.g.e.**, s. 1092.

devletlerin kendi aralarında ve özellikle Almanya ile bilgi paylaşımına girmelerine neden olmuştur.⁹⁹

Yabancıların ülkede araştırma yapmak için izin almış, daha sonra araştırma yapmıştır. Araştırmaları sırasında kendilerine, Osmanlı Devleti tarafından istendiği takdirde, yol bulmaları için rehber, kazılarda yardım etmek için memur, kazılarda can ve mal güvenliği için bekçi, kazı alanına ulaşmak için araç, gibi kolaylıklar sağlanmıştır.¹⁰⁰ Her ne kadar kolaylık sağlansa da, ün ve makam sahibi bu araştırmacılar için kazı yapmak oldukça zor bir süreçtir. Örneğin kazıda kalmaları için çadır verilmiş fakat dört beş ay kazı alanında çadırda kalmak oldukça zor olsa gerek. Sonraki yıllarda kazı evi yapılsa da bu her kazı alanı için geçerli olmamıştır.¹⁰¹

Almanya'nın yanı sıra İngiltere, Fransa, Avusturya, Amerika, Danimarka, Rusya ve Yunanistan'dan arkeolog, Anadolu'nun çeşitli bölgelerine gelmiştir.¹⁰²

1) Alman Araştırmacılar

Alexander Christian Leopold Conze (1831-1914)

Alexander Christian Leopold Conze, 10 Aralık 1831 tarihinde Almanya'nın Hannover şehrinde doğmuştur. Göttingen Üniversitesi'nde öğrenim yapan Conze, 1863 yılında Halle Göttingen Üniversitesi'nde profesör olmuştur. 1869-1877 yılları arasında Viyana Üniversitesi'nin arkeoloji ve epigrafi bölümünde çalışmıştır. 1877-1887 yıllarında Berlin Müzesi Antik Heykel Bölümü'nün müdürlüğünü ve Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün genel sekreterliğini yapmıştır. 1878-1886 yılları arasında

⁹⁹ Hüseyin Muşmal, **Yabancıların İzinde Osmanlı**, ME-SA Yayınları, Konya 2009, s. 18-26; İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, İstanbul 2005, s. 66.

¹⁰⁰ Müze-i Hümayun tarafından, Boğazköy kazılarında kazı alanını korumak için, bekçi tayin edilmiştir. (Bkz. **İ.A.M.A., Boğazköy Dosyası**, 7 Ağustos 1326 (20 Ağustos 1910); **İ.A.M.A., Boğazköy Dosyası**, 1 Ağustos 1326 (14 Ağustos 1910).

¹⁰¹ **İ.A.M.A., Boğazköy Dosyası**, 26 Teşrinsani 1327 (9 Aralık 1911). Yapılan binanın tapusu, Müze-i Hümayun adına düzenlenmiştir (Bkz. **İ.A.M.A., Boğazköy Dosyası**, 24 Temmuz 1328 (6 Ağustos 1912)); Bina Almanlar tarafından 1323'de inşa edilmiştir (**İ.A.M.A., Boğazköy Dosyası**, 7 Teşrinsani 1332 (20 Kasım 1916)).

¹⁰² Muşmal, **a.g.e.**, s. 18-26.

Carl Humann ile birlikte, Bergama'da kazılar yapmıştır. 1900-1912 yıllarında, yine Bergama'da Wilhelm Dörpfeld ile birlikte kazılar yapmıştır. Berlin'deki Bergama Müzesi'nde bulunan Zeus Sunağını,¹⁰³ Humann ile birlikte ortaya çıkartmıştır.¹⁰⁴

Alfred Körte (1866-1946)

Alfred Körte, 1866'da Almanya'nın Berlin şehrinde doğmuştur. 1886'da Bonn Üniversitesi'nde, arkeoloji ve eski diller eğitimini tamamlamıştır. 1899'da Greifswald Üniversitesinde profesör olmuştur. Sonradan Giessen ve Freiburg üniversitelerinde profesörlük yapmıştır. Körte Saxon Akademisi ve Alman Arkeoloji Enstitüsü üyeliğinde bulunmuştur. Araştırmalarına, 1900 yılında ağabeyi Gustav Körte ile birlikte Anadolu'ya gelerek başlamıştır.¹⁰⁵

Antik kaynaklarda verilen bilgiler çerçevesinde, Ankara Polatlı'da bulunan Frig Krallığı'nın başkenti Gordion'u aramaya başlamıştır. İlk olarak, günümüzde Yassihöyük olarak bilinen yerleşimin, büyük bir antik yerleşim olduğunu, yüzey araştırmalarıyla saptamıştır. Kazı yapmak için gerekli olan izni, 20 Mayıs 1900 tarihinde Osmanlı Devleti'nden almıştır.¹⁰⁶

Böylece aynı yıl, kardeşi Gustav Körte ile birlikte, İÖ 9. ve 8. yüzyıllarda Frig başkenti olduğu varsayılan Gordion'da, kazılara başlamıştır. Gordion ve çevresinde araştırmalar yapmış, önemli bulgular ele geçirmiş ve bu bölgedeki kazı sonuçlarını, kitap olarak yayınlamıştır.¹⁰⁷

¹⁰³ **Sunak:** Anıtsal dinsel yapı.

¹⁰⁴ Friedrich Goethert, "Conze, Alexander Christian Leopold", **Neue Deutsche Biographie (NDB)**, Band 3, Duncker & Humblot, Berlin 1957, s. 348, (Çevrimiçi) <http://www.deutsche-biographie.de/xsfz8704.html>, 11.10.2013.

¹⁰⁵ Andreas Thierfelder, "Körte, Alfred", **NDB**, Band 12, Duncker & Humblot, Berlin 1980, S. 394, (Çevrimiçi) <http://www.deutsche-biographie.de/sfz43997.html>, 10.11.2013..

¹⁰⁶ **BOA., İ.MF.** nr. 6-1318 M 4 (20 Mayıs 1900).

¹⁰⁷ Gustav Körte- Alfred Körte, **Gordion, Ergebnisse des Ausgrabung in Jahre 1900**, Jdl. Erg.-Heft V, Berlin 1904.

Carl Humann (1839-1896)

Carl Humann, 4 Ocak 1839 tarihinde Almanya'nın Essen şehrinde doğmuştur. 1859 yılında Almanya'da demiryolu inşaatında mühendis olarak çalışmaya başlamış ve 1860 yılında, Berlin Kraliyet Mimarlık Akademisi'nde müze mimarisi ilgi ilgili çalışmalar yapmış ve mimari çizimler gerçekleştirmiştir.¹⁰⁸

Kendisi, Anadolu'nun bir çok yerinde kazı çalışmasında bulunmuştur. Bu kazılardan en önemlisi 1865'te başladığı Bergama kazısıdır. Daha sonra ise 1868'de Priene'de ve 1892'de Magnesia antik kentinde kazılar yapmıştır.¹⁰⁹ 1888'de Tralles'de, 1877'de Hierapolis'de,¹¹⁰ 1882'de Boğazköy'de¹¹¹ ve 1883'de Nemrut'ta kazılar yapmıştır.¹¹² Ayrıca Didim, Zincirli, Sakçagözü ve Milet'te 1896-98 yılları arasında kazı çalışmaları yapmıştır.¹¹³

Bu önemli çalışmalarından sonra Humann, 1884 yılında Berlin Müzesi Müdürü olmuştur. 1896 yılında İzmir'de ölmüş ve vasiyeti üzerine Bergama Akropolü'ne gömülmüştür.¹¹⁴

Bergama'daki kazısından başka Humann, arkeolog Felix Von Luschan ile birlikte, önce 1888-1894 yılları arasında¹¹⁵ ve daha sonra 1901-1903'de Zincirli'de,¹¹⁶ kazılar yapmıştır.

¹⁰⁸ Dietrich Nummert, "Pergamon Wurde Seine Passion- Der Ingenieur Carl Humann", **Berlinische Monatsschrift**, Heft 2, 1999, s. 48-53.

¹⁰⁹ **Magnesia**: Aydın'ın, Germencik ilçesi, Bucak merkezli Ortaklar kasabasının güneyindedir. Ortaklar - Söke karayolu üzerinde yer almaktadır. Günümüzde Magnesia ad Meandrum veya Menderes Magnesiası olarak adlandırılmaktadır (Umar, **a.g.e.**, s. 534); Cezar, **a.g.e.**, s. 303-309.

¹¹⁰ **Hierapolis**: Denizli yakınlarındaki Pamukkale'de bulunan antik kent (Umar, **a.g.e.**, s. 317).

¹¹¹ Erdemir, **a.g.e.**, Ek2-s. 9-13.

¹¹² Nemrut harabelerinden çıkarılarak Musul'a getirilen taşların Almanyalı Doktor Humann tarafından hükümete haber verilmeden çıkarıldığı anlaşılmış ve eski eser araştırmalarının ruhsatsız yapılması mümkün olmadığından bu hususa dikkat edilmesi istenmiştir (**BOA., DH.MKT.** nr. 2197-1).

¹¹³ 1896'da Almanya Devleti'nden Berlin Müzesi Müdürü Carl Humann Milet'te eski eser araştırması için, iki sene süreli kazı yapılmasına izin verilmiştir (**BOA., Y.PRK.ASK.** nr. 109-52; Göleç, **a.g.e.**, s. 259).

¹¹⁴ Nummert, **a.g.e.**, s. 53.

¹¹⁵ Berlin Müzesi Müdürü Carl Humann, Antep Zincirli'deki yaptığı kazılarda, bulduğu eski eserlerden bir birine benzeyenlerden bir kısmının, Müze-i Hümayun'a verileceklerin, nakil masrafına karşılık kendisine verilmesini istemiştir. Osman Hamdi Bey tarafından incelenerek, söz konusu eserlerin alınmasına izin verilmiştir. (**BOA., MF.MKT.** nr.103-15; Mustafa Göleç, "Osmanlı'dan

Friedrich Hiller von Gaertringen (1864-1847)

Arkeolog ve epigraf olan Friedrich Hiller von Gaertringen, 1864'de Almanya'nın Berlin şehrinde doğmuştur. 1886 tarih doktorasını tamamlamış ve Magnesia kazılarına katılmıştır. 1892'de Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün üyesi olmuştur.¹¹⁷ Alman arkeolog Walther Von Diest ile birlikte 1907-1909 senelerinde Aydın'daki Nysa antik kentinde araştırmalara katılmıştır.¹¹⁸

Friedrich Sarre (1865-1945)

Doğubilimci ve İslam sanat tarihi uzmanı olan Friedrich Sarre, 1865'te Berlin'de doğmuştur. Anadolu, Mezopotamya ve İran'da sanat tarihi incelemeleri yapmıştır. Kendisi gibi Alman Doğubilimci, sanat tarihçisi ve arkeolog olan Ernst Emil Herzfeld ile birlikte Irak'ta bulunan Samarra kazılarını yönetmiştir.¹¹⁹ Avusturyalı doğubilimci ve sanat tarihçisi, İslam sanatı tarihi uzmanı ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi kürsüsünün kurucusu, Ernst Diez ile birlikte çalışmalar yayınlamıştır.¹²⁰

Gustav Körte (1852-1917)

Gustav Körte, 1852'de Almanya'nın Berlin şehrinde doğmuştur. 1874 yılında arkeoloji ve eski diller alanında doktorasını tamamlamıştır. 1877-1879 yılları

Cumhuriyet'e Tarih Politikaları (1876-1931)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 300).

¹¹⁶ **İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivleri (İ.A.M.A.), Zincirli Dosyası**, 23 Ağustos 1317 (5 Eylül 1901); **Zincirli Dosyası**, 23 Şubat 1318 (8 Mart 1903).

¹¹⁷ Ulrich Schindel, "Hiller von Gaertringen, Friedrich", **NDB**, Band 9, Duncker & Humblot, Berlin 1972, s. 155, (Çevrimiçi) <http://bsbndb.bsb.lrz.de/xsfz32370.html>, 19.10.2013.

¹¹⁸ Aydın-Dinar Şimendöferi üzerinde Sultanhisar civarında antik Nysa şehrinde eski eser araştırmasında bulunmak üzere kazı izni Almanyalı Miralay Baron Dö Diest tarafından istenmiştir. Burada kazı yapmak için askeriye ve mülkiyece mahzuru olmadığı anlaşılmasından dolayı eski eser nizamnamesi kurallarına tamamen uymak şartıyla kazı için gerekli olan izin verilmiştir (**BOA., İ.HR.** nr. 417-1327 Ra 05 (7 Nisan 1909); Kanar, **a.g.e.**, s. 629).

¹¹⁹ Samarra kazıları ayrıntılı bilgi için Bkz.: Arzu Terzi, "Die Ausgrabungen von Samarra in Osmanischen Archivdokumenten", **100 Jahre Grabungen in Samarra, 7. Kolloquium der Ernst Herzfeld Gesellschaft**, Museum für Islamische Kunst SPK, Berlin 30.06-02.07.2011, Abstracts, s. 8-9.

¹²⁰ Kanar, **a.g.e.**, s. 632, 1930-1931.

arasında Atina Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde, asistan olarak görev yapmıştır. 1880'de Göttingen Üniversitesi'nde arkeoloji dersleri vermeye başlamış, 1881'de Rostock Üniversitesi'nde öğretim üyesi olmuştur. 1905-1907 yılları arasında Roma Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün yöneticiliğini yapmıştır. 1907 yılından sonra da Göttingen Üniversitesi'nde ders vermeyi sürdürmüştür.¹²¹

Kardeşi Alfred Körte ile birlikte, Ankara Polatlı'da bulunan, Frig Krallığı'nın başkenti olduğu varsayılan Gordion'da kazılara başlamışlardır. Kazı yapılması için gerekli olan izin Osmanlı Devleti'nden istenmiş ve kazı yapılmasına izin verilmiştir.¹²² Böylece Körte Kardeşler, Gordion ve çevresinde araştırmalar yapmış, önemli bulgular ele geçirmişlerdir. Gordion bölgesinde yaptıkları kazının sonuçlarını bir kitapta toplamışlardır.¹²³

Hans Schrader (1869-1948)

Hans Schrader, 1869'da Polonya'nın Slupsk şehrinde doğmuştur. Arkeolog ve tarihçi olan Schrader, Theodor Wiegand ile birlikte Priene'de kazılar yapmış, 1895-1898 yıllarında Priene'de yapmış oldukları çalışmalarını bir kitapta toplamışlardır. Kitapta, Theodor Wiegand'ın bölgeye gelmesi, ilk izlenimleri, burada bulunan eski eserlerin zenginliği ve yapılan çalışmalar anlatılmıştır.¹²⁴

¹²¹ Christoph Schwingenstein, "Körte, Gustav", (NDB), Band 12, Duncker & Humblot, Berlin 1980, s. 394-395, (Çevrimiçi) <http://www.deutsche-biographie.de/sfz44001.html>, 29.09.2013.

¹²² Alman Profesör Gustav Körte'nin Ankara ve Eskişehir demiryolu üzerindeki Gordion ismindeki eski şehirde, eski eser kanuna uyularak kazı yapmak istediklerini söyleyerek kazı izninin Almanya Elçisi'nden istenmesi üzerine yapılan inceleme ile söz edilen kazı için bir sorun olmadığı bildirilmiştir. Kazıda bulundurulacak komisyonun maaş ve ruhsatname harcırahı, kazı heyetinden Müze-i Hümayun'ca lazım gelenlerden talep edilecektir. Bu nedenle kazı yapılmasına izin verilmiştir (BOA., İMF. nr. 6-1318 M 4 (20 Mayıs 1900)).

¹²³ Gustav Körte- Alfred Körte, **Gordion, Ergebnisse des Ausgrabung in Jahre 1900**, Jdl. Erg.-Heft V, Berlin 1904.

¹²⁴ Hans Schrader- Theodor Wiegand, **Priene, Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895-1898**, Berlin, 1904.

Heinrich Schliemann (1822-1890)

Heinrich Schliemann, 1822'de Almanya'nın Neubukow şehrinde doğmuştur.¹²⁵ Truva'da yaptığı kazılarla tanınır.¹²⁶ İlk kez 1870 yılında kazılara başlayan Schlieman, 1871 yılında Osmanlı Devleti'nden ilk kazı iznini almıştır. 1872-1873 yıllarında yaptığı kazı çalışmalarında Priamos'un hazinesi zannettiği, "A Hazinesi" ni keşfetmiştir. Bulmuş olduğu hazineyi, 1873 yılında Atina'ya kaçırmıştır. 1874-1877 yılları arasında "A Hazinesi"ni Atina'ya kaçırmamasından dolayı, Osmanlı Devleti kazı yapmasına izin vermemiştir. Fakat bir sonraki yıl izin almayı başarmış ve yeniden kazılara başlamıştır. 1878-1879 yıllarındaki kazı çalışmaları sonucunda 9 ayrı dönemden oluşan Truva'nın 7 ayrı dönemini keşfetmiştir. Daha sonra 1882 yılında bir kazı yapmış, en son kazısını da 1890 yılında yapmış ve aynı yıl vefat etmiştir.¹²⁷

Hugo Winckler (1863-1913)

Hugo Winckler, 1863'te Almanya'nın Grafenhainichen şehrinde doğmuştur. Arkeolog ve doğubilimci olan Winckler; Sayda,¹²⁸ Kültepe ve Boğazköy-Büyükale'de arkeolojik kazılar yapmıştır. Prof. Dr. Hugo Winckler, Berlin Üniversitesi'nde görev yapmakta iken Anadolu'ya gezi yapmak için Osmanlı Devleti'ne başvurmuştur. 1905'te Boğazköy'de kazı yapmak istemiştir. Gerekli olan izni almış¹²⁹ ve yanına müze temsilcisi olarak Theodor Makridi Bey verilmiştir.¹³⁰ 1906'da devam eden kazılara,¹³¹ 1907'de son verilmiştir.¹³² Burada 1911 ve 1912

¹²⁵ Osmanlı belgelerinde Heinrich Schliemann'ın Amerikalı olduğu belirtilmektedir (Amerikalı Heinrich Schliemann, Çanakkale çevresinde boş olan Hisarlık tarlası olarak adlandırılan yerde ünlü ve eski Truva şehri bulunduğunu sanmaktadır. Bu nedenle bölgede masrafları kendisinden karşılanmak üzere kazı yapmak için kendisiyle sözleşme yapılmıştır. Bu konuda Cezayir-i Bahri Sefid Vilayeti'nden de başvuruda bulunulmuştur (BOA., İ.HR., nr. 250-14863 (30 Haziran 1871)).

¹²⁶ Hüseyin Muşmal, **Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Politikası Konya Vilayeti Örneği (1876-1914)**, Kömen Yayınları, Konya, 2009, s. 40-42.

¹²⁷ Kutlu, "Batı Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar", s. 65-89.

¹²⁸ Sayda: O dönemde Osmanlı Devleti toprağı olan bugünkü Lübnan'da bulunan kentin adı.

¹²⁹ İ.A.M.A., **Boğazköy Dosyası**, 29 Eylül 1321 (12 Ekim 1905)

¹³⁰ BOA., İ.HUS. nr. 134-1323 Ş 18(9 Ekim 1905), İ.HR. nr. 398-1323 N 03 (6 Kasım 1905), Tanyeri Erdemir, a.g.e., Ek-2, s. 16.

¹³¹ İ.A.M.A., **Boğazköy Dosyası**, 7 Temmuz 1322 (20 Temmuz 1906).

¹³² İ.A.M.A., **Boğazköy Dosyası**, 11 Ağustos 1323 (24 Ağustos 1907).

yıllarında sürdürdüğü kazılara Müze-i Hümayun adına Theodor Makridi Bey eşlik etmiştir.¹³³ Yapmış olduğu kazılar sonucunda, Boğazköy'ün Hitit İmparatorluğu'nun başkenti olduğunu ortaya çıkarmıştır.¹³⁴

Johannes Boehlau (1861-1841)

Johannes Boehlau, 1861'de Almanya'nın Halle şehrinde doğmuştur. Almanya'da bulunan Kassel şehri müzesinin müdürlüğünü yapmıştır. 1901, 1902 ve 1903 yıllarında İzmir'de bulunan, Larissa¹³⁵ antik kentinde kazılar yapmıştır.¹³⁶

Carl Ferdinand Friedrich Lehmann Haupt

Carl Lehmann Haupt, 1861'de Almanya'nın Hamburg şehrinde doğmuştur. 1886'da hukuk doktoru olmuş ve daha sonra 1893'te eskiçağ tarihini üzerine doçentlik tezi vermiştir. Doğu Anadolu'da araştırma ve incelemeler yapmış 1898-1899'da Van Toprakkale kazılarını yönetmiştir. Oxford Üniversitesi'nde Eskiçağ Tarihi profesörü olarak görev yapmıştır.¹³⁷

Otto Puchstein (1856-1911)

Arkeolog olan Otto Puchstein, 1856'da Polonya'nın Labes şehrinde doğmuştur. Anadolu'da birçok arkeolojik kazı yapmıştır. Bunlardan en bilineni, 1883 yılında Berlin Bilimler Akademisi tarafından Anadolu'ya yapmış oldukları seyahat sırasında, Nemrut'ta yapmış olduğu kazı çalışmasıdır.¹³⁸ Bu kazıda yanında Carl

¹³³ İ.A.M.A., **Boğazköy Dosyası**, 17 Haziran 1327 (30 Haziran 1911); **Boğazköy Dosyası**, 8 Mayıs 1328 (21 Mayıs 1912).

¹³⁴ Kanar, **a.g.e.**, s. 2335.

¹³⁵ **Larissa**: İzmir Menemen ilçesi, Buruncuk Köyü'nde bulunan antik kent (bkz. Umar, **a.g.e.**, s. 507-508).

¹³⁶ Cezar, **a.g.e.**, s. 310.

¹³⁷ Günter Lorenz, "Lehmann-Haupt, Carl", **NDB**, Band 14, Duncker&Humblot, Berlin 1985, s. 98, (Çevirimiçi) <http://www.deutsche-biographie.de/sfz49876.html> , 03.06.2014; Vildan Sekmen, "Van ve Toprakkale'deki Araştırma ve Kazıların Tarihçesi", İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990, s. XII; Cezar, **a.g.e.**, s. 302.

¹³⁸ Volker Kästner, "Puchstein, Otto", **NDB**, Band 20, Duncker & Humblot, Berlin 2001, ISBN 3-428-00201-6, S. 756, (Çevirimiçi) http://de.wikipedia.org/wiki/Otto_Puchstein, 04.06.2014.

Humann da vardır.¹³⁹ Ayrıca Boğazköy, Efes ve Bergama hakkında yayınlar çıkartmıştır.¹⁴⁰

Richard Schöne (1840-1922)

Richard Schöne, 1840'da Almanya'nın Dresden şehrinde doğmuştur.¹⁴¹ Milet antik kentinde 1898-1905 yılları arasında kazılar yapmıştır.¹⁴² Alman arkeolog Carl Humann'ın ölümünden sonra Milet'teki kazıları sürdürmesi için, Berlin Müzeleri Müdürü olan Richard Schöne düşünülmüştür. Bunun için de Osmanlı Devleti'nden izin istenmiştir.¹⁴³ Sonunda 1898 yılında beklenen izin kendisine verilmiştir.¹⁴⁴ Bu kazısından sonra, 1904¹⁴⁵,ten 1906 yılına kadar Milet'te kazı çalışması yapmıştır.¹⁴⁶

Theodor Wiegand (1864-1836)

Theodor Wiegand, 1864'te Almanya'nın Bendorf bölgesinde doğmuştur. Arkeolog olan Wiegand, Anadolu'nun birçok yerinde kazı çalışmaları yapmıştır. İlk olarak 1883'de Milet'te kazı yapmıştır.¹⁴⁷ Buradaki kazı çalışmalarına, 1907'de iki yıl süreli kazı izni alarak, yeniden başlamış ve 1909'a kadar kazılarını sürdürmüştür.

148

Theodor Wiegand'ın kazı yaptığı bir diğer antik şehir Aydın Priene antik kentidir. 1895'te kazılara başlamış¹⁴⁹ ve 1899'da kazılara son verilmiştir. Wiegand arkeolojik kazılar sonucunda, antik Priene kentini tamamen ortaya çıkartmıştır.

¹³⁹ BOA., DH.MKT. nr. 2197-1.

¹⁴⁰ Kanar, a.g.e., s. 1769.

¹⁴¹ Gertrud Platz-Horster, "Schöne, Richard", NDB, Band 23, Duncker&Humblot, Berlin 2007, S. 403-404, (Çevirimiçi) <http://www.deutsche-biographie.de/sfz115363.html>, 12.12.2013.

¹⁴² BOA., İ.HUS. nr. 66-1315 N 76 (21 Şubat 1898); İ.HUS. nr. 130-1323 R 024 (2 Haziran 1905).

¹⁴³ BOA., İ.MF. nr. 4-1315 L 1, Y.PRK.BŞK. nr. 55-65 (13 Şubat 1898).

¹⁴⁴ BOA., İ.HUS. r. 66-1315 N 76 (21 Şubat 1898).

¹⁴⁵ BOA., Bab-ı Ali Evrak Odası Evrakı (BEO.) nr. 178500-2380.

¹⁴⁶ BOA., İ.HUS. nr. 130-1323 R 024(2 Haziran 1905).

¹⁴⁷ BOA., Yıldız Perakende Evrakı Posta ve Telgraf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.PT.) nr. 16-96.

¹⁴⁸ BOA., BEO. nr. 225009-3001 (25 Şubat 1907).

¹⁴⁹ BOA., İ.MF. nr. 3-1313 Ra 1 (4 Ağustos 1895).

Kazıların bitimi ile çıkartılan eserlerden büyük parçalar, Osmanlı Müzesi'ne bırakılmıştır.¹⁵⁰

Wiegand aynı zamanda Didim Apollon Tapınağı'nda kazılar yapmıştır. Wiegand'a iki yıl süre ile 1904'te kazı izni verilmiştir.¹⁵¹ Bu kazı çalışmalarını aralıklı olarak 1909 yılına kadar devam ettirmiştir. 1909¹⁵² yılından sonra ise 1913 yılına kadar kazı çalışmalarını devamlı olarak yapmıştır.¹⁵³

Wiegand'ın ayrıca Gebze Libyssa'da çalışmalar yaptığı görülmektedir. 1905'de buraya gelmiş ve araştırma yapmak istemiştir. Müze-i Hümayun'ca bir sakınca görülmediğinden, kazı yapmamak şartıyla izin almıştır.¹⁵⁴

Walther Von Diest (1851-1932)

1851'de doğmuş olan, Walther von Diest, 1886'da Anadolu'ya, Prusya Kraliyet Ordusu'ndan Teğmen Otfried Prinze von Schoenaich-Carolath ile gelerek; Bergama, Amasra, Bartın ve Zonguldak Filyos'u gezmiştir.¹⁵⁵ Bu gezisinden sonra tekrar Anadolu'ya gelen Diest, Nysa antik kentinde kazılar yapmıştır.¹⁵⁶ 1907-1909 yılları arasında süren bu kazılarını bir kitapta toplamıştır.¹⁵⁷ 1909'da yapılan bu kazıda kendisine Friedrich Hiller von Gaertringen yardımcı olmuştur.¹⁵⁸

¹⁵⁰ BOA., İ.MF. nr. 5-1317 S 1 (11 Haziran 1899).

¹⁵¹ BOA., İ.MF. nr.10-1322 N 5(29 Kasım 1904).

¹⁵² BOA., DH.MUİ. nr. 79-1-50 (29 Mart 1910); BOA., İ.MF. nr. 15-1328 Ra 2.

¹⁵³ BOA., İ.MF. nr. 21-1331 Ş 2 (14 Temmuz 1913).

¹⁵⁴ BOA., İ.MF. nr. 11-1323 N 3 (22 Kasım 1905).

¹⁵⁵ Bülent Öztürk, "Seyahatnamelerde ve Modern Literatürde Tios/Tieion ve Tetryumunu (Tios / Tieion and its Territorium in Historical Itineraries and Modern Literature", **Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi (Mediterranean Journal of Humanities)**, II/1, 2012, s. 161-176.

¹⁵⁶ Aydın-Dinar Şimendöferi üzerinde Sultanhisar civarında antik Nysa şehrinde eski eser araştırmasında bulunmak üzere kazı izni Almanyalı Miralay Baron Dö Diest tarafından istenmiştir. Burada kazı yapmak için askeriye ve mülkiyece mahzuru olmadığı anlaşılmasından dolayı eski eser nizamnamesi kurallarına tamamen uymak şartıyla kazı için gerekli olan izin verilmiştir (BOA., İ.HR. nr. 417-1327 Ra 05 (7 Nisan 1909)).

¹⁵⁷ Walter Von Diest, **Nysa Ad Maendrum Nach Forschungen Und Aufnahmen in Den Jahren 1907 und 1909**, Berlin 1913.

¹⁵⁸ Kanar, a.g.e., s. 629.

2) İngiliz Araştırmacılar

Austen Henry Layard (1817-1894)

1817'de Paris'te doğmuş olan Austen Henry Layard, arkeolog, çivi yazısı uzmanı, sanat tarihçisi, politikacı ve diplomattır. 1839 yılında İstanbul'a geldikten sonra, Bursa, Kütahya, Afyon, Karaman, Silifke ve Adana'ya gitmiştir. Anadolu'da Hellenistik döneminden kalan eserleri araştırmıştır. 1840'da Kudüs'e gitmiş, buradan Şam, Urfa ve Mardin üzerinden Musul'a ulaşmıştır. Daha sonra 1842-1844 yılları arasında Balkanları gezmiştir.¹⁵⁹

1845-1847 ve 1849-1851 yılları arası Irak Musul'da bulunan, Asurlulardan kalma Ninova antik şehrinde, arkeolojik kazılar yapmıştır. Bu araştırmalarını anlatan *Nineveh and Its Remains* adlı kitabını 1849'da yayınlanmıştır. Burada yaptığı çalışmalarını dolayısıyla Oxford'dan fahri doktora payesi almıştır.¹⁶⁰ Ayrıca 1849'da Van'ı ziyaret etmiş ve Van Kalesi'nde incelemelerde bulunmuş, kale ve civarındaki yazıtları kopya etmiştir.¹⁶¹

Nisan 1849'da ataşelik göreviyle İstanbul'a gönderilmiş ancak kısa bir süre sonra Musul'a tekrar dönmüştür. Burada 1851 yılına kadar kalmış ve kazı çalışmalarına devam etmiştir. 1853'de bu çalışmalarını anlatan ikinci kitabı *Nineveh and Babylonia*'yı çıkarmıştır.¹⁶²

Arkeolojik araştırmaları sonucunda bulduğu eski eserlerin bazılarını Müze-i Hümayun'a vermiş olsa da, bir çoğunu British Musuem'a taşımıştır. Bu nedenle kendisinin, Osmanlı topraklarında eski eser aramasına izin verilmemiştir.¹⁶³

Ülkesinde ise bu süre zarfında aktardığı bilgilerin mükafatı olarak, 11-22 Şubat 1852 tarihleri arasında kısa sürecek olan, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığı'na getirilmiştir. Daha sonra bu görevi yeniden, daha uzun süreli olarak 15 Ağustos

¹⁵⁹ Kaya Bayraktar, "Arkeolog, Bankacı, Casus, Sefir: Austen Henry Layard ve Osmanlı Coğrafyası", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.12, S. 1, 2011, s. 282.

¹⁶⁰ Bayraktar, **a.g.e.**, s. 282.

¹⁶¹ Vildan Sekmen, "Van ve Toprakkale'deki Araştırma ve Kazıların Tarihçesi", s. vi.

¹⁶² Sekmen, **a.g.e.**, s. 282.

¹⁶³ **BOA., MF.MKT.** nr. 64-37.

1861'den, 26 Haziran 1866 tarihine kadar sürdürmüştür. Ayrıca İngiltere'de Avam Kamarası'nda 29 Mayıs 1863'de Türkiye üzerine yaptığı konuşma *État de la Turquie et de ses Dépendances, - Prononcé À la Chambre des Communes, Le 29 Mai 1863* adıyla Fransızca olarak kitap haline getirilmiştir. 1868'de Kraliyet Danışma Meclisi üyeliğine ve Bayındırlık Dairesi Başkanlığı'na getirilmiştir. 1869-77 tarihlerinde diplomat olarak, Madrid'de görev yapmıştır. 1877-80 tarihleri arası Benjamin Disraeli hükümetinde, İngiltere'nin İstanbul elçiliğini yapmıştır. Ayrıca 1878'de Kraliçe tarafından, kendisine şövalyelik ünvanı olan *Sir* verilmiştir. Fransızca, İtalyanca, Arapça, Farsça ve Meclis-i Mebusan müzakerelerini dinleyebilecek derecede Türkçe bilen Layard, 5 Haziran 1897 tarihinde vefat etmiştir. Kendi hayatını anlattığı iki ciltlik *Autobiography and Letters (1903)* adlı çalışma ölümünden sonra yayınlanmıştır.¹⁶⁴

19. yüzyılda İngiliz arkeologlardan Austen Henry Layard, Yakınoğu Arkeolojisi ve Mezopotamya uygarlıklarının tanınmasında, önemli bir isimdir. Anadolu'dan ziyade kazı çalışmalarını Musul, Nineveh ve Nimrud civarında sürdürmüştür. Anadolu kazılarına etkisi ise, 1877-80 yıllarında İstanbul'a İngiltere büyükelçisi olarak atanmasıyla olmuştur. Kendisinden önce elçi olan Canning gibi, İngiliz arkeologların rahat bir şekilde çalışabilmeleri için, onlara karşı diplomatik ve siyasi desteğini esirgememiştir.¹⁶⁵

Charles Fellows (1799-1860)

Charles Fellows, 1799'da İngiltere'nin Nottingham şehrinde doğmuştur. Arkeolog Fellows, 12 Şubat 1838 tarihinde Anadolu'ya gelmiştir. İzin alarak Likya¹⁶⁶ bölgesini araştırmış ve burada 13 antik kent tespit etmiştir.¹⁶⁷ Bunlardan biri Xantsos antik kentidir. Burada ilk kazılar Fellows tarafından yapılmıştır. Xantsos'ta

¹⁶⁴ Bayraktar, **a.g.e.**, s. 283.

¹⁶⁵ Yuluğ Tekin Kurat, **Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği (1877-1880)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1968, s. 5; Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, s. 18-19.

¹⁶⁶ **Lykia**: Anadolu'nun Hellenlerce Lykia denilen bu alanı, günümüzde aşağı yukarı Teke Yarımadası dediğimiz yerdir (Bkz. Umar, **a.g.e.**, s. 527).

¹⁶⁷ Gürsoy Şahin, "Avrupalıların Osmanlı Ülkesinde Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği", **AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. 42, Eylül 2007, s. 109.

1842’de başlanılan kazılarda, bir çok eser ele geçirilmiştir. Ele geçirilen bu eserler, British Museum’a götürülmüştür.¹⁶⁸ Fellows, Likya bölgesinde yaptığı çalışmalar sonucunda elde ettiği eserleri yurtdışına çıkartmıştır.¹⁶⁹

Charles Thomas Newton (1816-1894)

Charles Thomas Newton, 1816’da İngiltere’nin Herefordshire şehrinde doğmuştur. Arkeolog ve diplomat olan Newton, 1852’de Midilli Adası’na Konsolos yardımcısı olarak atanmış ve diplomatik kariyeri ile arkeolojik kariyerini birlikte yürütmüştür. Çeşitli girişimleri sonucunda, Osmanlı Devleti’nden gerekli izni alarak 1858’de Bodrum’da kazılar yapmıştır.¹⁷⁰

Bodrum’da yapmış olduğu kazılar sonucunda, British Museum’a *Dünya’nın Yedi Harikası*’ndan birisi olarak bilinen Halikarnas Mozolesi’nin heykellerini kazandırmıştır. Ayrıca Bodrum Kalesi’nin duvarlarında bulunan iki aslan heykeli için gerekli olan izni alıp, bunları da ülkesine kazandırmıştır.¹⁷¹

Newton, Bodrum’dan başka Knidos¹⁷² ve Didim’de de kazı çalışmaları yapmıştır. Burada yaptığı çalışmaları kitap haline getirmiş, bu yazıları bilimsel formlara uygun yazarak bir ilki gerçekleştirmiştir.¹⁷³

Charles William Wilson (1836-1905)

General Charles William Wilson, 1836’da İngiltere’nin Liverpool şehrinde doğmuştur. Seyahatleri sırasında Anadolu ve İran çevresini gezmiştir. 1879-1882

¹⁶⁸ Kolektif, **Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü**, Proje Danışmanı M. Aykut Özet, Genel Yayın Yönetmeni Ümit Yaşar Gözüm T.C. Kültür Bakanlığı-Yapı Kredi Yayınları (YKY), İstanbul 2003, s. 15.

¹⁶⁹ Şahin, **a.g.e.**, s. 109.

¹⁷⁰ **BOA., İ.HR.** nr. 156-8335 (11 Haziran 1858).

¹⁷¹ Charles Thomas Newton, **Travels and Discoveries in the Levant**, Vol. II., Londra 1865, s. 68-214.

¹⁷² **Knidos**: Bodrum Datça yarımadasında bulunan ünlü ilkçağ kenti (Bkz. Umar, **a.g.e.**, s. 449).

¹⁷³ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, s. 19-20.

yılları arasında Anadolu'ya gelmiş, Zincirli antik kentini ziyaret etmiştir.¹⁷⁴ Buradaki izlenimlerini anlatan bir kitap yazmıştır. Kitapta gezdiği bölgelerin sosyal yaşantısı, coğrafi özellikleri ve tarihi geçmişi hakkında bilgiler vermiştir.¹⁷⁵

Wilson Konya Karaman'da bulunan Binbir Kilise'de çalışmalar yapmıştır. Kendisinden sonra buraya gelecek olan İngiliz arkeologlar Gertrude Bell ve Mitchel Ramsay, 1919 yılında çıkarttıkları kitapta kendisinden sık sık bahsedecektir.¹⁷⁶

David George Hogarth (1862-1927)

David George Hogarth, 1862'de İngiltere'nin Barton Upon Humber bölgesinde doğmuştur. Arkeolog olan Hogarth; Anadolu, Kıbrıs, Balkanlar, Mısır, Girit ve Suriye'de araştırma ve kazılar yapmıştır. Yaptığı çalışmalar sayesinde, Yakınoğu'da arkeolojik sahada önemli bir isim olmuştur. İngiliz Akademisi Öğretim Üyesi, Kraliyet Coğrafi Topluluğu üyesidir.¹⁷⁷

1894'te İngiltere Oxford Üniversitesi Öğretim üyesi olan David George Hogarth, Antep'e gitmiştir. Buradaki dağların resimlerini çizmiş, mezarlıklardaki eski yazılar ile köprü taşlarını ve camileri inceleyerek notlar almıştır. Bu arada antika eşyalar satın almış fakat bunların tespit edilmesi üzerine, Antep zabıtasına teslim etmiştir.¹⁷⁸

Hogarth Antep'te bulunan eserlerden çok etkilenmiş olacak ki, bu tarihten sonra, 1908'de burada bulunan Karkamış antik kentinde kazılar yapmıştır.¹⁷⁹ David George Hogarth'tan sonra Karkamış'ta, İngiliz arkeolog Charles Leonard Woolley ve Thomas Edward Lawrence kazılar yapmıştır. Yaptıkları çalışmaları yayınlamıştır.¹⁸⁰ Ayrıca Hogarth, ünlü arkeolog William Mitchel Ramsay'le

¹⁷⁴ Cezar, **a.g.e.**, s. 303.

¹⁷⁵ Major-General Sir Charles Wilson R.E.K.C.B., **Handbook for Travellers in Asia Minor, Transcaucasia, Persia**, London 1885.

¹⁷⁶ Gertrude Bell-William Mitchel Ramsay, **The Thousand and One Churches**, London 1919.

¹⁷⁷ "Death of Archaeologist", **The Brisbane Courier**, p.p.15, 8 November 1927, (Çevirimiçi) <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/page/1646613?zoomLevel=1>, 26.03.2014.

¹⁷⁸ **BOA., DH.MKT.** nr. 2067-16.

¹⁷⁹ Kanar, **a.g.e.**, s. 1036-1037.

¹⁸⁰ Kanar, **a.g.e.**, s. 2347.

Anadolu'ya seyahate çıkmıştır.¹⁸¹ Pisidia¹⁸² ve Kapadokya üzerine çalışmalar yapmıştır.¹⁸³ Efes antik kentinde de önemli kazılarda bulunmuştur.¹⁸⁴

1916 yılında Kahire'de Arap Araştırmaları Bürosu müdürü olmuş, 1919 yılında Yunan Kültürü Araştırmaları Derneği'nin başkan yardımcılığını yapmıştır. 1927 yılında Oxford'da vefat etmiştir. Ölümü gazetelerde sayfalarca haber olmuştur.¹⁸⁵

Frank Calvert (1828-1908)

Frank Calvert, 1828'de Malta'da doğmuştur.¹⁸⁶ Arkeolog ve diplomat olan Calvert; Çanakkale Hisarlık'ta Schliemann'dan önce kazılar yapmıştır. Schliemann'ın bu bölgeye gelip, Truva'yı bulmasına, Frank Calvert yardım etmiştir. 1874 yılından sonra Amerika'da konsolosluk görevi yapacaktır.¹⁸⁷

Frederick William Hasluck (1878-1920)

İngiliz arkeolog ve Osmanlı tarihi uzmanı Frederick William Hasluck, 1878'de İngiltere'nin Londra şehrinde doğmuştur. 1899-1916 yıllarında Yunanistan ve Türkiye'de araştırmalar yapmıştır. Atina'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün kütüphaneciliğini ve müdür yardımcılığını yapmıştır. Akdeniz kültürü üzerine

¹⁸¹ Ebru Boyar, "British Archaeological Travellers in Nineteenth Century Anatolia: Anatolia 'Without' Turks, **Eurasian Studies**, 1-1, 2002, s. 99-111.

¹⁸² **Pisidia**: İlkçağın klasik döneminde (İÖ. 479-334) ve daha sonraki dönemlerinde, aşağı yukarı bugünkü Burdur ve Isparta ile Antalya'nın kuzeybatı parçasını kapsayan Anadolu bölgesine Hellenlerce verilen ad (Bkz.: Umar, **a.g.e.**, s. 666.

¹⁸³ W. Ward Gasque, **Sir William M. Ramsay: Archaeologist and New Testament Scholar - A Survey of His Contribution to the Study of the New Testament**, Grand Rapids: Baker Book House, 1966. p. 15.

¹⁸⁴ Cezar, **a.g.e.**, s. 308.

¹⁸⁵ "Death of Archaeologist", **The Brisbane Courier**, p.p.15, 8 November 1927, (Çevirimiçi) <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/page/1646613?zoomLevel=1>, 26.03.2014.

¹⁸⁶ Susan Heuck Allen, **Finding the Walls of Troy: Frank Calvert and Heinrich Schliemann**, University of California Press, London 1999, s. 26.

¹⁸⁷ Sazcı, **Troia Hazinesi**, s. 31.

çalışmış, Kırkilise, Bodrum ve İzmir'deki bazı harabelerle ilgili yayınlar hazırlamıştır.¹⁸⁸

Ayrıca 1902¹⁸⁹ ve 1904 yılları arasında Kyzikos'ta Robert de Rustafjaell ve A. Henderson'la beraber kazı çalışmaları yapmıştır.¹⁹⁰

Gertrude Margaret Lowthian Bell (1868-1926)

İngiliz seyyah, tarihçi Gertrude Bell, 1868'de İngiltere'nin Durham şehrinde doğmuştur. Oxford Üniversitesi'nde tarih eğitimi almış, Bu bölümü birincilikle bitirerek, ilk kadın öğrenci ünvanını alacak kadar başarılı olmuştur. 1892 yılında ilk seyahatini Tahran'a yapmıştır. Bundan sonra da Ortadoğu'ya çok sayıda geziler düzenlemiş ve incelemeler yapmıştır. Arap dünyasına ilgi duymuş, Arapça öğrenmiş ve buralarda kazılar yapmıştır.¹⁹¹ Bağdat'ta kendi adına müze kurdu ve bu eserleri burada sergilemiştir.¹⁹²

1906'da Konya ve Aydın'da bulunan eski eserleri incelemek, fotoğraflarını çekmek, resimlerini almak ve gezdiği yerlerde kendisine yardım edilmesi için izin istenmiştir.¹⁹³ Böylece kendisine Konya'nın Karadağ ve Karacadağ civarlarında, Binbir Kilise adlı antik kentinde kazı çalışması yapmaksızın, yalnızca eski eserlerin fotoğraflarını çekmesine izin verilmiştir.¹⁹⁴ Bunun üzerine 1907'de Bell İzmir, Manisa ve Isparta'yı gezmiş ardından da Konya'ya gelmiştir. Buradan Karaman'ın Karadağ bölgesinde bulunan Binbir Kilise'ye geldiğinde, ünlü arkeolog William Mitchel Ramsay kazılar yapmaktadır. Bell Ramsay'ın yanına gelmiş ve Binbir Kilise

¹⁸⁸ Kanar, **a.g.e.**, s. 15, 974-976.

¹⁸⁹ Hüdavendigar Vilayeti'nde eski Kyzikos şehri harabelerinin resim ve haritasını almak üzere Frederick William Hasluck ile ressam Handerson'a izin belgesinin verilmesi (**BOA.**, **İ.HR.** nr. 378-1320 Ra 06).

¹⁹⁰ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, Ek-2, s. 16.

¹⁹¹ Denison Ross, **Gertrude Bell Persian Pictures With a Preface, Ernest Benn Limited**, London 1928, s. 5-11.

¹⁹² Mehmet İpçioğlu, "Gertrude Bell'in anılarında Konya", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 21, 2009, s. 251.

¹⁹³ **BOA.**, **DH.MKT.** nr. 1154-75 (18 Mart 1906).

¹⁹⁴ **BOA.**, **DH.MKT.** nr. 1157-9.

kazılarına katılmıştır.¹⁹⁵ Ramsay ve Bell bu çalışmaları bir kitapta toplamışlardır. Kitapta yapılan çalışmalar plan, çizim ve fotoğraflarla anlatılmıştır.¹⁹⁶ Ayrıca Bell Madenşehir ve Degleören adlı yerde kazılar yapmıştır. Meram ve Sille’de incelemelerde bulunmuştur.¹⁹⁷

Sonraki yıllarda Orta Doğu’da İngiltere’nin çıkarları için çeşitli faaliyetlerde bulunmaya başlayan Bell, Orta Doğu politikasının kurucusu ve planlayıcılarından biridir. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra ise İngiliz İstihbaratı adına çalışmıştır. Burada bulunan kabileleri Osmanlı Devleti’ne karşı örgütlemiş ve Mezopotamya bölgesini İngilizlerin hakimiyeti altına sokmuştur.¹⁹⁸

Bell’in Anadolu ve diğer bölgelere yaptığı gezileri ve çalışmaları not etmiştir. Yazdığı raporlar, tuttuğu günlükler, çektiği fotoğraflar New Castle Üniversitesi’nce hazırlanan internet sitesinde yayınlanmaktadır.¹⁹⁹

John George Clark Anderson (1870-1952)

İngiliz epigraf, antik yazıt bilimcisi olan John George Clark Anderson, 1870’de doğmuştur. İngiliz arkeolog William Mitchell Ramsay ile birlikte çalışmalar yapmıştır. 1897-98 yılları arasında Atina İngiliz Okulu tarafından Anadolu’ya seyahate çıkmıştır. Burada edindiği bilgileri bir makale halinde okulun yayınlarında çıkartmıştır.²⁰⁰

İngiliz arkeolog David George Hogarth’la birlikte, 1897’de Likya’da; J.W. Crowfoot ile Frigya²⁰¹’da kazılar yapmıştır.²⁰²

¹⁹⁵ Gasque, **a.g.e.**, s. 22.

¹⁹⁶ Gertrude Bell-William Mitchel Ramsay, **The Thousand and One Churches**, London 1919.

¹⁹⁷ İpçioğlu, “Gertrude Bell’in anılarında Konya”, s. 251.

¹⁹⁸ İpçioğlu, **A.y.**

¹⁹⁹ Gertrude Bell Archive: <http://www.gerty.ncl.ac.uk/> (Çevirimiçi) 08.06.2014.

²⁰⁰ John George Clark Anderson, “Exploration in Asia Minor during Report (Plate IV.)”, **The Annual of The British School At Athens**, No. IV, Session 1897-8, Kraus Reprint, London 1978, s. 49-78.

²⁰¹ **Phrygia**: İlkçağın klasik dönemindeki anlayışa göre, Ankara’nın güneybatısı, Eskişehir, Kütahya, Afyon şehirlerini içine alan, Denizli ilinin kuzey yarımını ve hatta Konya’nın kuzey parçasını kapsar (Umar, **a.g.e.**, s. 663).

²⁰² Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, Ek-2, s. 14.

John Garstrang (1876-1956)

Arkeolog olan John Garstrang, 1876'da İngiltere'nin Lancashire şehrinde doğmuştur. Kendisi gibi arkeolog olan ve aynı zamanda Asur dili ve arkeolojisi uzmanı Archibald Henry Sayce'nin çalışmalarından etkilenmiştir. Bu nedenle Hitit medeniyetine ilgi duymuştur. 1904'te Anadolu'yu gezmeye gelmiştir. 1907 yılında Boğazköy'de kazılar yapmak istemiştir. Fakat burada Alman İmparatoru'nun desteğiyle Alman arkeolog Hugo Winckler'in kazı yaptığını öğrenmiştir. Boğazköy'e gidip Winckler'i ziyaret ettikten sonra Antep'te bulunan ve Hititlerin önemli merkezlerinden olan Sakçagözü'nde kazılar yapmıştır.²⁰³ Hititler hakkında araştırmalar yapmıştır. Yalnızca Sakçagözü'nde değil tüm Hitit uygarlığı bölgesini anlatan bir kitap yayımlamıştır. Hitit araştırmalarını ve tarihini bu kitapta ayrıntılı olarak anlatmıştır.²⁰⁴

Lord Stratfort Canning (1786-1880)

Diplomat Lord Stratfort Canning, 1786'da İngiltere'nin Londra şehrinde doğmuştur. 1808'de İstanbul Büyük Elçisi Robert Adair'in yanına birinci katip olarak atanmıştır. 1824'te Canning Türkiye Büyükelçisi olarak atanmıştır. Diplomat olarak çeşitli görevler yapmış, 1842'de yeniden İstanbul'a yollanarak, burada 16 yıl boyunca İstanbul'da büyükelçilik yapmıştır.²⁰⁵

Yakındoğu Arkeolojisinin ortaya çıkışında, bizzat etkili rol oynayan Stratford Canning, elçilik yaptığı dönemde, İngiliz arkeolojik araştırmalarının yoğun bir şekilde yürütülmesi için, oldukça etkin rol oynamıştır. Siyasi ve kültürel köprüler kurmasının yanı sıra Anadolu'da bulunan eserleri kendi ülkesine kazandırma rolü de

²⁰³ BOA., İ.MF. nr. 16-1328 C 07.

²⁰⁴ John Garstrang, **The Land of the Hittites An account of recent exploraiton and discoveries in Asia Minor**, with description of Hittite monuments, London, 1910.

²⁰⁵ Stanley Lane Poole, **Lord Stratfort Canning'in Türkiye Anıları**, çev. Can Yücel, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s.9-10.

üstlenmiştir. Bodrum Kalesi'nde bulunan Halikarnas Mozolesi'ne ait eserlerin, British Museum'un koleksiyonuna katılmasında, Canning aktif rol oynamıştır.²⁰⁶

1844-46 yıllarında Bodrum'da kazılar yapmış ve çalışmaları sonucunda, Artemisia'nın figürlü on iki mermerini İngiltere'ye götürmüştür.²⁰⁷

Richard Popplewell Pullan (1825–1888)

Arkeolog ve mimar olan Richard Popplewell Pullan, 1825'te İngiltere'nin Yorkshire şehrinde doğmuştur. 1862'de İzmir'de Teos tapınağında kazılara başlamıştır. Daha sonra 1866'da Aydın Priene'de kazılar yapmıştır.²⁰⁸ Charles Texier'le birlikte yayınlar çıkartmıştır.²⁰⁹

William Mitchel Ramsay (1851-1939)

Arkeolog William Mitchel Ramsay, 1851'de İskoçya'nın Glasgow şehrinde doğmuştur. İngiltere Aberdeen ve Oxford Üniversitesi'nde öğretim üyesi yapmıştır.²¹⁰ 1880 yılında British Museum'dan burs kazanarak Batı Anadolu'ya, İzmir'e gelmiştir. Burada İngiliz kaşif Charles Wilson ile karşılaşmıştır. Sonraki yıllarda İngiltere Başkonsolosluğu yapacak olan Wilson, Ramsay'a bölgeyi tanınması açısından yardımcı olacaktır. Böylece 1914 yılına kadar Ramsay Anadolu'da Efes, Tarsus, Konya, Myrina²¹¹, Larissa, İzmir, Pisidia ve Pamphylia bölgesi, Hadrianopolis²¹², Stratonikeia²¹³, Sagalassos²¹⁴, Kapadokya, Truva, Bergama,

²⁰⁶ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, s. 17.

²⁰⁷ Cezar, **a.g.e.**, s. 306; Kolektif, **a.g.e.**, s. 16.

²⁰⁸ George Aitchison, "Pullan, Richard Popplewell", **Dictionary of National Biography**, 1885-1900, Volume 47 (Çevirimiçi) [http://en.wikisource.org/wiki/Pullan,_Richard_Popplewell_\(DNB00\)](http://en.wikisource.org/wiki/Pullan,_Richard_Popplewell_(DNB00)), 09.06.2014.

²⁰⁹ Kanar, **a.g.e.**, s. 1771.

²¹⁰ Muşmal, **Yabancıların İzinde Osmanlı**, s. 74

²¹¹ **Myrina**: İzmir'in Aliağa ilçesindeki ilkçağ kenti (Umar, **a.g.e.**, s. 593).

²¹² **Hadrianopolis**: Romalıların Lykia-Pamphylia'sında tam olarak yeri saptanamamış ilkçağ kentçığı (Umar, **a.g.e.**, s. 301).

²¹³ **Stratonikeia**: 1) Muğla Yatağan'da Eskihisar Köyü bitişiğinde, bulunan antik kent (Umar, **a.g.e.**, s. 747).

²¹⁴ **Sagalassos**: Pisidia kenti, Ağlasun'un ilk çağdaki adı (Umar, **a.g.e.**, s. 694).

Sardes²¹⁵ antik kentleriyle ilgili araştırmalar yapmıştır.²¹⁶ Anadolu coğrafyası ve Hıristiyanlığın ilk dönemlerine ait yaptığı araştırmalarla tanınmıştır.²¹⁷ Ünlü arkeolog David George Hogarth ile Pisidia ve Kapadokya üzerine çalışmalar yapmıştır.²¹⁸ William Mitchel Ramsay Anadolu'da kazılar yapmıştır. 1883'te Alacahöyük'te kazı yapmak istemiş ve bunun için gerekli olan izin belgesi için Osmanlı Devleti'ne başvurmuştur. Bu başvurusu değerlendirilmiş ve sonucunda kendisine kazı izni verilmiştir.²¹⁹

Ramsay daha sonra Konya, Adana, Sivas ve Ankara'da bulunan antik kentleri gezmeye gelmiştir. 27 Ağustos 1890 tarihinde, Niğde'nin Bor kazasında buldukları yazılı taşın teslimi hususunda, ne yapılması gerektiğini Maarif Nezareti'ne sormuştur.²²⁰ 1894'de Konya'da bulunan Duldere Höyüğü tepesinde kazı yapmak istemiştir. Kendisine, nizamnamelere ve belirtilen şartlara uymak koşuluyla izin verilmiştir.²²¹ Bu kazısından sonra biraz ara vermiş ve birkaç yıl sonra 1912 yılında yeniden Konya'da kazı yapmak istemiştir. Konya ve Isparta yakınlarında Yalvaç kazasında Karakuyu'da eski bir mabed ve tiyatroda, iki senelik kazı izni istemiştir. Osman Hamdi Bey tarafından, burada yapılan kazıdan Müze-i Hümayun'un işine yarayacak çok eser bulunacağı, bildirilmiştir. Bunun üzerine nizamnamelere uymak şartıyla, burada kazı yapmasına izin verilmiştir.²²² Ayrıca Konya'da Binbir Kilise'de kazılar yapmıştır. Bu kazılarda kendisine İngiliz arkeolog olan Gertrude Lowthian Bell yardım etmiştir.²²³

Bu alışmaları sonucunda tuttuğu günlük raporları yayınlamıştır. Yalnızca Encyclopaedia Britannica'da yayınlanmış yüzü aşkın makalesi bulunmaktadır. En

²¹⁵ **Sardessos:** Edremit'in batı yakınlarında bulunan antik kent (Umar, **a.g.e.**, s. 709).

²¹⁶ Gasque, **a.g.e.**, s. 15.

²¹⁷ Kanar, **a.g.e.**, s. 7, 1785-1797.

²¹⁸ David George Hogarth- William Mitchel Ramsay, **Notes from Isauria and Casadocia**, Athenaeum, 16 August 1890; **Notes from Pisidia**, Athenaeum, 26 July 1890; **Pre-hellenic Monuments of Casadocia**, Parts I and III, Recueil des travaux relatifs à Philologie et à l'Archéologie égyptiennes et assyriennes, sy.XIV (1893), s. 74-84, 88-94, sy.XV (1893), s. 89-92; **The Hittite Monuments of Southern Asia Minor**, Anatolian Studies pres, 1923, s. 225-238.

²¹⁹ **BOA., MF.MKT.** nr. 80-11 (2 Nisan 1883).

²²⁰ **BOA., DH.MKT.** nr. 1755-58.

²²¹ **BOA., MF.MKT.** nr. 222-42.

²²² **BOA. İ.MF.** nr. 19-1330 Ca 1 (25 Nisan 1912).

²²³ Gasque, **a.g.e.**, s. 22; Birlikte çıkarttıkları kitap, **The Thousand and One Churches**, London, 1909.

çok yankı bulan eseri, 1890 yılında yayınlanan, Anadolu'nun tarihi coğrafyasını anlattığı "Historical Geography of Asia Minor" adlı kitabıdır.²²⁴

3) Fransız Araştırmacılar

Albert Felix Theophile Thomas (1847-1907)

Albert Thomas, 1847'de Fransa'nın Marsilya şehrinde doğmuştur. Anadolu'da kazılar yapan Fransız arkeolog Olivier Rayet ile birlikte çalışmışlardır. Rayet'in 1872'de çalışmalara başladığı Milet'teki kazıları için, Osmanlı Devleti'nden kazı izni almasına Fransa Büyükelçisi destek vermiştir. Mimar olan Albert Thomas Rayet'e kazılarda yardımcı olmak için Roma Bilimler Akademisi tarafından görevlendirilmiştir. Bu sayede 1873 yılında Milet'te kazı yapma izni alınarak bir sezon daha çalışılmıştır. Bu sırada Albert Thomas kazı süresince buradaki eserlerin fotoğraflarını çekerek, büyük bir fotoğraf koleksiyonu oluşturmuştur. Ayrıca kazı alanının rapor çizimleri ve planlarını çıkartmıştır.²²⁵

Albert Thomas aynı yıl, Rayet'le birlikte, Milet'teki kazılardan hemen sonra Didim'e gelmiştir. Yoğun çabalar sonucunda, Fransız büyük elçiliğinin yardımlarıyla burada kazı izni almışlardır.²²⁶ Ayrıca 1878'de Priene'de çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalarını yayınlamıştır.²²⁷

²²⁴ A.e., s. 18.

²²⁵ Rayet, a.g.e., s. 13-15.

²²⁶ Rayet, a.g.e., s. 15; Mustafa Göleç Didim'deki kazıların 1872 tarihinde başladığını söylemektedir (Bkz.: Göleç, a.g.e., s. 260).

²²⁷ Alber Thomas-Olivier Rayet, **Milet et le Golfe Latmique: Tralles, Magnési edu Méandre, Priéne, Milet, Didymes, Héraclée du Latmos: Fouilles et explorations archéologiques faites aux frais de MM. Les barons G. Et E. De Rothschild et publiées sous les auspices du Ministère de l'Instruction puplique des beaux-arts**, J. Baundry, Libraire Editeur, Paris 1880.

Bernard Haussoullier

Arkeolog Bernard Haussoullier, 1853'te doğmuştur. Didim Apollon Tapınağı'nda, 1895-96 yıllarında kazı yapmıştır.²²⁸ Daha sonra yarım bıraktığı kazı çalışmalarına 1904'te yeniden başlamış ve aralıklı olarak 1913 yılına kadar devam ettirmiştir.²²⁹

Haussoullier, Didim ve Milet'in tarihi üzerine çalışmalar yapmış, bunları bir kitapta toplayarak yayınlamıştır. Kitapta Didim ve Milet'in tarihini, burada yaşamış olan uygarlıkları ve bu bölgelerde yapılmış olan çalışmaları anlatmıştır.²³⁰

Félix Marie Charles Texier (1802-1871)

Mimar ve arkeolog olan Felix Marie Charles Texier, 1802'de Versailles'de doğmuştur. 19. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'ya gelen Charles Texier, burada önemli araştırmalar yapmıştır. 1833 ve 1843 yıllarında, Anadolu ve İran'ın birçok yerini gezmiştir. 1834-39'da Anadolu'yu dolaşan Texier, 1839'da Van'ı ziyaret etmiş. Kalenin ve şehrin gravürlerini yapmış, kaledeki yazıtları kopya etmiştir. Ayrıca Toprakkale'de de incelemeler de bulunmuştur.²³¹

Texier, Anadolu tarihinde önemli bir yere sahip olan Hititlerin başkenti Boğazköy ile Hititlerin tapınağı olan Yazılıkaya'yı bulmuş ve dünyaya tanıtmıştır. Çıkarttığı birçok yayın arasından Anadolu'daki harabeleri anlatan "Küçük Asya" adlı kitabı yurtiçinde ve yurtdışında oldukça yankı uyandırmıştır.²³² Türk aydınlarının da dikkatini çekmiş, Ali Suat Bey tarafından tercümesi yapılmıştır.²³³ Bu da eserin 20. yüzyılın başında bile Türk araştırmacılar ve aydınlar tarafından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Texier'in 1833-34 yıllarındaki gezi notlarını da kapsayan

²²⁸ BOA., DH.MKT. nr. 395-9 (9 temmuz 1895).

²²⁹ Mustafa Cezar Bernard Haussoullier'in adını "Hascoullier" olarak vermiştir, (Bkz. Cezar, a.g.e., s. 304-305).

²³⁰ Bernard Haussoullier, *Sur l'histoire de Milet et du Didymeion*, Paris, 1902.

²³¹ Sekmen, a.g.e., s. V.

²³² Kanar, a.g.e., s. 2156.

²³³ Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, (Çev. Ali Suat), Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, C. I.-III., Ankara 2002.

ve 1843'deki gezisinden sonra, yeni bulgularla zenginleştirilerek 1862 ve 1882'de iki defa basılan "Asie Mineure" son derece geniş olarak hazırlanmış bir eserdir.²³⁴

Kitapta Texier'in gittiği, gördüğü, incelediği her yer ve her eser detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Bazı eserler ve yerlerle ilgili plan, çizim ve gravürler çok güzel şekilde hazırlanmış ve ana metne eşlik etmiştir. Son derece kapsamlı olarak hazırlanmış olan eserde, o dönemin anlatı tarzına uygun bir şekilde, gezilen yerlerin detayları verilmiştir. Kitabın önsözünde, Osmanlı Devleti'nin 1820-30'larda başlayan batılılaşma sürecine girmesinin, seyyahlar ve araştırmacılar açısından son derece olumlu bir gelişme olduğu anlatılmıştır.²³⁵ İleri de yapılacak olan çalışmalarda daha verimli paylaşım süreçlerinin başlamasında önemli bir nokta olarak düşünülebilir.

Olivier Rayet (1848-1887)

Arkeolog olan Olivier Rayet, 1848'de doğmuştur. Milet'te ilk kazılar Olivier Rayet tarafından 1872'de yapılmıştır.²³⁶ Ertesi yıl da kazılarını sürdüren Rayet burada birçok eser keşfetmiş ve Osmanlı Devleti bu eserleri ülkesine götürmesine izin vermiştir.²³⁷

Rayet, Albert Thomas'la birlikte 1873 yılında, Milet'teki kazılardan hemen sonra Didim'e gelmiştir. Burada bulunan Apollon Tapınağı'ndaki kazı çalışmaları ilk kez, kendisi tarafından yapılmıştır. İzinsiz başlayan kazılarına, Fransız büyük elçiliğinin yardımlarıyla izin alarak devam etmiştir. Kazılar sonucunda Rayet, Didim Apollon Tapınağı'nın bir çok parçasını toplayarak, buradan Fransa'ya Louvre Müzesi'ne götürmüştür.²³⁸

²³⁴ Charles Texier, *Asie Mineure, Description géographique et archéologique*, Paris, 1862.

²³⁵ Tanyeri Erdemir, *a.g.e.*, s. 9.

²³⁶ Rayet, *a.g.e.*, s. 9-21.

²³⁷ *BOA., İ.HR.* nr. 259-15501.

²³⁸ Rayet, *a.g.e.*, s. 15-19.

Paul Augustin Gaudin (1858-1921)

Paul Augustin Gaudin 1858'de Fransa'nın Paris şehrinde doğmuştur. Mimar olan Gaudin, İzmir-Turgutlu demiryolu şirketinin müdürüdür. Balıkesir'in Kırkağaç'daki kazı alanı olan Yortan'da, 1900-1901 yıllarında kazı çalışmaları yapmıştır.²³⁹ Bundan birkaç yıl sonra Afrodisyas'ta 1904-1905 yılında kazılar yapmıştır.²⁴⁰

4) Avusturyalı Araştırmacılar

Ernst Kalinka (1865-1846)

Ernst Kalinka, 1865'te Avusturya'nın Viyana şehrinde doğmuştur. Viyana Üniversitesi Arkeoloji Kürsüsü Başkanı Prof. Dr. Otto Benndorf ile birlikte, Avusturya Krallık Kültür ve Eğitim Bakanlığı tarafından başlatılan Anadolu'da araştırma gezisine çıkmıştır. Avusturyalı arkeolog Rudolf Heberdey ile birlikte Avusturya Bilimler Akademisi'ni kurmuştur. Tituli Asiae Minoris serisi ile 1894 yılında Anadolu'daki eserleri belgelemeye başlamıştır.²⁴¹

1894²⁴², 1895²⁴³ ve 1896²⁴⁴ yıllarında Rudolf Heberdey'le birlikte, Aydın ve Konya'ya araştırma yapmaya gelmiştir. Daha sonra 1907²⁴⁵ ve 1908'de tekrar

²³⁹ Turhan Kiamil, "The Yortan Culture Within The Early Bronze Age Of Western Anatolia", Doctoral Thesis, University of London, London, 1980, s. 1-3.

²⁴⁰ Aydın Maarif Müdürü Naili Efendi'nin Müze-i Hümayun adına Şimendüfer Kumpanyası Direktörü Paul Gaudin tarafından Karacasu Kazası Kira Köyü'ndeki Afrodisyas Harabesi'nde yapılacak kazı çalışmalarında bulunmak üzere gönderilip, harcırahının verilmesi ve alınacak makbuz senedinin de gönderilmesi istenmiştir (**BOA., MF.MKT.** nr. 792-2, Cezar, **a.g.e.**, s. 305).

²⁴¹ Gerhard Baader, "Kalinka, Ernst", **NDB**, Band 11, Duncker & Humblot, Berlin 1977, s. 57 (Çevirimiçi) <http://bsbndb.bsb.lrz.de/sfz39592.html>, 12.12.2013.

²⁴² Aydın, Konya ve Ege Denizi'ndeki Oniki Ada'da bulunan eski eser ve binalarda incelemelerde bulunacak olan Viyana Üniversitesinden Doktor Ernst Kalinka ve Rudolf Heberdey'e gereken kolaylığın gösterilmesi istenmiştir (**BOA., DH.MKT.** nr. 271-59).

²⁴³ **BOA., İ.HR.** nr. 347- 1312 N 4 (27 Şubat 1895).

²⁴⁴ Aydın ve Konya'da yalnız boş bir arazide bulunan eski eser ve eski binalar hakkında araştırmada bulunmak üzere, Viyana Üniversitesi tarafından görevlendirilen, Doktor Ernst Kalinka ve Rudolf Heberdey ile Viyana'ya gelecek olan Doktor Potez hakkında gerekli kolaylığın yapılması istenmiştir (**BOA., İ.HR.** nr. 352-1314 M 21 (10 Temmuz 1896)).

²⁴⁵ **BOA., İ.HR.** nr. 406-1325 R 24; **DH.MKT.** nr. 1175-12.

gelerek, burada geniş çaplı araştırmalar yapmıştır.²⁴⁶ Bilim dnyasına kazandırdığı önemli çalışmalardan biri de, Likya yazıtlarının derlenmesi olmuştur.²⁴⁷

Felix Ritter Von Luschan (1854-1924)

Arkeolog, doktor ve antropolog olan Felix Ritter Von Luschan, 1854 yılında Viyana’da doğmuştur. Luschan bir arkeolog ve etnoloji uzmanı olarak, dnyanın çeşitli yerlerindeki insanların etnik kökenlerini incelemek amacıyla, pek çok araştırma gezisi yapmıştır. Ayrıca kendisi, farklı insan topluluklarına ait farklı kültürleri, her açıdan değerlendirmeye çalışmıştır. Viyana Arkeolojik-Epigrafik Semineri ve Viyana Bilimler Akademisi tarafından, Likya bölgesinde, kapsamlı çalışmalar yürütmüştür. İlk olarak 1881 yılında, Otto Benndorf başkanlığında bir heyetle, Likya bölgesinde bir araştırma gezisi yapmıştır.²⁴⁸ Heyette, aynı zamanda fotoğrafçı Wilhelm Burger ve mimar George Niemann bulunmaktadır. Araştırma gezisi, Benndorf’un yakın ilişkiler içinde olduğu, zengin aristokratlar tarafından desteklenmiştir.²⁴⁹ Bunun yanında araştırılacak yerlere gitmek için, Avusturya İmparatorluk donanmasından bir gemi tahsis edilmiştir.²⁵⁰ Gezide, bölgenin kapsamlı bir haritası hazırlanmıştır. Gezi sonucunda; 1842’de Julius August Schönborn tarafından keşfedilen, Trysa’da bulunan antik anıtsal mezarın tamamı, 1882-83 yıllarında Viyana’ya götürülmüştür.²⁵¹

Luschan bu gezisinde Likya bölgesini ayrıntılı incelemiş, bölge insanı ve yerel kültürü hakkında araştırmalar yapmıştır. Ayrıca yaptığı seyahatlerdeki

²⁴⁶ **BOA., İ.HR.** nr. 413-1326 Ca 19.

²⁴⁷ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, s. 24.

²⁴⁸ Andreas E. Furtwängler, “Luschan, Felix von”, **NDB**, Band 15, Duncker & Humblot, Berlin 1987, s. 528-529, (Çevirimiçi) <http://www.deutsche-biographie.de/sfz55187.html>, 12.12.2013.

²⁴⁹ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, s. 23.

²⁵⁰ Avusturya Devleti Harbiyesi’nden vapurla İstanbul’dan hareketle İzmir limanına vararak antika araştırmak için Mekri (Fethiye) civarında bulunan adalara gitmek için hareket etmiştir (**BOA., Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Journaller (Y.PRK.AZJ.)** nr. 5-30 (21 Nisan 1882)).

²⁵¹ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, s. 24.

incelemelerini ve bu bölgelerde yaşayan farklı kültürlere ait araştırmalarını kitap olarak yayınlamıştır.²⁵²

1883-1884 yıllarında Luschan, Viyana Arkeolojik-Epigrafik Semineri ve Viyana Bilimler Akademisi tarafından Limyra'ya gönderilmiştir. Luschan, burada bulunan eserleri belgelemiş ve buradaki yerel halk ve yaşantıları hakkında detaylı çalışmalar yapmıştır.²⁵³

Luschan bu çalışmalarının ardından, Carl Humann ile birlikte 1888-1894 yılları arasında Zincirli'de kazılar yapmıştır.²⁵⁴ Daha sonra yalnız kendisi 1901-1903 yılları arasında burada kazı yapmıştır.²⁵⁵

Friedrich August Otto Benndorf (1838-1907)

Friedrich Benndorf, 1838'de Almanya'nın Greiz şehrinde doğmuştur.²⁵⁶ Viyana Üniversitesi Arkeoloji Kürsüsü Başkanlığı yapmıştır.²⁵⁷ Avusturya İmparatoru adına, Otto Benndorf tarafından, Anadolu'da kazılar yapılmıştır. Kazılarda Nereidler Anıtı'na aid kabartma ve heykeller de British Museum'a götürölmüştür.²⁵⁸

Viyana Arkeolojik-Epigrafik Semineri ve Viyana Bilimler Akademisi tarafından, 1881 yılında, Otto Benndorf başkanlığında bir heyet, Likya'da araştırma gezisi yapmıştır. Heyette, tıp eğitimi almış olan Felix von Luschan, fotoğrafçı Wilhelm Burger ve mimar George Niemann bulunmaktadır. Gezi Benndorf'un yakın ilişkiler içinde olduğu, zengin aristokratlar tarafından desteklenmiştir. Araştırılacak

²⁵² Felix Ritter Von Luschan- Eugen Petersen, **Reisen in Lykien, Milyas und Kibyrtis**, Wien 1889 (Çevirimiçi: <http://www.e-corpous.org/notices/117500/gallery/>, 12.06.2014)

²⁵³ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, s. 24.

²⁵⁴ **BOA., MF.MKT.** nr.103-15.

²⁵⁵ **İ.A.M.A., Zincirli Dosyası**, 23 Ağustos 1317 (5 Eylül 1901).

²⁵⁶ Josef Keil, "Benndorf, Friedrich August Otto", **NDB**, Band 2, Duncker & Humblot, Berlin 1955, ISBN 3-428-00183-4, S. 50, (Çevirimiçi) http://de.wikipedia.org/wiki/Otto_Benndorf , 12.06.2014.

²⁵⁷ Süleyman Özkan: "Osmanlı Devleti'nde Arkeolojik Kazı ve Müzecilik Faaliyetleri", s. 472.

²⁵⁸ Kolektif, **a.g.e.**, s. 15.

yerlere gitmek için, Avusturya İmparatorluk donanmasından bir gemi tahsis edilmiştir.²⁵⁹

Araştırmalar sonucunda, bölgenin haritası hazırlanmış ve Trysa'da bulunan antik anıtsal mezarın tamamı, 1882-83 yıllarında Viyana'ya götürülmüştür. Benndorf ve Niemann bu anıtı "Das Heroon von Gjolbaschi -Trysa" adlı, çalışmalarında detaylı bir şekilde anlatmışlardır. Ayrıca yaptıkları araştırma gezisinin sonuçlarını "Reisen in Lykien und Karien" başlıklı bir kitapta yayınlamışlardır. Bu çalışmalardan sonra Benndorf, Avusturya Arkeoloji Enstitüsü'nü kurmuş ve 1890'da Viyana Bilimler Akademisi'nin bünyesinde "Küçükasya Komisyonu"nun kurulmasına önayak olmuştur.²⁶⁰

Anadolu'da uzun soluklu araştırmalarının devamının gelmesinde, Otto Benndorf önemli rol oynamıştır. Buna en iyi örnek Efes antik kentinde de önemli kazılar yapmış olmasıdır.²⁶¹ Yürütülen kazıda çıkan eserler, Müze'ye ait hisse dahi verilmeden Viyana'ya götürülmüştür.²⁶²

George Niemann (1841-1912)

Mimar olan George Niemann, 1841'de Almanya'nın Hannover şehrinde doğmuştur. 1881-82 yıllarında Avusturyalı arkeolog Otto Bendorf ile Anadolu'ya gelmiştir. Özellikle Karya²⁶³ ve Likya bölgelerini araştırmıştır.²⁶⁴ Araştırma heyetinde, tıp eğitimi almış olan Felix von Luschan ve fotoğrafçı Wilhelm Burger'de bulunmaktadır. Araştırılacak yerlere gitmek için, Avusturya İmparatorluk donanmasından bir gemi tahsis edilmiştir.²⁶⁵ Araştırmalar sırasında bölgenin

²⁵⁹ BOA., Y.PRK.AZJ. nr. 5-30, Erdemir, a.g.e., s. 23.

²⁶⁰ Tanyeri Erdemir, a.g.e., s. 23-24.

²⁶¹ Cezar, a.g.e., s. 308.

²⁶² BOA., MF.MKT. nr. 227-45.

²⁶³ **Karia:** Güneybatı Anadolu'nun, batıda ve güneyde Ege Denizi'yle, kuzeyde Menderes Irmağı'yla, kuzeydoğuda Babadağ ile doğuda Kızılhisar-Acıpayam Ovası'yla, güneydoğuda Dalaman Çayı ile sınırlanan bölüm, (Bkz.: Umar, a.g.e., s. 388).

²⁶⁴ R. Schachel, "Niemann, George", **Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950 (ÖBL)**. Band 7. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1978, s. 121 (Çevrimiçi) http://www.biographien.ac.at/oeb1_7/121.pdf, 10.10.2013.

²⁶⁵ BOA., Y.PRK.AZJ. nr. 5-30 (21 Nisan 1882).

kapsamlı bir haritası hazırlanmıştır. Benndorf ve Niemann Trysa'da bulunan antik anıtı incelemiştir. Daha sonra anıtın çizimlerle donatılmış detaylı bir yayını ve araştırma gezisinin sonuçlarını anlatan, iki ayrı kitap yayınlamıştır.²⁶⁶

Niemann 1882-84'te, Avusturyalı kaşif ve koleksiyoner olan Karl Graf Lanckoronski önderliğinde, Pamphylia ve Pisidia bölgelerini gezmiştir. Bu geziye Alman arkeolog olan Eugene Petersen de katılmıştır.²⁶⁷ 1883 yılında Efes kazılarında, Avusturya kazı ekibinin daimi üyesi olmuştur.²⁶⁸ Ayrıca Bodrum'daki Mausoleum ve Antalya'daki Xantos antik şehirlerinde çalışmıştır.²⁶⁹

Josef Keil (1878-1963)

Tarihçi, epigraf ve arkeolog olan Josef Keil, 1878'de Almanya'nın Reichenberg şehrinde doğmuştur. İzmir'de Avusturya Arkeoloji Enstitüsü'nün sekreterliğini yapmıştır. Efes antik kentinde kazılara katılmış, Anadolu'nun çeşitli yerlerine seyahatler düzenlemiştir.²⁷⁰

²⁶⁶ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, s. 24.

²⁶⁷ Karl Graf von Lanckoronski, **Pamphylia ve Pisidia Kentleri**, C. I, çev. Selma Bulgurlu Gün, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 1-11.

²⁶⁸ Schachel, "Niemann, George", **ÖBL**, (Çevrimiçi) http://www.biographien.ac.at/oeb1_7/121.pdf, 10.10.2013.

²⁶⁹ Kanar, **a.g.e.**, s. 1619.

²⁷⁰ Gerhard Baader, "Keil, Joseph", **NDB**, C XI, Cambridge University Press, Londra 1977, s. 404; Band 11. Duncker & Humblot, Berlin 1977, S. 404 f. (Çevrimiçi) <http://www.deutsche-biographie.de/sfz40367.html>, 07.02.2014.

5) Amerikalı Araştırmacılar

Carl William Blegen (1887-1971)

Carl William Blegen 1887'de Amerika Birleşik Devletleri'nin Minnesota eyaletinde doğmuştur. 1932-38 arasında Truva kazılarının başkanlığını yapmıştır. Truva kazılarında çalışmıştır.²⁷¹

Francis Henry Bacon (1856-1940)

1856'da Amerika Birleşik Devletleri'nin Watseka şehrinde doğmuştur. Mimar olan Francis Henry Bacon, kendisi gibi Amerikalı mimar Joseph Thacher Clarke ile birlikte, 1881-1884 yılları arasında Edremit Körfezi kıyısındaki Behram Kale'de bulunan Assos antik kentinde kazılar yapmışlardır.²⁷² Bacon, Truva'yı keşfeden Frank Calvert'in kızıyla evlenmiş, ömrünün büyük kısmını Çanakkale'de geçirmiştir.²⁷³

Anadolu'ya 1860-1910 yılları arasında, arkeolojik araştırma ve kazılar yapan ülkeler arasında Almanlar, İngilizler, Fransızlar, Avusturyalılar ve Amerikalıların yanı sıra, İtalyanlar²⁷⁴, Ruslar²⁷⁵, Danimarka²⁷⁶ ve Yunanistan gibi ülkeler de bulunmaktadır.

²⁷¹ Kanar, **a.g.e.**, s. 7, 319; Carl William Blegen (Çevirimiçi) http://www.ascsa.edu.gr/index.php/archives/blegen-finding-aid#BIOGRAPHICAL_NOTE, 12.06.2014.

²⁷² Cezar, **a.g.e.**, s. 302; Joseph Thacher Clarke, Assos'taki kazılar hakkında bir rapor hazırlamıştır, (Bkz.: Joseph Thacher Clarke, **Report on the investigations at Assos 1881**, Papers of The Archeological Institute of America, Classical Series I, Boston 1882.)

²⁷³ Renata Holod, Robert Ousterhout, **a.g.e.**, s. 263.

²⁷⁴ Örneğin İtalya dan gelen Carlo Anti (1889-1901) adlı İtalyan arkeolog, Likya ve Pamphylia'da arkeolojik araştırmalar yapmıştır (Kanar, **a.g.e.**, s. 149-150).

²⁷⁵ İstanbul Rus Eski Eser Mektebi Müdürü Theodore Ouspensky'nin, İstanbul'da bulunan eski eserlerden olan cami, türbe, kütüphane, kilise, mabet ve pazaryerlerini ve bazı yerlerdeki eski harabeleri incelemesine, fotoğraf ve resimlerini almasına izin verilmiştir (**BOA., İ.HR.** nr. 379-1320 Ca 02 (8 Ağustos 1902))

²⁷⁶ **BOA., İ.HR.** nr. 359-1316 Ra 17 (2 Ağustos 1898).

Tablo 1: Anadolu'da Araştırma Yapan Yabancı Araştırmacılar (1860-1910)

No	Ülke	Araştırmacı	No	Ülke	Araştırmacı
1	Alman	Alexander C. L. Conze	22	Alman	Wilhelm Dörpfeld
2	Alman	Alfred Körte	23	Alman	W. Belek
3	Alman	Carl Humann	24	İngiliz	A. Maurice Woodward
4	Alman	Felix von. Luschan	25	İngiliz	Austen Henry Layard
5	Alman	Friedrich Eduard Schulz	26	İngiliz	C. Wilson
6	Alman	Friedrich H. Gaertringen	27	İngiliz	Charles Fellows
7	Alman	Friedrich Sarre	28	İngiliz	C. Leonard Woolley
8	Alman	Gustav Körte	29	İngiliz	Carlis Robinson
9	Alman	Hans Schrader	30	İngiliz	Charles Thomas Newton
10	Alman	Heinrich Barth	31	İngiliz	Charles William Wilson
11	Alman	Heinrich Schliemann	32	İngiliz	David George Hogarth
12	Alman	Hugo Winckler	33	İngiliz	Frank Calvert
13	Alman	Johannes Boehlau	34	İngiliz	Francis Beaufort
14	Alman	C. F. F. Lehmann Haupt	35	İngiliz	F. William Hasluck
15	Alman	Karl Sester	36	İngiliz	George Smith
16	Alman	Otto Puchstein	37	İngiliz	G. D. Curtis
17	Alman	Richard Schöne	38	İngiliz	Gertrude M. L. Bell
18	Alman	Robert Koldewey	39	İngiliz	H. A. Ormerod
19	Alman	Theodore Makridi	40	İngiliz	H. A. Brown
20	Alman	Theodor Wiegand	41	İngiliz	Hormuzd Rassam
21	Alman	Walther Von Diest	42	İngiliz	H. M. Anthony

43	İngiliz	J. A. R. Munro	66	Fransız	Edmond Pottier
44	İngiliz	John G. Clark Anderson	67	Fransız	Ernst Chantre
45	İngiliz	John Turtle Wood	68	Fransız	E. Guillaume
46	İngiliz	John Garstrang	69	Fransız	Félix M. Charles Texier
47	İngiliz	John George Taylor	70	Fransız	Georges Perrot
48	İngiliz	J. L. Myres	71	Fransız	Gustave Mendel
49	İngiliz	Lord Stratfort Canning	72	Fransız	J. Delbet
50	İngiliz	Mister Oringam	73	Fransız	Olivier Rayet
51	İngiliz	Patrick Henderson	74	Fransız	Salomon Reinach
52	İngiliz	Richard M. Dawkins	75	Fransız	Paul Augustin Gaudin
53	İngiliz	Richard Popplewell Pullan	76	Fransız	Rochette
54	İngiliz	Robert de Rustafjaell	77	Fransız	Victor Chapot
55	İngiliz	W. H. Skene	78	Fransız	V.H. Guérin
56	İngiliz	W. Yorke	79	Avusturyalı	Adolf Wilhelm
57	İngiliz	William John Hamilton	80	Avusturyalı	Anton Premerstein
58	İngiliz	William Mitchel Ramsay	81	Avusturyalı	Edvar Hola
59	İngiliz	William Roger Paton	82	Avusturyalı	Emil Santo
60	İngiliz	W. C. F. Anderson	83	Avusturyalı	Ernst Fots
61	Fransız	Albert Dumont	84	Avusturyalı	Ernst Kalinka
62	Fransız	Albert F. T. Thomas	85	Avusturyalı	Ernst Krickl
63	Fransız	Baltacı Arastidi	86	Avusturyalı	Felix R.Von Luschan
64	Fransız	Bernard Haussoullier	87	Avusturyalı	F. August Otto Benndorf
65	Fransız	D. Raoul	88	Avusturyalı	George Niemann

89	Avusturyalı	Josef Keil	97	Amerikalı	Carl William Blegen
90	Avusturyalı	J.A.Schönborn	98	Amerikalı	Francis Henry Bacon
91	Avusturyalı	M. Risch	99	Amerikalı	Joseph Thacher Clarke
92	Avusturyalı	Rudolf Fon İskala	100	Rus	M. Kamsarakan
93	Avusturyalı	Rudolf Heberdey	101	Rus	Theodore Ouspensky
94	Avusturyalı	Otto Benndorf	102	Rus	Nikoloj Ja Marr
95	Avusturyalı	Wudolfgong Raimel	103	Rus	I. A. Orbeli
96	Avusturyalı	Zingerle			

İKİNCİ BÖLÜM

YABANCILARIN ANADOLU'DAKİ ARKEOLOJİK KAZILARI

Arkeoloji konusu, gelişimini tamamlayıp da Avrupa sınırlarını aştıktan sonra, arkeolojik eserlerin bulunduğu alanlara yayılmaya başlamıştır. Bu gelişim ile antik eserler konusunda önemli bir alan olan Osmanlı toprakları, arkeoloji meraklılarının işgaline uğramıştır. Bunlardan bazıları yalnızca antik eserleri gezerken, çoğu da gezmekle kalmamış bu eserleri gün yüzüne çıkarmak ve ülkelerine kazandırmak istemiştir.

Her bölgesinde eski medeniyet eserlerinin bulunduğu geniş Osmanlı coğrafyasında, en çok ilgiyi Anadolu çekmiştir. Bunun nedeni, Anadolu'nun geçmişte, birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olmasıdır. Bu özellik Avrupalılar tarafından, Osmanlı Devleti'nden önce kavranmıştır. Bu nedenle Avrupalılar, antik kültür eserlerini, kurumlaştırmış oldukları müzeciliğin, temel kaynakları olarak görmüşlerdir. Böylece, arkeolojik araştırmaların bu topraklarda yapılmasıyla, Osmanlı Devleti de arkeoloji ile tanışmıştır.¹

Özellikle 19. yüzyıl sonunda kazıların devletlerce finanse edilmesi ile Anadolu'daki arkeolojik kazılar, uluslararası sömürgeciliğin yarış alanına dönmüştür. Bu yarış burjuvazinin, aristokrasiye karşı kendisine, tarihsel ve toplumsal bir saygınlık kazanmak istemesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu nedenle kazıları destekleyenler arasında, büyük sermaye sahiplerinin de olduğu gözlenmektedir.²

Bu yoğun ilgi nedeniyle Anadolu adeta, ülkelerin arkeolojik kazı alanı olmuştur. Anadolu'da kazı çalışmasına en çok önem ve destek verenlerin başında, Almanlar gelir. Onları; İngiltere, Fransa, Avusturya, Amerika, İtalya, Rusya,

¹ Gül Kundakçı, "19. Yüzyılda Anadolu Arkeolojisine ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım", **XIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 4-8 Ekim 1999)**, C. III, II. Kısım, Ankara 2002, s. 1092.

² Nur Akın, "Osman Hamdi Bey, Eski Eser Nizamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine", **Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyum (17-18 Aralık 1992)**, Ed. Zeynep Rona, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, s. 237.

Yunanistan, Danimarka, Belçika, İspanya, İsveç ve Norveç izlemiştir. Ancak, Anadolu'da kazı çalışmasına ilk olarak başlayanlar, İngilizlerdir.

A) İngilizlerin Anadolu'daki Arkeolojik Kazıları

İngilizler Anadolu'da bulunan eski eserlere yoğun ilgi göstermişlerdir. Bu nedenle özellikle 18. yüzyıldan itibaren, bu topraklara yaptıkları gezileri arttırmışlardır. Bu geziler, İngiliz asilzadelerinin büyük turlar düzenlediği ve eski eser satın alıp, topladıkları uzun süreli ve kapsamlı seyahatlerdir. Divan Club, Royal Geographical Society gibi bazı kurumlar bu gezilerin gerçekleşmesinde etkin bir rol oynamıştır.³

1753 yılında kurulan British Museum, Londra'daki en önemli arkeolojik merkezdir. İngiliz araştırmacıların topladıkları eserler, 18. yüzyılın sonundan itibaren British Museum'da toplanmaya başlamıştır. Bu eserlerin artması ile birlikte, müze de gelişme göstermiştir. Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ilişkilerin 19. yüzyılda daha da güçlenmesi ile arkeolojik ilişkiler de artmıştır. Böylece, Osmanlı topraklarından götürülen eserler, British Museum'un gelişiminde oldukça etkili olmuştur. Likya mezar anıtları, Halikarnas Mozolesi'nin heykelleri,⁴ Efes ve Knidos'tan gelen eserler, British Museum koleksiyonunun en gözde eserlerini oluşturmaktadır.⁵

1842 yılında Xanthos'da Charles Fellows tarafında yapılan çalışma, her ne kadar eski eserleri Londra'ya götürmek amaçlı ve küçük çaplı olsa da, ilk arkeolojik kazıdır.⁶ Bundan sonra 1846'da, İngiliz elçisi Lord Stratford Canning tarafından Sultan Abdülmecit'ten, Bodrum'da bulunan Mausoleum eserlerinin yerlerinden

³ Ebru Boyar, a.g.e., s. 97-98; Tanyeri Erdemir, a.g.e., s. 14.

⁴ **Halikarnas Mozolesi (Mausoleum)**: Pers satrapı olan Kral Mausolos'un Bodrum'da bulunan mezar anıtıdır (Kolektif, a.g.e., s. 16).

⁵ Tanyeri Erdemir, a.g.e., s. 22.

⁶ Xanthos kazılarında daha önce 1827'de, Aman Friedrich Eduard Schulz tarafından, Van Kalesi'nde çalışmalar yapılmıştır. İçkale'de bulunan Van Paşası, Neft Kuyusu odasında yapılan toprağı kazma niteliğinde olan bu çalışmanın, kazı niteliğinde olduğunu söyleyemeyiz (bkz. Sekmen, a.g.e., s. 6).

sökülmesi için izin alınmış ve 1863’de en geniş çaplı kazı olan Efes kazıları başlamıştır.⁷

1) İngilizlerin Efes’teki Kazıları

İzmir’in bir ilçesi olan Efes’teki antik alan, Anadolu’nun önemli kazı yerlerinden birisidir. 1863 yılında Anadolu’da, Demiryolu hattının çalışmalarını yapmak üzere İngiltere’den, çok sayıda uzman ve mühendis getirilmiştir. Bu demiryolu inşaatı ekibinin mühendislerinden birisi de, John Turtle Wood’tur. Wood, arkeolojiye olan merakı nedeniyle Efes antik kenti ile yakından ilgilenmiştir. Wood’un asıl amacı, Dünyanın Yedi Harikası’ndan biri olan Artemis Tapınağı’nı bulmak olmuştur.⁸ Mühendis Wood, İngiliz British Museum ile anlaşarak, burada kazı yapmak için destek ve ödenek sağlamayı başarmıştır. Sıra, Osmanlı Devleti’nden de izin almaya gelmiştir. Bunu da, Kraliyet kanalı ile padişahтан izin alarak başarmıştır.⁹ Böylece 5 Nisan 1863 tarihinde, Efes kazılarına başlanmıştır.¹⁰

Mühendis Wood ilk olarak, hem kendisinin ve hem de İngiltere’nin çok ilgisini çeken Efes Tapınağı’nı bulmak için çeşitli kazılar yapmıştır. Yapmış olduğu bu kazılar sonucunda, bir çok eski eser ortaya çıkarmıştır.¹¹

Artemis Tapınağı’nı bulup ülkesine götürmek isteyen Wood, bu kazılardan elde ettiği eserleri de, İngiltere’ye götürmek için çalışmalar yapmıştır. Topladığı bu eserler için, nakletmeye değmeyecek kadar değersiz olduğunu belirterek, demiryolu garında bir müze kurulmasını istemiştir. Böylece trenle seyahate gelecek olanların bu müzeyi gezeceğini belirtmiştir. Bu isteği Osmanlı Devleti bu isteğine olumlu bakmış ve bu taşların zaten değersiz olduğundan söz edilerek, eserlerin başka yere naklinden ise, müze kurulmasına izin verilmiştir. Böylece

⁷ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, Ek-2, s. 5-8.

⁸ Alev Uluçay, , “**Osmanlı Devleti Döneminde Bergama ve Efesteki Kazılar**”, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997, s. 23.

⁹ Sabahattin Türkoğlu, **Efes’in Öyküsü**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1991, s.116.

¹⁰ Uluçay, **a.g.e.**, s. 23.

¹¹ Türkoğlu, **a.g.e.**, s.117.

ortay çıkarılan eserlerden değerli olanların İstanbul'a gönderilmesi şartıyla, 1863'de müze kurulması kararı alınmıştır. Fakat daha sonra görülmüştür ki, müze kurulması fikri, Osmanlı Devleti'nin beklediği gibi sonuçlanmamıştır. Çünkü müze için istasyona getirilen eserler, trenle günden güne İzmir'e taşınmıştır. Oradan savaş gemisine yüklenerak İngiltere'ye kaçırılmıştır.¹² Osmanlı Devleti o dönemde müze kurmayı çok istemektedir. Bu istek, yabancı araştırmacılar tarafından bilindiği için, konu istismar edilmiş ve 1863 yılında kurulması öngörülen yerli müze düşüncesi, gerçekleşmemiştir.

Eserleri İngiltere gönderen Wood, kazılarına bir süre daha devam etmiş ve bulunduğu bütün eserleri ülkesine götürmüştür. Wood Efes'te sürdürdüğü bu kazılara, problem çıkmadan Osmanlı Devleti'nden izin alırken, 1868 yılında böyle bir izin alamamıştır. Böylece, yapmakta olduğu kazı durdurulmuş ve bunun üzerine Wood, İstanbul'a gelmiştir. Artık Osmanlı Devleti, eski eserlerin yurt dışına kaçırılmasını öğrenmiş bu nedenle, kazı izni vermeye pek yanaşmamıştır. Wood ise, British Museum adına kazı yaptığını öne sürerek izin almaya çalışmıştır. Sonuçta 18 Haziran 1868 tarihinde, kazı iznini alabilmiştir.¹³

1869 yılında Wood, dört yıl boyunca aradığı Artemis Tapınağı'nı, bulmayı başarmıştır. Bundan sonra kazıya, büyük bir hızla devam ederek çalışma alanını genişletmiştir. Gün geçtikçe de tapınağın eserleri, yavaş yavaş meydana çıkmaya başlamıştır. "Dünyanın Yedi Harikası"ndan birinin İngilizler tarafından bulunmuş olması, Avrupa'da çok büyük heyecan yaratmıştır. Öyle ki Wood'a, her taraftan tebrik telgrafları yağmış ve dünya gazeteleri bu keşfi, büyük puntolarla haber yapmıştır. Bütün kültür çevrelerinde, bu konu konuşulmaya başlanmıştır. Truva'daki kazılarında dört yıl sonra bulacağı hazineler ile ünü daha da artacak olan Schliemann bile, Efes'e kadar gelerek, meslektaşı Wood'u tebrik etmiştir.¹⁴

Osmanlı Devleti, İngilizlerin Efes'te çıkardıkları eserlerin kaçırılmasını engellemek için, buraya görevli göndermiştir. Fakat İngilizler, mabetteki parçalar

¹² Uluçay, **a.g.e.**, s. 26-31.

¹³ **A.e.**, s. 31-49.

¹⁴ Türkoğlu, **a.g.e.**, s. 123.

ile doldurdukları sandıkların, limanda muayene edilmesine izin vermemiştir. Ayrıca daha sonra detaylı olarak anlatacağımız 1869 Nizamnamesi'ne göre çift olan eski eserlerden birini Osmanlı Devleti'ne vermek zorunda oldukları halde, hepsini gemilere yükleyip Londra'ya göndermişlerdir.¹⁵ Bu uygulama ile bir bakıma, 1869 Nizamnamesi'ni hiçe saymışlardır.

Bunun üzerine Londra'daki Osmanlı elçiliği aracılığıyla, Efes'ten İngiltere'ye giden eserlerin listesi istenmiştir. Aydın Demiryolu Komiseri, İngilizlerin kazılar sırasında bulduğu eserleri kontrol etmek için görevlendirilmiştir. Kazı bölgesine giden Komiser Nihat Efendi de tespit ettiği eserlere ait defteri Londra'daki Osmanlı elçiliğine yollamıştır. Böylece gemilerden çıkan eserler ile defterde kayıtlı olanların kıyaslanması, eğer fazlası çıkarsa zapt olunmasına karar verilmiştir. Fakat bir netice alınamamıştır. Nihat Efendi Efes'te yaptığı kontrollerden sonra, İngilizlerin tapınağa ait sütunları götürmek için, duvarları yıkarak, böylesine önemli bir eseri mahvetmiş olduklarını, bizzat İstanbul'a gelerek bildirmiştir.¹⁶ İngilizlerin, bu kadar değerli bir eseri kendi ülkelerine götürmek için yaptığı yıkım, onların gerçek amacını da göstermektedir.

Bu yüzden İngiltere, gereken her şeyi yaparak ve özellikle siyasi baskı uygulayarak, Osmanlı Devleti'nin Efes kazısını ve eserlerin gitmesini engellemesini, sonuçsuz bırakmıştır. İstanbul'daki İngiliz büyük elçiliği, bu konuya çok kez müdahale etmiştir.¹⁷

1872 yılında Osmanlı Müzesi Müdürü Philip Anton Dethier'ın, Efes'teki eski eserlerin yurt dışına kaçırılacağını haber almıştır. Bu kaçırılmayı engellemek için, 1873 yılında Maarif Nezareti'ne bilgilendirdiği gibi, kendisinin, kazıyı denetlemek için Efes'e gönderilmesini istemiştir.¹⁸

¹⁵ Uluçay, **a.g.e.**, s. 51.

¹⁶ **A.y.**

¹⁷ **A.e.**, s. 45-49.

¹⁸ Uluçay, **a.g.e.**, s. 50-51.

Kazılarda yaşanan bu türlü istismarlar yüzünden Osmanlı Devleti, İngilizlere, 1873 yılında son kez izin verdiğini ve bir daha böyle bir durumun söz konusu olmayacağını söylemiştir. Bu durum karşısında İngilizler de, izin süresi bitmeden, mümkün olan bütün eserleri kaçırmanın telaşına kapılmışlardır. Elleriindeki eserleri, daha önce de belirttiğimiz gibi, limanlarda muayene ettirmeden, gemiye yükleyip götürmüştür. Kazının bitiminde de, Efes'teki kazılarına ara vermiştir.¹⁹

Ancak Wood, 1883 yılında yeniden, British Museum adına kazı için izin almış ve bu kazıdan da bazı eserleri, İngiltere'ye götürmüştür.²⁰ Bu tarihten sonra Efes'teki İngiliz kazılarına 1895'te David George Hogarth devam ettirmiştir.²¹ 1905 yılına kadar kazılarını sürdürmüştür.²² Böylece İngilizler, uzun yıllar Efes'te kazı çalışmaları yapmışlar, burada buldukları eserlerin çoğunu, her ne kadar engellenmeye çalışılsa da, İngiltere'ye kaçırmışlardır. Bu olaylar, Osmanlı Devleti'nin eski eserleri koruma konusunda, daha da bilinçlenmesine neden olmuştur.

2) İngilizlerin Bodrum'daki Kazıları

Muğla'nın bir ilçesi olan Bodrum'da, Dünyanın Yedi Harikası'ndan biri olan Mausoleum mezar anıtı bulunmaktadır. Halikarnas Mozolesi olarak da adlandırılan bu anıt, İ.Ö. 4. yüzyılda inşa edilmiştir. Anıtın üzerindeki kabartma frizler,²³ devrin ünlü heykeltıraşları tarafından yapılmıştır. Bu frizlerin bir kısmı, 1506 yılında St. Jean Şövalyeleri tarafından yapılan Bodrum Kalesi'nin duvarlarında kullanılmıştır.²⁴

Bodrum Kalesi'nde bulunan Halikarnas Mozolesi'ne ait eserlerin, British Museum'un koleksiyonuna katılmasında Lord Straford Canning aktif rol

¹⁹ **A.e.**, s. 50-53.

²⁰ **A.e.**, s. 56.

²¹ Türkoğlu, **a.g.e.**, s. 134.

²² **BOA.**, İ.MF. nr. 7 Ra 1322.

²³ **Friz:** Eski Yunan ve Roma yapılarında taban kirişi ile çatı arasında kalan, üzeri boydan boya kabartmalarla süslü bölüm.

²⁴ Kolektif, **a.g.e.**, s. 16.

oynamıştır.²⁵ Lord Straford Canning, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi'dir ve 1844 yılında Bodrum Halikarnas'da kazılara başlamıştır. Yalnız bu kazılar daha çok eserleri oldukları yerden çıkarıp almaya yöneliktir. Üç yıllık bir çabadan sonra, 1846'da Padişah Abdülmecid'ten izin alarak, kalenin duvarlarında bulunan Mausoleum frizlerini sökmüş ve İngiltere'ye götürmüştür.²⁶

Bodrum'dan eser kaçıran İngiliz arkeologlardan biri de, Charles Newton'tur. Bu konuda İngiliz elçi Canning, kendisine önemli yardımlarda bulunmuştur. 1852'de Midilli Adası'na Konsolos yardımcısı olarak gelmiş ve diplomatik görevi ile arkeolojik faaliyetlerini birlikte yürütmüştür. Çeşitli girişimleri sonucunda, 1856 yılında Osmanlı Devleti'nden gerekli izni alarak Bodrumda kazı çalışmalarına başlamıştır.²⁷ Kalede yaptığı kazıda, anıt mezarın kaidesinin alt bölümündeki taşları bulmuş ve bunların, Bodrum Kalesi'nin duvarlarının çoğunun örüldüğü taşlar olduğunu tespit etmiştir. Newton yapının, batı cephesi olduğu düşünülen yerde, temelden aşağıya doğru merdivenle inilen ve kapı kanadı olduğu anlaşılan iki ton ağırlığında bir taş levha da bulmuştur. Bu buluntular da İngiltere'ye götürülmüştür.²⁸ Daha sonra Newton, 1859 yılına kadar üç yıl boyunca, burada kazı yapmıştır.²⁹ Bu çalışmalar sonucunda British Museum'a, bir çok heykel kazandırmıştır.³⁰

3) İngilizlerin Alacahöyük'teki Kazıları

Çorum'un Alaca ilçesinde bulunan Alacahöyük, ilk olarak 1835'te İngiliz William John Hamilton tarafından keşfedilmiştir.³¹ Burada daha sonra, İngiliz arkeolog William Mitchel Ramsay'ın kazı yaptığını görmekteyiz. Bunun için Ramsay, gerekli izin belgesi için 1883'te Osmanlı Devleti'ne başvurmuş ve yapılan

²⁵ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, s. 17.

²⁶ BOA. İ.HR. nr. 32-1478; Cezar, **a.g.e.**, s. 306, Kolektif, **a.g.e.**, s. 16.

²⁷ Newton 1858'de izin süresini uzatmıştır; İngiltere Devleti'nden Midilli'de oturan Konsolos Vekili Charles Thomas Newton'un eski eser kazısı için, Bodrum'da kazı yapmasına dair, 11 Haziran 1858 tarihinde verilen izin, bir sene ile sınırlandırılmıştır (**BOA.**, **İ.HR.** nr. 156-8335).

²⁸ Süleyman Beyoğlu, "Bodrum'da Eski Eser Yağması", **Tombak Antika Kültürü Koleksiyon ve Sanat Dergisi**, S. 34, Ekim 2000, s.97.

²⁹ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, s. 22.

³⁰ Kolektif, **a.g.e.**, s. 16.

³¹ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, Ek-2, s. 4.

değerlendirme sonucunda kendisinden, bazı koşulları yerine getirmesi istenmiştir. Buna göre Ramsay'e; yapacağı kazılar hakkında Müze-i Hümayun'a bilgi vermesi, gezeceği yerleri görevli memurlar ile birlikte dolaşması, çizdiği resimlerin ve çektiği fotoğrafların bir kopyasını müzeye teslim etmesi kaydıyla, izin verilmiştir.³²

İngilizlerin Alacahöyük'te başlattığı kazıları, 1893-94'te Fransız arkeolog Ernst Chantre devam ettirmiştir. Burada 1907 yılında da, Osmanlı Devleti adına Theodor Makridi Bey kazı yapmıştır.³³

4) İngilizlerin Kyzikos'taki Kazıları

Balıkesir'in Erdek ilçesinde bulunan Kyzikos'u, ilk olarak İngilizler keşfetmiştir. Tarihçi ve arkeolog Henry Christmas, 1851 yılında burasını ziyarete gelmiştir. Kendisi, burada o tarihe kadar, herhangi bir kazı yapılmadığını söyler. Buradaki gezisi sırasında, eski Yunanlılara ait madeni paralar ile karşılaşır ve bunların, Yunan sanatının en ihtişamlı dönemine ait olan madeni paraların, en iyi örneklerinden olduğunu belirtir. Ayrıca bu paraların antik değerinin herkesin dilinde olduğunu ve burada kazı yapmanın çok akılcıca olacağını söyler:

*“Böyle bir girişimin akılcıca idare edileceği takdirde, sonuçlarının ne kadar memnuniyet verici olacağını düşünmekten kendimi alamıyorum. İstanbul'da bir beyefendi bana, adanın tamamının antik kalıntılarla dolu olduğunu, burada eski eserlerle karşılaşmadan kazı yapmanın imkansız olduğunu söyledi. Zaman ayırabilseydim, elbette adayı ziyaret edip, bana verilen bilginin doğru olup olmadığını öğrenmeye çalışırdım.”*³⁴

1869 senesi Temmuz ayında Müze-i Hümayun'un müdürü Edward Goold, müze müdürü olarak Kyzikos harabelerinde arkeolojik faaliyetlerde bulunmuştur.

³² BOA., MF.MKT. nr. 80-11 (2 Nisan 1883).

³³ Cezar, a.g.e., s. 322.

³⁴ Henry Christmas, **İstanbul ve Ege Yollarında, 1851'de İzmir, Efes, Bergama, Salihli, Alaşehir, Denizli, Akhisar**, (Çev. Mustafa Özbaş), Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, s. 12-13.

Burada gerçekleştirilen araştırmalarda görev almış ve dönüşünde, müzeye bazı eserler getirmiştir.³⁵

Daha sonraki yıllarda Kyzikos'da, İngiliz Robert de Rustafjaell'in kazı çalışmaları yaptığını görmekteyiz. 1901'de iki yıl süreli, kazı yapma izni elde etmiştir. Kendisine; kefalet akçesi, kazı nizamnamesine uygun davranması, çıkan eseri Müze-i Hümayun'a vermesi, yanına kazı komiseri alması, bu komiserin maaş ve harcırahını karşılaması şartıyla, izin verilmiştir. Ayrıca, kazıda çıkan eserlerden resim veya kalıp alabileceği belirtilmiştir.³⁶ İstenilen şartlar yerine getirildikten sonra Rustafjaell, Kyzikos'da çalışmalarına başlamıştır.³⁷

Rustafjaell, iki yıllık kazı süresinden sonra, bir yıl daha kazı yapmak istemiş ve bu konuda gereken izin, kendisine verilmiştir.³⁸ Bu süreçte kazıya, Frederick William Hasluck ile ressam A. Henderson da katılmış ve antik şehrin resim ve haritasını almak istemişlerdir.³⁹ Bu konuda bir sakınca görülmediği için de, izin verilmiştir.⁴⁰ Buradaki kazılar, 1904'e kadar devam etmiştir.⁴¹

5) İngilizlerin Diğer Kazıları

İngilizlerin diğer kazılarına baktığımızda onları, zaman zaman yapılan bireysel kazılar şeklinde görmekteyiz. Ayrıca bu kazılar, genellikle izinsiz olarak yapılmıştır. Örneğin Vitali adlı bir kişi, İstanbul Kadıköy'de kazılar yapmıştır. Olayın Polis komiserliği tarafından haber alınması üzerine, kazı yerinde inceleme yapılmış, bir bahçenin deniz tarafında, bir adam boyunda ve bir arşın genişliğinde bir yerin kazıldığı görülmüştür. Burada bulunan eserin; 2000 yıl öncesine ait, lüle biçiminde ve topraktan yapılmış olduğu anlaşılmıştır.⁴²

³⁵ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, s. 32.

³⁶ **BOA.**, **İ.MF.** nr. 6-1318 L 4; **BOA.**, **DH.MKT.** nr. 2512-77.

³⁷ **BOA.**, **DH.MKT.** nr. 2526-86.

³⁸ **BOA.**, **DH.MKT.** nr. 510-79.

³⁹ **BOA.**, **İ.HR.** nr. 378-1320 Ra 06.

⁴⁰ **BOA.**, **DH.MKT.** nr. 532-52; **İ.HR.** nr. 378-1320 Ra 06.

⁴¹ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, Ek-2, s. 16.

⁴² **BOA.**, **Yıldız Perakende Evrakı Zaptiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ZB.)** nr. 3-80.

Tablo 2: Anadolu'da İngilizlerin Kazı ve Araştırmalar Kronolojisi

Yıl	Kişi	Yer
1811	Francis Beaufort ⁴³	Likya
1838	Charles Fellows ⁴⁴	
1897	David George Hogarth, John George Clark Anderson ⁴⁵	
1909	Arthur Maurice Woodward ⁴⁶	
1910	A. M. Woodward – H. A. Ormerod ⁴⁷	
1835-36	William John Hamilton ⁴⁸	Alacahöyük
1883	William Mitchel Ramsay, Charles William Wilson ⁴⁹	
1890	W. Ramsay ⁵⁰	Bor
1894	W. Ramsay ⁵¹	Doludere Höyüğü
1912	W. Ramsay ⁵²	Afyon
1836	W. Hamilton ⁵³	Boğazköy
1837	W. Hamilton ⁵⁴	Eflatunpınar
1839	Austen Henry Layard ⁵⁵	Mezopotamya

⁴³ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, Ek-2, s. 1.

⁴⁴ Gürsoy Şahin, “Avrupalıların Osmanlı Ülkesinde Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği”, **AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. 42, Eylül 2007, s. 109.

⁴⁵ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, Ek-2, s. 14.

⁴⁶ **A.e.**, Ek-2, s. 17.

⁴⁷ **A.e.**, Ek-2, s. 17-18.

⁴⁸ **A.e.**, Ek-2, s. 4.

⁴⁹ **BOA., MF.MKT.** nr. 80-11 (2 Nisan 1883).

⁵⁰ **BOA., DH.MKT.** nr. 1755-58.

⁵¹ **BOA., MF.MKT.** nr. 222-42.

⁵² **BOA., İ.MF.** nr. 19-1330 Ca 1.

⁵³ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, Ek-2, s. 4.

⁵⁴ **A.e.**, Ek-2, s. 4.

⁵⁵ Kaya Bayraktar, “Arkeolog, Bankacı, Casus, Sefir: Austen Henry Layard ve Osmanlı Coğrafyası”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.12, S. 1, 2011, s. 282.

1849	H. Layard-H. Rassam ⁵⁶	
1842	C. Fellows ⁵⁷	Xanthos
1863-74, 1883-1895	John Turtle Wood ⁵⁸	Efes
1895, 1904-05	D. G. Hogarth ⁵⁹	
1844-1846	Lord Stratford Canning ⁶⁰	Bodrum/Mausoleum
1856-59	Charles Newton ⁶¹	
1853	Frank Calvert ⁶²	Truva
1856-59	C. Newton ⁶³	Knidos
1910	Richard McGillivray Dawkins ⁶⁴	
1857-58	C. Newton ⁶⁵	Didim
1863	Edward ⁶⁶	Bursa-İzmit
1857, 1878-79	F. Calvert ⁶⁷	Hanay Tepe
1861	John George Taylor ⁶⁸	Diyarbakır-Kurkh ⁶⁹
1867	G. D. Curtis ⁷⁰	Bintepeler

⁵⁶ Sekmen, **a.g.e.**, s. V-X.

⁵⁷ Ebru Boyar, **a.g.e.**, s. 98; Kollektif, **a.g.e.**, s. 15.

⁵⁸ **BOA., HR.TO.** nr. 239-47; **BOA., MF.MKT.** nr. 80-11 (2 Nisan 1883);

⁵⁹ **BOA., İ.MF.** nr. 7 Ra 1322; Türkoğlu, **a.g.e.**, s. 134.

⁶⁰ Cezar, **a.g.e.**, s. 306; Kolektif, **a.g.e.**, s. 16.

⁶¹ **BOA., İ.HR.** nr. 156-8335(11 Haziran 1858).

⁶² Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, Ek-2, s. 7.

⁶³ Kollektif, **a.g.e.**, s. 16-17.

⁶⁴ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, Ek-2, s. 17.

⁶⁵ Rayet, **a.g.e.**, s. 10-13; Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, Ek-2, s. 8.

⁶⁶ **BOA., İ.MVL.** nr. 485-21962.

⁶⁷ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, Ek-2, s. 8, 11.

⁶⁸ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, Ek-2, s. 8.

⁶⁹ **Kurkh**: Şimdiki adı Kürk olan, Elazığ'ın Sivrice ilçesinde, Hazar Gölü'ne dökülen Kürk Suyu'nun vadisinde bir köyümüzdür. Kurkh Stel'i denilen dikilitaşın bulunmasıyla üne kavuşmuştur (Umar, **a.g.e.**, s. 485).

⁷⁰ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, Ek-2, s. 9.

1876	W. H. Skene- George Smith ⁷¹	Karkamış
1878-81	Patrick Henderson ⁷²	
1894,1908 -10	D. G. Hogarth–Charles Leonard Woolley ⁷³	
1880	Hormuzd Rassam ⁷⁴	Toprakkale
1879-82	C. Wilson ⁷⁵	Zincirli
1885	William Roger Paton ⁷⁶	Myndos ⁷⁷
1893	W. R. Paton, J. L. Myres ⁷⁸	
1887	W. M. Ramsay, D. G. Hogarth, H. A. Brown ⁷⁹	Frigya
1898	J. G. C. Anderson, J.W. Crowfoot ⁸⁰	
1887	D. G. Hogarth, H. A. Brown ⁸¹	Kilikya
1891	D. G. Hogarth, J. A. R. Munro ⁸²	Kommagene-Pontus
1892	Carlis Robinson-Mister Oringam ⁸³	Adana
1894	J. A. R. Munro, H. M. Anthony, W. C. F. Anderson ⁸⁴	Mysia ⁸⁵
1906	R. M. Dawkins, Frederick William Hasluck ⁸⁶	

⁷¹ A.e., Ek-2, s. 10.

⁷² A.e., Ek-2, s. 11-12.

⁷³ BOA., DH.MKT. nr. 2067-16; Kanar, a.g.e., s. 1036-1037, 2347.

⁷⁴ Sekmen, a.g.e., s. 25.

⁷⁵ Cezar, a.g.e., s. 303.

⁷⁶ Tanyeri Erdemir, a.g.e., Ek-2, s. 12.

⁷⁷ Myndos: Bodrum yarımadası ucunda, kıyıdan biraz içeride bir ilkçağ kenti (Umar, a.g.e., s. 592).

⁷⁸ Tanyeri Erdemir, a.g.e., Ek-2, s. 14.

⁷⁹ A.e., Ek-2, s. 13.

⁸⁰ A.e., Ek-2, s. 14.

⁸¹ A.e., Ek-2, s. 13.

⁸² A.e., Ek-2, s. 13.

⁸³ BOA., DH.MKT. nr. 1912-109.

⁸⁴ Tanyeri Erdemir, a.g.e., Ek-2, s. 14.

⁸⁵ Mysia: Kuzeybatı Anadolunun, aşağı yukarı bugünkü Balıkesir ilini oluşturan parçası ile Çanakkale ili Anadolu bölümünün, Truva kenti ve yakını dışında kalan parçasıdır (Umar, a.g.e., s. 594).

⁸⁶ Tanyeri Erdemir, a.g.e., Ek-2, s. 16.

1894	D. G. Hogarth, W.Yorke ⁸⁷	Doğu Anadolu ve Yukarı Fırat
1869	Edward Goold ⁸⁸	Kyzikos (Belkıs)
1901-1902	Robert de Rustafjaell ⁸⁹	
1902-1904	Robert de Rustafjaell, F. W. Hasluck, A. Henderson ⁹⁰	
1907-10	John Garstang ⁹¹	Sakçagözü
1907	F. W. Hasluck ⁹²	Marmara Adaları
1909-10	Richard McGillivray Dawkins ⁹³	Kapadokya

B) Almanların Anadolu'daki Arkeolojik Kazıları

Almanya, 1871 yılında birliğini sağladıktan sonra, Avrupa'da etkin bir konuma gelmiş ve 20 yıl sonra da, diğer büyük devletler gibi, sömürge yarışına girmiştir. Bu amaçla, Afrika, Pasifik adaları ve Çin'de koloniler kurmuş ve faaliyetlerini, geniş alanlara yaymıştır.⁹⁴ Almanların bu gelişimi, Osmanlı Devleti'nde ekonomik, siyasi, eğitim, askeri ve kültürel alanlarda da etkisini göstermiştir. Bu etki, arkeoloji alanında da görülür. Anadolu'da yaptıkları kazılarda çıkan eserleri, ötekiler gibi kendi ülkesine götürmüş ve müzelerinde sergilemiştir. Bunu yaparken de, uygarlıklar ülkesi Anadolu'ya ait kültürel eserleri sergileyecek

⁸⁷ A.e., Ek-2, s. 14.

⁸⁸ A.e., s. 32.

⁸⁹ BOA., DH.MKT. nr. 2526-86; BEO., nr. 1717-128720; DH.MKT. nr. 2454-76; İMF. nr. 6-1318 L 4; BEO. nr. 1618-121276; BOA., DH.MKT. nr. 532-52.

⁹⁰ BOA., İ.HR. nr. 378-1320 Ra 06; Tanyeri Erdemir, a.g.e., Ek-2, s. 16.

⁹¹ BOA., MF.MKT. nr. 1160-6.

⁹² Tanyeri Erdemir, a.g.e., Ek-2, s. 16.

⁹³ A.e., Ek-2, s. 17.

⁹⁴ Niles Stefan Illich, "German Imperialism in the Ottoman Empire: A Comparative Study", (Unpublished PhD Thesis) Texas A&M University, 2007, s. 235.

güçte olduğunu göstererek ve Osmanlı Devleti üzerinde siyasal gücünü ortaya koymaya çalışmıştır.⁹⁵

Aslında Almanya'nın arkeoloji alandaki etkinliği, 1820'li yıllarda başlamış ve daha sonra yapılan çalışmalar sonucunda, öncü devletlerden biri olmuştur. Bu alanla ilgili en önemli faaliyet, bir arkeoloji enstitüsünün kurulmasıdır. Alman Arkeoloji Enstitüsü, 1829 yılında Prusya Kralı IV. Frederich William tarafından Roma'da kurulmuştur. 1832 yılında bu enstitü, Edward Gerhard tarafından Roma'dan Berlin'e taşınmıştır. Daha sonra enstitünün, diğer ülkelerde şubeleri açılmaya başlanmış ve ilk şube, 1874'te Atina'da çalışmalarına başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde şube açılmamış ise de, Almanların Anadolu'daki eski eser faaliyetleri, farklı kişi ve kurumlar tarafından, 19. yüzyıl başından beri gerçekleştirilmiştir.⁹⁶

Almanların Anadolu'daki arkeolojik çalışmaları, Berlin Müzesi tarafından desteklenmiştir. Zaten bu müze, dünyanın başka ülkelerinde kazı yapan Alman arkeologlara da destek vermiştir. Almanlar, özellikle Batı Anadolu'da araştırmalar yapmıştır ki, bu yerlerin en önemlileri Bergama, Milet, Didim ve Priene'dir.⁹⁷ Buralarda yaptıkları kazılar büyük çaplı olup, dünya kültür tarihinde ayrı bir yere ve öneme sahiptir.⁹⁸

Almanların kazılarını destekleyen diğer bir kurum, Berlin'deki Prusya Kraliyet Bilimler Akademisi'dir. Araştırmacılar bu akademiye bilgi vererek başvuruda bulunmuş ve o da, araştırmaya değer gördüğü kazıları maddi olarak desteklemiş ve arkeologlar göndermiştir. Yine Almanya'daki Kraliyet Müzeleri

⁹⁵ Illich, **a.g.e.**, s. 204-228.

⁹⁶ Alman Arkeoloji Enstitüsü 1929 yılında İstanbul'da şube açmıştır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Atatürk, enstitünün İstanbul şubesinin 1929 yılında kuruluşunun ardından 1932'de Türk Eskiçağ biliminin görevlerini belirlemiştir. Ardından Türk Tarih Kurumu'nu kurmuştur. Afif Erzen, Sedat Alp, Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün ilk ve uzun süre tek şeref üyesi Ekrem Akurgal bu dönemdedir. Ardından Jale İnan, Halet Çambel ile bugüne kadar birçok bilim adamı izlemiştir. Enstitü günümüzde de faaliyetlerini sürdürmekte, kazı ve araştırmaları desteklemektedir (Bkz. Hatice Erdemir, Halil Erdemir, Onur Günday, "Türkiye'de Eskiçağ ve Alman Arkeolojinin Gelişmesinde Alman Bilim Adamlarının Etkisi", **I. Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu**, Ekim 2009, Konya, s. 223).

⁹⁷ **Priene**: Anadolu'da İonia bölgesinin en eski ve en ünlü kentlerinden birisidir. Söke'nin batısındadır (Umar, **a.g.e.**, s. 677.)

⁹⁸ Ümit Öztürk, Vedat Çorlu, **Kayıp Zamanların Peşinde: Alman Arkeoloji Enstitüsü Anadolu Kazıları = Auf Der Suche Nach Verschwunde**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

Dairesi, kazıları destekleyen diğer bir kurum olmuştur.⁹⁹ Bu önemli ve büyük desteklerden dolayı Almanlar, arkeoloji alanında diğer devletlerden daha başarılı olmuş, deyim yerindeyse bir adım öne geçmiştir.

Bu bağlamda Almanlar, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, eski eser araştırması için Anadolu'ya gelmeye başlamış ve ülkenin dört bir köşesinde kazı yapmıştır. Kazılarda, Almanya'nın imparatorluk müzelerine, uygarlık tarihinin en görkemli eserlerini kazandırmak amaçlı olsa da, Almanlar tarafından yürütülen bu çalışmalar, diğer ülkelere nazaran daha sistematik ve bilimsel özellikte olmuştur. Bu kazılar da, çoğunlukla mimarlık eğitimi almış arkeologlar tarafından yürütülmüştür. Araştırmaları sırasında detaylı notlar almışlar, kazı alanı için planlar yapmışlar ve çıkan eserler ile birlikte, binaların için çizim hazırlamışlardır. Eserlerin bulunduğu yerle ilgili bilgiler düzenli bir şekilde kaydedilmiştir. Anıtsal boyuttaki eserler, tek tek parçalara ayrılıp, numara verilmiş ve bu şekilde Almanya'daki müzelere gönderilmiştir. Eserler bu müzelerde birleştirilip, düzenlenerek sergilenmiştir.¹⁰⁰ Örneğin; Bergama Zeus Sunağı kazıları sırasında çıkan her bir eser, sınıflanmış ve numaralanmıştır. Müzeye geldiğinde ise, bu düzen sayesinde orijinal haliyle birleştirilmiştir.

Almanya'da, 19. yüzyılda kültürel hayatın en etkin olduğu yer Berlin olduğu için müzelerin çoğu da bu şehirdedir. Önemli bir araştırma merkezi olan müzeler, British Museum ve Louvre Museum gibi, bu dönemde getirilen eserler sayesinde zenginleşmiştir. Hatta Almanlar, Batı Anadolu'da olduğu gibi, Van ve Boğazköy'de de arkeolojik araştırma yapmışlardır. Alman müzelerindeki eserlerin en gözdelelerini, Anadolu'dan götördükleri eserler oluşturur. Bunlar; Truva ve çevresi, Bergama, Milet, Priene, Didim, Van-Toprakkale, Zincirli ve Magnesia'dan götürülen arkeolojik eserlerdir.

Bu anıtsal eserlerin Anadolu'dan çıkartılması gibi, Berlin'e kadar götürülmeleri de oldukça zor bir aşamadır. Bu işlem için, Bergama Sunağı

⁹⁹ Friedrich Karl Dörner, **Nemrud Dağı'nın Zirvesinde Tanrıların Tahtları**, (Çev. Vural Ülkü), TTK yay., Ankara 1999, s. 4.

¹⁰⁰ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, s. 27.

konusunda ayrıca bilgi verilecektir. Anadolu'dan getirilen eserler, bugün de Berlin'de, "Müzeler Adası" olarak adlandırılan bölgedeki müzeler kompleksinde sergilenmektedirler. Dünyanın dört bir yanından gelen eşsiz eserler, buradaki sayısız müzelerde sergilenmektedir. Bölge 1999'dan beri UNESCO'nun Dünya Mirasları Listesi'nde bulunmaktadır.

Bu müzeler içinde, en etkileyici olanı Pergamon Müzesi'dir. Bu müze, Bergama'daki antik şehirden getirilen Hellenistik döneme ait Zeus Sunağı etrafında şekillenmiş bir kurumdur. Müzenin mimari yapısı dahi bu sunaktan ilham alınarak yapılmıştır. Müze sunağa uygun sergilenecek bir şekilde çizilmiş ve uygulanmıştır. Ayrıca müzede 19. yüzyılda Osmanlı topraklarında bulunan pek çok arkeolojik alandan getirilmiş büyük boyutlu, anıtsal eserler bulunmaktadır.¹⁰¹

1) Almanların Bergama'daki Kazıları

Almanların Anadolu'da yaptığı en önemli kazı, Bergama'da yapılan araştırmalardır. Gezgin, araştırmacı, arkeolog ve eski eser kaçakçılarının ilgisini çekmiş olan Bergama antik şehri, İzmir'deki Bergama ilçesinde bulunmaktadır. Dünyanın Yedi Harikası'ndan biri olan Zeus Sunağı'nın burada olmasından dolayı, bölgede birçok araştırma, inceleme ve kazı çalışması yapılmıştır. Antik şehirde ilk kazıyı yapan kişi, Anadolu'da bir çok kazı yapan ve önemli bir isim olan, Carl Humann'dır. Bergama kazısı da, Humann'ın en etkin ve önemli kazısıdır.

Carl Humann Anadolu'ya ilk kez, Aydın-İzmir arasında yapılan şehirlerarası yol çalışması için, Almanya'dan mühendis olarak gelmiştir. Bu görevi sırasında Bergama'ya da gelmiş ve 1865 yılında çalışmalara başlamıştır. Arkeolojiye karşı olan ilgisi nedeniyle, gelir gelmez antik şehri gezmiştir. Bu gezisi sırasında, şehrin eski anıtlarından kalan mermer blok taşların, kireç ocaklarına taşındığını görmüştür. Burada gördüğü eserlerin güzelliğine karşın, antik taşların ocaklarda eritilmesinin

¹⁰¹ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, s. 28-29.

verdiği üzüntü, onun Bergama'ya daha sonra yeniden gelmesi için, en önemli gerekçe olacaktır.¹⁰²

Bu ilk gelişinde Humann, Bergama'daki eserlerden çok etkilendiği için, Osmanlı Devleti'nden izin almadan kazılara başlamıştır. Bir yandan mühendislik görevini yerine getirirken, öbür yandan da kazı çalışmalarını sürdürmüştür. Hatta 1871 yılında Anadolu'ya gezi için gelen Ernest Curtius'u Bergama'ya çağırması ve çıkardığı eserleri onunla birlikte incelemiştir. Daha sonra bu eserleri, Berlin Antik Eserler Müzesi'nin müdürü olan Alexander Conze'ye göndermiştir.¹⁰³

Humann'ın Bergama'da yaptığı kazılar, yalnız kendi ülkesinde değil, başka ülkeler tarafından da ilgi ile izlenmiştir. Örneğin 1872 yılında, Anadolu'ya antik kentleri gezmeye gelen Edwin John Davis, gezi notlarını kitap halinde yayınlamıştır. Burada Humann ve Bergama kazısı hakkında da bilgi vermiş, Humann'ın kapsamlı bir kazı için görevlendirildiğini söylemiştir.¹⁰⁴ Henüz Osmanlı Devleti'nden izin almamasına rağmen, Davis'in “kapsamlı bir kazıda görevlendirilmiş” sözü, Humann'ın Almanlar tarafından, Bergama'ya gelmeden önce, kazı için görevlendirildiğini göstermektedir. Oysa ki Humann, Osmanlı Devleti'ne yol çalışmalarını düzenlemek amacıyla gelmiştir. Edwin John Davis'in yazdığına bakılacak olursa, Humann'ın Bergama'ya gelmekteki asıl amacının, kazı yapmak olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum aynı zamanda, Humann'ın ününün yurtdışına kadar yayıldığına bir göstergesidir. Edwin John Davis yazısında ayrıca, Osmanlı Devleti'nden izin almanın zorluğundan ve Müze-i Hümayun'un yetersizliğinden de söz etmiştir. Ayrıca, eski eserlere yeteri kadar ilgi gösterilemediği ve devlet bürokratlarının eski eser hakkında çok az bilgi sahibi oldukları belirtmiştir. Buradaki eserlerin de, Avrupa tarzı eğitim almış kişiler tarafından çıkarılmasının gerektiğini söylemiştir.¹⁰⁵

¹⁰² Alexander Conze, Carl Humann, Richard Bohn, H. Stiller, G. Lolling, O. Raschdorf, **Die Ergebnisse der Ausgrabungen zu Pergamon Vorläufiger Bericht**, Jahrbuch der Königl. Preussischen Kunstsammlungen, Band 1, Berlin 1880, s. 8.

¹⁰³ Uluçay, **a.g.e.**, s. 89.

¹⁰⁴ Davis, **a.g.e.**, s. 224.

¹⁰⁵ Kutlu, “Batı Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar”, s. 60-61.

Bergama'da çıkardığı birçok eseri Almanya'ya gönderen Humann, buradaki değerli eserlerden uzak kalmamak ve onları da kaçırabilmenin yakınında olmak için, Osmanlı Devleti'nden kazı izni almanın, daha akıllıca olduğuna karar vermiştir. Bu kararında, dünyaca ünlü Zeus Sunağı'nı bulabileceğini düşünmesi de, önemli olmuştur.¹⁰⁶ Kendisini destekleyen Almanya'daki müze yöneticilerinin asıl amacı da, Bergama'daki kültür hazinelerinin ruhu özelliğinde olan Zeus Sunağı'nı ele geçirmektir.¹⁰⁷

Bergama'da bulduğu her eski eseri Almanya'ya gönderen Humann, bunların değerli olmasından dolayı, Alman yetkililerinden gereken desteği almıştır. Artık sıra Osmanlı Devleti'nden izin almaya gelmiştir. Bu amaçla Berlin Müzesi, İstanbul'daki Alman elçiliğine, Humann adına Osmanlı Devleti'nden izin almasını istemiştir. Uzun yazışmalardan sonra, istenilen kazı izni belirli kurallara bağlanmıştır. Bu izinde; kazı masraflarının kazıyı yapanlar tarafından karşılanması, kazının nizamnamede belirtilen kurallar çerçevesinde yapılması, çıkacak eserlere hiçbir şekilde zarar verilmemesi, taşınabilir eserlerin deftere kayıt edilmesi ve en az bir ay içinde bu defteri müze yönetimine bildirilmesi ile eserlerin ne yapılacağı belli olanuncaya kadar yerel yöneticilere teslim edilmesi, şart koşulmuştur. Bu şartlar doğrultusunda, 13 yıldır Batı Anadolu'da bulunan ve bu süre içinde kaçak kazılar yapan Humann'a, 6 Ağustos 1878 tarihinde ve bir yıllık süreliğine, kazı izni verilmiştir.¹⁰⁸

Bu tarihten itibaren Humann, her ne kadar izin süresi bir yıl olsa da, bu iznin istediği her yıl için yenileneceğinden emin olarak, sistemli bir biçimde, kazı yapmaya başlamıştır. 1886 yılına kadar kazılarını devam ettirmiştir. Bu kazılar sonucunda Zeus Sunağı, Bergama'dan izinsiz olarak parça parça sandıklara konularak, Berlin'e taşınmıştır.¹⁰⁹ Sunağın Berlin'e taşınması ile Almanlar, hedefledikleri en büyük

¹⁰⁶ Uluçay, **a.g.e.**, s. 89.

¹⁰⁷ Hablemitoğlu, **a.g.e.**, s. 60.

¹⁰⁸ Uluçay, **a.g.e.**, s. 91.

¹⁰⁹ Uluçay, **a.g.e.**, s. 92.

amaca ulaşmışlardır. Yapılan kazılara ilişkin raporlar, müze ve gezi rehberleri yayınlanmıştır.¹¹⁰

Bergama kazılarında Alexander Conze, Ernest Curtis ve Richard Bohn, Humann'a yardımcı olarak gelmiştir. Conze arkeologdur ve sunağın Berlin'e taşınmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Richard Bohn ise mimardır. Zeus Sunağını mimari açıdan incelemesini yapmıştır.¹¹¹

Carl Humann'dan sonra Bergama'daki kazılar, Almanya Eski Eser Cemiyeti adına Wilhelm Dörpfeld ve Alexander Conze ile birlikte, 1913'e kadar Almanlar tarafından sürdürülmüştür.¹¹²

2) Almanların Milet'teki Kazıları

Milet antik kenti Aydın'ın Söke ilçesine bağlı, Büyük Menderes nehrinin ağzına yakın vadinin kıyısında, denize 9 km. mesafede bulunan Balat köyündedir. Ege kıyılarının en faal ticaret limanı ve parlak arkeolojik alanı olan bu kent, geçen zamanla birlikte körfezinin, alüvyonlarla dolması nedeniyle denizden uzaklaşmıştır.¹¹³ Almanların kazı yaptıkları bu dönemde, Milet antik şehri denizden uzaklaşmış olsa da, Büyük Menderes kıyısına yakın olmasından dolayı, burada bulunan eski eserlerin deniz yoluyla, başka yerlere taşınmasında kolaylık sağlamıştır.

Milet'teki kazılar ilk olarak 1872'de Fransız arkeolog Olivier Rayet tarafından başlatılmıştır.¹¹⁴ Almanların Milet'teki kazıları ise, 1883 yılında

¹¹⁰ Almanların Bergama ile ilgili yaptıkları yayınlardan en önemlerden birisi, Bergama'yı tanıtmak amacıyla 1902'de yayınlanan gezi rehberidir. Bu eser Bergama'yı tanıtmasının yanısıra Türkçe basılan ilk gezi rehberi olması açısından önemlidir (Bkz. Ali Sönmez, "Türkçe Yayınlanan İlk Arkeolojik Gezi Rehberi Rehber-i Harabe-i Bergama Nüsha-i Türkiye", **Musa Çadircı'ya Armağan Yazılar**, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2012, s. 362.

¹¹¹ Conze, vd., **a.g.e.**, s. 37-48.

¹¹² **BOA.**, **İ.MF.** nr. 15-1328 R 04; **İ.MF.** nr. 18-1329 B 01, **İ.MF.** nr. 19-1330 R 5, **İ.MF.** nr. 21-1331 C 01.

¹¹³ Umar, **a.g.e.**, 572.

¹¹⁴ Rayet, **a.g.e.**, s. 9-21.

başlamıştır.¹¹⁵ Bu konudaki izin, Berlin Müze'sinin idaresinde yapılmak koşulu ile verilmiştir.¹¹⁶

Yapılan ilk kazıdan sonra, araştırmalara birkaç yıl ara verilmiş ve kazı alanı sakın kalmıştır. Bu sırada Milet'teki eserlerin ne durumda olduğunu, Osmanlı Devleti henüz bilmemektedir. Ancak, Yani adlı bir kişi buraya gelmiş ve burada bir çok eserin bulunduğunu hükümete bildirmiştir. Bu haberin ardından, Müze-i Hümayun'un Müdürü Osman Hamdi Bey harekete geçmiş ve 21 Şubat 1888 tarihinde Aydın Eski Eser Memuriyeti'ne bir yazı göndermiştir. Bu yazıda; burada bulunan eserler hakkında, bilimsel bir inceleme yapılarak; eserlerin, heykellerin ne derecede önemli oldukları, nasıl bir durumda oldukları ve ne zamana ait oldukları hakkında bir değerlendirme yapıp, Müze-i Hümayun'a bilgi verilmesini istemiştir.¹¹⁷ Bu yazışma, Milet'teki eserlerin müze tarafından kontrol edildiğini ve ne kadar değerli olduğunu göstermektedir.

1896 yılına gelindiğinde, Berlin Müzesi Müdürü olan Carl Humann, Milet'te eski eser araştırmak için izin istemiştir. Bunun üzerine, araştırma yapılmasının bir sorun olup olmayacağı değerlendirilmiş ve iki yıllık süre için, kazı yapılmasına izin verilmiştir.¹¹⁸

Humann'ın ölümünden sonra Almanya, Milet'teki kazıları sürdürmek için, Berlin Müzeleri Müdürü olan Richard Schöne'ü görevlendirmiştir. Bu değişikliği Osmanlı Devleti'ne bildirmiş ve kazı süresince nizamnameye bağlı kalınması şartıyla,¹¹⁹ 1898 yılında izin verilmiştir.¹²⁰ Bu izinde, çıkacak eski eserlerin yarısının

¹¹⁵ Mustafa Cezar, Theodor Wiegand'ın kazılara 1896 yılında başladığını, belirtmektedir. (Bkz.: Cezar, **a.g.e.**, s. 304.) Mustafa Göleç, kazıların 1895 yılında başladığını bildirmektedir. (Bkz.: Göleç, **a.g.e.**, s. 259.)

¹¹⁶ Beyoğlundan 9 Mart 1883 tarihinde gelen tefrafnamede, Padişah II. Abdülhamid'in Alman müzehane idaresine Milet'te kazı yapmasına izin vermiştir. Mösyö Vigan'ın taht idaresinde olarak son baharda ameliyata başlanılacaktır, denilmektedir. Burada Vigan olarak geçen ad, Theodor Wiegand olarak düşünülmektedir. **BOA., Y.PRK.PT.**, nr. 16-96.

¹¹⁷ **BOA., Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.)** nr. 31-8.

¹¹⁸ **BOA., Y.PRK.ASK.** nr. 109-52, Göleç, **a.g.e.**, s. 259.

¹¹⁹ Tophane-i Amire'ce yapılan görüşmede, Richard Schöne için, eski eser nizamnamesi emirlerince, kazı başlamadan önce kazı yapılacağına dair verilen teminat akçesine karşılık elli Osmanlı lirası, kazı iznini almak için verilen ruhsatname harcına karşılık da yirmi Osmanlı lirası verilmesi, ayrıca kazı yerine gönderilecek komiserin gitme ve dönme masrafları olarak da yirmi Osmanlı lirasının ödenmesi

hükümete ve öteki yarısının da Berlin Müzesi'ne ait olması uygun görülmüştür.¹²¹ Bu kazıdan sonra Schöne, daha sonra yeniden başlamak üzere, kazılara ara vermiştir.

Almanlar Milet'teki kazılarını bitirmiş oldukları halde, kazı alanına yapılan ziyaretler devam etmiştir. Bölgeyi ziyaret edenler içerisinde, 1903 yılında Alman İmparatoru'nun çocukları da vardır. Berlin'deki müzeleri dolduran ve onlara değer katarak ziyaretçi sayısını arttıran değerli antik eserlerin ana vatanını görmek, Almanlar için önemli bir ilgi konusu olmalıdır.¹²²

Milet'te Schöne tarafından yapılan kazılar, 1904 yılında yeniden başlamıştır. İlk olarak, kazının bir sene süre ile uzatılması elçiliğe bildirilmiş ve daha sonra Osmanlı Devleti'ne izin başvurusu yapılmıştır. Böylece, eski eser nizamnamesinin şartlarına tamamen uyulmak üzere, izin süresi bir yıl daha uzatılmıştır.¹²³ Daha sonra 1905 yılındaki kazılar da Schöne tarafından sürdürülmüş ve izin süresi, bir yıl daha uzatılmıştır.¹²⁴

Schöne'den sonra Milet'teki çalışmaları Theodor Wiegand sürdürmüştür. Kendisi, 1907 yılında iki yıl süreli kazı izni almış¹²⁵ ve böylece Milet'teki kazılar, 1909 yılına kadar Almanlar tarafından sürdürülmüştür.

3) Almanların Didim'deki Kazıları

Milet'in güneyinde ve denizden 4 kilometre içeride olan Didim, Söke'nin Akköy bucağına bağlı, Yenihisar Köyü'nde bulunmaktadır.¹²⁶ Burada bulunan *Apollon Tapınağı*, Batı Anadolu'nun önemli kazı alanlarından birisidir. Bu kazı

istenmiştir. Kazı süresince şehri on beş Osmanlı lirası olarak komiser maaşının düzenli olarak verilmesi uygun görülmüştür. **BOA.**, **İ.MF.** nr. 4-1315 L 1, **Y.PRK.BŞK.** nr. 55-65 (13 Şubat 1898).

¹²⁰ **BOA.**, **İ.HUS.** nr. 66-1315 N 76 (21 Şubat 1898).

¹²¹ **BOA.**, **İ.HUS.** nr. 68-24 Ca 1317.

¹²² **BOA.**, **Y.EE.KP.** nr.18-1761(27 Mart 1903).

¹²³ **BOA.**, **BEO.** nr. 178500-2380.

¹²⁴ **BOA.**, **İ.HUS.** nr. 130-1323 R 024 (2 Haziran 1905).

¹²⁵ **BOA.**, **BEO.** nr. 225009-3001(25 Şubat 1907), **BEO.** nr. 229903-3066 (29 Mayıs 1907), **MF.MKT.** nr. 1010-10 (31 Temmuz 1907).

¹²⁶ Umar, **a.g.e.**, 213-214.

alanının adı bazı eserlerde, Yenihisar'ın eski adı Yoran olduğu için, "Yoran Kazısı" diye geçmektedir.¹²⁷

Didim'deki ilk kazılar, Fransız Olivier Rayet tarafından yapılmış, daha sonra Fransız Bernard Haussoullier tarafından sürdürülmüştür.¹²⁸ Fransızlardan sonra kazılar Almanlar tarafından yürütülmüş ve ilk olarak burada, Theodor Wiegand çalışmıştır.

Bu konudaki ilk girişim, 1904 yılında Almanya Elçisinin, Wiegand'ın Didim kazılarını sürdürmesinin, bilim dünyasına yararlı olacağını öne sürerek, Osmanlı Devleti'nden izin istemesi ile başlamıştır.¹²⁹ Ancak izinlerde, kazı süresinin belirlenmesi gerekli olduğu halde, istenilen izin için bir süre belirtilmemiştir. Bunun üzerine Wiegand'ın, ne kadar süre ile kazı yapacağı, burada son olarak kazı yapan Haussoullier çalışacak ise, ne kadar süresinin olduğu ve burada ne kadar kalacağı, Maarif Nezareti'nden sorulmuştur. Gelen yazıda, şehir harabesinde Haussoullier tarafından yapılan kazının, dört yıldan beri terk edildiği, Eski Eser Nizamnamesi'nin on dokuzuncu maddesi gereğince, daha önce yapılan kazının bitmesinden dolayı, yeniden kazı yapabileceği bildirilmiştir. Bunun üzerine Wiegand, kazı izni için istediği süreyi iki yıl olarak belirtmiş ve Eski Eserler Nizamnamesi'ne uymak koşuluyla kendisine, istenen süre için, kazı izni verilmiştir.¹³⁰

Böylece Theodor Wiegand, Haussoullier'in yarım bıraktığı Didim'deki kazılara 1904 yılında başlamış ve 1909 yılına kadar, aralıklı olarak devam etmiştir. Yine Wiegand, 1910'da iki yıllık kazı izni almış,¹³¹ 1912'de çalışma süresini uzatmış¹³² ve son olarak da 1913'te izin almıştır.¹³³ Wiegand'ın 1910-1913 tarihleri arasındaki kazılarına, XX. yüzyılın isim yapmış Alman arkeologlarından Martin Schede, asistan olarak yardım etmiştir.¹³⁴

¹²⁷ Cezar, **a.g.e.**, s. 304-305.

¹²⁸ Rayet, **a.g.e.**, s. 18-19.

¹²⁹ **BOA.**, **İ.MF.** nr.10-1322 N 5 (29 Kasım 1904).

¹³⁰ **BOA.**, **İ.MF.** nr.10 1322 N 5 (29 Kasım 1904).

¹³¹ **BOA.**, **DH.MUI.** nr. 79-1-50 (29 Mart 1910); **İ.MF.** nr. 15-1328 Ra 2.

¹³² **BOA.**, **İ.MF.** nr. 20-1330 L 01(25 Eylül 1912).

¹³³ **BOA.**, **İ.MF.** nr. 21-1331 Ş 2 (14 Temmuz 1913).

¹³⁴ Cezar, **a.g.e.**, s. 305.

Didim'deki antik eserler için, kazı amaçlı gelen Almanların yanı sıra, buradaki eserleri gezmeye gelenlerin de olduğunu görüyoruz. 1903'de Alman prensler, yatları ile Didim'i gezmeğe gelmiştir. Kendileri için körfeze özel bir iskele yapılmış ve yolcular, harabeleri gezdikten sonra buradan da, daha önce belirttiğimiz gibi, Milet harabelerini ziyaret etmişlerdir.¹³⁵

Didim ve Milet kazıları Almanlar tarafından uzun yıllar sürdürülmüş ve 1919 yılında dahi, kazı izni istenmiştir.¹³⁶ Didim'deki Apollon Tapınağı'naki mermerlerin bir kısmı, İzmir Müzesi'ne taşınırken bir kısmı da, Almanların Güzel Sanatlar Akademisi'ne verdiği eserler karşılığında, Berlin Müzesi'ne gönderilmiştir.¹³⁷

4) Almanların Truva'daki Kazıları

Truva antik kentinin yeri ve kalıntıları, Çanakkale Boğazı'nın güney girişinde ve Erenköy Beldesi ile Tevfikiye Köyü yakınında bulunan, Hisarlık mevkiindeki ovaya egemen bir tepe üzerindedir. Çanakkale il merkezine 30 km. mesafededir.¹³⁸

Burada ilk ve en etkin kazıları, Heinrich Schliemann yapmıştır. Heinrich Schliemann'ın Truva'da yapmış olduğu bu kazı, Anadolu topraklarında yapılan arkeolojik kazılar arasında, yurtiçinde ve yurtdışında en fazla yankı uyandıranlardan birisidir.¹³⁹ Bu ünlü kazı alanının yankı uyandırmasının nedeni, Truva antik kentinin efsaneleşen hikâyesi ve burada kazı yapan Heinrich Schliemann'ın, bu hikayeyi gerçeğe dönüştürmesindeki başarısıdır.¹⁴⁰

Truva kentini bulmak üzere Schliemann, ilk kez 1868'de, Çanakkale'ye gelmiştir. Burada, Kara Menderes Ovası'ndaki Pınarbaşı mevkiinde keşfe başlamıştır. Fakat yaptığı araştırmalar sonucunda, arkeolojik dolgunun az olduğunu

¹³⁵ BOA., Y.EE.KP. nr. 15-1435 (3 Nisan 1903).

¹³⁶ BOA., Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı (DH.İ.UM.) nr. 2-38 (8 Şubat 1919).

¹³⁷ Cezar, a.g.e., s. 305.

¹³⁸ Umar, a.g.e., 801.

¹³⁹ Truva kazıları hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz.: Kutlu, "Batı Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar", s. 65-89.

¹⁴⁰ Cezar, a.g.e., s. 298.

ve bulunan duvarların, daha geç bir döneme tarihlendiğini görmüştür.¹⁴¹ Bu sırada Schliemann'ın Truva'yı bulmasına, İngiliz diplomat ve tüccar Frank Calvert yardım etmiştir.¹⁴² Bunun üzerine Heinrich Schliemann Truva'yı keşfetmiş ve 1870 yılında burada kazılara başlamıştır. İzinsiz olarak yaptığı bu ilk kazıdan sonra, alması gereken kazı izni için başvuruda bulunmuştur. Başvurusunda; Truva'da çıkan eserlerin bilimsel olarak çok faydalı eserler olacağını söylemiştir. Böylece kendisine; bu kazılardaki masrafların kendisi tarafından karşılanması, eserlerin yarısını Müze-i Hümayun'a vermesi, eğer kale duvarı ortaya çıkarsa olduğu gibi bırakması şartıyla, 1871 yılında kazı izni verilmiştir. Ayrıca, bu çalışmalar sırasında yerel yönetimden bir memur görevlendirilecek ve bu memurun ücretini de kendisi ödeyecektir.¹⁴³

Schliemann burada yaptığı kazılar sonucunda, aramakta olduğu hazineyi 1873 yılında keşfetmiştir.¹⁴⁴ Bu hazinenin, Truva'nın ünlü kralı Priamos'a ait olduğunu düşünmüş, bu nedenle de hazineye, "Priamos'un Hazinesi" adını vermiştir.¹⁴⁵ Schliemann'ın hazineye bu adı vermesinin nedeni, onun, Homeros'un İlyada Destanı'ndaki Truva'nın ünlü kralı Priamos'a ait olduğunu düşünmüş olmasıdır. Oysa ki, 8.833 parçadan oluşan bu hazine, Priamos'a ait değildir. Truva'da ortaya çıkan bu hazineye daha sonra, ilk bulunan hazine olduğu için, arkeoloji dünyasında verilen harf sırasına göre, "A Hazinesi" denecektir.¹⁴⁶

Hazineyi, bulduğu günün akşamında Atina'ya kaçırın Schliemann, daha sonra yeniden Truva'ya gelerek, kazı yapmak istemiştir. Ancak Osmanlı Devleti, Truva'dan kaçırılan eserlerden dolayı, yeni bir kaçırılmayı önlemek adına, kendisine izin

¹⁴¹ Sazcı, **Troia Hazinesi**, s. 31.

¹⁴² 1874 yılından sonra Amerika Konsolosluğu olacaktır (Bkz.: Sazcı, **Troia Hazinesi**, s. 31).

¹⁴³ Amerikalı Heinrich Schliemann, Çanakkale çevresinde boş olan Hisarlık tarlası olarak adlandırılan yerde, ünlü ve eski Truva şehri bulunduğunu sanmaktadır. Bu nedenle bölgede masrafları kendisinden karşılamak üzere kazı yapmak için, kendisiyle sözleşme yapılmıştır. Çıkacak eski eserlerin yarısı Müze-i Hümayun için alınacak, öteki yarısı kendisinde bırakılacaktır. Eğer kale duvarı ortaya çıkarsa olduğu gibi kalacaktır. Bu çalışmalar sırasında yerel yönetimden bir memur görevlendirilecek ve bu memurun ücretini de kendisi ödeyecektir. Kazıya başlayabilmek için kendisine izin verilmesine dair Maarif Nezareti'nin tezkeresi sunulmuştur. Schliemann'ın iddia ettiği şey doğru ise kazılarda çıkacak eserler bilimsel bakımdan yararlı olacaktır. (**BOA., İ.HR.**, nr. 250-14863 (30 Haziran 1871)).

¹⁴⁴ Devrim Çalış Sazcı, "Troia Kazı Tarihi", **Troia Efsane İle Gerçek Arası Bir Kente Yolculuk**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, T.C. Kültür Bakanlığı Umum müdürlüğü, İstanbul 2002, s. 50.

¹⁴⁵ Göksel Sazcı, "Troia Hazinesi", **Troia Efsane İle Gerçek Arası Bir Kente Yolculuk**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, T.C. Kültür Bakanlığı Umum müdürlüğü, İstanbul 2002, s. 66.

¹⁴⁶ Sazcı, "Troia Hazinesi", s. 66.

vermemiştir.¹⁴⁷ Fakat Schliemann, Truva tutkusundan asla vazgeçmemiştir. Bu arada, eser kaçırmayı yüzünden hakkında, 1876 yılında açılan dava, aleyhinde sonuçlanmış ve 10 bin Frank ile cezalandırılmıştır. Buna karşın Schliemann, tekrar Truva’da kazı yapabilmek için ve biraz da Osmanlı Devleti nezdindeki olumsuz imajını silmek için, 10 bin Frank yerine, 50 bin Frank olarak ödemiştir. Sonuçta Schliemann, 1878 yılında yeniden Truva kazılarına başlamıştır.¹⁴⁸

Ancak Schliemann, kazı iznini 1878 yılı sonuna doğru alabilmesinden dolayı çalışmalarına, ertesi yıl başlayabilmiştir. Bu kez, kazı çalışmasını yalnız Truva’da değil, çevrede bulunan bazı höyükleri de alarak genişletmiştir.¹⁴⁹ Kendisine bu konuda, Rus mimarlardan R. Virchow ve E. Burnouf yardımcı olmuştur.¹⁵⁰

1879’daki kazısından sonra Schliemann, 1882 yılında yeniden kazılara başlamıştır. Bu kez bölgede, Avusturyalı Mimar J. Höffler ve Alman Mimar Wilhelm Dörpfeld ile birlikte çalışmıştır.¹⁵¹ Schliemann bu çalışması ile Truva’da, birçok eser daha çıkarmıştır. Ancak bu kazısından sonra, yani 1887’de, Truva’ya bir daha gelmesi yasaklanmıştır. Bu yasak üzerine kendisi, 1890 yılına kadar Truva’ya gelmemiştir. Schliemann’ın 1890 yılındaki kazıları, bölgedeki son çalışması olacaktır.¹⁵²

Schliemann’dan sonra Truva’daki kazıları, daha önce kendisine yardımcı olan ve bölgeyi bilen, Wilhelm Dörpfeld sürdürmüştür.¹⁵³ Schliemann’ı Truva’ya çeken şey, Homeros’un İlyada’sındaki Truva antik kentiydi. Kendisi, 1872 yılında yaptığı kazıda, “Homeros’un Troiası”nı bulduğunu sanmış, ancak yanılmıştır. Ancak burayı bulan, Dörpfeld olacaktır. Ayrıca Dörpfeld, araştırmaları sonucunda, kazı konusunda yeni veriler de elde etmiş ve Schliemann’ın, Truva’nın yedi ayrı dönemden oluştuğunu bilgisine, iki dönem daha ekleyerek, Truva’nın dokuz ayrı dönemden

¹⁴⁷ Sazcı, **Troia Hazinesi**, s. 36

¹⁴⁸ Sazcı, “Troia Kazı Tarihçesi”, s. 50.

¹⁴⁹ **Tümülüs/ Höyük/ Kurgan**: Mezar yada mezarlık içeren, toprak yığılarak oluşmuş tepelik.

¹⁵⁰ Sazcı, **Troia Hazinesi**, s. 37.

¹⁵¹ A.e., s. 37.

¹⁵² **BOA., DH.MKT.** nr. 1415-45.

¹⁵³ **BOA., İ.MF.** nr. 1-1310M5 (22 Ağustos 1892).

oluşturduğunu keşfetmiştir.¹⁵⁴ Bu da, bölgenin ne kadar değerli bir kazı alanı olduğunu göstermektedir. Bu buluştan sonra antik kent, bir çok gezginin dikkatini çekmiş ve Anadolu'yu gezmeye gelenler, Truva'yı daha çok ziyaret etmeye başlamıştır.

Almanların, Truva'daki kazılar dışında, yaptıkları geziler de vardır. Bu konuda, Alman Eski Eser Cemiyeti'nin ziyaretlerinden birini örnek verebiliriz. Çanakkale'deki Assos ve Truva antik kentleri, Almanların en çok ziyaret ettiği yerlerdir. 1895'te cemiyetin Atina şubesinin başkatipli, buradaki Alman büyükelçisi ve 60 kişilik arkeoloji ilgilileri ile birlikte yola çıkmıştır.¹⁵⁵ Bu gezi konusunda, İstanbul'daki Alman elçisi devreye girmiş ve Osmanlı Devleti'nden izin istemiştir. Bu konuda yapılan yazışmalarda; gelen kişilerin daha önce de, izinli olarak bazı yerleri gezen, eski eser bilim üyeleri olduğu ve bu eski harabe şehirleri, öteden beri yabancı gezginler dolaştığı belirtilerek, kendilerine izin verilmiştir. Ancak gezileri sırasında, yanlarında Biga'daki tabur komutanı, bir subay ve bir de müze görevlisinin bulunması gerektiği bildirilmiştir.¹⁵⁶

5) Almanların Gordion'daki Kazıları

Almanların Ankara Polatlı'da bulunan, Eskişehir demiryolu üzerindeki, Gordion adlı antik kentte de kazı yaptıklarını görmekteyiz.¹⁵⁷ Friglerin başkenti olan Gordion'daki kazılar, Alfred Körte ve ağabeyi Gustav Körte ile başlamıştır.¹⁵⁸

Körte kardeşler, Gordion'da kazı yapmak için İstanbul'daki Alman elçisine başvurmuşlar ve o da, kendilerinin, nizamnamelere uygun bir şekilde kazı yapılacağını belirterek, Osmanlı Devleti'nden izin istemiştir. Bu istek üzerine kazı alanı incelenmiş ve herhangi bir sorun olmadığı görülmüştür. Ayrıca Müze-i

¹⁵⁴ Sazcı, **Troia Hazinesi**, s. 40.

¹⁵⁵ **BOA., İ.HR.**, nr. 347-1312 Za 20.

¹⁵⁶ **BOA., İ.HUS.** r. 37-1312 Za 057.

¹⁵⁷ Göleç, **a.g.e.**, s. 261-262.

¹⁵⁸ Andreas Thierfelder, "Körte, Alfred", **NDB**, Band 12, Duncker & Humblot, Berlin 1980, S. 394, (Çevrimiçi) <http://www.deutsche-biographie.de/sfz43997.html>, 10.11.2013.

Hümayun'un belirttiği, kazı gözlem komisyonunun maaşı ve izin harcı ödenmek koşulu ile 1900 yılında izin verilmiştir.¹⁵⁹

Böylece Alfred Körte ve Gustav Körte, Gordion ve çevresinde araştırmalara başlamış, yaptıkları kazılarda, önemli bulgular ele geçirmişlerdir. Bu kazı sonuçlarını, daha sonra yayımladıkları bir kitapta toplamışlardır.¹⁶⁰

Körte kardeşlerin kazısında bulunan eserler, önemlileri Müze-i Hümayun'a verilmek üzere, Berlin Müzesi ile paylaşılmıştır. Bu önemli eserlerin de, yine önemli bir kısmı, halen İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde sergilenmektedir.¹⁶¹

6) Almanların Priene'deki Kazıları

Aydın'ın Söke ilçesi Gülbahçe'de bulunan Priene antik kentinde, Almanlar tarafından uzun yıllar kazı yapılmıştır. İlk kazıyı, kendisi hakkında daha önce bilgi verdiğimiz Carl Humann, 1868 yılında yapmıştır. Bundan sonraki Alman kazıları ise, 1895'te Theodor Wiegand tarafından yapılmıştır. Wiegand kazılara başlayabilmek için Osmanlı Devleti'nden, Berlin Müzesi adına iki yıl süreliğine izin istemiştir.¹⁶²

Bu istek üzerine Osmanlı Devleti, önce ilgili alan konusunda inceleme yaptırmış ve kazı yapılmasının uygun olup olmadığına bakmıştır. Sonuçta burada, kale, istihkâm ya da büyük binalar bulunmadığı için, kamu açısından herhangi bir sakınca olmadığı ve bölge, hiç kimsenin de mülkü olmadığı için, kazı yapılmasına izin verilmiştir. Kazıya başlanması için şart olan, kefalet akçesinin ödenmesi ve görevlendirilecek kazı komiserinin maaş ve yolluk gibi harcama koşulları yerine getirildikten sonra ve eski eser nizamnamesine göre davranmak koşulu ile 1895'te izin verilmiştir.¹⁶³

¹⁵⁹ BOA., İ.MF. nr. 6-1318 M 4 (20 Mayıs 1900).

¹⁶⁰ Gustav Körte- Alfred Körte, **Gordion, Ergebnisse des Ausgrabung in Jahre 1900**, Jdl. Erg.-Heft V, Berlin 1904.

¹⁶¹ Göleç, a.g.e., s. 262.

¹⁶² BOA., İ.MF. nr. 3-1313 Ra 1 (4 Ağustos 1895).

¹⁶³ BOA., İ.MF. nr. 3-1313 Ra 1 (22 Ağustos 1895).

Bu kazısından sonra Wiegand, 1898 yılında yeniden izin istemiş ve bu istek, Almanların daha önce yaptığı kazıda, gerekli şartları yerine getirdiğini gördüğü için, Osmanlı Devleti tarafından olumlu karşılanmıştır. Kazının devam ettiği iki yıl içinde araştırmacılar, yine nizamname koşullarına tamamen uygun hareket etmiştir. Buna göre; kazı yapılırken izin süresinin başlangıç ve bitişine özen gösterilmiş, kazı için izin bölgenin dışına çıkılarak başka yerde kazı yapılmamış ve yapılan araştırmalar, bölgedeki herhangi bir sivil ya da askeri dokuyu, olumsuz etkilememiştir. Bu konudaki kaygıların tersine; bu kazılar sonucunda, bölgenin tarih ve mimarlık sanatına ait bir takım gerçekler ortaya çıkmıştır. Başka kazılarda yaşanan kaçırılma olayları yüzünden, bu yararlı çalışmaların etkisi daha bir olumlu olmuş ve burada başkalarının herhangi bir kazı yapılmadığı için, yine aynı tutum sergilenmek koşuluyla, kendisine bir kez daha izin verilmiştir.¹⁶⁴

Wiegand tarafından yapılan bu kazılar, 1899'da son bulmuş, ancak bu kazılar sayesinde, kentin tüm önemli yapıları ortaya çıkmıştır. Kazılarında çıkan eserlerden büyük parçalar, kazı ve nakil masrafları Almanlar tarafından karşılanmak üzere, Osmanlı Müzesi'ne bırakılmıştır. Buna karşılık geri kalan, ufak ve değersiz eser olarak nitelendirilen eserler, Almanlar tarafından alınmak istenmiştir. Bu istenen eserlerin de müze tarafından incelenmesi ve değersiz ise almalarına izin verilmesi uygun görülmüştür.¹⁶⁵ Osmanlı Devleti, Almanların ayrıca, Osmanlı Müzesi'ne bırakılan eserlerden, Berlin Müzesi için birer modelinin almasına da izin vermiştir.¹⁶⁶ Sonuçta, buluntuların büyük bir kısmı Osmanlı Devleti'nde kalırken, bir kısmı da Almanya'ya gitmiştir.¹⁶⁷

7) Almanların Libyssa'daki Kazıları

İzmit'in Gebze İlçesi'ndeki Libyssa antik kenti, Roma İmparatorluğu döneminde çok önemli bir şehir olan, Nikomedia'nın batısında yer alır. Burası aynı zamanda, antik dönemde Bithinya Krallığı'na başkentlik yapmış ve bu öneminden

¹⁶⁴ BOA., İ.MF. nr. 4-1315 N 2 (11 Şubat 1898).

¹⁶⁵ BOA., İ.MF. nr. 5-1317 S 1 (11 Haziran 1899).

¹⁶⁶ BOA., DH.MKT. nr. 2220-21(9 Temmuz 1899).

¹⁶⁷ Kolektif, a.g.e., s. 21.

dolayı şehir, Boution ya da Aigiabi gibi, tarihte değişik isimlerle anılmıştır. Ancak bu isimler arasında en çok bilineni, Libyssa'dır. Burası, Osmanlı döneminde ve günümüzde, Diliskelesi veya Dilovası olarak anılmaktadır.¹⁶⁸

Almanlar tarafından bu antik kentte, araştırma yapılmış ve 1905'te gelen Theodor Wiegand, bu konuda izin istemiştir. Osmanlı Devleti'ne yapılan başvurusu, Müze-i Hümayun'ca sakıncalı görülmediği için, kazı yapmamak, yalnızca gözlem ve incelemede bulunmak şartıyla, kendisine izin verilmiştir.¹⁶⁹

8) Almanların Van Kalesi'ndeki Kazıları

Van Kalesi'ndeki ilk arkeolojik araştırma, 1827 yılında Alman Friedrich Eduard Schulz tarafından yapılmıştır. Schulz'un Van'da yaptığı bu araştırmalar, doğal olarak, bölgenin en büyük antik uygarlığı olan, Urartular üzerine olmuştur. Kendisinden sonra buraya, çeşitli ülkelerden gelen araştırmacılar da görülür. Bunlardan biri, 1839'da gelen, Fransız Charles Texier'dir. Kendisi, Van Kalesi'nin ve şehrin gravürlerini yapmıştır. Yine bir Fransız araştırmacı olan Xavier Hommaire de Hell, 1846'da buraya gelip, incelemelerde bulunmuş, 1849 yılında da, Austen Henry Layard Van'ı ziyaret etmiş, kalede incelemeler yapmış ve buradaki yazıtların kopyasını çıkarmıştır. Bu sırada, kalenin kuzey tarafında, kısa süreli kazılar yapmıştır. Daha sonra burada, uzun yıllar arkeolojik bir etkinlik gerçekleşmemiş ve ancak 1879'da, İngiliz gezgin Henry Franshawe Tozer, Van'ı ziyarete gelmiştir. Yine, 1881'de Fransız Ernest Chantre ve 1888'de Paul Müler Simonis, kalede icelme yapmak üzere, Van'a gelmiştir.¹⁷⁰

Almanlar, 1827'de başlattıkları ilk araştırmadan sonra, Van Kalesi'ne bir daha, 1888'de gelmişlerdir. Bu kez bölgedeki incelemeler, Carl Friedrich Lehmann Haupt ve Waldemar Belck tarafından yapılmıştır. Bu incelemeden sonra Haupt, 1891'de bik kez daha Van'a gelmiş ve yedi yıl sonra da, burada kazılara başlamıştır.

¹⁶⁸**Dilovası:** "Dilovasını Tanıyalım" (Çevrimiçi)
<http://www.dilovasi.bel.tr/Icerikler/106/209/dilovasini-taniyalim>, 07.02.2014.

¹⁶⁹ **BOA., İ.MF.** nr. 11-1323 N 3 (22 Kasım 1905).

¹⁷⁰ Sekmen, **a.g.e.**, s. III-XIII; 1-10.

1898'de başladığı kazı çalışmasını, bir yıl daha sürdürmüş ve Van Kalesi'ndeki çalışmalarına son vermiştir.¹⁷¹

Van'da yaptığı kazılarda Haupt, kendisinden önce burada geniş çaplı inceleme yapan Schulz'un izinden gitmiş ve kalenin çevresindeki anıtları incelemiştir. Bu anıt eserlerden ilk olarak Madır Burç konusunda yoğunlaşmış ve daha sonra, üzerinde Asurca yazılar bulunan ve kendisinin ad verdiği; Kurban Nişi, Tebriz Kapısı, Menua Salonu ile Hazine Mağarası'nı incelemiştir. Bunların dışında, Van Kalesi'ndeki kral mezarlarını da inceleyerek, üzerinde araştırmalar yapmıştır.¹⁷²

Schulz'un izinden gitmekle birlikte Haupt, kazı çalışmalarında ondan farklı olarak, Urartu anıtsal mimari eserlerini, kendisine göre yorumlamıştır. Haupt'un bu yorumda verdiği bazı ölçülerin sağlıklı olmadığı, daha sonra anlaşılmıştır. Her şeye rağmen bu kazıların, arkeoloji açısından önemi büyüktür. Çünkü bu araştırmalar, Urartularla ilgili ilk ayrıntılı çalışmadır ve ilk kez kral mezar odalarının planları yayınlanmıştır.¹⁷³

9) Almanların Toprakkale'deki Kazıları

Van'da bulunan Toprakkale'ye ilk olarak, 1839'da Fransız Charles Texier gelmiş ve burada incelemelerde bulunmuştur. Daha sonra Austen Henry Layard, 1849'da Toprakkale'ye gelerek, inceleme yapmıştır. Bu bölge, Layard'dan sonra uzun yıllar, arkeolojik araştırmalardan uzak kalmıştır. Buradaki ilk kazılar, 1870'li yıllarda ve izinsiz olarak yapılmıştır. Çıkan eserler de, British Museum, Louvre Müzesi, Berlin Müzesi ve Ermitage Müzesi gibi, bu dönemdeki önemli kurumlarına satılmıştır. Bu gelişmeler üzerine Layard, bu eski eserlerin asıl merkezlerini bulmak için harekete geçmiş ve 1877 yılında, Hormuzd Rassam'ı Van'a göndermiştir.¹⁷⁴ Rassam da, bölgeyi ziyareti sırasında çeşitli araştırmalarda bulunmuştur. Bu sırada Rassam, Musul'da da önemli kazılar yapmaktadır.¹⁷⁵ Bu nedenle 1879'da, kazı izni almış olduğu halde Toprakkale'yi, İngiliz Topçu Subayı Emilius Clayton ile

¹⁷¹ Kolektif, **a.g.e.**, s. 19-20.

¹⁷² Sekmen, **a.g.e.**, s. 10-18.

¹⁷³ **A.e.**, s. 18-19.

¹⁷⁴ **A.e.**, s. V-X.

¹⁷⁵ **BOA. MF.MKT.** nr. 75-107.

Amerikalı Reynolds'a devrederek, Musul'a gitmiştir. Kendisi ancak 1880'de Toprakkale'ye dönmüş ve buradaki kazılara katılmıştır.¹⁷⁶

Sistemsiz olan bu kazıların amacı, yalnızca eser bulabilmektir. Çalışmalar sonucunda, tapınağın temeli ve duvar kalıntıları bulunduğu halde, önemsemedikleri için kazı bölgesini terk etmişlerdir. Çünkü burasını, Asur kültür çevresi içinde değersiz bir yer olarak nitelendirmişlerdir.¹⁷⁷ Bu bölgedeki kazı çalışmalarını düzenleyen Henry Layard, bundan sonra kazılara, kendisi devam etmiştir. Yine bu sırada, Halep ve Bağdat'ta kazı yapmak için de, izin almıştır.¹⁷⁸

İngilizlerin yaptığı bu kazılar ışığında, 1891 yılında da Waldemar Belck Toprakkale'ye gelmiş ve burada çalışmalar yapmıştır. Daha sonra, 1898-99 yıllarında Alman Haupt başkanlığında, yeni çalışmalar yapılmıştır. Bu kazılar sonucunda, Toprakkale'deki arkeolojik eserlerin neredeyse tümü incelenmiştir.¹⁷⁹

Belck ile Haupt'un Toprakkale'de bulduğu eserlerin, yurtdışına çıkarılmasına izin verilmemiştir.¹⁸⁰ Yalnızca yazılı taşlar ve bazıları nakışlı olan altı parça taş, Müze-i Hümayun'ca önemli bulunmadığı için, kendilerine verilmiştir. 1884 Eski Eser Kanunu'nun sekizinci maddesine göre, yurtdışına eser götürmek kesinlikle yasak olduğu halde, bu uygulama, kazı masraflarına karşılık olarak sayılmıştır.¹⁸¹

Toprakkale kazıları sırasında Almanlar, Haldi Tapınağı'nı, bu tapınağın arkasını, Yeraltı Kaya Odası'nı, Ölüler Evi'ni, Toprakkale kayalığının doğusunda ve Erek Dağı'na doğru olan yerde "depo" diye adlandırdıkları yeri ve tapınak ile Ölüler Terası arasındaki iki yapıyı da, araştırmışlardır. Haupt'un kalede bulunduğunu iddia ettiği bu yerler, araştırmacılar için merak ve bölge için ilgi konusu olmuştur. Ayrıca Belck, bu kazılardan sonra Urartu öncesine dair bilgi edinmek için, yine Van'daki Tilkitepe'de de, 1899 yılında kazılar yapmıştır.¹⁸²

Van bölgesi ve Toprakkale'de Almanların kazılarından sonra, Ruslar da kazı yapmıştır. Rusları da, daha sonraki yıllarda, Amerikalı arkeologlar izlemiştir.¹⁸³

¹⁷⁶ Sekmen, **a.g.e.**, s. 25.

¹⁷⁷ Sekmen, **a.g.e.**, s. V-X; 29-30.

¹⁷⁸ **BOA. Y.PRK.EŞA.** nr. 4-17.

¹⁷⁹ Sekmen, **a.g.e.**, s. XIII.

¹⁸⁰ **BOA. MF. MKT.** nr. 447-47 (6 Mayıs 1899).

¹⁸¹ **BOA. İ.MF.** nr. 6-1318 M 3 (17 Mayıs 1900).

¹⁸² Sekmen, **a.g.e.**, s. XIII-XIV; 35-38.

¹⁸³ Sekmen, **a.g.e.**, s. XIII-XIV.

10) Almanların Nemrut'taki Kazıları

Adıyaman ili Nemrut Dağı'nda, Almanlar tarafından ilk defa 1839 yılında keşfedilmiştir. Bu bölgeyi dolaşıp inceleyen Graf Helmuth von Moltke, ilk kez bölgenin haritasını çıkartmıştır. Bu incelemeden yıllar sonra Almanlar Nemrut'ta 1882'de, Otto Puchstein ve Karl Sester yönetiminde araştırmalar yapmıştır. Araştırmaları sırasında burada bulunan kitabeleri detaylı bir şekilde incelemiş ve bunların tam bir kopyasını çıkarmışlardır. Aynı zamanda Nemrut Dağı'nın zirvesinin çakıl taşlarından oluşan yapay bir tümülüs olduğunu ve bunun üzerine heykellerin konulduğunu keşfetmişlerdir.¹⁸⁴

Bundan bir yıl sonra Osman Hamdi Bey bu araştırmadan haberdar olmuş ve kendisi de burada kazı yapmak için yola çıkmıştır. Yanına Osgan Efendi'yi de alarak Nemrut Dağı'nda Osmanlı Devleti'nin ilk kazısını yapmıştır.¹⁸⁵

Osman Hamdi Bey ve Osgan Efendi kazı dönüşü yolda, Carl Humann ile Otto Puchstein ile karşılaşmıştır. Kendileri de Nemrut'a kazı yapmaya gelmişlerdir. Dostça selamlaştıktan sonra Hamdi Bey ve yanındakiler Urfa'ya, Carl Humann ve ekibi Nemrut'a yönelmiştir.¹⁸⁶

Nemrut'a gelen Carl Humann ve ekibi kazılara başlamıştır. Bu çalışmalar sırasında kendisine Felix von. Luschan da yardım etmiştir. Burada heykelleri inceleyip, kalıplarını çıkarttıktan sonra Nemrut'tan ayrılmışlardır.¹⁸⁷

Osmanlı Devleti daha sonradan Carl Humann'ın burada izinsiz kazılar da yaptığını ve bu kazılar sonucunda çıkan eserleri de Musul'a götürdüğünü anlayacaktır. Bunun üzerine eserlerin yurtdışına gitmesini engellemek adına, izinsiz kazıların kesinlikle önlenmesini belirtmiştir.¹⁸⁸

¹⁸⁴ Dörner, **a.g.e.**, s. 1-28.

¹⁸⁵ **BOA., Y.A.RES.** nr. 19-55 (9 Nisan 1883).

¹⁸⁶ Dörner, **a.g.e.**, s. 39-40.

¹⁸⁷ Dörner, **a.g.e.**, s. 40-41.

¹⁸⁸ **BOA., DH.MKT.** nr. 2197-1.

11) Almanların Diğer Kazıları

Alman arkeolog Dr. Rudolf Berliner, yanında arkadaşı ve tercümanı ile birlikte; Dersim, Erzincan ve Erzurum'da araştırma yapmak istemiştir. Amaçları, burada bulunan eski eserleri, camileri, Rum ve Ermeni kiliselerini ziyaret etmektir. Bu araştırmacılara izin verilmesine rağmen, hareketlerinin gizlice izlenmesi kararlaştırılmıştır.¹⁸⁹ Berliner, izin bölgesindeki camileri araştırmış ve sonucunda, Diyarbakır Ulu Cami hakkında bir makale yayınlamıştır.¹⁹⁰

Aydın Söke'deki Priene ören yerine yakın bir yerde bulunan Domatça'da da, Almanlar tarafından kazılar yapılmıştır. Osmanlı Devleti bir süre buradaki kazıları engellese de, daha sonra bu yasak kaldırılmıştır.¹⁹¹

Günümüzde Bakanlar Kurulu, 2011 yılında 43 yabancı ekibe kazı için izin vermiştir. Bu 43 kazının 10'u Almanlar tarafından yapılmaktadır. Bugün halen Bergama, Milet, Didim, Boğazköy ve Priene'deki kazılar Almanlar tarafından yürütülmektedir.

Tablo 3: Anadolu'da Almanların Kazı ve Araştırmalar Kronolojisi

Yıl	Kişi	Yer
1858	Heinrich Barth ¹⁹²	Boğazköy
1882	Carl Humann ¹⁹³	
1905 -1906	Hugo Winckler, Theodore Makridi Bey ¹⁹⁴	

¹⁸⁹ BOA., DH.İD. nr. 28-2-18 (2 Ağustos 1914).

¹⁹⁰ Rudolf Berliner, Die grosse Moschee von Diyarbakr, *Monatshefte für Kunstwissenschaft*, sy.15, (1922), s. 161-172.

¹⁹¹ BOA., MF.MKT. nr. 319-4-1313 Z 27.

¹⁹² Jürgen Seeher, *Hattuşa Rehberi Hitit Başkentinde Bir Gün*, Ege Yayınları, İstanbul 2011, s. 192.

¹⁹³ Seeher, a.g.e., s. 192.

¹⁹⁴ BOA., İ.HUS. r. 134-1323 Ş 18(9 Ekim 1905); İ.HR. nr. 398-1323 N 03(6 Kasım 1905); İ.A.M.A., *Boğazköy Dosyası*, 29 Eylül 1321 (12 Ekim 1905); *Boğazköy Dosyası*, 7 Temmuz 1322 (20 Temmuz 1906).

1907	H. Winckler, Otto Puchstein ¹⁹⁵	
1908-1912	H. Winckler ¹⁹⁶	
1858	H. Barth, Andreas Mordtmann ¹⁹⁷	Yazılıkaya
1882	Carl Humann ¹⁹⁸	
1862	Heinrich Schliemann ¹⁹⁹	Beşik-Sivritepe
1868	C.Humann ²⁰⁰	Priene
1895-99	Theodor Wiegand ²⁰¹	
1902-1911	Wilhelm Dörpfeld ²⁰²	
1870-73,1878-79, 1882-83, 1890	H. Schliemann ²⁰³	Truva
1892, 1898	W. Dörpfeld ²⁰⁴	
1878-86, 1896, 1898	Carl Humann, Alexander Conze ²⁰⁵	Bergama
1900-1913	A. Conze, W. Dörpfeld ²⁰⁶	
1882	O. Puchstein- Karl Sester ²⁰⁷	Nemrut
1883	O. Puchstein-C. Humann- F. Luschan ²⁰⁸	
1882-83	Robert Koldewey ²⁰⁹	Assos

¹⁹⁵ İ.A.M.A., Boğazköy Dosyası, 22 Temmuz 1323 (4 Ağustos 1907).

¹⁹⁶ Tanyeri Erdemir, a.g.e., Ek-2, s. 18.

¹⁹⁷ Seeher, a.g.e., s. 192.

¹⁹⁸ Seeher, a.g.e., s. 192.

¹⁹⁹ Tanyeri Erdemir, a.g.e., Ek-2, s. 8.

²⁰⁰ Cezar, a.g.e., s. 303-309.

²⁰¹ BOA., İ.MF. nr. 3-1313 Ra 1 (22 Ağustos 1895); İ.MF. nr. 5-1317 S 1 (11 Haziran 1899).

²⁰² Tanyeri Erdemir, a.g.e., Ek-2, s. 15-17.

²⁰³ Ayrıntılı bilgi Almanların Truva'da yaptıkları kazılar konusunda anlatılmaktadır.

²⁰⁴ BOA., İ.MF. nr. 1-1310 M 5 (22 Ağustos 1892); Y.A.HUS. nr. 384-62 (15 Ağustos 1898).

²⁰⁵ BOA., İ.HUS. nr. 49-1314 R 13 (21 Eylül 1896); İ.MF. nr. 5-1316 S 2.

²⁰⁶ BOA., İ.MF. nr. 21-1331 C 01 (8 Mayıs 1913).

²⁰⁷ Dörner, a.g.e., s.1.

²⁰⁸ A.e., s. 40-41.

²⁰⁹ Tanyeri Erdemir, a.g.e., Ek-2, s. 12.

1883	C. Humann, Felix von. Luschan ²¹⁰	Sakçagözü
1887	C. Humann ²¹¹	Hierapolis
1888	C. Humann-W. Dörpfeld ²¹²	Tralles
1888-1901	C. Humann-F. Luschan ²¹³	Zincirli
1892	C. Humann ²¹⁴	Magnesia
1883	Theodor Wiegand ²¹⁵	Milet
1896-98	C. Humann ²¹⁶	
1898, 1904-1905	Richard Schöne ²¹⁷	
1907-1909	Th. Wiegand ²¹⁸	
1904, 1909-1913	Th. Wiegand ²¹⁹	Didim
1898-99	W. Belck, C.F.Lehmann Haupt ²²⁰	Toprakkale-Van Kalesi
1900	Alfred Körte, Gustav Körte ²²¹	Gordion
1901-1903	Johannes Boehlau ²²²	Larissa

²¹⁰ Dörner, **a.g.e.**, s. 30-35.

²¹¹ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, Ek-2, s. 13.

²¹² A.e., Ek-2, s. 13.

²¹³ **BOA.**, **MF.MKT.** nr. 103-15; **MF.MKT.** nr. 97-92; **MF.MKT.** nr. 119-65; **İ.MF.** nr. 7-1319 Ş 2; **İ.A.M.A.**, **Zincirli Dosyası**, 23 Ağustos 1317 (5 Eylül 1901).

²¹⁴ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, Ek-2, s. 13.

²¹⁵ Belgede kazı yapan kişinin adı Vigan olarak geçmektedir. Bu kişinin Theodor Wiegand olabileceği düşünülmektedir. **BOA.**, **Y.PRK.PT.**, nr. 16-96.

²¹⁶ **BOA.**, **Y.PRK.ASK.** nr. 109-52.

²¹⁷ **BOA.**, **İ.HUS.** nr. 66-1315 N 76(21 Şubat 1898); **BEO.** nr. 178500-2380 (16 Ca1322); **İ.HUS.** r. 130-1323 R-024(2 Haziran 1905).

²¹⁸ **BOA.**, **BEO.** nr. 225009-3001(25 Şubat 1907); **BEO.** nr. 229903-3066 (29 Mayıs 1907); **MF.MKT.** nr. 1010-10 (31 Temmuz 1907).

²¹⁹ **BOA.**, **İ.MF.** nr. 10-1322 N 5(29 Kasım 1904); **İ.MF.** nr. 21-1331 Ş 2(14 Temmuz 1913).

²²⁰ Günter Lorenz, "Lehmann-Haupt, Carl", **NDB**, Band 14, Duncker&Humblot, Berlin 1985, s. 98, (Çevirimiçi) <http://www.deutsche-biographie.de/sfz49876.html> , 03.06.2014; Vildan Sekmen, "Van ve Toprakkale'deki Araştırma ve Kazıların Tarihçesi", İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990, s. XII; Cezar, **a.g.e.**, s. 302.

²²¹ **BOA.**, **İ.MF.** nr. 6-1318 M 4 (20 Mayıs 1900).

²²² Cezar, **a.g.e.**, s. 310.

1905	Th. Wiegand ²²³	Libyssa
1909	Walther Von Diest ²²⁴	Nysa

C) Avusturyalıların Anadolu'daki Arkeolojik Kazıları

Avusturyalı araştırmacıların Osmanlı topraklarındaki arkeolojik çalışmaları, diğer ülkelere göre, daha geç başlamıştır. Onların Anadolu'da kazı yapmaya başlamadan önce, Osmanlı Devleti arasındaki arkeolojik etkileşimde, 1873 Viyana Sergisi önemli yer tutmaktadır. Avrupa Kültürü ile yakınlaşma hareketi içinde olan Osmanlı Devleti, 1873 yılında Viyana'da düzenlenen sergiye katılmış ve burada kendini gösterme şansını elde etmiştir. Osmanlı Devleti; büyük dünya sergilerinin beşincisi olan bu sergiye, ilk kez kendi kültürüne ait olmayan bir eserle, Sultanahmet Meydanı'ndaki İstanbul Hipodromu'nun maketi ile katılmıştır.²²⁵ Osman Hamdi Bey tarafından bu sergide sunulması için Osmanlı Devleti'ndeki her kesimden insan kıyafetlerinin fotoğrafları bir kitap halinde yayınlamıştır. Burada Osmanlı coğrafyasının içindeki çok kimlikli yapı gözler önüne sergilenmiştir. Bu da Avrupalılar tarafından, ilgi ve şaşkınlıkla karşılanmıştır.²²⁶ Avusturya, Osmanlı Devleti'nin bu sergiye katılmasından memnun olmuş ve bunu da, açıkça dile getirmiştir.²²⁷

Avusturyalıları Anadolu'da kazı yapmaya yöneltten diğer bir gelişme, 1898 yılında Avusturya Arkeoloji Estitüsü'nün kurulması olmuştur. Böylece Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında, arkeolojik bilimsel paylaşım süreci başlamıştır. Arkeolog Otto Friedrich August Benndorf tarafından kurulan enstitün desteği ile kazılar, daha

²²³ BOA., İ.MF. nr. 11-1323 N 3 (22 Kasım 1905).

²²⁴ BOA., İ.HR. nr. 417-1327 Ra 05 (7 Nisan 1909).

²²⁵ Ceren Göğüş, "19. yy. Avusturya Gazeteleri Işığında Osmanlı İmparatorluğu'nun 1873 Viyana Dünya Sergisine Katılımı", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Aralık 2006, İstanbul, s. 211-216.

²²⁶ Osman Hamdi Bey-Marie de Launay, **Les Costumes Populaires de la Turquie en 1873**, Commission Imperiale Ottomane pour L'exposition Universelle de Vienne, Costantinople 1873.

²²⁷ BOA., İ.HR. nr. 259-15491.

teknik olarak yapılmaya başlanmıştır. Avusturyalı araştırmacıların ilgisini, özellikle Batı ve Güney Anadolu çekmiştir.²²⁸

1) Avusturyalıların Xanthos'taki Kazıları

Antalya'nın Kaş ilçesi Kınık beldesinde, eski adıyla Likya bölgesindeki Xanthos antik kentinde ilk kazılar, 1842'de İngiliz araştırmacı Charles Fellows tarafından yapılmıştır. Bu dönemde yapılan kazılarda bir çok eser bulunmuş ve bu eserler, British Museum'a götürülmüştür.²²⁹ Aynı zamanda bu kazı, Anadolu'da yapılmış olan ilk kazıdır.

Xanthos antik kentinde yapılan bu ilk kazıdan sonra, burada uzun yıllar araştırma yapılmamıştır. Yaklaşık 40 yıllık bir aradan sonra, 1881'de Avusturya İmparatoru adına Otto Benndorf, burada kazı yapmaya başlamıştır. Benndorf burada iki yıl çalışmış ve çıkardığı eski eserlerden devlete ait olanlar, Müze-i Hümayun'a gönderilmiştir.²³⁰

Benndorf, buradaki kazılarına birkaç yıl ara verdikten sonra, yeniden gelmiş ve 1892'de yaptığı bu kazı, Xanthos'taki son çalışma olmuştur. Böylece burada yapılan kazılar sonucunda, arkeoloji dünyası için oldukça değerli olan Nereidler Anıtı'na ulaşırsa da,²³¹ bu anıtın kabartma ve heykelleri, British Museum'a götürülmüştür.²³²

²²⁸ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, s. 23-24.

²²⁹ Ebru Boyar, **a.g.e.**, s. 98; Kollektif, **a.g.e.**, s. 15.

²³⁰ **BOA., MF.MKT.** nr. 77-59-1299 Za 4 (17 Eylül 1882)

²³¹ **Nereidler Anıtı:** M.Ö. 400'de yapılmış olduğu tespit edilen, yüksek ve içi dolu bir podyum üzerinde 4 m x 6 m sütunlu tapınaktır. Anıtın çevresinde, sütunlar arasında durduğu sanılan on iki heykel yer almaktadır. Bu sütunların taşıdığı kabartmalı frizler bulunmaktadır. Frizlerin üstündeki kabartmaların çoğu, rüzgarda uçan giysili kadınlar olup, ayakları altında balıklar ve deniz hayvanları görüldüğünden Nereidler olarak tanımlanmıştır. Bu nedenle anıta Nereidler Anıtı denmiştir.

²³² Kollektif, **a.g.e.**, s. 15.

2) Avusturyalıların Trysa'daki Kazıları

Trysa, Antalya'da Kaş ile Demre arasındaki Gölbaşı bölgesindedir.²³³ Bu antik kentin eserleri, Avusturyalı araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Burada ilk çalışan arkeolog, Julius August Schönborn'dur. Schönborn, Trysa'da bulunan antik mezar anıtını, 1842 yılında keşfetmiştir. Bu dönemde, kazılarını destekleyen ve nakliye masraflarını karşılayan herhangi bir kurum olmadığı için, anıt yerli yerinde bırakılmıştır.²³⁴

Daha sonra, Viyana Arkeolojik Epigrafik Semineri ve Viyana Bilimler Akademisi tarafından, Likya bölgesinde yapılan kapsamlı çalışmalar dahilinde Trysa'ya gelinmiştir. 1881 yılında, Otto Benndorf başkanlığında bir heyet, bölgede bir araştırma gezisi yapmıştır. Heyette, tıp eğitimi almış olan Felix von Luschan, fotoğrafçı Wilhelm Burger ve mimar George Niemann bulunmaktadır. Araştırma gezisi, Benndorf'un yakın ilişkiler içinde olduğu, zengin aristokratlar tarafından desteklenmiştir. Araştırılacak yerlere gitmek için, Avusturya İmparatorluk donanmasından bir gemi bile tahsis edilmiştir.²³⁵

Avusturyalıların bu bölgede gezi ve araştırma yapmak istemelerinin sebebi, hem buradaki uygarlıklar hakkında bilgi toplamak, hem de çıkan eserleri elde etmektir. Nitekim gezi sonucunda, bölgenin kapsamlı bir haritası hazırlanmış ve daha önce Julius August Schönborn tarafından keşfedilen, antik mezarın tamamı, 1882-83 yıllarında Viyana'ya götürülmüştür. Daha sonra Benndorf ve Niemann, "Das Heroon von Gjolbaschi-Trysa" adlı kitapta, bu anıt mezarı detaylı çizimlerle anlattıkları gibi, "Reisen in Lykien und Karien" başlıklı kitapta da, araştırma gezisinin sonuçları ile ilgili gözlemlerini paylaşmışlardır.²³⁶

²³³ Umar, **a.g.e.**, 803.

²³⁴ Tanyeri Erdemir; Schönborn'ün Likya'da Trysa'da bulunan antik mezar anıtını 1842 yılında keşfetmiş olduğunu bildirir (Bkz.: Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, s. 23).

²³⁵ **BOA., Y.PRK.AZJ.** nr. 5-30.

²³⁶ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, s. 24.

3) Avusturyalıların Limyra'daki Kazıları

Limyra; Antalya Finike'nin kuzeydoğusunda, Toçak Dağı'nın güney eteğinde ve Turunçova Köyünün Saklısı Mahallesi'ndeki antik kenttir.²³⁷ Buradaki ilk araştırmalar, Avusturya'nın önemli arkeologlarından Felix von Luschan tarafından yapılmıştır. Von Luschan, Viyana Arkeolojik Epigrafik Semineri ve Viyana Bilimler Akademisi tarafından, Limyra harabelerini incelemek üzere gönderilmiştir. 1883-1884 yıllarında Luschan, burada bulunan eserleri belgelemenin yanı sıra, bölgedeki yerel halk ve yaşantıları hakkında da detaylı çalışmalar yapmıştır. Aynı proje kapsamında, bölgede bulunan Likya yazıtlarının derlenmesi, yine bir Avusturyalı araştırmacı olan Ernst Kalinka tarafından gerçekleştirilmiştir.²³⁸ Bu çalışmalar, kazıların bilimsel olarak etkileşim yarattığını göstermesi açısından iyi bir örnektir.

4) Avusturyalıların Efes'teki Kazıları

19. yüzyılda Efes; Avusturya, Almanya ve İngiltere'den gelen araştırmacıların yakın ilişkiler içinde çalıştıkları merkezdir ve bu özelliği ile Anadolu'da, klasik arkeolojinin gelişimi açısından önemli bir yer tutar. Bu nedenle de, farklı ülke araştırmacılarının kazı yaptığı, farklı bilgi ve yöntemlerin kullanıldığı bir alan olmuştur. Burada Avusturya adına ilk kazıları yapan, Viyana Bilimler Akademisi'nden Otto Benndorf'dur ve kendisinin buradaki çalışmaları, uzun yıllar sürecektir.²³⁹

Benndorf'un Efes'teki çalışmaları, 1895 yılında başlamıştır.²⁴⁰ Ancak kendisi, henüz kazı öncesinde, burada çıkacak eserleri, Müze-i Hümayun'a bırakılacak kısmı verilmeden, Viyana'ya götürmeyi planlamış ve bu plan başarı ile uygulanmıştır.²⁴¹ kazıda çok değerli eserler bulunmuş ve hiçbir ücret alınmaksızın, padişah tarafından

²³⁷ Umar, **a.g.e.**, s. 518-519.

²³⁸ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, s. 24.

²³⁹ **A.e.**, s. 24.

²⁴⁰ Türkoğlu, **a.g.e.**, s. 134.

²⁴¹ **BOA., MF.MKT.** nr. 227-45.

Avusturya İmparatoruna hediye edilmiştir. Hediye edilen bu eserler de, Viyana Müzesi'nin arkeolojik eser değerini artırmıştır.²⁴²

Bu önemli kazanımlar üzerine Benndorf, çalışmalarını sürdürmek için yeni izin isteğinde bulunmuş ve kendisine izin vermiştir.²⁴³ Kazı bölgesindeki zamanı eksiksiz kullanma çabasında olan ve Anadolu'da araştırma yapan arkeologların en hırslısı olduğunu özelliğini gördüğümüz Benndorf için, bu izinler çok değerlidir. Ancak 1899'de yaptığı kazı, aşırı sıcaklar ve kazıda çalışan işçilerin azlığından dolayı, yarıda bırakmak zorunda kalmıştır. Kış mevsiminde de, kesintisiz kazı yapılması söz konusu olamadığı için Benndorf, kazıya ara verdiği tatil günlerinin, izin süresine eklenmesini istemiştir.²⁴⁴

1900'de Benndorf tarafından yeniden kazı yapılmış ve bu kazılarda çıkan 40 sandık eser de, Avusturya İmparatoru'na hediye edilmiştir.²⁴⁵ Böylece, Avusturya İmparatoru'na hoş görünmek adına verilen bu izinler, bir çok değerli eserin yurt dışına çıkmasına neden olmuştur.²⁴⁶

Benndorf başkanlığındaki bu kazılar, 1908 yılına kadar her yıl düzenli olarak yapılmış ve her yıl için ayrı ayrı izin alınmıştır.²⁴⁷ Avusturyalılar, bu tarihler arasında izinsiz olarak da kazı yapmış ve eser aramışlardır. Osmanlı Devleti, bu izinsiz kazıları fark etmiş ve buralarda tutulan raporlar, incelenmek üzere Müze-i Hümayun'a gönderilmiştir.²⁴⁸ Raporların incelenmesinden sonra, artık, elçilik ve konsolosluklar aracılığı ile Avusturya İmparatoru'na, devletin izni olmadan, eser gönderilemeyeceği kararlaştırılmıştır.²⁴⁹ Fakat izinli ya da izinsiz, kazılarda çıkan

²⁴² BOA., İ.HR. nr. 357-1315 Ş 02 (25 Aralık 1897).

²⁴³ BOA., MF.MKT. nr. 227-45.

²⁴⁴ BOA., İ.MF. nr. 5-1316 N 4 (22 Ocak 1899).

²⁴⁵ BOA., İ.HUS. nr. 81-1317 ZA 23 (14 Mart 1900).

²⁴⁶ BOA., MF.MKT. nr. 625-49.

²⁴⁷ BOA. İ.HUS. nr. 140-1324 S 093; İ.HUS. nr. 152-1325 S 073; DH.MKT. nr. 1244-19.

²⁴⁸ BOA., MF.MKT. nr. 135-37.

²⁴⁹ BOA., DH.MKT. nr. 1931-67.

eserlerin çoğu, Avusturya'ya götürülmüştür.²⁵⁰ Götürülen bu eserler, Viyana'da, yapımı 1891 yılında tamamlanan, Kunsthistorischen Museum'da sergilenmiştir.²⁵¹

Benndorf'un 1908'deki kazısı, onun son çalışması olmuştur. Bu tarihten sonra Efes'teki kazılara, Avusturya Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Risch devam etmiştir. 1911'de kazı izni alan Risch, burada çalışmış ve 1913'te iznini uzatmıştır. Avusturyalıların Efes antik kentindeki kazıları, 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle son bulmuştur.²⁵²

5) Avusturyalıların Diğer Kazıları

Avusturyalılar, özellikle Batı Anadolu kazı yapımlarına rağmen, başka bölgeler ile de ilgilendiklerini görüyoruz. Örneğin, 1864 yılında Avusturya Konsolosu, Truva antik kentini meydana çıkarmak için kazı izni isteğinde bulunmuştur.²⁵³ Buna nazaran Avusturyalıların, Truva'da bu tarihte kazı yaptıklarına dair bir bilgiye rastlanılmamıştır. Fakat Avusturyalılar, ilgilerini çekmiş olan bu antik şehri, çeşitli tarihlerde ziyaret etmişlerdir.²⁵⁴

Avusturyalıların diğer bir kazı girişimi, Viyana Bilimler Akademisi üyelerinden Doktor Franz Schaeffer'in Konya, Adana ve Halep şehrindeki çalışmalarıdır. 1900 yılında, kendisine bu şehirlerde incelemede bulunması için izin verilmiştir.²⁵⁵ Franz Schaeffer, kendisine verilen izin ile Konya, Adana ve Halep'te yaptığı incelemeler sırasında, bir çok eser toplamıştır. Topladığı bu eserleri, Müze-i Hümayun'a göndermesi gerekirken, Viyana Müzesi'ne göndermeye çalışmıştır. Bu koleksiyon içinde yer alan, yazı ve tasvir gibi eski eser sayılabilecek şeylerin, incelenerek, Müze-i Hümayun'a gönderilmesi istenmiştir. Bu arada, maden mühendisi olan Schaeffer'in, eğer eski eser değil de, maden numuneleri gibi müze

²⁵⁰ **BOA.**, **Y.A.HUS.** nr. 485-73; **İ.HUS.** nr. 53-1314 Z 42; **İ.HR.** nr. 357-1315 Ş 02; **İ.MF.** nr. 5-1316 N 4, **MF.MKT.** nr. 490-9, **İ.HUS.** nr. 81-1317 Z 54, **İ.HUS.** nr. 87-1318 Z 43, **DH.MKT.** nr. 2476-117; **İ.HUS.** r. 96-1320 M 104; **İ.HUS.** nr. 129-1323 Ra 27.

²⁵¹ Alev Uluçay, a.g.e., s. 76.

²⁵² **BOA.** **İ.MF.** nr. 15-1328 Ca 4; **İ.MF.** nr. 17-1329 Ca 09; **İ.MF.** nr. 21-1331 C-02.

²⁵³ **BOA.**, **HR.TO.** nr. 162-82.

²⁵⁴ **BOA.**, **DH.MKT.** nr. 468-12.

²⁵⁵ **BOA.**, **İ.HR.** nr. 368-1318 Ca 05.

için gerekli ve faydalı olmayan bir takım taşlar varsa bunları almasına mani olunmamıştır.²⁵⁶

Viyana Üniversitesi tarafından Anton Premerstein ve Doktor Josef Keil, Aydın ve çevresinde eski eser hakkında araştırma ve inceleme yapmak için, 1905'te görevlendirilmiştir.²⁵⁷ Bu kişilerin Aydın'dan İzmir'e gidecekleri belirtilerek, Avusturya Elçiliği tarafından kendileri için gerekli yardımın gösterilmesi ve izin verilmesi istenmiştir.²⁵⁸ Osmanlı Devleti, bu şehirlerde araştırma yapılmasına izin vermiş ve bu kişiler, 1906 ve 1907 yıllarında, buraya yeniden gelmiştir.²⁵⁹

Tablo 4: Anadolu'da Avusturyalıların Kazı ve Araştırmalar Kronolojisi

Yıl	Kişi	Yer
1842	J. A. Schönborn ²⁶⁰	Trysa
1881-82	Otto Benndorf ²⁶¹	Xanthos, Trysa
1883-84	Felix Ritter Von Luschan ²⁶²	Limyra
1891-92	Rudolf Heberdey, Adolf Wilhelm ²⁶³	Kilikia
1892	Wudolfgong Raimel- Kopçin ²⁶⁴	Aydın
1893, 1894	Emil Santo- Edvar Hola ²⁶⁵	Aydın

²⁵⁶ BOA., MF.MKT. nr. 509-15; Maden Mühendisi olan Jack Schaeffer'in, Malatya'da bulunan Tepe Han isimli bakır madenlerini incelemek üzere gelmesine, izin verilmiştir (BOA., İ.HR. nr. 406-1325 R 36 (10 Haziran 1907)).

²⁵⁷ BOA., İ.HR. nr. 396-1323 Ra 14.

²⁵⁸ BOA., DH.MKT. nr. 962-54.

²⁵⁹ BOA., İ.HR. nr. 401-1324 S-3; DH.MKT. nr. 216-25.

²⁶⁰ Tanyeri Erdemir, a.g.e., s. 23.

²⁶¹ BOA., MF.MKT. nr. 77-59.

²⁶² Tanyeri Erdemir, a.g.e., s. 24.

²⁶³ BOA., DH.MKT. nr. 1820-53.

²⁶⁴ BOA., DH.MKT. nr. 4-44.

1894, 1895	R. Heberdey, Ernst ²⁶⁶	Aydın-Konya
1898	R. Heberdey, E. Kalinka ²⁶⁷	Likya
1908	E. Kalinka, Zingerle ²⁶⁸	
1896	E. Kalinka, R. Heberdey, Potez ²⁶⁹	Aydın-Konya
1898	R. Heberdey, Jozef ²⁷⁰	Aydın-Konya
1898	Rudolf Fon İskala ²⁷¹	Aydın
1895-96, 1900	O. Benndorf ²⁷²	Efes
1897-98	R. Heberdey ²⁷³	
1899-1900	O. Benndorf, R. Heberdey ²⁷⁴	
1911, 1913	M. Risch ²⁷⁵	
1902	R. Heberdey ²⁷⁶	Konya-Aydın
1899, 1902	R. Heberdey, Wilberg ²⁷⁷	Termessos
1907-1908	E. Kalinka ²⁷⁸	Adana-Konya
1905-1906-1907	Josef Keil, Anton Premerstein ²⁷⁹	Aydın-İzmir
1906, 1908	J. Keil ²⁸⁰	Lydia ²⁸¹

²⁶⁵ BOA., Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA.) nr. 18-29; BOA., DH.MKT., nr. 208-83.

²⁶⁶ BOA., DH.MKT. nr. 271-59; İ.HR. nr. 347- 1312 N 4.

²⁶⁷ Tanyeri Erdemir, a.g.e., Ek-2, s. 14.

²⁶⁸ Tanyeri Erdemir, a.g.e., Ek-2, s. 17.

²⁶⁹ BOA., İ.HR. nr. 352-1314 M 21.

²⁷⁰ BOA., İ.HR. nr. 358-1315 Z 02.

²⁷¹ İnsburg Üniversitesi Öğretim Üyesi Doktor olarak araştırma yapmaktadır. BOA., İ.HR. nr. 359-1316 M 12 (18 Muharrem 1316).

²⁷² Türkoğlu, a.g.e., s. 134.

²⁷³ Tanyeri Erdemir, a.g.e., Ek-2, s. 14.

²⁷⁴ BOA., İ.HUS. nr. 81-1317 ZA 23 (14 Mart 1900).

²⁷⁵ BOA., İ.MF. nr. 17-1329 Ca 09.

²⁷⁶ BOA., İ.HR. nr. 377-1320 S 01; DH.MKT. nr. 485-61.

²⁷⁷ Tanyeri Erdemir, a.g.e., Ek-2, s. 15.

²⁷⁸ BOA., İ.HR. nr. 406-1325 R 24; DH.MKT. nr. 1175-12; İ.HR. nr. 413-1326 Ca 19.

²⁷⁹ BOA., İ.HR. nr. 396-1323 Ra 14; Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM.) nr. 49-40; DH.MKT. nr. 1216-25.

1906	Ernest Fots ²⁸²	Konya-Mersin
------	----------------------------	--------------

D) Fransızların Anadolu'daki Arkeolojik Kazıları

Fransa'da ilk önce, krallığa ait koleksiyonlar, çeşitli alanlardaki uzman ve düşünürlerin, eski eser konusunda yoğun çalışması sonucunda, halka açılmıştır. Bu olay, bilimsel müzecilik açısından bir dönüm noktası olan Louvre Sarayı'nın, 27 Temmuz 1793 tarihinde müze olarak düzenlenmesi ile sonuçlanmıştır. Diğer bir dönüm noktası da; 1798'de Napoleon Bonaparte'ın, Mısır Seferi sırasında bir çok tarihi eseri keşfetmesidir. Bonaparte sefer dönüşü beraberinde, keşfettiği tarihi hazineleri Fransa'ya taşımıştır. Bu ise, yeni kurulan müzelerin gelişmesi için, buralara eser kazandırma düşüncesinin sonucudur.²⁸³

19. yüzyılda Fransız arkeologların, diğer Avrupalılara göre Anadolu'daki kazılarının, daha az olduğu gözlenmiştir. Aynı durum, Anadolu dışındaki Osmanlı topraklarında da görülmektedir.²⁸⁴

Anadolu'da arkeolojik araştırma yapan ilk Fransız Charles Texier'dir. 1833 ve 1843 yıllarında önemli araştırmalar yapmış, daha sonra bu seyahatlerini kaleme almıştır.²⁸⁵ Bu konudaki bilgilerin etkisi ile bazı enstitü ve araştırma merkezleri kurulmuştur. Bunlardan biri, 1847 yılında kurulan, Atina'da Fransız Arkeoloji Enstitüsü ve diğeri, İstanbul'da açılan Anadolu Araştırmaları Merkezi'dir. Böylece Fransızların, Anadolu'daki yaptıkları arkeolojik çalışmalar daha da gelişme

²⁸⁰ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, Ek-2, s. 16-17.

²⁸¹ **Lydia**: Güneyde Karia bölgesinden Menderes ırmağı ile ayrılır. Doğuda bugün Uşak kentini kadar uzanır. Uşak kentinin batı yarımını içine alır. Kuzeydoğu sınırı aşağı yukarı, bugünkü Kütahya'nın sınırındır. Kuzeyinde Akhisar ovalık bölgesi bulunmaktadır (Umar, **a.g.e.**, 526).

²⁸² **BOA.**, **İ.HR.** nr. 400-1324 S 12.

²⁸³ Gül Kundakçı, "19. Yüzyılda Anadolu Arkeolojisine ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım", s. 1083.

²⁸⁴ Örneğin Musul'da kazılar yapmışlardır (**BOA. C.HR.** nr. 48-2370). Bu kazılarda da burada bulunan Fransız Konsolosu'nun eski eserleri kaçırdığı görülmektedir (**BOA. İ.HR.** nr. 105-5148)

²⁸⁵ Charles Texier, **Asie Mineure, Description géographique et archéologique**, 1862.

göstermiştir. Bu araştırma merkezi, günümüzde de önemini korumakta ve çalışmalarını sürdürmektedir.²⁸⁶

Fransızların Anadolu'da arkeolojik çalışmaları, ilk başlarda, gezginlerin kendileri için veya asilzadelerin koleksiyonlarına eser toplamak şeklinde olmuştur. Fakat 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Fransa'nın kazı çalışmalarına destek vermesi ile araştırmacılar, daha rahat bir şekilde kazı yapmış, çıkan eserleri ülkelerine götürmüş ve Louvre Müzesi'nde sergilemişlerdir. Bundan sonra kazılar, daha sistematik ve kurumsallaşmıştır.²⁸⁷

Arkeoloji konusunda yapılan çalışmaların artması üzerine, dünyanın çeşitli kültürlerinden toplanan antik eserler, Fransa'nın en önemli kurumu Louvre Müzesi'nde, sergilenmiştir. Bu müzede sergilenen eserler Paris'i, arkeoloji ve müzecilik açısından, önemli bir merkez haline getirmiştir. Özellikle Anadolu'da yaptıkları kazılardan çıkan eserler, Louvre'un en önemli koleksiyonlarını oluşturur.²⁸⁸

Louvre, bu dönemde Avrupa'da ortaya çıkan, imparatorluk müze geleneği çerçevesinde, incelenmesi gereken bir kurumdur. Louvre'un yoğun ve rekabetçi arkeolojik eser toplama politikası, Avrupa'daki diğer müzelerin gelişmesinde, önemli etkileri olmuştur. Bu anlamda, bir yandan koleksiyonlar oluşurken, diğer bir taraftan da bu koleksiyonların kurumsallaşarak müzeye dönüşmesinde, önemli rol oynadıkları düşünülebilir. Louvre'un kurumsallaşma ve bölümlere ayrılmasında, Osmanlı topraklarından götürülenler ile birlikte, Fransız İmparatorluğu'nun sömürge coğrafyalardan ele geçirilen eserler, önemli rol oynamıştır.²⁸⁹

Kültürel etkileşim bakımından Osmanlı Devleti'nin, Fransa'da düzenlenen sergilere katılması önemlidir. Osmanlı Devleti 1855, 1867 ve 1889 yıllarında Paris'te düzenlenen sergiye katılmıştır.²⁹⁰ Özellikle 1867 yılındaki sergiye katılmadan önce

²⁸⁶ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, s. 15.

²⁸⁷ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, s. 13.

²⁸⁸ **BOA., İ.DH.** nr. 1274-100206 (18 Mayıs 1892).

²⁸⁹ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, s. 13.

²⁹⁰ **BOA., İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS.)** nr. 106-4537; Göğüş, **a.g.e.**, s. 36-47.

uzun hazırlıklar yapılmıştır.²⁹¹ Bu sergide, sergilenen eserler büyük ilgi görmüş ve Fransa, bu konudaki katkısı, madalya ile ödüllendirmiştir.²⁹² Osmanlı Devleti, 1894 yılında da Fransızların Lyon Sergisi'ne katılmıştır.²⁹³

1) Fransızların Milet'teki Kazıları

Fransızların Anadolu'da yaptığı kazılar içerisinde, Milet önemli bir yer tutar. Texier gibi birçok gezginin uğrak yeri olan buradaki kazıların, ilk kez 1873'te başladığı sanılsa da, aslında 1872'de, Fransız arkeolog Olivier Rayet tarafından yapılmıştır.²⁹⁴ Rayet, 1870 yılında antik kenti gezmeye gelmiş ve arkeolojik zenginlikleri ilk kez bu tarihte görmüş ve Milet'ten etkilenmiş olarak, ülkesine dönmüştür. Ülkesinde, Milet'te kazı desteği için çalışmalar yapmış ve 1872 yılı Haziran'ında, Baron Gustave ile Edmond de Rothschild tarafından desteklenerek, yeniden gelmiştir. Bu kez, kazı yapmak için birkaç ay boyunca, Osmanlı Devleti'nden izin almaya çabalamış, fakat başarılı olamamıştır. Buna rağmen, kararından geri dönmemiş ve Eylül ortasında, havaların kötü olmasına karşın, çalışmalarına başlamıştır.²⁹⁵

Rayet, bölgedeki çalışmasını ısrarla sürdürürken, Kasım'da yağmurlar başlayıp da, antik kentin üzerinde olduğu Menderes Ovası'nın çamurlaşması yüzünden, kazı yapmak iyice zorlaşmıştır. Çalışmalarını bu zorluklar arasında sürdüren Rayet, bu arada, devasa beyaz mermerden bir aslan heykeli bulmuştur. Bunun yanında, iki kadın heykeli daha bulmuştur. Heykellerin güzelliği ve yapısından oldukça etkilenmesiyle, bunları ülkesine götürmek istemiştir. Ancak bu mümkün olmamış, Aralık ayında havanın iyice soğumasıyla, kazı yapması artık

²⁹¹ BOA., İ.DH. nr. 549-38206/1283.

²⁹² BOA., İ.HR. nr. 229-13446/1284.

²⁹³ BOA., İ.HR. nr. 344-1311 L 08; MF.MKT. nr. 204-52.

²⁹⁴ Rayet, a.g.e., s. 9-21.

²⁹⁵ Olivier Rayet'in kazılarında sonra yayınladığı Küçük Asya'daki kazılarını anlattığı eserinde, Balat kelimesinin yunanca saray anlamına gelen "Palais" kelimesinden geldiğini söylemektedir. Ayrıca makalesinde daha çok Milet'te bulunan eserlerin, yapıların durumu ve buranın geçmiş tarihi hakkında bilgi vermektedir.(Bkz.: Olivier Rayet, "Fouilles Faites en Asie Mineure aux frais de MM. les barons G. et E. De Rothschild", s. 9-21). Ayrıca Milet'in o dönemki tarihi hakkında bilgi almak için Bkz.: Bernard Houssoullier, *Études sur l'histoire de Milet et du Didymeion*, Librairie Emile Bouillon, Éditeur 67, Rue de Richelieu, Au Premier, Paris 1902.

imkansız bir hale gelmiştir. Bu yüzden Atina'ya giderek, çalışmalarına ara vermek zorunda kalmıştır.²⁹⁶ Bu davranış, Fransızların antik eserlere bakış açısını gösterir ki, onların gözünde eski eser, şartlar zor olsa da, ulaşılmaya değer bir önemdedir.

Rayet 1873 yılının Mart ayında, daha donanımlı bir şekilde, yeniden Milet'e gelmiştir. Bu sefer, kazı alanına iki bölgeyi, “*Kapı Kere Köyü*” ve Didim Apollon Tapınağı'nın bulunduğu “*Hieronda Köyü*”nü de katarak genişletmiştir.²⁹⁷

Kazı alanına, yeni yerler eklenerek genişlemesi yüzünden, Osmanlı Devleti bu kez izni vermemiştir. Buna karşın Rayet, arazi sahibinin de karşı çıkmasından korksa da, bu engellemeleri hiç önemsemeden, çalışmalarını sürdürmüştür. Daha sonra, Osmanlı Devleti'nden kazı izni alabilmesi için, Fransa Büyükelçisi kendisine destek vermiştir. Çalışma alanının genişlemesi ile birlikte, kazı yapmanın zorlaşması üzerine, Roma Bilimler Akademisi'nden Mimar M. Albert Thomas, kendisine yardımcı olmak için gelmiştir. Arazinin kazı yapmak için uygun olmamasına ve izin almanın zorluğuna rağmen Rayet, elçiliğin de araya girmesiyle kazı iznini almıştır. Bu eserlerin çok değerli olması, onun direncini artırmış ve hatta kendisi için, bu eserleri arkeoloji dünyasına kazandırdığı için, saygıyla anılacağı, yorumunu bile yapmıştır.²⁹⁸

Olivier Rayet, burada bir çok eser keşfetmiş ve bunları ülkesine götürmek istemiştir. Fransız Elçiliği'nin de araya girmesi üzerine, Osmanlı Devleti de, çıkan eserlerin Fransa'ya götürülmesine izin vermiştir.²⁹⁹ 1879'a gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin, bu eserlerden Müze-i Hümayun'a ait olan kısmın, geri gönderilmesini istediğini görüyoruz.³⁰⁰

²⁹⁶ Rayet, **a.g.e.**, s. 10-13.

²⁹⁷ Rayet, **a.g.e.**, s. 13.

²⁹⁸ Rayet, **a.g.e.**, s. 13-15.

²⁹⁹ **BOA., İ.HR.** nr. 259-15501.

³⁰⁰ **BOA., MF.MKT.** nr. 61-76 (25 Mart 1879).

Olivier Rayet'ten sonra Fransızlar, Milet'teki kazılara ara vermiş ve bundan sonra bölgede, 1882 yılında Prusya Müzesi tarafından desteklenen kazılar yapılmıştır.³⁰¹

2) Fransızların Didim'deki Kazıları

Fransızların yaptıkları önemli kazılardan biri de, Didim antik kentinde yapılan kazıdır. Burada bulunan Apollon Tapınağı'nda ilk kez, Olivier Rayet yönetiminde kazı yapılmıştır.³⁰² Rayet, Albert Thomas ile birlikte, Milet'teki kazılardan hemen sonra, 1873 yılında buraya gelmiştir. Yoğun çabalar sonucunda ve Fransız elçiliğinin de yardımlarıyla burada, kazı yapmak için izin almıştır.³⁰³ Kazı öncesi hazırlıklardan sonra, ilk olarak Apollon Tapınağı'nı ortaya çıkartılmış ve daha sonra tapınağın büyük blokları ile birlikte küçük parçaları, Louvre Müzesi'ne gönderilmiştir.³⁰⁴

Rayet'ten sonra Apollon Tapınağı'ndaki kazı çalışmaları, Fransız Bernard Haussoullier tarafından, 1895-96 yıllarında yapılmıştır.³⁰⁵ Bu dönemde Haussoullier, Apollon Tapınağı'nın bir kısmını da, kendisi çıkartmıştır. Kazıları sonunda, çıkartılan eserlerin bazılarını Müze-i Hümayun'a verilmek üzere İstanbul'a getirilmişse de, büyük çoğunluğu Louvre Müzesi'ne götürülmüştür.³⁰⁶ Bu tarihten sonra, 1902 yılında da Didim'de, Fransızlar başka kazı yapmış ve ortaya çıkan 28 sandık eser, Müze-i Hümayun'a nakledilmiştir.³⁰⁷

³⁰¹ BOA., Y.MTV. nr. 173-56 (9 Mart 1882).

³⁰² Mustafa Cezar Apollon Tapınağı'ndaki ilk kazı çalışmalarının Hausoullier yönetiminde 1895 yılında başladığını yazmaktadır.(Bkz.: Cezar, a.g.e., s. 304-305).

³⁰³ Rayet, a.g.e., s. 15. Mustafa Göleç Didim'deki kazıların 1872 tarihinde başladığını söylemektedir (Bkz.: Göleç, a.g.e., s. 260).

³⁰⁴ Rayet bu tapınağın mimari tarzının diğer yunan tapınaklarından oldukça farklı olduğunu söylemektedir, (Bkz.: Rayet, a.g.e., s. 18-19).

³⁰⁵ Aydın Milas kazasına bağlı olan Didim köyünde, eski eser araştıracak olan Fransız Haussoullier burada kazı çalışması yapmak için kazı izni istemiştir. Bunun üzerine kendisine eski eser nizamnameleri gereğince burada kazı yapmasına iki yıl süreyle, izin verilmiştir (BOA., DH.MKT. nr. 395-9 (9 Temmuz 1895)); Cezar, a.g.e., s. 304-305.

³⁰⁶ Cezar, a.g.e., s. 305.

³⁰⁷ BOA., MF.MKT. nr. 667-47 (2 Ağustos 1902).

Tablo 5: Anadolu'da Fransızların Kazı ve Araştırmalar Kronolojisi

Yıl	Kişi	Yer
1834	Charles Texier ³⁰⁸	Boğazköy
1862	G. Perrot, E. Guillaume, J. Delbet ³⁰⁹	
1835	C. Texier ³¹⁰	Assos
1839	D. Raoul-Rochette ³¹¹	
1839	C. Texier ³¹²	Van –Toprakkale
1868	Albert Dumont ³¹³	İstanbul
1873	Olivier Rayet, Albert Thomas	Didim
1895-96	Bernard Haussoullier ³¹⁴	
1872-73	O. Rayet	Milet
1875	V.H. Guérin ³¹⁵	Fenike
1880-82	Salomon Reinach ³¹⁶	Smyrna
1881	Salomon Reinach ³¹⁷	Kyme
1881	Salomon Reinach-Edmond Pottier ³¹⁸	Myrina
1882	Baltacı Arastidi ³¹⁹	İzmir-Manisa
1890	Ernst Chantre ³²⁰	Kültepe

³⁰⁸ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, Ek-2, s. 4.

³⁰⁹ **A.e.**, Ek-2, s. 8.

³¹⁰ **A.e.**, Ek-2, s. 4.

³¹¹ **A.e.**, Ek-2, s. 5.

³¹² Sekmen, **a.g.e.**, s. V.

³¹³ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, Ek-2, s. 9.

³¹⁴ **BOA.**, **DH.MKT.** nr. 395-9.

³¹⁵ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, Ek-2, s. 10.

³¹⁶ **A.e.**, Ek-2, s. 11-12.

³¹⁷ Cezar, **a.g.e.**, s. 302.

³¹⁸ Kanar, **a.g.e.**, s. 372.

³¹⁹ **BOA.**, **MF.MKT.** nr. 79-1; **MF.MKT.** nr. 78-71.

³²⁰ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, Ek-2, s. 13.

1891	İmir ³²¹	Xanthos
1900-1901	Paul Gaudin ³²²	Yortan
1901	Gustave Mendel ³²³	İzmir,Kastamonu, Ankara, Trabzon, Sivas
1904-1905	P. Gaudin, G. Mendel ³²⁴	Aphrodisias

E) Amerikalıların Anadolu'daki Arkeolojik Kazıları

Almanlar, İngilizler, Avusturyalılar ve Fransızların Anadolu'ya, 19. yüzyılın ortalarında kazı heyeti göndermeye başlamış olmasına rağmen Amerikalılar, bu yüzyılın sonuna kadar herhangi bir araştırmacı göndermemiştir. Ancak, diğer Avrupa ülkelerine göre oldukça geç bir tarihte kazı çalışmaları yapmaya başlamış olsalar da bir çok alanda etkin çalışmışlardır.

Amerikalıların, Anadolu'da arkeolojik kazı yapma isteği, kutsal kitaplardaki olayları aydınlayabilecek, antik metinlerin keşfine yönelik ve giderek artan bir ilgiden kaynaklanmıştır. Varlıklı kişiler; akademisyenler ile ortak girişimlerde bulunarak, ticari uğraşlarının yanında antik bilgiye ulaşmak için, kazılara destek olmuşlardır. Bu da kazılar için uygun ortamın sağlanmasına katkıda bulunmuştur.³²⁵

1) Amerikalıların Assos'taki Kazıları

Çanakkale'deki Edremit Körfezi kıyısında Behram Kale'de bulunan Assos, Amerikalıların Anadolu'da ilk kez kazı yaptığı antik kenttir. Bu çalışma, aynı zamanda bir çok eserin bulunduğu, Assos'taki ilk kazı çalışmasıdır. Amerikan Arkeoloji Enstitüsü, Haziran 1879'da, Assos'ta kazı yapmak için hazırlıklara

³²¹ BOA., DH.MKT. nr. 1861-97.

³²² Kiamil, a.g.e., s. 1-3.

³²³ BOA., İ.HR. nr. 372-1319 Ra 04 (25 Haziran 1901).

³²⁴ BOA., MF.MKT. nr. 792-2.

³²⁵ Renata Holod, Robert Ousterhout, a.g.e., s. 323.

başlamış ve ertesini yıl Amerikalı mimar Francis Henry Bacon ile Joseph Thacher Clarke, ilk gözlemede bulunmak için ören yerine gelmiştir. 1881'de kazılara başlanmış ve bu kazı Amerikalılar için, iyi bir başlangıç olmuştur.³²⁶ Francis Henry Bacon, kazılar hakkında bir de rapor hazırlamıştır. Bu raporda, kazı alanına ait bir çok fotoğraf da yer almaktadır. Bu fotoğrafları Amerikalı ünlü fotoğrafçı John Henry Haynes çekmiştir.³²⁷

Amerikalılar, Anadolu'da bir çok yerde kazı yapacak olsalar da Assos kazıları, klasik arkeoloji bakımından önemlidir. Şöyle ki; antik eserlerin bulunduğu ülkelerde daha önceki kazılar, başkentlerin ya da antik tapınakların gün yüzüne çıkartılması amaçlıdır. Assos'taki kazılar ise, bölgedeki antik Yunan şehrini keşfetmeye yöneliktir. Diğer bir anlatım ile başka kazılarda olduğu gibi, yalnız eski eser çıkartma amaçlı değil, aynı zamanda şehir yaşantısının anlaşılması amaçlıdır. Ayrıca antik şehrin tepesindeki Athena Tapınağı, o ana kadar Anadolu'da keşfedilen tek arkaik Dor tapınağıdır ve olağanüstü bir heykel düzenine sahiptir. Bu nedenle kazıya başlanıldığı ilk gün Athena Tapınağı'nda çalışılmış ve tapınağın temelleri ortaya çıkartılmıştır.³²⁸ Ayrıca Amerikalıların 1882-83 yıllarındaki kazılarına Alman Robert Koldewey de yardım etmiştir.³²⁹

1881'den 1883'e, üç sezon yapılan Assos kazılarında, Amerikalılar bir çok eser ortaya çıkartmış ve bu eserlerin hepsini almak istemişlerdir. Osmanlı Devleti ise, böyle bir duruma izin vermediği gibi, devletin payına düşen kısmı da istemiştir.³³⁰ Kazı sırasında çıkan eserler, iki taraf arasında paylaştırılınca kadar kayıt altına

³²⁶ Renata Holod, Robert Ousterhout, **a.g.e.**, s. 252.

³²⁷ Francis Henry Bacon, **Report On The Investigations At Assos 1881**, With an appendix containing inscriptions from Assos and Lesbos, and paper, by. W. C. Lawton, and J. S. Diller, Boston, 1882-1884. John Henry Haynes, arkeolog ve fotoğrafçıdır. 1882-1883 yıllarında Assos antik kentinin fotoğraflarını çekmiştir. 1884-1887 yıllarında Anadolu'yu gezerek, dikkatini çeken, eser ve olayların fotoğraflarını çekmiştir. Bağdat'a ilk Amerikan Konsolosu olarak 1888'de atanmıştır. Renata Holod, Robert Ousterhout, **a.g.e.**, s. 26-27, 253.

³²⁸ Renata Holod, Robert Ousterhout, **a.g.e.**, s. 270, 277.

³²⁹ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, Ek-2, s. 12.

³³⁰ **BOA., HR.TO.** nr. 148-15.

alınmış ve çalışmalar bittikten sonra da, bölüşümü yapılmıştır. Böylece Amerikalılar, nizamnamelere uygun olarak, çıkan eserlerin üçte birini alabilmiştir.³³¹

2) Amerikalıların Knidos'taki Kazıları

Bodrum'un Datça Yarımadası'nda bulunan, ünlü ilkçağ kenti olan Knidos'ta ilk olarak İngiliz Charles Newton buraya kazı yapmak için gelmiştir. Osmanlı Devleti'nden gerekli olan izni alarak, burada 1856-59 yılları arasında kazılar yapmıştır.³³²

Newton'un kazısından sonra burada, uzun yıllar herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Sonunda, 1911 yılında Amerika Columbia Üniversitesi tarafından, üç ay sürecek olan bir kazı yapılmıştır. Bu çalışmanın, ileride yapılacak olan kazıların, bir ön hazırlığı olduğunu bildirilmişlerse de, daha sonra burada, yapılan herhangi bir kazıya rastlanmamıştır.³³³

3) Amerikalıların Loryma'daki Kazıları

Loryma antik kenti, Muğla Marmaris'te Bozburun Yarımadası'nın güneyinde, Bozuk Körfezi kıyısındadır. Columbia Üniversitesi tarafından burada, 1912 yılında altı ay süre ile bir kazı çalışması yapılmıştır.³³⁴ Ertesi yıl bu süreyi uzatarak, yeniden izin alınmış ve kazı çalışmalarına devam edilmiştir.³³⁵

³³¹ BOA., MF.MKT. nr. 79-92.

³³² BOA., İ.HR. nr. 156-8335 (11 Haziran 1858); Kollektif, a.g.e., s. 16-17.

³³³ BOA., İ.MF. nr. 17-1329 Ra 3.

³³⁴ BOA., İ.MF. nr. 19-1330 R 6.

³³⁵ BOA., İ.MF. nr. 20-1330 Z 1.

4) Amerikalıların Magnesia'daki Kazıları

Magnesia; Aydın'ın Germencik ilçesi, Bucak merkezli Ortaklar kasabasının güneyindedir. Ortaklar-Söke karayolu üzerinde yer almaktadır.³³⁶ 1892 yılında burada, Carl Humann tarafından kazılar yapılmıştır.³³⁷

1912 yılında ise Amerikalılar tarafından kazılar yapılmış ve bu çalışma, ertesi yıl için de devam etmiştir.³³⁸ Hatta 1914'te, kazı izni bitince iki yıl daha uzatılmıştır.³³⁹ Böylece Amerikalılar, Magnesia antik kentinde dört yıl boyunca çalıştıktan sonra, buradaki kazılar son bulmuştur.

5) Amerikalıların Sardes'teki Kazıları

Lidyalıların başkenti olan Sardes, Manisa'nın Salihli ilçesindeki Salt kasabasında bulunan antik kenttir.³⁴⁰ Sardes'te Amerikalılar, ilk kez 1853'te Prusyalı Spiegelhot başkanlığında kazılar yapmıştır. Bu kazıda ortaya çıkan eserler, Amerika'ya götürülmek istense de başarılı olunamamıştır. 1922'de bölgeye yeniden gelen Amerikalılar, bu eserleri götürmüşlerdir.³⁴¹ 1924 yılında, yine burada kazı yapmak isteyen Amerikalılara, daha önce götördükleri eserlerin Müze-i Hümayun'a verilmesi şart koşulmuştur.³⁴² Bunun sonucunda eserler iade edilmiştir.³⁴³

³³⁶ Umar, **a.g.e.**, s. 534.

³³⁷ Kolektif, **a.g.e.**, s. 21.

³³⁸ BOA., İ.M.F. nr. 19-1330 S-3.

³³⁹ BOA., İ.M.F. nr. 21-1331 S-1.

³⁴⁰ Umar, **a.g.e.**, s. 708.

³⁴¹ Kolektif, **a.g.e.**, s. 25.

³⁴² BOA., Hariciye Nezareti İstanbul Murahhashı (HR.İM.) nr. 56-8.

³⁴³ Kolektif, **a.g.e.**, s. 25.

F) Diğer Ülkelerin Anadolu'daki Arkeolojik Kazıları

1) İtalyanların Anadolu'daki Arkeolojik Kazıları

Anadolu toprakları, Roma İmparatorluğu'na ait birçok eski eser barındırdığı için, İtalyanların da ilgisini çekmiştir. 19. yüzyılda bu ilgi daha da artmış ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde çalışma yapmak isteyen araştırmacılar, ilk önce gezilerle burayı tanımaya gelmişlerdir. Truva antik şehrine yapılan seyahatlerini, buna örnek olarak verebiliriz. 1894'te İtalya Devleti'ne ait bir vapur, Truva şehrini gezmek için Çanakkale Boğazı'na gelmiştir. Bu vapurda İtalya Konsolosu'nun da aralarında olduğu, bir heyet bulunmaktadır. Bu heyet Truva antik şehrini gezmiş ve burada incelemeler yapmıştır.³⁴⁴

İtalyanların, Anadolu'da bulunan eski eserlere ilgi duyduklarını gösteren diğer bir davranış, buradan eser kalıpları alarak, ülkelerinde sergilemek istemeleridir. Bunun için Müze-i Hümayun'a gelmiş ve burada sergilenen eski eserlerden bazılarının kalıplarını almışlardır. Bu konudaki isteklere, İtalya Kralı için düzenlenen sergilerde gösterecekleri, için izin verilmiştir.³⁴⁵

İtalya, özellikle Trablusgarb Savaşı'ndan sonra, Anadolu ve çevresine egemen olmak istemiş ve bu bölgelerdeki faaliyetlerini genişleterek, 1912'de Rodos ve Oniki Ada'yı işgal etmiştir.³⁴⁶ Kendisini Roma İmparatorluğu'nun mirasçısı olarak gören İtalya özellikle güney batı Anadolu'ya yönelmiş ve bu amaçla 1913 yılında, Antalya'da bir konsolosluk da açmıştır. Bundan sonra, burada bulunan eserleri incelemek ve ortaya çıkarmak için girişimlerde bulunmuşlardır.³⁴⁷ Bu

³⁴⁴ **BOA., İ.HUS.** nr. 28-1312 S 113 (25 Ağustos 1894). Ayrıca İtalyanların Anadolu dışında da faaliyetler de bulunduğu görülmektedir. (İtalyanların, Rodos'ta eski eserlerle ilgili yaptığı faaliyetler için bkz.; **BOA. DH.MKT.** nr. 80-31-1310Z22; **DH.MKT.** nr. 271-4-1312 S 11; Suriye'de **Y.A.HUS.** nr. 325-19, Libya'da **İ.HR.** nr. 374-1319 Ş 19).

³⁴⁵ **BOA., Y.PRK.EŞA.** nr. 40-4.

³⁴⁶ Ali Fuat Örenç, **Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2006), s. 19.

³⁴⁷ İtalyan işgali sırasında, İtalyan arkeologları tarafından Antalya ve civarında bulunup, İtalya'nın Antalya Konsolosluğu'na gönderilen tarihi eserlerin Antalya Maarif Müdüriyeti'ne teslim edilmesi için gerekli muamelenin yapılmasına dair İtalya Elçiliğine yazı yazılmıştır. **BOA., HR.İM.** nr. 159-73.

nedenle, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, devletlerarası gizli antlaşmalar ile kendilerine vaat edilen yerler içerisindeki Antalya'yı işgal eden İtalyanlar, burada arkeolojik incelemeler yapmıştır.³⁴⁸ İtalyan arkeologların incelemeleri, Cumhuriyetin ilk yıllarında da devam etmiştir.³⁴⁹

2) Rusların Anadolu'daki Arkeolojik Kazıları

Rusların Anadolu'daki eski eserlere karşı ilgisi, erken tarihlerden itibaren başlamıştır. Örneğin; 1845'te bir Rus Prensi, Truva antik şehri yakınlarına gezmeye gelmiş ve burada gördüğü antik taşı almak için, girişimlerde bulunmuştur. Ancak, Rus Konsolosu'nun da yardımları ile eserin, yerine bir kopyası yapıp konulması şartıyla verilmiştir.³⁵⁰ Daha sonra da, 1867'de İstanbul'a gelen bir Rus gezgine, eski eserleri gezmesi için izin verilmiştir.³⁵¹ İlk başlarda inceleme ve gezi sırasında yaptıkları arkeolojik faaliyetler, daha sonra kazı çalışmalarına dönüşmüştür.

1884'de Toprakkale'de Rus Konsolosu M. Kamsarakan, burada izinsiz kazı çalışması yapmıştır. Bu çalışmalar sonucu bulduğu eserleri kaçırpıp, Ermitage Müzesi'ne götürmüştür. Daha önce de bahsettiğimiz gibi Ruslar, Anadolu'dan özellikle de Van ve çevresinden kaçırdıkları eserleri, bu müzeye götürmüşlerdir.³⁵² Bu eserlerin kaçırdığının farkına varamayan Osmanlı Devleti, Rus Eski Eser Cemiyeti üyelerine, 1897 yılından itibaren, mevcut yönetmeliklere uymak şartıyla, topraklarında kazı çalışması yapmalarına izin vermiştir.³⁵³

³⁴⁸ Antik dönemden kalan eserleri onarmışlardır. Bazı arkeologlar, halkı kendi yanlarına çekmek için ülkeleri lehinde propaganda yapmıştır. Çalışmalarını, bazen Osmanlı Hükümeti'nin bilgisi dâhilinde yapmış; kimi zaman kendi başlarına hareket etmiş, buldukları bir takım eski eserleri hükümete haber verme ihtiyacı duymadan ülkelere götürmüşlerdir (Bkz. Mevlüt Çelebi, "Antalya Bölgesi'nde İtalyan Arkeoloji Heyetleri", **Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı, ADALYA**, s. 387-402).

³⁴⁹ İzinsiz olarak Bodrum ve Antalya çevrelerinde kazı yapmışlardır. Özellikle Bodrum Kalesi'nde yaptıkları kazılar ve Rodos'a naklettikleri eski eser ile Antalya İtalyan Kız Mektebi'nde biriktirdikleri eserlerin tamamen Türk Müzelerine teslim edilmedikçe Atina İtalyan Arkeoloji Okulu'nun, Bodrum havalisinde arkeolojik kazı yapmasına, müsaade edilmeyeceği kendilerine bildirilmiştir (**BOA.**, **HR.İM.** nr. 64-53; **HR.İM.** nr. 139-75).

³⁵⁰ **BOA.**, **İ.HR.** nr. 31-1406.

³⁵¹ **BOA.**, **İ.MVL.** nr. 573-25741.

³⁵² Sekmen, **a.g.e.**, s. XIV-XV.

³⁵³ **BOA.**, **MV.** nr. 94-103.

Toprakkale kazılarında sonra da Ruslar, Anadolu'da incelemeler yapmıştır. İstanbul Rus Eski Eser Mektebi Müdürü Theodore Ouspensky'nin, İstanbul'da bulunan eski eserlerden olan cami, türbe, kütüphane, kilise, mabet ve pazaryerleri ile bazı yerlerdeki eski harabeleri incelemesine, fotoğraf ve resimlerini almasına izin verilmiştir.³⁵⁴

Rusya Eski Eser Mektebi hocaları, Anadolu'da bulunan antik şehirler ve eski eserleri de gezmişlerdir. Örneğin 1903'te, Bilecik'e gitmişlerdir.³⁵⁵ Burada kendilerine, inceleme yapıp, fotoğraf alacakları için, gereken kolaylığın gösterilmesini istemişlerdir.³⁵⁶ Daha sonra İnebolu, Samsun, Sinop, Ordu ve Giresun'a, bir gezi düzenlemişlerdir. Buralardaki eski eserleri araştırmak ve bulacağı harabelerin fotoğraflarıyla resimlerini ve kurşun kalıplarıyla krokiğini almak için izin istemişlerdir. Kendilerine, eski eserin durumunu değiştirmemek ve bulunduğu yerde, yalnız resim ve fotoğraflarını almak şartıyla izin verilmiştir.³⁵⁷

Ruslar 1911'de Toprakkale'de yeniden kazılara başlamıştır. Rus dil bilimci Nikolaj Ja Marr'a, 1912'de I. A. Orbeli yardım etmeye gelmiş ve burada kazılar yapmışlardır.³⁵⁸

Ruslar, Birinci Dünya Savaşı sırasında da Van Kalesi'nde kazı yapmışlardır. 1916'da Rus Arkeoloji Cemiyeti tarafından, kazılara devam etmek üzere Nikolaj ja Marr ve I. A. Orbelli, Van'a gönderilmiştir. Bu araştırmacılar, daha önce burada kazı yapan Friedrich Eduard Schulz ve Carl Friedrich Lehmann Haupt'un izinden gitmişlerdir. Rusların Van Kalesi'nde yaptıkları bu kazı sistemsizdir ve yazıtlar dışındaki eserlere yer verilmemiştir. Buna karşılık, kazı alanının planı ve kazı durumunu gösteren resimler çizilmiştir. Ancak, yayınladıkları plan ve kesitlerdeki ölçülerin sağlıklı olmadığı, daha sonra tespit edilmiştir.³⁵⁹

³⁵⁴ BOA., İ.HR. nr. 379-1320 Ca 02 (8 Ağustos 1902).

³⁵⁵ BOA., İ.HR. nr. 383-1321 M 20.

³⁵⁶ BOA., DH.MKT. nr. 682-43.

³⁵⁷ BOA., İ.HR. nr. 388-1322 S 09 (25 Nisan 1904).

³⁵⁸ Sekmen, a.g.e., s. XIV-XV.

³⁵⁹ Sekmen, a.g.e., s. 19-24.

3) Danimarkalıların Anadolu'daki Arkeolojik Kazıları

Danimarkalılar da Anadolu'daki antik kentlere ilgi duymuş ve bazı yerleri gezip, fotoğraflarını almışlardır. Örneğin Danimarkalı bir eski eser uzmanı olan Doktor Rekinen, 1898'de Aydın'daki antik şehirleri gezmek ve resimlerini almak için izin istemiştir. Kendisinin bu isteği yerine getirilmiştir.³⁶⁰

Diğer bir Danimarkalı araştırmacı da, Fırat nehri civarındaki harabeleri gezmek için gelmiştir. Ancak izinsiz geldiği için, bütün araştırmacılara uygulanan işlemler, onun için de uygulanmış ve kendisinden, gezi hakkında bilgi vermesi istenmiştir.³⁶¹ Herhangi bir bilgi vermemesi üzerine, eserlere zarar gelmemesi için, bölgeyi gezmesi engellenmiştir.³⁶² Eski eser konusunda, biraz da yurt dışına kaçırılanlar yüzünden, oldukça tecrübe sahibi olan devlet bürokrasisi; Danimarkalıların eski eserlere sahip olmak istediğini düşünerek, böyle bir durumun söz konusu olmaması gerektiğini bildirmiştir.³⁶³

³⁶⁰ Danimarka Darülfünunu Hariciye Nezareti'nden gelen yazıda eski eser muallimlerinden Dr. Rekinen'e Aydın'da bulunan eski eserleri gezmesi ve resimlerini alması için izin verilmiştir (**BOA., İ.HR.** nr. 359-1316 Ra 17 (2 Ağustos 1898)).

³⁶¹ **BOA., DH.MKT.** nr. 2051-30.

³⁶² **BOA., DH.MKT.** nr. 2053-23.

³⁶³ **BOA. C.HR.** nr. 35-1741.

Tablo 6: Anadolu'daki Arkeolojik Kazı Alanları (1860-1910)

No	Kazı Alanı	Şehir	İlk Kazı
1	Adıyaman	Nemrut	1883
2	Ankara	Gordion	1900
3	Antalya	Gölbaşı-Trysa	1881
4	Antalya/ Kaş	Xanthos	1842
5	Aydın	Afrodisyas	1904
6	Aydın	Alabanda	1905
7	Aydın	Didim	1857
8	Aydın	Magnesia	1892
9	Aydın	Milet	1872
10	Aydın	Myus (Avşar Kalesi)	1908
11	Aydın	Nysa	1909
12	Aydın	Priene	1868
13	Aydın	Tralles	1888
14	Balıkesir/ Erdek	Kyzikos	1901
15	Bilecik	Bozöyük	1895
16	Çanakkale	Alexandria	1895
17	Çanakkale	Assos	1881

18	Çanakkale	Beşik-Sivritepe	1862
19	Çanakkale	Hanay Tepe	1857
20	Çanakkale	Truva	1870
21	Çorum	Alacahöyük	1883
22	Çorum	Boğazköy	1893
23	Çorum	Yazılıkaya	1858
24	Diyarbakır	Kurkh (Üçtepe Höyük)	1861
25	Antep	Karkamış	1876
26	Antep	Sakçagözü	1907
27	Antep	Zincirli	1879
28	İzmir	Bergama	1865
29	İzmir	Efes	1863
30	İzmir	Kyme	1880
31	İzmir	Larissa	1901
32	İzmir	Myrina	1881
33	İzmir	Notion	1907
34	İzmir	Smyrna	1880
35	Kayseri	Kültepe	1890
36	Konya	Sidimara	1909

37	Manisa	Sardes	1853
38	Manisa	Yortan	1901
39	Mersin	Gorikos	1907
40	Muğla	Lagina	1891
41	Muğla	Loryma	1912
42	Bodrum	Halikarnas Mozolesi Mausoleum	1846
43	Bodrum	Myndos	1885
44	Datça	Knidos	1856
45	Samsun	Akalan	1907
46	Van	Toprakkale	1879
47	Van	Van Kalesi	1898
48	Van	Tilkitepe	1899

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU'DAN YURTDIŞINA ÇIKARILAN ARKEOLOJİK ESERLER

Ülkelerin kültürel yapılarına bağlı olarak, eski eserlerin sanatsal değerlerine önem veren, asıl önemli ve kalıcı olanın da, eski eser olduğuna inanan kişiler, antik eser koleksiyonu yapmışlar ve böylece, arkeolojiye duyulan ilgi başlamıştır. Rönesans Dönemi'ndeki ifadesiyle “sanat kalıcı, yaşam geçici” ilkesiyle hareket eden bu kişiler, çoğu zaman tutkularının etkisine girip, eski medeniyet ve kültürel birikimleri, ait oldukları yerlerden alarak, kendi koleksiyonlarının bir parçası yapmışlardır.

19. yüzyıla baktığımızda, bu dönemde Avrupalı ve Amerikalı eski eser meraklılarının ilgisi, Anadolu'daki antik değerlere yöneliktir. Bu nedenle çeşitli kazılar yapmış ve kimi zaman izinli olarak, kimi zaman da hediye veya değişim amaçlı, bu eserleri kendi ülkelerine götürmüşlerdir. Fakat çoğu zaman, bu eserleri izinsiz bir şekilde ülkelerine kaçırmışlardır. Bunu durdurmak adına, eski eser kaçakçılığını önlemeye yönelik Osmanlı Devleti, dönem dönem yasalar çıkartmıştır. Fakat bunlar işe yaramamış ve çıkarılan eserler yabancı araştırmacılar tarafından kendi müzelerine götürülerek, buralarda sergilenmiştir.

Avrupa müzelerindeki eserler, hem sahiplerinin para konusundaki zenginliğini, hem de onları elde etmek uğruna ortaya koydukları üstün yeteneği gösterir. Bu eserlerin müzelerde sergilenmesi, aynı zamanda onları görmeye gelenler için de, öğretici olmuştur. Özellikle; Avrupa müzelerinde Hellenistik eserlerinin yer almasıyla, eski Yunan uygarlığının, Avrupa için bir köken uygarlığı olduğu ve bütün Avrupa'yı temsil ettiği vurgulanmıştır. Buradan kasıt, Hellen kültürünü kendileriyle özleştirip, köklü bir geçmişe sahip olduklarını yansıtmaktır. Avrupalıların, Hellen kültürüne ilgi duyması, onları bu kültürün eserlerini toplayıp, müzelerini bu eserlerle

doldurmak yönünde, daha da özendirmiştir. Bu eserlerin büyük bölümünün Osmanlı topraklarında olması, onları, Osmanlı topraklarına yöneltmiştir. Bu nedenle, Osmanlı topraklarındaki eski eserleri, kendi kültürlerinin bir parçası olarak saydıkları için, onları alarak, müzelerinde sergilemişlerdir. Sergilenen özgün heykeller ve çeşitli eserler, bu konuda birbiriyle yarışan Avrupalılar için, hem güçlü olmanın, hem de çok kültürlü tarih üzerinde hak sahibi olmanın, bir göstergesi biçiminde değerlendirilmiştir. Bu nedenle onlar, sömürge faaliyetleri ile birlikte, gittikleri ülkelerde de, bu tür eserlere sahip olma konusunda, doğrudan doğruya hak iddia edeceklerdir.¹ Böylece, Avrupa'da Aydınlanma Çağı'nda görkemli olduğuna inanılan bir geçmişin kanıtlarını ortaya çıkarmak fikriyle başlayan arkeoloji, siyasi düşüncelerin vazgeçilmez bir aracı haline gelmiştir.²

Osmanlı Devleti'nin bir çöküş yaşadığı 19. yüzyılda; askeri, siyasi, ekonomik alanda güçlenen ve emperyalizm peşinde olan Avrupalı ve Amerikalıların, diğer yüzü ile karşılaşmıştır. Antik kültürlere, arkeolojiye ve müzeciliğe karşı gittikçe artan ilgi ve bilgi birikimi ile birlikte, bu alanlarda hizmet veren kurumlara, yetişmiş elemanlara ve donanıma sahip olan bu ülkeler, Osmanlı Devleti'nin karşısına kültür tarihini sahiplenecek ve bunları değerlendirecek bir uygarlık bekçisi olma iddiası ile de çıkmıştır. Bu bağlamda Avrupalı ve Amerikalıların, Osmanlı Devleti'nin egemen olduğu toprakların tarihi zenginliğine yaklaşımı, temelde iki amaçlıdır. Bunlardan ilki, gelişmekte olan müzeciliğin verdiği bir hızla ve adeta yağmacı bir tutumla Avrupa müzelerine eser kazandırmak; ikincisi ise arkeoloji aracılığıyla antik kültürlerle ışık tutmak ve bunları yayın yolu ile bilim dünyasına sunmaktır.³ Bu nedenle yabancı araştırmacıların Anadolu'ya gelmelerindeki tek amacın, yeraltındaki medeniyetlere ulaşma arzusunun olduğunu söyleyemeyiz. Aynı zamanda bu araştırmacıların gelmesinde, antika tutkusu ve definecilik de etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti'ndeki arkeolojik faaliyetler 19. yüzyıl içinde, Batılılaşma sürecinin bir parçası olarak gelmiştir. Bu da Avrupalıların; kendi düşünce sistemlerini oluştururken, Osmanlı topraklarından, geçmiş dönemlere ait eserleri

¹ Shaw, **a.g.e.**, s. 30.

² Özdoğan, **a.g.e.**, s. 69.

³ Kundakçı, **a.g.e.**, s. 1084.

toplayıp götürmeleri ve bunları, dönemin görkemli devlet müzelerinde sergilemeleri sonucunda olmuştur. Arkeoloji ile karşılaşan Osmanlı Devleti, bu kavrama yabancı bir ülke konumundadır. Oysa ki Osmanlı Devleti, kendisinden önce aynı coğrafyada yaşayan Bizanslılar gibi, Roma uygarlığından kalan ve toprak üstündeki binlerce heykel ve anıt yapı gibi eski eser ile birlikte, iç içe yaşamıştır.⁴

Osmanlı Devleti, ülke içerisindeki eski eser kaçakçılığını önlemek amacıyla dört kez nizamname hazırlamıştır. Bunlardan ilki, 1869 Nizamnamesi'dir. Bu nizamnameye göre, her çeşit eski eserin ülke dışına çıkarılması yasaklanmış, fakat eski paralar, bu uygulama kapsamına alınmamıştır.⁵ Kazı izni, yalnızca yer altındaki eserler için verilmiştir. Yerüstündeki eserlere zarar vermek ve almak da, kesinlikle yasaklanmıştır. Bunu yapanlar cezalandırılacaktır.⁶ Fakat bu kararlar, düşünüldüğü şekilde uygulamaya geçememiştir.

A) Anadolu'dan Kaçırılan Arkeolojik Eserler

Anadolu'nun her bölgesinde birden fazla kurulan uygarlıklar, içinde barındırdığı özgün kültürle, paha biçilemeyecek bir zenginliğe sahiptir. Anadolu'nun bu özelliği, onu adeta bir "eski eser deposu" haline getirmiştir. Bu değerli kültür hazineleri; Osmanlı Devleti'nin ve dönemi halkının bir çok sebeplere dayanan gerekçelerden dolayı, yabancılar tarafından yağmalanmış ya da bizzat halk tarafından bilinçsizce tahrip edilmiştir. Anadolu'dan çıkarılan eserleri, Osmanlı padişahlarının yabancı devletlere hediye etmesi ve birçok eserin izinli ya da izinsizce alıp ülkelerine götürmeleri sonucu, bu eserler bugün, batı müzelerinin gözde eserleri olarak müzelerini süslemektedir.⁷

Osmanlı Devleti tarafından çıkarılan nizamnamelerle, kaçakçılık önlenmeye çalışılsa da, ülkenin kalkınması için yabancılarla uyumlu olma çabaları ve eski eserlerin korunmasına ilişkin bilinçsizlik, doğru yaklaşımları bir ölçüde kısıtlamıştır.⁸

⁴ Özdoğan, **a.g.e.**, s. 51-78.

⁵ 1869 Nizamnamesi, 4. madde.

⁶ 1869 Nizamnamesi, 5. madde.

⁷ Mumcu, **a.g.e.**, s. 45-47.

⁸ Kolektif, **a.g.e.**, s. 12.

Böylece bir çok eser yurt dışına kaçırılmış ve bu eserler dünyanın dört bir yanına dağılmıştır. İngiltere, Fransa, Amerika, Almanya, Danimarka, Rusya ve Avusturya'daki müzeler, bunların başında gelmektedir.

1) Xanthos'tan Kaçırılan Arkeolojik Eserler

Antalya'nın Kaş ilçesi Kınık beldesinde, eski adıyla Likya bölgesindeki Xantsos antik kentindeki ilk kazılar, İngiliz araştırmacı Charles Fellows tarafından 1842'de yapılmıştır. Burada yapılan kazılarda, bir çok eserin yanı sıra, Harpyler Anıtı'nın kabartmaları da ele geçirilmiştir.⁹ Bu eserler, sergilenmek üzere British Museum'a götürülmüştür.¹⁰ Ayrıca Fellows'un Likya bölgesinde yaptığı araştırmalar sonucu elde ettiği, 78 sandık dolusu Likya heykelini ve pek çok mimari eseri, Osmanlı Hükümeti'nden izin alarak İngiltere'ye götürme izni alarak yurtdışına çıkartmıştır. Bunlardan 27 sandık dolusu Yunan mezar heykelini de British Museum'a teslim etmiştir.¹¹

Bu kazıdan sonraki çalışmalar, 1882 yılında Avusturya İmparatoru adına, Otto Benndorf tarafından yapılmıştır. Yapılan kazıda çıkartılan eski eserlerden devlete ait olanlarının, 17 Eylül 1882 tarihinde, Müze-i Hümayun'a gönderilmesi istenmiştir.¹² Fakat istenilen eserler müzeye gelmemiş, British Museum'a götürülmüştür. Fakat ne kadar uğraşılsa da, Xantsos antik kentinde yapılan kazılarda çıkan bir çok eser, yurtdışına çıkarılmıştır. Aynı şekilde, 1892'de yapılan kazılarda, Nereidler Anıtı'na ait kabartma ve heykeller de, British Museum'a götürülmüştür.¹³ Oysa ki bu dönem yürürlükte olan 1884 Nizamnamesi'ne göre; Osmanlı topraklarında ortaya çıkan eski eserlerin yabancı ülkelere nakil ve ihracı kesinlikle

⁹ **Harpyler:** Ölümü simgeleyen yarı insan, yarı kuş karışımı yaratıklar (Somay Onurkan, "Anadolu'da Eski Yunan ve Roma Arkeolojisi, **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi**, İstanbul 1982, s. 363-432)**Harpyler Anıtı:** İ.Ö. 470-460 yıllarında yapılmış olan, iki farklı yüzünde oturan erkek figürü bulunan, yerden 5.50 cm yükseklikteki anıt mezar, (Bkz. Sabahattin Birsal, "Harpy Anıtı", (Çevirimiçi) <http://www.pbase.com/sabbilsel/harpy>, 07.02.2014).

¹⁰ Kolektif, **a.g.e.**, s. 15.

¹¹ Şahin, **a.g.e.**, s. 109; Kolektif, **a.g.e.**, s. 15.

¹² **BOA., MF.MKT.** nr. 77-59.

¹³ Kolektif, **a.g.e.**, s. 15.

yasaktır.¹⁴ Maarif Nezareti'nin izni olmadan, Osmanlı Devleti'nden yurtdışına çıkarılırken ele geçen eski eserler, Müze adına alıkonulur ve eserlerin varlığına el konulur.¹⁵ Fakat nizamnamelere uygun davranılmamış ve eserler yurtdışına çıkmıştır.

2) Bodrum'dan Kaçırılan Arkeolojik Eserler

Dünyanın Yedi Harikası'ndan biri olan Bodrum'da bulunan Mausoleum mezar anıtı, İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Lord Straford Canning'in ilgisini çekmiştir. Canning, 1844 yılında burada kazılar yapmıştır.¹⁶ Yalnız bu kazılar daha çok eserleri oldukları yerden çıkarıp almaya yöneliktir. Mausoleum anıtının üzerindeki kabartma frizler, Bodrum Kalesi'nin duvarlarında kullanılmıştır. Canning, Kral Mausolos ve karısı Artemisia'ya ait figürlü on iki mermeri eserlerle birlikte kalenin duvarlarında bulunan bu frizleri almak için çalışmalar yapmıştır. Üç sezon süren kazılarından sonra, 1846 yılında bu eserleri İngiltere'ye götürme iznini almıştır.¹⁷ Görüldüğü gibi, Bodrum Kalesi'nde bulunan Halikarnas Mozole'sine ait eserlerin, British Museum'un koleksiyonuna katılmasında, Canning aktif bir rol oynamıştır.¹⁸

Canning'den sonra 1856 yılında İngiliz arkeolog Charles Newton, Osmanlı Devleti'nden gerekli izni alarak Bodrumda kazı çalışmalarına başlamış ve birkaç yıl burada kazı yapmıştır.¹⁹ Burada yaptığı çalışmalar sonucunda, British Museum'a bir çok heykeller kazandırmıştır. Bu buluntular arasında; ünlü kabartmalarla, anıtın en üstünde duran dört atlı araba ve at heykeli parçaları bulunmaktadır.²⁰

Osmanlı Devleti'nde ilk müzenin kurulmasını sağlayan Müze Müdürü Tophane Müşiri Fethi Ahmet Paşa, Bodrum'daki arkeolojik etkinlikleri takip

¹⁴ 1884 Nizamnamesi, 8. madde.

¹⁵ 1884 Nizamnamesi, 31. madde.

¹⁶ Ayrıca Emil Braun adlı araştırmacı, Bodrum'dan British Museum'a götürülmüş olan, Mausoleum parçalarını incelemiştir (Kanar, **a.g.e.**, s. 149-150), James Fergusson adlı İskoçyalı arkeolog, mimar, Mausoleum Tapınağı ile ilgili çalışmalar yapmıştır (Kanar, **a.g.e.**, s. 743.).

¹⁷ Cezar, **a.g.e.**, s. 306; Kolektif, **a.g.e.**, s. 16.

¹⁸ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, s. 17.

¹⁹ **BOA., İ.HR.** nr. 156-8335.

²⁰ Kolektif, **a.g.e.**, s. 16.

etmiştir. Bodrum Kalesi civarında, eski eser olan mermer aslan başı bulunmuştur. Bu eser, Fethi Ahmet Paşa tarafından, 1857’de müzeye gelmeye değer görülmüştür.²¹ Fakat Charles Newton, 1858’de kazı izni alarak,²² Bodrum Kalesi’nin duvarlarında bulunan bu iki aslan heykelini alıp, ülkesine götürmüştür.²³

Osmanlı Devleti döneminde Bodrum’daki eski eser kaçakçılığı, Cumhuriyetin ilk yıllarında da devam etmiştir. İtalyan arkeologlar, izinsiz olarak Bodrum ve çevresinde kazı yapmıştır. Özellikle Bodrum Kalesi’nde yaptıkları kazılarda çıkan eski eserleri, Rodos’a taşımışlardır. Burada biriktirilen eserlerin tümü, Türk Müzelerine teslim edilmesi gerekirken, İtalya’ya götürülmüştür. Bu yüzden, Atina İtalyan Arkeoloji Okulu’nun Bodrum ve çevresinde arkeolojik kazı yapmasına, izin verilmemiştir.²⁴ Bodrum Kalesi ile Mausoleum Tapınağı’nın bulunduğu bölge, her dönem yabancı arkeologların dikkatini çekmiş ve burada, izinsiz kazıların ve eski eser kaçakçılığın önüne geçilememiştir.

3) Knidos’tan Kaçırılan Arkeolojik Eserler

Knidos, Muğla’nın Datça ilçesinde bulunan, antik bir kenttir. Knidos’taki kazılar, Charles Newton tarafından, 1856 yılında başlamıştır. Newton 1856-59 yılları arasında, burada sürdürdüğü kazılarda, bir çok eser ele geçirmiştir. Bu eserlerden en önemlisi, oturur biçimde olan Tanrıça Demeter Heykeli’dir. Bu heykel, Newton tarafından British Museum’a götürülmüştür. Ayrıca Knidos yakınlarında, bir anıt mezar olan, Aslanlı Mezar’da da kazılar yapılmıştır. Burada bulunan eserler de British Museum’a götürülmüştür.²⁵

²¹ BOA., İ.DH. nr. 368-24347 (5 Ocak 1857).

²² BOA., İ.HR. nr. 156-8335.

²³ Newton, a.g.e., s. 68-214.

²⁴ BOA., HR.İM. nr. 64-53; HR.İM. nr. 139-75.

²⁵ Kollektif, a.g.e., s. 16-17.

4) Efes'ten Kaçırılan Arkeolojik Eserler

İzmir Efes antik kentindeki ilk arkeolojik faaliyet, Fransız Charles Texier'in buraya yapmış olduğu gezisidir. Bu gezisi sırasında Texier, burada bulduğu Artemis Tapınağına ait parçaları, ülkesine götürmüştür. Texier'den sonra buraya, John Turtle Wood gelmiştir. Efes'te ilk kazılar, İngiliz Demiryolu Mühendisi olan Wood ile birlikte, 1863 yılında başlamıştır. Kazılar sırasında Wood'un asıl amacı, dünyanın yedi harikasından biri olan Artemis Tapınağı'nı bulmak olmuştur.²⁶

Fakat bu tapınağı bulmak, hemen mümkün olmamıştır. Bu sırada Wood, tapınağı ararken çeşitli kazılar da yapmıştır. Efes eski eser bakımından o kadar zengindir ki, her kazılan yerden sürekli olarak heykeller, kabartmalar ve süslü, işlemeli, eserler çıkmıştır.²⁷ Wood kazılardan çıkarttığı bu eserleri ülkesine götürmek istemiş, fakat bunları bir anda götürmek mümkün olmamıştır. Böylece Wood da, eserleri yavaş yavaş nakletmiştir. Eserleri ilk önce "Sultan adına müze kurmak için" topladığını söyleyerek, demiryolu garına koymuştur.²⁸ Bu da, Wood'un Efes'ten çıkarmış olduğu eserlerin, bir müze kuracak kadar çok olduğunu gösterir.

Wood'un Efes'te yapmış olduğu çalışmalar sırasında kendisine, Aydın Demiryolu Direktörü İngiliz Hyde Clarke yardım etmiştir. Clarke, bu eserlerin istasyonda kalması ve Müze-i Hümayun'a gönderilmemesi için, çeşitli mazeretler öne sürmüştür. Buna göre; eserlerin zaten değersiz olduğu, başka yere taşınarak boşuna masraf yapılmaması, istasyonda kurulacak müzeyi görmek için Avrupalıların demiryolunu daha fazla kullanacakları, böylece kazanç elde edileceği, Padişaha yakışır bir müze kurmakla onun yüceltilmiş olacağı, türünden gerekçeler sıralamıştır. Ayrıca Clarke; bu eserler İstanbul'a taşınacak olursa, yolda Rumların eline geçip tahrip edilebileceği, bu yüzden müze kurulmasının gerekli olduğu, yeni müzeye ileride başka eserlerin de gelmesi ile Osmanlı Devleti'nce kurulması düşünülen müzenin, çekirdeğinin oluşturulacağını da

²⁶ Uluçay, **a.g.e.**, s. 23.

²⁷ Türkoğlu, **a.g.e.**, s.117.

²⁸ **BOA. İ.MVL.** nr. 487-22064; Uluçay, **a.g.e.**, s. 26.

söylemiştir.²⁹ Aynı zamanda Clarke, istasyonda toplanan eski eserlere, yanlış işlem uyguladığı konusunda, nahiye müdürünü şikayet etmiştir.³⁰ Fakat öyle anlaşılmaktadır ki Clarke, Londra'ya götürülecek eserlere engel olan nahiye müdürünü, gözden düşürmek istemiştir.

Tüm engellemelere karşın Clarke, bu eserlerin kendi gözetiminde kalma süresini, uzatmaya çalışmıştır. Böylece istasyonda bekletilen eserler, günden güne taşınmıştır. İlk olarak Efes İstasyonu'ndan vagonlara yüklenerek İzmir'e götürülen eserler, İzmir Limanı'nda bir savaş gemisine aktarılmış ve böylece, İngiltere'ye kaçırılmıştır.³¹

Bölüm bölüm özel sandıklara konarak, gemilerle İngiltere'ye gönderilen eserlerden, sadece bir iki parça, İstanbul'daki müzeye verilmiştir.³² Bu eserlerin İngiltere'ye kaçırıldığını, Osmanlı Devleti yetkilileri, ancak beş yıl sonra farkedecektir.³³ Konuya ilişkin olarak, Aydın Demir Yolu Komiser Vekili Edwars'ın, Aydın Valisi'ne sunduğu 1 Ağustos 1868 tarihli yazıda; Wood tarafından İngiltere'ye gönderilen eserlerin miktarına ilişkin genel bilgiler verilmiştir. 1863 yılından başlayarak, hangi eserlerin götürüldüğüne ilişkin Demir Yolu Kumpanyası'nca bir sayı bildirilmemiş, fakat 1867'den önce, değersiz bazı eserlerin İzmir'e taşınarak İngiltere'ye gönderildiği, resmî olmayan bir bilgi olarak sunulmuştur.

Bu sunuma göre 1867 yılında; 29 Ekim'de 39 adet taş, 9 Kasım'da 1 araba taş, 15 Kasım'da 2 sandık ve 3 parça taş, 4 Aralık'ta 9 parça taş ve 1868 yılında ise 14 Şubat'ta 1 araba, 17 Şubat'ta 3 araba ve 19 Şubat'ta da 1 araba taş İzmir'e taşınmıştır. 1868 yılının Şubat ayı içinde, demir yolu istasyonuna nakledilen

²⁹ Uluçay, **a.g.e.**, s. 29.

³⁰ İsmail Günay Paksoy, "Bazı Belgeler Işığında Osmanlı Devleti'nin Kültür Mirası Politikası Üzerine Düşünceler", **Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyum(17-18 Aralık 1992)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ed. Zeynep Rona, İstanbul 1993, s. 201.

³¹ Uluçay, **a.g.e.**, s. 30.

³² Türkoğlu, **a.g.e.**, s. 121.

³³ Uluçay, **a.g.e.**, s. 30.

eserler İngiliz Harp gemilerinden Teryil adlı gemiye yüklenmiştir. Bu eserlerin çoğu, Grekçe harfler yazılı, bazı taş ve heykel parçalarıdır.³⁴

1869 öncesinde, eski eser konusunda çıkarılan kanunların, eserlerin yurt dışına çıkışını engellemede, yetersiz olduğu görülmüştür. Bu yüzden 1869'da ilk kez eserlerle ilgili bir nizamname hazırlanmış ve eserlerin yurtdışına çıkarılmaları engellenmeye çalışılmıştır. 1869 Nizamnamesi'nin yayınlanması ile Wood'un Artemis Tapınağı'nı bulması, aynı döneme rastlar. İngilizlerin Efes'te eser bulduğu haberi İstanbul'a gelince, derhal bir görevli bölgeye gönderilmiştir. Nizamnameye göre, çift olarak çıkan her eserden birisinin Osmanlı Devleti'ne verilmesi gerekirken, İngilizler; çıkan eserlerin hepsini sandıklara doldurup, bu sandıkların muayenesine dahi izin vermeden, gemilere yükleyerek, Londra'ya göndermişlerdir. Bunun üzerine, Londra'daki Osmanlı elçisinden, Efes'ten giden eserlerin bir listesi istenmiştir. Diğer yandan Aydın Demiryolu Komiseri, İngilizlerin bulduğu eserleri kontrol etmek için, görevlendirilmiştir.³⁵ Görüldüğü gibi, tapınağın bu kadar değerli olmasına rağmen, onu kaçıranlar, bu uğurda aynı özeni gösterememiştir. Bu davranış, İngilizlerin gerçek amacının, eserleri korumaya yönelik değil, sahip olmaya yönelik olduğu göstermektedir.

Her ne kadar eski eserler, kanunlara aykırı bir şekilde yurt dışına çıkarılsa da, Efes'te kazı yapılmaya devam edilmiştir. Burada çıkan eski eserleri de, her yıl İngiltere'ye taşıma işlemi sürdürülmüştür. 1872 yılında Müze-i Hümayun Müdürü olan Philip Anton Dethier, bu kaçırılmadan haberdar olur. Bunu engellemek için Maarif Nezareti'ne başvurmuş ve kendisinin, kazıyı denetlemek için, bölgeye gönderilmesini istemiştir. Ayrıca 1873 yılında, Wood'un Efes kazılarına başladığının üzerinden 10 yıl geçmiştir. Bu süre içerisinde British Museum'a gönderilen eserlerin, çok sayıda olduğu tahmin edilse de, gerçek sayı bilinmemektedir.³⁶

³⁴ Hüseyin Karaduman, "Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi", **Belgeler Dergisi**, TTK yay., C. XXV , Sa. 29, Ankara 2004, s. 76.

³⁵ Uluçay, **a.g.e.**, s. 45-51.

³⁶ **A.e.**, s. 50-52.

Bu davranış yüzünden Osmanlı Devleti, İngilizler için 1873 yılında son kez izin vermiş ve bir daha kazı izni vermeyeceğini belirtmiştir. Böylece İngilizler, izin süresi bitmeden, mümkün olan bütün eserleri, İngiltere'ye götürme çabasına düşmüşlerdir. Bu amaçla Efes'te buldukları eserleri, ait oldukları Anadolu toprağından koparıp, apar topar gemilere yükleyerek, kaçırmışlardır.³⁷

24 Nisan 1874 tarihli La Turguie gazetesi, Efes'teki kazıların son hızla sürdüğünü, çok sayıda antik parça çıktığını ve bunların da ne yazık ki bu topraklara ait oldukları halde, yabancı müzeleri süslediklerini vurgulamaktadır. La Turquie gazetesindeki diğer bir haber ise, Efes kazılarında Türk kazı komiseri olmamasını eleştirerek, bu durumda beğenilen her şeyin kolaylıkla British Museum'a gönderildiğini belirtmektedir. Aslında Efes'te bir Türk kazı komiseri varsa da, kendisinden beklenen görevin layığıyla yerine getirilmediği anlaşılmaktadır. Yazının sonunda Halil Edhem Paşa'dan medet umulmakta, duruma müdahale etmesi beklenilmektedir.³⁸ Edhem Bey'in ise Efes'e gitmesi, daha sonraki yıllarda mümkün olacaktır. Efes'e ancak, Avusturyalıların kazılarını gözetlemek için gidecektir. Avusturyalılar da, Efes'te çıkardıkları eserleri Osmanlı Devleti'nden saklayacak ve bunu öğrenen Edhem Bey, eserlerin Avusturya'ya taşınmasını önlemeye çalışacaktır.³⁹

1874 yılında, muhtemelen yeni çıkan Eski Eserler Nizamnamesi'nin de etkisiyle, İngilizlerin Efes'teki kazılarına ara verilmiştir.⁴⁰ Daha sonra 1883 yılında yeniden J. T. Wood, British Museum adına kazı için izin almıştır.⁴¹

Efes'te uzun süre yapılan İngiliz kazıları, ne kadar istense de, Osmanlı Devleti tarafından durdurulamamıştır. Çünkü İngiltere, her defasında Osmanlı Devleti ile arasındaki dostluğa vurgu yaparak, kazı izni almıştır. Böylece, yeni nizamnamenin çıkarılmış olmasına rağmen, eserlerin yurtdışına çıkarılması engellenememiş ve İngiltere, siyasi ayrıcalığını kullanarak, istediği zaman kazı

³⁷ Uluçay, **a.g.e.**, s. 53.

³⁸ Akın, **a.g.e.**, s. 234.

³⁹ Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 308; Türkoğlu, **a.g.e.**, s. 140.

⁴⁰ Uluçay, **a.g.e.**, s. 53.

⁴¹ **BOA. HR.TO.** nr. 260-99.

izni almıştır. İngilizler, Osmanlı Devleti'ne bazen hiç bir şey vermeden, bazen de çok az şey vererek, bulduğu eserleri kendi ülkesine götürmüştür.

1863'ten 1895 yılına kadar İngilizlerin, Efes'teki kazılardan elde ettiği eserler, hem İngiltere'de ve hem de dünya çapında, büyük ses getirmiştir. Bu değerli eserler, Avusturyalıların da bu bölgeye gelip, kazı yapmalarında etkili olmuş, böylece Efes'te Avusturyalıların kazı çalışması, Otto Benndorf başkanlığında 1895 yılında başlamıştır. Bu sırada İngilizlerin de, H. G. Hogarth başkanlığında, Efes'teki kazı çalışmaları sürmektedir. İngilizler Artemis Tapınağı'nda, Avusturyalıları ise kent kalıntıları üzerinde çalışmışlardır.⁴²

Buradaki kazıya Halil Edhem Bey, komiser olarak gönderilmiştir. Onun komiserliği sırasında Avusturyalıları, Efes'te bulduklarını kendisinden saklamışlardır. Bu sırada müze müdür yardımcısı olan Halil Edhem Bey, kazı çalışmalarını gözden geçirmek için Efes'e gitmiş ve eserlerin saklandığını öğrenmiştir. Halil Edhem Bey, eserlerin Avusturya'ya götürülmesine engel olmaya çalışmışsa da, başarılı olamamıştır.⁴³

O. Benndorf, bir mektubunda eserleri ülkesine götürme düşüncesinden söz etmiştir. Bu mektupta; Efes'ten önce Gölbaşı'nda yaptığı kazıdan bahseder. Kazıda bulduğu eserlerin, yurt dışına çıkarılması sorun yaratınca, Viyana'daki Avusturya İmparatorluk ve Krallık Sanat ve Endüstri Müzesi Müdürü Ettlberg'e bir mektup gönderir. Burada Türklerin, fermanla kendisine çoktan verilmiş olan, paylaşım hakkını sürekli ertelediklerinden şikayet eder. Oysa bu iş için, çok uzun hazırlıklar gerektiğinden, gizlice yapılamadığını anlatır. Karşısına çıkan bu sorun için, parlak çözüm önerileri sunar. Bu konuda Bergama'daki Zeus Sunağı'nın üçte ikilik kısmını satın almayı başaran, Alman Veliahdını örnek gösterir. Elçiden, kendilerine verilmeyen payı, Avusturya İmparatoru adına satın almasını önerir.

⁴² Uluçay, **a.g.e.**, s. 5-58.; Türkoğlu, **a.g.e.**, s. 134.

⁴³ Cezar, **a.g.e.**, s. 308; Türkoğlu, **a.g.e.**, s. 140.

Böyle yapılırsa, Osmanlı makamlarının Avusturyalıların payını geciktirmesine karşılık, birkaç sandıktan çok daha fazla eserin götürülebileceğini anlatır.⁴⁴

Bu mektup ile Benndorf'un, Avusturya kazılarındaki asıl amacının ne olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, kazı çalışmalarının başından sonuna kadar Avusturya İmparatoru'ndan bahsedilmektedir. Bu mektuptan, Avusturya İmparatoru'nun, olayla neden bu kadar alakalı olduğu da, açıklık kazanmaktadır. Burada, kazıların yapılmasında Kraliyet ailesi fertlerinin devreye girmiş olduğu görülmektedir.

Ayrıca bu mektubun devamında Benndorf, Osman Hamdi Bey'den bahsetmiş ve onun, kazı sırasında çıkan eserlerin, yurtdışına çıkarılmasına engel oluşundan yakınmıştır.⁴⁵

Osmanlı topraklarından yurtdışına eski eser kaçırmaya çalışan bütün yabancılar, Osman Hamdi Bey'den şikayet etmişlerdir. Osman Hamdi Bey'den önce, rahatça eser kaçırdıklarını, fakat o geldikten sonra sorunlar çıktığını belirtmişlerdir. Bunun nedeni, Osman Hamdi Bey'in eski eserlerin yurtdışına çıkmaması için, çok özen göstermesindedir.

Avusturyalılar çıkan eserleri almaya karardır ancak, bunları ülkelerine götürmek için, padişahın izni gereklidir. Bunun için, Avusturya İmparatoru François Joseph yardımcı olmuştur. Böylece çıkan eserler, Sultan II. Abdülhamit tarafından Avusturya İmparatoruna, devletin siyasi menfaatleri konusunda, dostluk göstererek destek bulmak adına, hediye edilmiştir. Bunun üzerine, eserlerin taşınmasına ve gümrükten geçişine engel olunmaması için, 9 Kasım 1896 tarihinde gerekli izin verilmiştir.⁴⁶

Efes'te çıkan eserlerin, II. Abdülhamit tarafından Avusturya imparatoruna hediye edilmiş olduğu, Aydın Valisi'ne bildirilmiştir. Bunun yanında, Aydın Vilayeti Maarif Müdürlüğü'nden, Efes'teki kazılar hakkında bilgi içeren defter

⁴⁴ Uluçay, **a.g.e.**, s. 58.; Akın, **a.g.e.**, s. 236.

⁴⁵ Akın, **a.g.e.**, s. 236.

⁴⁶ Uluçay, **a.g.e.**, s. 60-61..

istenmiştir. Defterin verdiği bilgilere göre, Avusturyalıların, Viyana'ya taşıdıkları eserlerin toplamı, 60 sandıktan fazladır. Bunun üzerine Maarif Nazırı Zühtü Paşa, 27 Aralık 1896 tarihinde Sadarete yazı yazmış, eski eserler konusunda, bir değerlendirme yapmıştır. Onların, tarih ve sanat yönünden nadir değerde önemli eserler olduğu belirtmiş ve bu eserler ile Viyana Müzesi'nin, adeta çığır açtığını vurgulamıştır. Konunun öneminden dolayı Zühtü Paşa, bundan sonra Müze-i Hümayun Müdürü Osman Hamdi Bey ile haberleşmiştir. Bu durum üzerine Osman Hamdi Bey, Efes'e Müze-i Hümayun'u temsilen bir memur göndermiştir. Bu memur, Theodor Makridi Bey'dir. Böylece Efes kazısına Theodor Makridi Bey, 1897 yılında komiser olarak atanmış olur. Kazı bölgesini inceleyen Makridi Bey, Osman Hamdi Bey'e durum hakkında bir rapor vermiştir. Bu raporda, Viyana'ya taşınan eserlerin, değer ve öneminden bahsedilmektedir.⁴⁷

Avusturyalılar, bulunan eski eserler konusunda, kanunların tanıdığı paylaşım oranını yeterli görmemiştir. Çünkü, daha çok esere sahip olma isteği, onları başka arayışlara itmiş ve kazı yaptıkları araziyi satın almışlardır. Oysa 1884 Nizamnamesi'ne göre; hiç kimsenin, eserlerin tamamını almaya hakkı yoktur. Osmanlı topraklarında bulunan ve keşfedilmiş olan, kazılarla ortaya çıkarılacak her çeşit eski eserin tamamı devlete aittir.⁴⁸ Eserlerden sadece kalıp veya resim alınabilir ve onlar da, ancak kazı yapanlara verilebilirdi. Fakat Avusturyalılar çıkan eserlerin tamamını almış, bunun sonucu olarak da, bir kaç sandık eser yerine, 60 sandıktan fazla eseri ülkesine götürmüştür. Bu sayı oldukça fazladır ve burada Avusturyalılara, diğer devletlere oranla, ayrıcalıklı davranıldığı görülmektedir. Bunda, Osmanlı Devleti'nin Avusturya ile olan siyasi ilişkisinin rolü olsa gerekir.

Maarif Nazırı Zühtü Paşa, bu eserlerin kaçırılmasına tepki göstermiş ve onların, Osmanlı Devleti tarafından alınması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca Zühtü Paşa, bu davranışın diğer devletlere örnek olabileceğini de sözlerine eklemiştir.⁴⁹ Zühtü Paşa'nın bu yazısı, Padişah tarafından dikkate alınmış ve Avusturyalıların

⁴⁷ BOA. Y.A.HUS. nr. 363-150; Y.A.HUS. nr. 365-92; Uluçay, a.g.e., s. 60-62.

⁴⁸ 1884 Nizamnamesi, 3. madde.

⁴⁹ BOA. Y.A.HUS. nr. 365-92; Uluçay, a.g.e., s. 63.

bir sonraki yıl eser çıkarmak için istedikleri izin, yeniden gözden geçirilmiştir. Her ne kadar eleştirilse de, kendilerine Osmanlı Devleti tarafından bir yıl daha kazı izni verilmiştir.⁵⁰ Ardından; Efes kazısına verilen iznin, padişahın bir jesti olduğu, burada çıkarılacak eserleri Avusturyalıların alacağına dair, daha önceden söz verildiği, Padişahın bundan haberli olarak izin verdiği, bundan sonra kazıya devam edilirse, çıkacak eserlerin de Viyana'ya gönderiliceğine ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Böylece, 26 Aralık 1897 tarihinde, eserlerin Viyana Müzesi'ne gönderilişine izin verilmiştir. Bu yaklaşım çerçevesinde, 1900 yılına kadar, ne zaman istemişlerse, kazı izni almışlardır. Bu yıl içerisinde bazı eserler, Avusturya İmparatoru'na hediye edilmiş ve Viyana'ya taşınmıştır. Bu işlemin yapıldığı 25 Mart 1900 tarihinde, hiçbir gümrük vergisi ödmeden ve “padişahın emri” olduğu rahatlığıyla, değerli sanat eserleri yurt dışına çıkarılmıştır.⁵¹

Maarif Nezareti'nin, tarihi eserlerin ülkeden götürülmesine karşı çıkmasının nedeni, Müze-i Hümayun'a tam olarak hangi parçaların götürülmekte olduğu bilgisinin verilmemiş olmasıdır. Bu olay ile birlikte Müze-i Hümayun, Osmanlı Devleti topraklarının tarihsel ve kültürel zenginliğini yansıtan bir koleksiyona sahip olmayı hedeflemiştir. Bu nedenle, tarihin kanıtları olan bu eski eserler ile daha yoğun biçimde ilgilenmiştir.⁵²

Padişahın hediye etmesini fırsat bilen Avusturyalılar amaçlarına ulaşmış, Efes'te ne var ne yoksa, Viyana'ya taşımışlardır. Nizamname koşulları kendilerine uygulanmamış ve çok zorda kalırlarsa, Avusturya İmparatoru'ndan yardım istemişlerdir.

Osman Hamdi Bey'de, Avusturyalıların Efes'ten eski eserleri kaçırmalarına mani olmaya çalışmıştır. Özellikle 1905 yılında padişaha yazdığı bir yazıda, bunu vurgulamıştır. Burada değinilen konular, ertesi yıl yayınlanacak olan 1906 Nizamnamesi'ne de esas olacaktır. Bunlar: Eski eser kanununun yeniden düzenlenip yürürlüğe konması, Avusturyalılara kazı izni verilmemesi, Kazılardan eski eser

⁵⁰ BOA. İ.HUS. nr. 53-1314Z42; Uluçay, a.g.e., s. 62.

⁵¹ Uluçay, a.g.e., s. 65-68.

⁵² Shaw, a.g.e., s. 157.

kaçırılmasının, şiddetle engellenmesidir. Fakat Osman Hamdi Bey ne kadar çabalasa da, padişah Avusturyalılara yine kazı izni verecektir. Dahası, Birinci Dünya Savaşı'na kadar bu izin, Avusturyalılardan hiçbir zaman esirgenmeyecektir. Sonuçta Avusturyalılar, kazı yaptıkları her yıl, yüzlerce eseri Viyana'ya götürmüşlerdir. Bu eserler için, Viyana'da Kunsthistorischen Museum adıyla, büyük bir bina yapılmıştır.⁵³

5) Bergama'dan Kaçırılan Arkeolojik Eserler

1865'te Carl Humann yol çalışması için Bergama'ya gelmiş ve burada bulunan eserler onu çok etkilemiş, bu değerli eserlere bir an önce sahip olmak istemiştir.⁵⁴ Kazı izni alana kadar burada izinsiz kazılarda bulunmuştur. Bu kazılar sırasında, Bergama'da bulduğu eski eserleri Almanya'ya gönderen Humann, eserlerin değerli olmasından dolayı Alman yetkililerinden kazı için izin almıştır. Sıra Osmanlı Devleti'nden izin almaya gelmiştir. Berlin Müzesi tarafından, Osmanlı Devleti'nden Humann adına kazı izni almak istenmiştir. Uzun yazışmalardan sonra İzmir'deki Alman Konsolosluğu'nun sorumluluğu altında ve 1878 yılında, istenilen kazı izni alınmıştır.⁵⁵

Bergama kazılarının ilk üç yılı, arkeolojik eserlerin bulunması açısından çok verimli geçmiştir. Öyle ki, kazı sonuçları beklentilerinin çok üstünde olmuştur. Zeus Sunağı'nı bulmadan önce Humann, Telephos'un 35 küçük kabartması ve Zeus Sunağı'nın 94 büyük kabartması bulunmuştur. Zeus Sunağı'na ait bu eserler Humann ve Alexander Conze'yi daha da heyecanlandırmıştır. Sadece onlar değil bilim çevresinin de dikkatini Bergama'ya çekmiştir.⁵⁶

Zeus Sunağı'ndan elde edilen eserlerin Almanya'ya götürülmesi için, planlar yapılmaya başlanmıştır. Prusya Kraliyet Müzesi Heykel Galerisi'nin

⁵³ Uluçay, **a.g.e.**, s. 73-74.

⁵⁴ Nummert, **a.g.e.**, s. 52.

⁵⁵ Uluçay, **a.g.e.**, s. 90.

⁵⁶ **A.e.**, s. 92-93.

müdürü olan Alexander Conze, Kraliyet Müzesi'nin fahri başkanı Veliht Prens Frederick'ten yardım istemiştir. Frederick de, her türlü yardımı yapmayı kabul etmiştir. Böylece, sunağın tamamının ele geçirilmesinde önemli rol oynayacak olan veliaht da, olaydan haberdar edilmiştir.⁵⁷

Almanların İstanbul büyük elçisi ile İzmir konsolosu da, Zeus Sunağı'nın taşınmasına yardım edeceklerdir. Böylece Zeus Sunağı, daha henüz bulunmadan, kaçırılma zemini ve nasıl muhafaza edileceği konusunda, gerekli hazırlıklar yapılmıştır.⁵⁸

Sonunda Humann, Zeus Sunağı'nı bulur ve bu buluşu Berlin'e gönderdiği telgrafta da şöyle anlatır: "11 parça büyük eser buldum. Çoğu eksiksiz 30 kadar da, kırık parça. Tapınak bulunmuştur. Sanatta yeni bir dönem açacak eserlerin tümünü bulduk. Antik dünyanın bu en büyük yapıtı, artık ellerimizin arasında."⁵⁹ demiştir. Uzun uğraşların sonucunda Zeus Sunağı bulunmuştur. Bundan sonra, sunağın Almanya'ya taşınma aşaması başlamıştır. Zaten bunun planlarını daha Sunak bulunmadan yapmış olan Almanlar, bütün eserleri hiçbir sorun çıkmadan Almanya'ya götürmek için uğraşmıştır.⁶⁰

Ancak 1874 Nizamnamesine göre, çıkan eserler, üçte bir oranında olmak üzere; kazı yapan, arazi sahibi ve devlet arasında pay edilecektir. Bu nedenle Almanlar, çıkan eserlerin üçte birlik kısmını zaten alacaklardır. Fakat onlar, Zeus Sunağı'nın tamamını istemektedirler. Çünkü Almanlar, daha Zeus Sunağı bulunmadan önce, "arazi payı"nın satın almayı planlamışlardır. Bu isteklerini, Alman Velihtı Prens Friedrich tarafından satın alınacağı, şeklinde Osmanlı Devleti'ne bildirmişlerdir. Osmanlı Devleti ise normalde nizamnameye aykırı olmasına rağmen, araya Alman Velihtı girince, üçte ikisini Almanlara terk etmeyi kabul etmiştir. Bunu yalnızca, padişahın özel hediyesi olarak belirtmiştir. Üçte birlik kısmı, hala Osmanlı Devleti'ne aittir. Ancak Almanlar, üçte iki pay ile yetinmemekte ve Zeus Sunağı'nın hepsini, ülkelerine götürmek istemektedirler.

⁵⁷ Cezar, **a.g.e.**, s. 300.

⁵⁸ Uluçay, **a.g.e.**, s. 93.

⁵⁹ Cezar, **a.g.e.**, s. 300; Uluçay, **a.g.e.**, s. 94.

⁶⁰ Cezar, **a.g.e.**, s. 300.

Bu nedenle Almanlar, Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan üçte birlik payını da istemiştir. Fakat Osmanlı Devleti, onların bu isteğini reddetmiştir. Vazgeçmeyen Almanlar, bu sefer ikinci bir teklifte bulunmuşlardır. Teklif ettikleri para, Maarif Nezareti'ne, "devletin hissesi karşılığı verilen tazminat" adı altında geçmektedir. Alınacak paranın müze için harcanacağını da belirtilir. Bu istekleri, 1879'da padişah tarafından onaylanmış ve Almanlara, kazı izinleri bittiğinden dolayı, bir yıl daha izin verilmiştir.⁶¹ Böylece Almanlar, üçte birlik hisse ile yetinmeyip, eserlerin hepsini elde etmeyi başarmıştır.

Almanlar'ın Zeus Sunağı'na karşılık, Osmanlıların payı olan üçte ikilik kısmına bir ücret ödeyeceği kesinleşince, bu miktarın belirlenmesi söz konusu olmuştur. Almanlar Sultan Abdülhamit'e, bu eserlere karşılık en çok, 20 bin frank verebileceklerini belirtmişlerdir. Oysa ki bu eserler için 20 bin frank çok azdır. Fakat Osmanlı Devleti bu miktarı da kabul etmiştir. Bu miktarın azlığı Sultan Abdülhamit tarafından da bilinmektedir. Her ne kadar eserler bedel karşılığı satılmak istenmese de, hele ki değerinin çok altında bir fiyata, yine de bu teklif kabul edilmiştir. Bunun kabul edilmesinin de, padişahın Almanlara tanıdığı bir imtiyaz olduğu belirtilmektedir. Böylece 19 Ağustos 1879 tarihinde, Zeus Sunağı'nın ilk kısmının Almanlara satılması kararlaştırılmıştır.⁶² Görülmektedir ki, Osmanlı Devleti kendi payı olduğu halde, sattığı değerli eserlerin fiyatını bile belirleyememiştir.

Sıra sunağın nakline gelmiştir. Bu konuda; Conze Berlin'de, Humann Anadolu'da çalışmalara başlamış, yetkilileri ikna etmiş ve istedikleri izni almışlardır.⁶³

İzmir'deki Alman Konsolosu, 6 Eylül 1879 tarihinde Bergama'ya gelip, kazı sonucu ortaya çıkarılan ve Berlin Müzesi'ne gönderilmek üzere hazırlanan antik eserleri denetlemiştir.⁶⁴ Böylece, Anadolu'da yüzlerce yıldır düzenli şekilde toprağın altında kalmış, paha biçilemeyecek değerde olan sunak, Sultan

⁶¹ BOA. Y.A.RES. nr. 10-37; A.e., s. 96-100.

⁶² Uluçay, a.g.e., s. 101-103.

⁶³ Cezar, a.g.e., s. 301.

⁶⁴ Akın, a.g.e., s. 234.

Abdülhamit'in izni ile Almanya'ya götürülmektedir. Humann, Bergama'dan çıkan bu eserleri ilk olarak Dikili'ye nakletmiştir. Daha sonra, Dikili'den Trieste Limanı'na ve buradan da gemilerle, Almanya'ya taşınmıştır ve Berlin Müzesi'ne konulmuştur.⁶⁵

Böylece Almanlar, en sonunda, planlarını gerçekleştirmiş ve isteklerine kavuşmuşlardır. Almanların Bergama'daki Zeus Sunağına çok önem verdikleri ve bu konuyu, milli bir mesele olarak ele aldıkları görülmektedir.⁶⁶

Buna rağmen Bergama'da, Zeus Sunağı'na ait parçalar bulunmaktadır. Bunlar da, daha sonra sürdürülen kazılarda ortaya çıkacaktır. Örneğin 1880 yılında Humann, çıkan eserlerin hepsini ülkesine taşımıştır. 1881 yılında bulduklarını da kendi ülkelerine götürmeyi teklif etmiş, bu eserlerin Zeus Sunağı'nın devamı olduğu, Berlin Müzesi'ndeki diğer parçalarla birlikte birbirlerini tamlamaları gerektiğini ve başka yerde sergilenmesinin, bir değer taşımayacağını söylemişlerdir. Böylece Osmanlı Devleti'ne, seçim şansı vermemişler ve o da, bu teklifi kabul etmiştir. Bu parçalardan da, Osmanlı Devleti'nin payına düşen üçte ikilik kısmının satın alınması söz konusu olmuştur. Almanlar; önceki yıl olduğu gibi bu yıl da, eski eserlere 20 bin frank vereceklerdir. Bu fiyatın değişmemesinin nedeni, ne söyleseler nasıl olsa kabul göreceği konusundaki düşüncedir. Hatta Osmanlı Devleti'ne; bu fiyatın çok bile olduğu, Osmanlı Müzesi'nde bir değeri olmayacağı, sergi değeri olmayan bu eserler için, 20 bin frank verilmesinin fazla bile olduğu, belirtilmiştir. Sonuçta Osmanlı Devleti, Berlin Müzesi'nin 29 Temmuz 1881 tarihli bu teklifini de kabul etmiştir.⁶⁷

Bu olaylardan sonra Osman Hamdi Bey, Bergama kazısı ile bizzat ilgilenecektir. Hatta kendisi, kazıyı kontrole bile gidecektir. Amacı, kazılarda çıkan eski eserlerden, müzenin payına düşenleri teslim almaktır. Hamdi Bey'in

⁶⁵ Cezar, **a.g.e.**, s. 301

⁶⁶ Uluçay, **a.g.e.**, s.104.

⁶⁷ **BOA. Y.EE.KP.** nr. 284-17678/1298N01; Uluçay, **a.g.e.**, s. 105-106.

Bergama kazısından müzenin payına düşen eserler, bir milyon frank değerindedir.⁶⁸

Böylece Zeus Sunağı'nın ikinci kısmı da Almanlara verilmiştir. Almanlardan alınan 40 bin frank, tabii ki bu dönemde önemli maddi desteğe ihtiyaç duyan Müze-i Hümayun'un çok işine yaramıştır. Yalnızca bu durum değil, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlar da, bu satışın önem derecesini etkilemiştir. Asıl gerekçe ne olursa olsun, sonuçta Almanlar, Osmanlı Devleti ile olan iyi ilişkilerini kullanarak, Zeus Sunağı'nı kendi ülkelerine götürmüşlerdir.

Bergama'dan Berlin'e götürülen bu eserlerin sergilenmesi için, 1882 yılında ve Berlin Arkeoloji Müzesi'nde, "Bergama Salonu" adı verilen bir yer yaptırılmıştır.⁶⁹ Daha sonra bu eserler için, Pergamon Museum adı ile anılan, ayrı bir müze inşa edilmiştir. Pergamon Museum'un 1910 yılında başlayan inşası, ancak 1930'da tamamlanmıştır. Bu müzeyi her yıl ziyaret edenlerin sayısı, Bergama'yı ziyaret eden turistlerden, onlarca kat daha fazladır.⁷⁰ Bu da gösterir ki, Almanlar Bergama'yı o kadar yağmalamışlardır ki, sadece Zeus Sunağı'nı sergileyebilmek için ayrı bir müze yapmak gereği duymuşlardır ve bu nedenle Bergama'da meydana çıkan çok az eser, Müze-i Hümayun'a gelebilmiştir.

Almanların Zeus Sunağı'nı ülkelerine götürmesi, diğer arkeologların da ilgisini çekmiştir. Özellikle Truva'da kazı yapan H. Schliemann, Truva'da bulunduğu eserlerin kendi ülkesine taşınmasında yardımcı olunmasını isteyecektir. Fakat bu dönemde müze müdürü Osman Hamdi Bey, bu eserlerin Müze-i Hümayun'a kazaandırılması için, yeni bir yaklaşım getirecektir.⁷¹

⁶⁸ Cezar, **a.g.e.**, s. 302.

⁶⁹ Cezar, **a.g.e.**, s. 301.

⁷⁰ Hablemitoğlu, **a.g.e.**, s. 60.

⁷¹ Akın, "Osman Hamdi Bey, Eski Eser Nizamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine", s. 236.

6) Truva'dan Kaçırılan Arkeolojik Eserler

1870 yılında Heinrich Schliemann, izinsiz olarak Truva'da kazılara başlamıştır. Bundan bir yıl sonra, bulduğu eserlerin yarısını kendine, diğer yarısını devlete vermek şartıyla, 1871 yılında izin almış ve kazılarına devam etmiştir.⁷² Fakat daha sonra görülecektir ki, kazıda bulduklarının yarısını vermeyi kabul ettiği halde, onların hepsini yurtdışına kaçırmıştır. Schliemann'ın amacı, burada olduğunu düşündüğü hazineyi bulmak ve onu yurtdışına kaçırmaktır. Çalışmalarını da hep bu yönde yapmıştır.

Schliemann umduğu hazineyi, 1873 yılında bulmuş ve bunun, Priamos'un Hazinesi olduğunu düşünmüştür. Bu nedenle de çok sevinmiş ve onları kaçırmak için, kimsenin görmesini istememiştir. Bu yüzden de, bütün işçileri oradan uzaklaştırarak, büyük bir heyecanla toprağı kazmış ve altınları çıkarmaya başlamıştır. Bunu da tek başına yapmıştır.⁷³ Böylece Schliemann, çocukluk düşünü gerçekleştirmiş, bundan sonraki tüm çabasını, bu hazineyi kaçırmak için göstermiştir.

Schliemann, çıkarttığı altınları kaldığı kulübeye taşımış ve bir tahta masaya serip incelemiştir. İçinde, her biri altından yapılmış; taclar, tokalar, zincirler, plakalar, teller, düğmeler ve sırmalar vardır. Bu eserleri, eşinin Yunanistan'daki yakınları yardımı ile önce Atina'ya ve oradan da, yakındaki bir köye taşımıştır. Kazı yerinde, hazineye dair hiçbir şey bırakmamıştır.⁷⁴

Truva'dan eserleri, izinsiz bir şekilde Atina'ya kaçırdıktan sonra Schliemann'a, artık burada çalışma izni verilmemiştir. Osmanlı Devleti, Schliemann aleyhinde dava açtığı gibi, yurt dışına kaçırılan hazineleri geri almak için de, bazı çalışmalar yapmıştır. Fakat eserler, artık devletlerarası siyasi bir boyut kazanmıştır. Ancak bu eserlerden, çok az bir kısmı geri getirilebilmiştir.⁷⁵

⁷² BOA., İ.HR., nr. 14853.

⁷³ Ceram, a.g.e., s. 42.

⁷⁴ A.e., s. 42-43.

⁷⁵ A.e., s. 299.

Bu dönemde yürürlükte olan 1869 Nizamnamesi'ne göre: Kazı izni alabilmiş olanların, araştırma yapıp ortaya çıkarttıkları eski eseri yurtdışına çıkartmaları yasaktır.⁷⁶ Yani, genel olarak söylemek gerekirse, bu nizamname ve yine bu konuya ait kararlara göre, eski eserlerin yurtdışına kaçırılmasına önlenmek istenmişse de, bu kararlara yabancı araştırmacılar uymamıştır.

Schliemann ise, bu eserleri bilim adına kurtardığını ve bundan dolayı tüm uygar dünyanın kendisini alkışlayacağını söylemiştir. Fakat Schliemann'ın, Hisarlık'taki evinin inşasında antik taşlar kullanmış olmasıyla, eskiçağ tarihi bilimine ve eski eserlere duyduğu saygı ile çeliştiği açıktır ve bu konuda söyledikleri, yaptıklarına ters düşmektedir.⁷⁷

Truva'da bulduğu hazineyi kendi malı gibi sahiplenen Schliemann, Osmanlı Devleti'nin kendisine verdiği para cezasının çok daha fazlasını ödeyerek 1878'de tekrar kazı izni alabilmiştir.⁷⁸ Bu kazısından sonra Schliemann, 1882 yılında yeniden kazılara başlamıştır. Ancak bu kazılarda çıkarılan eserlerden bazıları, devlet payı olarak müzeye alınmıştır. Osman Hamdi Bey, bizzat bunları teslim almak için Çanakkale'ye gitmiştir. Müzeye alınan bu eserler, çıkanlara oranla çok azdır. Görülmüştür ki Truva kazılarında, 1884 Eski Eser Nizamnamesi'nden önce elde edilen eserlerin, önemli bir kısmı Berlin Müzesi'ne, bazıları da Atina'ya gitmiştir.⁷⁹

Schliemann, Truva'da yapmış olduğu kazılarda çıkarılan ve Müze-i Hümayun hissesine ait olan eski eserlerin, kendisine satılmasını istemiştir. Müze-i Hümayun'da sandıklar içinde bulunan bu eserlerin, bir takım kırık çömlek parçalarından ibaret olduğu tespit etmiştir. Sergilenmeye değer olmadığından, bunları Schliemann, satın almak istemektedir. Schliemann'dan başka da talip bulunmadığından, eserlerin hazırlanacak bir heyet vasıtasıyla, ederinin altında bir değer biçilmeden, Schliemann'a

⁷⁶ 1869 Nizamnamesi, 2. madde.

⁷⁷ Kundakçı, **a.g.e.**, s. 7.

⁷⁸ Sazcı, "Troia Kazı Tarihçesi", s. 50.

⁷⁹ Cezar, **a.g.e.**, s. 300.

verilmesi düşünülmüştür. Daha sonra eserler incelenmiş ve kırık dökük şeylerden ibaret olan bu eserler, Schliemann'a satılmıştır.⁸⁰

Truva'dan bir çok eser kaçıran Schliemann'ın, buraya bir daha gelmesi yasaklanmıştır. Bu nedenle Schliemann, 1883-90 arasında kazılarına ara vermiştir. 5 Mayıs 1887 tarihli bir yazıda, Schliemann'a izin verilmeyişinin nedeni; daha önce Truva'dan çıkardığı çok sayıdaki eski eseri Atina'ya götürüp, Osmanlı Devleti'ne hiç bir şey vermemesi olarak açıklanmıştır. Ayrıca, yalnız kazı değil, Truva'yı gezmesine de izin verilmemiş, bu engellemenin padişahın emri olduğu belirtilmiştir.⁸¹

Truva'dan bir çok eser çıkaran Schliemann, 1890 yılında bir kez daha gelecek ve bu onun son kazısı olacaktır. Kendisinin 26 Aralık 1890 tarihinde ölümüyle, Truva'daki kazılara Wilhelm Dörpfeld devam etmiştir.⁸²

Dörpfeld'in kazı yaptığı dönemde, Osman Hamdi Bey 1893'de, Çanakkale ve Gelibolu'da istihkam siperleri açılacağından, çıkan eski eserlerin incelenip korunması için bölge kumandanlığına bir uyarı yazısı göndermiştir.⁸³ Ayrıca 1894 yılında, burasının korunması için, bir bekçi görevlendirilmiştir.⁸⁴ Daha sonra da Truva'da çıkarılan eski eserlerin tespiti ve korunması için, 1896'da Eyüp Sabri Efendi, Müze-i Hümayun tarafından, buradan sorumlu memur olarak tayin edilmiştir.⁸⁵

Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki; Schliemann, ilk kazılarından son kazısına kadar geçen sürede, 17 grup eser bulmuş ve bu eserleri yasadışı yollarla yurtdışına kaçırmıştır. 1945'e kadar Berlin'de sergilenen eserlerden, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir bilgi alınamamıştır.⁸⁶ Daha sonra, Dışişleri Bakanlığı tarafından 1991'de Truva katalogu temin edilmiştir. Bu katalogun incelenmesiyle, 480 civarında eserin, Almanya'da olduğu belirlenmiştir. Almanya'da bulunan

⁸⁰ BOA., İ.DH., nr. 950-75171 (4 Mayıs 1885).

⁸¹ BOA., DH.MKT., nr. 1417-90.

⁸² BOA., İ.MF. nr. 1-1310 M 5 (22 Ağustos 1892).

⁸³ BOA., Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye İkinci Şube (DH.EUM.2.Şb.) nr. 20-28 (2 Şubat 1893).

⁸⁴ BOA., MF.MKT. nr. 241-26.

⁸⁵ BOA., MF.MKT. nr. 342-43.

⁸⁶ Kolektif, a.g.e., s. 51-52.

eserlerin belirlenmesinden sonra, geri alınması için gerekli girişimler yapılmış ise de, herhangi bir cevap alınmamıştır.⁸⁷

Truva eserlerinin bir bölümü de Rusya'dadır. İkinci Dünya Savaşı sırasında kaybolduğu sanılan Truva eserlerinin çoğunun, St. Petersburg'daki Hermitage ve Moskova'daki Pushkin Müzesi'nde oldukları, 1990'da öğrenilmiştir. Bunun üzerine, derhal resmi girişimlerde bulunulmuştur. Rusya'da bulunan Truva eserlerini, geri alma çalışmaları halen devam etmekte ve eserler orada bulunmaktadır.⁸⁸ Ayrıca Truva'da, Troya Müzesi yapılmaktadır. Bu müzenin, antik kentten kaçırılan hazinelerin, eve dönüşüne imkan sağlayacağı düşünülmektedir.⁸⁹

7) Assos'tan Kaçırılan Arkeolojik Eserler

Truva yakınlarındaki Assos, Amerika'nın klasik arkeoloji alanındaki ilk kazı yaptığı antik kenttir. Buraya duyulan ilgi, Amerikalıların kazı yapmasından önce, 1838'de Louvre Müzesi'ne buradan götürülen kabartmalardan kaynaklanır. Bu nedenle Amerikalı kazı ekibi Asosa gelmiş ve Amerikalı mimar olan Francis Henry Bacon ile Joseph Thacher Clarke, burada 1881'de kazılara başlamıştır.⁹⁰

1881'den 1883'e kadar Assos'ta çıkartılan bir çok eseri, Amerikalılar almak istemişlerdir. Osmanlı Devleti ise buna izin vermemiş ve payına düşen kısmı, kendine istemiştir.⁹¹ Aynı zamanda Osman Hamdi Bey de, eski eserler içinde devletin payına düşenlerden hiçbirinin, yurtdışına çıkarılmasına izin vermemiştir.⁹² Bunun üzerine kazıda çıkan eserler paylaştırılmaya kadar, kayıt altında tutulmuştur. Kazı bitiminde kendi paylarına düşenlerin üçte birlik kısmının bölüşümü yapılmıştır.⁹³ Yani Amerikalılar çıkan eserlerin, yalnızca üçte birini alabilmiştir.

⁸⁷ Kolektif, **a.g.e.**, s. 53.

⁸⁸ **A.e.**, s. 53-57.

⁸⁹ Ersan Küçükku, "Müze Bitecek Troya Hazineleri Dönecek", Hürriyet Gazetesi, 24 Kasım 2013 (Çevirimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/eg/25195477.asp>, 30.09.2013.

⁹⁰ Renata Holod, Robert Ousterhout, **a.g.e.**, s. 256, 272.

⁹¹ **BOA., HR.TO.** nr. 148-15.

⁹² Renata Holod, Robert Ousterhout, **a.g.e.**, s. 31.

⁹³ **BOA., MF.MKT.** nr. 79-92.

Sonuç olarak; burada yapılan kazılarda bulunan bir çok eser ve Athena Tapınağı kabartmaları, Amerika'ya götürülmüştür.⁹⁴ Amerika'da Boston'a götürülüp, Güzel Sanatlar Müzesi'nde sergilenmiştir.

8) Trysa'dan Kaçırılan Arkeolojik Eserler

Avusturyalı araştırmacı, Julius August Schönborn Antalya Gölbaşı'daki Trysa'da bulunan antik mezar anıtını, 1842 yılında keşfetmiştir. O dönemde kazılarını destekleyecek ve nakliye masraflarını karşılayacak bir kurum olmadığından, anıt o olduğu gibi yerinde bırakılmıştır.⁹⁵

Uzun yıllar Trysa'da kazı çalışması yapılmasa da, Viyana Arkeolojik-Epigrafik Semineri ve Viyana Bilimler Akademisi tarafından, Likya bölgesinde kapsamlı çalışmalar yürütülmüştür. İlk olarak 1881 yılında, Otto Benndorf başkanlığında bir heyet, bölgede bir araştırma gezisi yapmıştır.⁹⁶ Gezi sırasında, 1842'de Julius August Schönborn tarafından keşfedilen Trysa'da bulunan antik anıtsal mezarın tamamı, 1882-83 yıllarında bu heyet tarafından, Viyana'ya götürülmüştür. Benndorf ve Niemann, bu anıtın detaylı bir yayını ve araştırma gezisinin sonuçlarını yayınlamışlardır.⁹⁷

9) Magnesia'dan Kaçırılan Arkeolojik Eserler

Magnesia Aydın-Bergama demiryolu üzerinde bulunmaktadır. 1892 yılında burada, Almanlar tarafından kazı çalışması yapılmış ve kazıları Carl Humann yönetmiştir. Burada bulunan tapınak frizleri, Müze-i Hümayun'a götürülmüştür. Bunun yanında bazı Hellenistik çağ heykelleri ve başka buluntular Almanlara verilmiştir.⁹⁸ Fakat eski eserin yurtdışına çıkması, kesinlikle yasaktır. Bu dönem çıkmış olan nizamnameye göre, bu eserlerin yalnız resim ve kalıpların alınmasına

⁹⁴ Kolektif, **a, g.e.**, s. 19.

⁹⁵ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, s. 23.

⁹⁶ **BOA., Y.PRK.AZJ.** nr. 5-30.

⁹⁷ Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, s. 24.

⁹⁸ Kolektif, **a.g.e.**, s. 21.

izin vermiştir. Şöyle ki bu dönem yürürlükte olan 1884 Nizamnamesi'ne göre: "Resmi izni elde etmeyen hiç kimse, Osmanlı topraklarında eski eser araştırması yapamaz ve bu eserlerin dışarıya çıkışı yapılamaz. Ayrıca bu eserleri kısmen olsun mülk edinemez." denilmektedir.⁹⁹ Yani Almanlar, almış oldukları Hellenistik çağ heykelleri ve başka buluntular için resmi izin elde etse dahi, bunları sahiplenmesi yasaktır. Sadece bu nizamnameye göre: "Eski eser araştırması ve yurtdışına çıkarılması için bireyler veya bir bilim topluluğu adına kazı izni verilir."¹⁰⁰

Yine bu nizamnameye göre; eski eserlerin yurtdışına çıkarılması için, Müze-i Hümayun yönetiminin görüşü alınıp, Maarif Meclisi'nin uygun görmesiyle bir sonuç kararlaştırılır. Bu karardan sonra, Maarif Nezareti'nin yazısı ile Babıali'den onay alınıp, bu nizamnamenin koşullarına uygun olarak izin belgesi verilir.¹⁰¹ Ayrıca; Yurtdışına çıkartılan eski eserin cinsi ve miktarı, Maarif Nezareti'nden verilecek matbu ve koçanlı iki deftere yazılır. Altları hükümet ve araştırmacı tarafından imza veya mühürlenir ve gereğince onaylanır. Daha sonra biri araştırmacıya verilir, diğeri mahalli Maarif Meclisi veya komisyonuna verilir. Fakat bunların bulunmadığı yerde, yerel hükümet tarafından tutulacak özel deftere kayıt olunarak Maarif Nezareti'ne gönderilir.¹⁰² Artık, resmi izin ile yapılan kazılarda çıkan eserlerin tümü, Müze-i Hümayun'a aittir ve üçte birlik pay bile söz konusu değildir. Bu nedenle kazı yapan kişiler, bu eserlerin yalnız resim ve kalıplarını alabilirler.¹⁰³

Almanlar, nizamnameye kısmen uygun davranmış ve eserlerin büyük bir kısmını Müze-i Hümayun'a bırakıp, ancak bazı parçaları almışlardır.

10) Priene'den Kaçırılan Arkeolojik Eserler

Priene antik kentinde, Almanlar tarafından uzun yıllar kazı yapılmıştır. İlk kazıyı 1868 yılında Carl Humann yapmıştır. Daha sonra 1895'te Theodor Wiegand

⁹⁹ 1884 Nizamnamesi, 7. madde.

¹⁰⁰ 1884 Nizamnamesi, 9. madde.

¹⁰¹ 1884 Nizamnamesi, 10. madde.

¹⁰² 1884 Nizamnamesi, 11. madde.

¹⁰³ 1884 Nizamnamesi, 12. madde.

tarafından kazılara başlanılmıştır. Berlin Müzesi adına iki yıl süre ile kazı yapılmasına izin verilmiştir.¹⁰⁴ Bu tarihten itibaren Wiegand 1899 yılına kadar kazıları sürdürmüştür. Kazıların bitimi ile kentin tüm önemli yapıları ortaya çıkmıştır.¹⁰⁵

Almanlar, ortaya çıkan bazı eserleri götürmek istemişlerdir. Bunun üzerine; kazıda çıkarılan eski eserin nakliye masrafı kendilerine ait olmak üzere, Müze-i Hümayun'a teslim edilmesi istenmiştir. Bunun yanında, mimariye ait taş eser parçalarının, bunlar sütun başlığı, sütun parçaları ve korniş gibi, Berlin Sanayi-i Nefise Mektebine konulması için, kendilerinin almasına, izin verilmiştir. Kazı alanında bulunan büyük mermer parçalarının, korunması zor olduğundan, bölge halkından kişilerce alındığı gözlenmiştir. Bu nedenle Almanların, bunlardan bazılarını almalarında bir sakınca olamayacağından, almalarına izin verilmiştir.¹⁰⁶

Verilen bu eserler, yani eski eserin yabancı ülkelere nakli ve dışarıya çıkarılması 1884 Nizamnamesi'nin 8. maddesine göre yasaktır. Buna rağmen burada yapılmış olan kazılar sonucunda, çıkan bazı eserler incelenmiş ve ayrılmıştır. Bu kez nakledilmek istenen eserlerin, değersiz şeyler olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle Almanların, almak istedikleri eserler konusunda, nizamname dışına çıkmalarına izin vermemek için, Müze-i Hümayun idaresince uzman bir memur görevlendirilmiştir. Ayrıca eserlerin, yerel hükümet gözetiminde incelenmesi ve önem durumuna göre ayrılmasından sonra, yurtdışına götürülmesine izin verilmiştir.¹⁰⁷ Böylece, çıkarılan eserlerin büyük bir kısmı Osmanlı Devleti'nde kalırken, bir kısmı da Almanya'ya gitmiştir.¹⁰⁸

¹⁰⁴ BOA., İ.MF. nr. 3-1313 Ra 1(22 Ağustos 1895).

¹⁰⁵ Kolektif, a.g.e., s. 21.

¹⁰⁶ BOA., İ.MF. nr. 5-1317 S 1(11 Haziran 1899).

¹⁰⁷ BOA., İ.MF. nr. 5-1317 S 1 (11 Haziran 1899).

¹⁰⁸ Kolektif, a.g.e., s. 21.

11) Milet'ten Kaçırılan Arkeolojik Eserler

Milet'te, ilk kazıları yapan kişi, Fransız arkeolog Olivier Rayet'tir. Rayet 1872 yılının Haziran ayında, Baron Gustave ve Edmond de Rothschild tarafından desteklenerek, kazı yapmak için gelmiştir. Birkaç ay Osmanlı Devleti'nden izin almak için uğraşsa da, gerekli izni alamamıştır. Bu durum karşısında o da, izinsiz olarak kazılara başlamıştır. Kazılarını Kasım ayında yapmasından dolayı, hava şartları çalışmalarını olumsuz etkilemiştir. Bu zorluklar içinde çalışan Rayet, devasa beyaz mermerden bir aslan heykel bulmuştur. Bunun yanı sıra, iki kadın heykeli daha bulmuştur. Bu eserler Rayet'in dikkatini o kadar çok çekmiştir ki, heykellerin tarifini en ince ayrıntısına kadar yapmaktadır. Bu heykelleri, Newton tarafından Didim'den British Museum'a rapor edilen heykeller ile kıyaslamıştır. Bunları ülkesine götürmek istemiş fakat, yağmurlu hava ve çamurlu zeminden dolayı, bu düşüncesini gerçekleştirememiştir. Bu yüzden de, kazıya ara vermek zorunda kalmıştır.¹⁰⁹ Ertesi yıl Mart ayında Rayet, daha donanımlı bir şekilde, yeniden Milet'e gelmiş ve kazı izni alarak, çalışmasını sürdürmüştür.¹¹⁰

Böylece daha rahat hareket eden Olivier Rayet, burada birçok eser keşfetmiş ve bunları ülkesine nasıl götüreceğinin planlarını yapmaya başlamıştır. Bu konuda Fransız Elçiliği'nin de araya girmesiyle, Osmanlı Devleti'ne başvurmuştur. Ülkedeki eski eser kanunlarına göre, yarısının kendisine ait olması gerekirken, kendisi, eserlerin hepsini istemiştir. Buna sebep olarak da, çok masraf yaptığını ve bu eserlerin zaten değersiz ve önemsiz şeyler olduğunu bildirmiştir. Bu nedenle tümünün, yurtdışına çıkarılmasına izin verilmesini dile getirmiştir. Bunun üzerine 25 Temmuz 1873 tarihinde, bu konuda kendisine izin verilmiştir.¹¹¹

Oysa ki, bu dönemde yürürlükte olan 1869 Eski Eser Nizamnamesi'ne göre, her çeşit eski eserin dışarı çıkarılması yasaktır.¹¹² Yer üstündeki eserleri almak ve onlara zarar vermek, kesinlikle yasaklanmıştır. Ayrıca, bunu yapanlar da

¹⁰⁹ Rayet, **a.g.e.**, s. 10-13.

¹¹⁰ **A.e.**, s. 13-15.

¹¹¹ **BOA., İ.HR.** nr. 259-15501.

¹¹² 1869 Nizamnamesi, 4. madde.

cezalandırılacaktır.¹¹³ Bu yasak ve cezalara rağmen, uygulamalardan anlaşıldığına göre, nizamnamenin varlığı yeterli olmamış ve yurtdışına eser kaçırılması devam etmiştir. 1879 yılında kaçırılan bu eserlerden, müzenin hissesi olan kısmı, geri istenmiştir.¹¹⁴

Burada bulunan eserlerin, Osmanlı Devleti'nin gözetimi altında olduğunu görmekteyiz. Müze Müdürü Osman Hamdi Bey, 1888'de eserlerin ne durumda olduğu hakkında Müze-i Hümayun'a bir bilgi verilmesini istemiştir. Bilimsel bir inceleme yapılarak; buradaki eser ve heykellerin ne derece önemli olduğu, nasıl bir durumda bulunduğu ve ne zamana ait olduklarının, bir tarifinin yapılması istenmiştir.¹¹⁵

1896 yılından sonra, buradaki kazıları Almanlar sürdürmüştür. Berlin Müzesi Müdürü Carl Humann burada kazılar yapmıştır.¹¹⁶ Humann'ın ölümünden sonra da, Richard Schöne kazılara devam etmiştir.¹¹⁷ Bu dönemde çıkan eski eserlerin yarısı, usul gereğince hükümete ait olmak üzere, öteki yarısının da Berlin Müzesi'ne bırakılmasına izin verilmiştir.¹¹⁸ Schöne'den sonra Milet'teki çalışmaları, Theodor Wiegand sürdürmüştür.¹¹⁹

Almanlar bu kazılar sırasında, buldukları eserlerin çoğunu, ülkelerine götürmüşlerdir. Bu eserlerden en önemlisi, Milet Güney Agora Kapısı'dır.¹²⁰ Bu kapı, bugün Berlin Pergamon Museum'da sergilenen, en önemli eserler arasında yer alır.¹²¹

¹¹³ 1869 Nizamnamesi, 5. madde.

¹¹⁴ BOA., MF.MKT. nr. 61-76 (25 Mart 1879).

¹¹⁵ BOA., Y.MTV. nr. 31-8.

¹¹⁶ BOA., Y.PRK.ASK. nr. 109-52.

¹¹⁷ BOA., İ.HUS. nr. 66-1315 N 76 (21 Şubat 1898).

¹¹⁸ BOA., İ.HUS. nr. 68-24 Ca 1317.

¹¹⁹ BOA., MF.MKT. nr. 1010-10 (31 Temmuz 1907).

¹²⁰ Agora: Pazar yeri.

¹²¹ Kolektif, a.g.e., s. 21.

12) Didim'den Kaçırılan Arkeolojik Eserler

Didim Apollon Tapınağı'nda ilk araştırmalar 1857-58 yıllarında, İngiliz arkeolog Charles Newton tarafından yapılmıştır. Newton burada bulduğu eserleri ve heykeller hakkında hazırladığı raporu British Museum'a götürmüştür.¹²² Didim'deki kazı çalışmaları ise ilk kez, Fransız Olivier Rayet yönetiminde yapılmıştır. Rayet tapınaktan oldukça etkilenmiş ve tapınağın mimari tarzının, diğer Yunan tapınaklarından oldukça farklı, bundan dolayı da, önemli ve etkileyici bir tapınak olduğunu söylemiştir. Bu nedenle ortaya çıkarttığı parçaları, ülkesine taşımak istemiştir. Bunun için eski eserleri yerinden oynatmaya çalışmış, fakat onları taşımamanın, düşündüğünden zor olduğunu görmüştür. Tapınağın parçaları oldukça ağır olduğundan, bu iş hayli güç ve tehlikelidir. Birkaç denemeden sonra, herhangi bir tehlike ile karşılaşmadan, bloklar yerinden kaldırılmıştır.¹²³

Bu mermer blokların çıkartılması, ulaşımı ve taşınması, toplam bir aylık bir sürede gerçekleşmiştir. Kazı alanından beş kilometrelik bir yol boyunca bu bloklar sürüklenip, Bafa Gölü'nün kıyısına getirilmiştir. Oldukça küçük ve sessiz olan bu koya bir iskele inşa edilmiştir.¹²⁴

Görülmektedir ki, eski eserlerin taşınması uğrunda her türlü çaba gösterilmiş ve bir çok zorluk aşılmıştır. Ayrıca, Anadolu'nun her yerinde kazılar yapılmasına karşın, batı bölgeleri arkeologlar tarafından daha çok ilgi çekmiştir. Bir çok zorluklara rağmen arkeologlar, kazı planlarını yarım bırakmamışlardır. Çünkü arkeologların çoğu, buradaki eserler hakkında bilgili ve donanımlı gelmiş olarak gelmiştir. Eserlerin öneminin farkında olduklarından, etkisinden de kurtulamamış ve bu eserleri ülkelerine götürmeden, kazılarını bırakmamıştır. Ayrıca bu uğurda, ekonomik yönden bir çok özveride buldukları gibi, kendi ortamlarından uzak ve yetersiz koşullara katlanmak açısından da, önemli bir psikolojik direnç göstermişlerdir.

¹²² Rayet, **a.g.e.**, s. 10-13; Tanyeri Erdemir, **a.g.e.**, Ek-2, s. 8.

¹²³ Rayet, **a.g.e.**, s. 18.

¹²⁴ **A.e.**, s. 17-18.

Ancak Rayet, bu kazısındaki bütün zorlukları olağan karşılamış, çıkacak eserleri düşünerek kazılarına büyük bir hevesle devam etmiştir. Kendisine göre en cesur arkeolog olan Charles Newton'nun dahi, Bodrum ve Knidos'taki kazılarında oldukça zorlandığını söylemiştir. Bu yüzden, burada bulunduğu Apollon Tapınağı'na ait mermer blokları almaya kararlı olduğunu ve tüm zorluklar için çalışacağını belirtmiştir. Blokların çıkartılmasının son bir haftasında, geceleri dahi çalışmıştır. Sonuçta bu eserleri nakletme aşamasına gelmiştir. Tapınağın bazı bloklarının ağırlığı üç tonu aştığı için, kazı alanından iskeleye kadar olan yol boyunca, bu blokları taşımak oldukça dikkat ve güç isteyen bir iştir. Bu nedenle iskeleye getirilirken bloklar, üzerine konulduğu ve araba tekerlekleri ile hareket eden, "araç"tan düşmüştür. Düşen bloklar yeniden kaldırılarak iskeleye getirilse de, yine dikkatli olmak gerekmiş ve nitekim burada, bir blok iskeleyi kırıp denize düşmüştür. Blokların ağırlığı, gemiye çıkartılırken de problem olmuş, gemiye çıkartmak için kurulan asansörün bir ipi ağırlığı taşımadığından kırılmış ve bir blok parçası daha burada suya düşmüştür. Sudan çıkartılan parça, asansörün tamiriyle yeniden gemiye yüklenmiştir. Bu zorlukların yanı sıra, blokların iskeleye taşınması için gereken malzemelerin, kazı bölgesinde bulunmayışı, taşıma işlemini daha da güçleştirmiştir. Her ne kadar bu tonluk blokları taşımak çok zahmetli olsa da, 1873 yılında Oliviyer Rayet, Didim Apollon Tapınağı'nın bir çok parçasını toplayarak, buradan Fransa'ya Louvre Müzesi'ne götürmüştür.¹²⁵

Rayet'ten sonra Apollon Tapınağı'ndaki kazılar, Fransız Bernard Haussoullier tarafından yapılmıştır.¹²⁶ 1895'te başlanılan kazılarda Haussoullier Apollon Tapınağı'nın bir kısmını daha ortaya çıkartmıştır. Kazılar sonucunda çıkartılan bu eserlerin bazıları İstanbul'a gelmişse de, büyük bir çoğunluğu Louvre Müzesi'ne götürülmüştür.¹²⁷

Haussoullier ertesi yıl yeniden kazılara başlamış ve bir çok eser ortaya çıkmıştır. Fransızlar tarafından yapılan kazılarda ortaya çıkarılan eski eserlerin

¹²⁵ Rayet, **a.g.e.**, s. 18-19.

¹²⁶ **BOA., DH.MKT.** nr. 395-9 (9 Temmuz 1895).

¹²⁷ Cezar, **a.g.e.**, s. 305.

önemli olduklarından dolayı, 1901 yılında Müze-i Hümayun'a nakli istenmiştir.¹²⁸ Buradan çıkan 28 sandık eserin İstanbul'a nakli, 1902 yılında olmuştur. Ayrıca bu eserlerin İstanbul'a kadar nakledilmesini sağlayan, Hamburg Vapur Kumpanyası Müdürü yaptığı güzel davranıştan dolayı takdiren nişanla ödüllendirilmiştir.¹²⁹

Fransız Haussoullier'in Didim'deki kazılarında sonra, Berlin Müzesi direktörlerinden Theodor Wiegand, burada 1904'te kazı yapmaya başlamıştır.¹³⁰ Wiegand özellikle Apollon Tapınağı üzerinde çalışmış ve tapınağı tamamıyla ortaya çıkartmıştır. Tapınak mermer döşeli ve heykellerle süslü bir yol ile Milet'e bağlıdır. Küçük cephesi 55 ve büyük cephesi 117 metre uzunluğunda olan tapınakta, toplam 124 adet sütun vardır. Burada kullanılan mermer ve kesme taşlar yakın adalardan getirilmiştir.¹³¹ Wiegand, Haussoullier'in yarım bıraktığı kazılara, aralıklı olarak 1913 yılına kadar devam ettirmiştir.¹³²

Didim Apollon Tapınağı'ndaki kazılarda çıkan mermer mimari parçaların, bir kısmı İzmir Müzesi'ne nakledilirken bir kısmı da Bakanlar Kurulu kararı ile Güzel Sanatlar Akademisi'ne verilenlere karşılık, Berlin Müzesi'ne verilmiştir.¹³³

13) Zincirli'den Kaçırılan Arkeolojik Eserler

Antep'teki Zincirli antik kentinde çalışmalar 1879'da başlamıştır. Carl Humann, Felix Von Luschan, Otto Puchstein, Charles William Wilson ve Stevenson gibi önemli arkeologlar burada çalışmıştır.¹³⁴

Carl Humann'ın Berlin Müzesi adına Zincirli'de yaptığı kazılarda, bulduğu eski eserlerden birbirine benzeyenlerden bazılarının İstanbul'a taşıma masraflarına

¹²⁸ BOA., MF.MKT. nr. 571-21.

¹²⁹ BOA., MF.MKT. nr. 667-47 (2 Ağustos 1902).

¹³⁰ BOA., İ.MF. nr. 10-1322 N 5 (29 Kasım 1904).

¹³¹ Cezar, a.g.e., s. 305.

¹³² BOA., İ.MF. nr. 21-1331 Ş 2 (14 Temmuz 1913).

¹³³ Cezar, a.g.e., s. 305.

¹³⁴ Kolektif, a.g.e., s. 24.

karşılık, Berlin Müzesi'ne verilip diğerlerinin Müze-i Hümayun'a getirilmesi istenmiştir.¹³⁵

Carl Human, kazılarında çıkan bir çok eski eserden, değersiz bazı ufak taşların Berlin Müzesi için kendisine verilmesini istemiştir. Çıkarılan eserlerden, Müze-i Hümayun'a verilecek olan ile Humann tarafından istenilen parçalar, incelenmek üzere, İstanbul'a taşınmıştır. Gelen eserler Osman Hamdi Bey tarafından incelenmiş ve eserlerin İstanbul'a taşıma masrafına karşılık bazı parçaların kendisine verilmesi, uygun bulunmuştur.¹³⁶ Ayrıca bu parçalardan, mermer direk başlarından bazıları bölge halkı tarafından ev ya da bahçe yapımında kullanılabilir. Bu değerli eserlerin, bu amaçla kullanılmasından ise, Humann'a verilmesinin daha uygun olacağı belirtilmiştir.¹³⁷

1901'de kazılara Avusturyalı arkeolog Felix von Luschan da katılmış, Humann ile birlikte çalışmalar yapmıştır. Bundan sonraki kazılara ise, Luschan'ın kendisi devam edecektir.¹³⁸ Yapılmakta olan kazının tamamlanması ve kazı alanının henüz kazılmamış kısmı için yeniden izin istenmiş ve kendilerine altı ay daha çalışma izni verilmiştir.¹³⁹

Aldıkları altı aylık izinler dahilinde, aralıklı olarak kazı yapmışlardır. Bu çalışmalar, Adana Valiliği tarafından yakından izlenmiş, örneğin müze müdürlüğüne gönderilen 15 Ocak 1902 tarihli yazıda, Zincirli'de 12 gündür kazı yapıldığı bildirilmiştir.¹⁴⁰ Kazılarda bir çok eserin çıkması üzerine Müze-i Hümayun, bunların hepsinin İstanbul'a gönderilmesini istemiştir.¹⁴¹ Bu istek bir çok eser için gerçekleştirilmişse de, bir kısım eser de, yurtdışına kaçırılmıştır.¹⁴²

¹³⁵ BOA., MF.MKT. nr. 102-22.

¹³⁶ BOA., MF.MKT. nr.103-15.

¹³⁷ BOA., İ.MF. nr. 1-1310 R 2 (26 Ekim 1892).

¹³⁸ İ.A.M.A., Zincirli Dosyası, 15 Ağustos 1317 (28 Ağustos 1901); Zincirli Dosyası, 23 Ağustos 1317 (5 Eylül 1901).

¹³⁹ İ.A.M.A., Zincirli Dosyası, 17 Teşrinisani 1317 (30 Kasım 1901)

¹⁴⁰ İ.A.M.A., Zincirli Dosyası, 11 Şevval 1319 (21 Ocak 1902).

¹⁴¹ İ.A.M.A., Zincirli Dosyası, 14 Mayıs 1318 (27 Mayıs 1902).

¹⁴² Kolektif, a.g.e., s. 24.

1903 yılında, yine Berlin Müzeleri adına kazı çalışmasını sürdüren Luschan, bu kazılarda da bir çok eser bulmuştur.¹⁴³ Çıkan 34 sandık eser, bölgedeki Alman konsolosu tarafından istenmiş ve bu eserlerin de çoğu yurtdışına kaçırılmıştır.¹⁴⁴

14) Sardes'ten Kaçırılan Arkeolojik Eserler

Sardes'te, Amerikalılar tarafından ilk kez 1853'te kazılar yapılmıştır. Prusyalı Spiegelholt başkanlığında kazı yapan Amerikalılar, burada bir çok eser çıkarmıştır. Bu önemli eserleri, 56 sandığa yerleştirerek önce İzmir'e taşımışlarsa da, daha sonra yurtdışına götürmeyince, burada uzun zaman beklemiştir. Ancak, 1922'de bölgeye yeniden gelen Amerikalılar, kazılar sonucunda çıkan 56 sandık eseri, ilk önce yine İzmir'e ve öncekiler ile birlikte, Amerika'ya götürmüşlerdir.¹⁴⁵

1924 yılında, yine burada kazı yapmak isteyen Amerikalılara, daha önce götördükleri eserlerin Müze-i Hümayun'a verilmesi şart koşulmuştur.¹⁴⁶ Ayrıca, Sardes'ten giden eserler geri verilmedikçe, bundan böyle hiçbir Amerikalıya kazı izni verilmeyeceği bildirilmiştir. Bunun sonucunda 53 sandık eser, 30 Lidya altını ve 120 sikke iade edilmiştir.¹⁴⁷ Bu başarı, diğer kaçırılan eserleri geri getirmek için iyi bir örnek olmuştur.

15) Boğazköy'den Kaçırılan Arkeolojik Eserler

Çorum Boğazkale ilçesinde bulunan Boğazköy, ilk kez Charles Texier tarafından keşfedilmiştir. Daha sonra 1893-94 yıllarında Fransız Kültür Bakanlığı adına Ernest Chantre, burada çalışmalar yapmış ve çeşitli tabletler bulmuştur. Bölgedeki ilk resmi kazılar ise; Müze-i Hümayun adına Theodor Makridi Bey ve Alman Arkeoloji Enstitüsü adına Hugo Winckler tarafından, 1905 yılında

¹⁴³ İ.A.M.A., Zincirli Dosyası, 23 Şubat 1318 (8 Mart 1903).

¹⁴⁴ İ.A.M.A., Zincirli Dosyası, 15 Mart 1319 (28 Mart 1903).

¹⁴⁵ Kolektif, a.g.e., s. 25.

¹⁴⁶ BOA., HR.İM. nr. 56-8.

¹⁴⁷ Kolektif, a.g.e., s. 25.

başlamıştır.¹⁴⁸ Bu çalışmalar sırasında, toplam 35 tablet eser çıkarılmıştır. Çok değerli olan bu eserler, Almanları ve Müze-i Hümayun’u kazı yapmaya teşvik etmiş ve yeni eser bulma umuduyla 1906 yılında kazılara devam edilmiştir.¹⁴⁹ Kazılar beklenilenden de verimli geçmiş ve çivi yazılı tabletlerden oluşan büyük bir arşiv ortaya çıkarılmıştır.¹⁵⁰

1907’de Hugo Winckler ve Theodor Makridi Bey burada yeniden kazı yapmak için izin almıştır.¹⁵¹ Yapılan kazıda Theodor Makridi Bey tarafından ilk olarak, altı sandık eski eser çıkarılmıştır. Bu eserler Sungurlu Kazası’ndan Müze-i Hümayun’a gönderilmek üzere yola çıkmıştır.¹⁵² Daha sonra 14 sandık eser daha çıkmış ve Makridi Bey bu eserleri, Ankara Maarif Müdürlüğü’ne göndermiştir. Buradan da trene yüklenen bu eserler, Müze-i Hümayun için İstanbul’a taşınmıştır.¹⁵³ Ancak bu kazıdan, sürekli olarak antik eser çıkmaktadır. Birkaç gün içinde, dokuz sandık ve hemen ardından 11 sandık eser çıkarılmış ve kazıya son verilmiştir.¹⁵⁴ Kazıdan birkaç gün sonra, bu eserlerden 14 sandık eserin dışarıya kaçırıldığı anlaşılmıştır.¹⁵⁵

1911 ve 1912 yıllarında da kazılar, Theodor Makridi Bey ve Hugo Winckler tarafından yapılmıştır.¹⁵⁶ Bu kazılarda Hitit kraliyet arşivine ait 10.400 civarında tablet ve “Boğazköy Sfenksi” olarak tanımlanan, iki adet sfenks bulunmuştur. Bu eserlerin, bir kısmı bütün olarak, bir kısmı parçalanmış ve bazıları da geçmiş dönemlerde çıkan yangın nedeniyle, yanmış olarak çıkmıştır. Ancak Almanlar, Müze-i Hümayun’a konulan bu eserlerin, bakım yapmak için, kendilerine verilmesini istemişlerdir. Kabul gören bu istek üzerine, taraflar arasında bir anlaşma yapılmış ve bu eserler; temizleme, onarım ve yayın çalışması için, 1915-1917 yılları arasında, 33

¹⁴⁸ İ.A.M.A., **Boğazköy Dosyası**, 29 Eylül 1321 (12 Ekim 1905).

¹⁴⁹ İ.A.M.A., **Boğazköy Dosyası**, 7 Temmuz 1322 (20 Temmuz 1906).

¹⁵⁰ Kolektif, **a.g.e.**, s. 124-125.

¹⁵¹ İ.A.M.A., **Boğazköy Dosyası**, 27 Mart 1323 (9 Nisan 1907).

¹⁵² İ.A.M.A., **Boğazköy Dosyası**, 22 Temmuz 1323 (4 Ağustos 1907).

¹⁵³ İ.A.M.A., **Boğazköy Dosyası**, 8 Ağustos 1323 (21 Ağustos 1907).

¹⁵⁴ İ.A.M.A., **Boğazköy Dosyası**, 11 Ağustos 1323 (24 Ağustos 1907).

¹⁵⁵ İ.A.M.A., **Boğazköy Dosyası**, 23 Ağustos 1323 (5 Eylül 1907).

¹⁵⁶ İ.A.M.A., **Boğazköy Dosyası**, 17 Haziran 1327 (30 Haziran 1911); **Boğazköy Dosyası**, 8 Mayıs 1328 (21 Mayıs 1912).

sandık ve iki parti halinde Berlin'e götürülmüştür.¹⁵⁷ Onarımı tamamlanan 3.000 civarındaki tablet, bir sfenks ve bu sfenkse ait kanat parçaları, iade edilmiştir. Bu iade işlemi, 1924-1942 yılları arasında parça parça, dokuz parti halinde yapılmıştır. Geriye kalan diğer eserler, ancak 1987 yılında iade edilecektir. Bunlar Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde koruma altındadır.¹⁵⁸ Diğer sfenks ise 2011'de gelmiştir.¹⁵⁹

Boğazköy'de günümüze kadar yapılan kazılarda, 35 bin civarında tablet ele geçirilmiştir. Bu tabletler, kendi alanında sayı bakımından, dünyanın en önemli koleksiyonudur. Dünya tarihi için çok büyük önemi olan bu tabletlerin çözümlenmesi sonucunda, Hititlilerin tarihi, yaşamı, dini ve kültürü anlaşılmıştır. Tabletlerin bugün, 20.500 adedi Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde, 10.420 adedi İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde ve 599 adedi de Çorum Müzesi'nde bulunmaktadır. Dünya kültür mirasında önemli bir yere sahip olan bu tabletler, Unesco tarafından 2001 yılında "Dünya Belleği Programı" kapsamına alınmıştır. Bu ise, ülkemizin kültür varlıklarının tanıtılması ve belgelenmesi açısından çok önemli bir adımdır.¹⁶⁰

16) Afrodisyas'tan Kaçırılan Arkeolojik Eserler

Afrodisyas antik kenti, Aydın'ın, Karacasu ilçesi, Geyre Köyü yakınlarında bulunmaktadır. 1904-1905 yıllarında burada, Fransız arkeolog Paul Gaudin tarafından, kazılar yapılmıştır. Ancak bu kazı çalışması, Müze-i Hümayun adına görevlendirilen, Aydın Maarif Müdürü Naili Efendi'nin de katılması üzerine, birlikte yürütülmüştür.¹⁶¹ Böylece, her hangi bir eserin kaçırılması da, önlenmek istenmiştir. Ancak daha sonra, Paul Gaudin'in çıkan bazı eserleri ülkesine kaçırdığı ve müze adına bir görevli bulunsa da, eser kaçırmanın önüne geçilemediği, anlaşılmıştır.

¹⁵⁷ Jürgen Seeher bu eserlerin 1907'de Berlin'e gittiğini bildirir (Bkz. Jürgen Seeher, **Hattuşa Rehberi Hitit Başkentinde Bir Gün**, s. 74).

¹⁵⁸ Kolektif, **a.g.e.**, s. 25.

¹⁵⁹ Özgen Acar, "Hattuş Sfenksi 99 Yıl Sonra Evine Geri Dönüyor", Cumhuriyet Gazetesi, 28.07.2011, s. 18; "Hattuş Sfenksi Türkiye'ye İade Ediliyor", (Çevirimiçi) <http://www.dw.de/hattu%C5%9Fa%C5%9F-sfenksi-t%C3%BCrkiye-iade-edildi/a-15273783>, 14.09.2014.

¹⁶⁰ **A.e.**, s. 25.

¹⁶¹ **BOA., MF.MKT.** nr. 792-2.

İzin alınarak yapılan bu 1904 yılı kazısı sırasında, Paul Gaudin tarafından bir heykel gövdesi bulunmuştur. Başsız olarak bulunan bu heykelin, gizlice yurtdışına kaçırıldığı, yıllar sonra anlaşılmıştır. Bu eser, daha sonra Berlin Pergamon Museum'a satılmıştır.¹⁶²

Bu heykelin baş kısmı ile ilgili bilgi, 1989 yılında ortaya çıkmıştır. Buna göre; aynı yerde kazı çalışması yapmakta olan Kenan Erim, mermer bir heykel başı bulmuştur. Bu başın, daha önce burada bulunan ve kaçırılan gövdeye ait olabileceği düşünülmüştür. Jale İnan, heykel başının bir kopya kalıbı olarak, Berlin'e getirmiştir. Sonuçta, başın gövdeye tam olarak oturduğu görülmüştür. Bu durum Dışişleri Bakanlığı aracılığı ile Alman Federal Dışişleri Bakanlığı'na bildirilmiş ve bu çerçevede yapılan ikili toplantılar sonucunda, anlaşmaya varmanın zor olduğu, 1997 yılında kesinlik kazanmıştır. Sonuçta Almanların, heykeli geri vermeye yanaşmadığı anlaşılmıştır.¹⁶³

Tam adı ile "Afrodisyas İhtiyar Balıkçı Heykeli" olarak anılan heykelin başı bugün, alçıdan yapılmış gövdesi ile birleşmiş olarak, Aydın'daki Afrodisyas Müzesi'nde bulunmaktadır. Orjinal gövdesi ise "Torso of an Old Fisherman" adı ile Berlin Müzeler Adası'ndaki Altes Museum'da bulunmaktadır. Bu heykel, kusursuzca işlenmiş ayrıntıları ile bu müzenin en dikkat çekici eseridir.

17) Nysa'dan Kaçırılan Arkeolojik Eserler

Aydın Sultanhisar ilçesindeki Nysa antik kentindeki ilk kazılar, Alman Walther von Diest tarafından yapılmıştır. 1909 yılında Diest, kazı için izin istemiş ve bir mahzuru olmadığı anlaşıldığından, eski eser nizamnamesine uymak şartıyla, gerekli izin verilmiştir.¹⁶⁴

Daha sonra, İngiliz gazetesi The Independent 16 Mayıs 1995 tarihli haberinde, Manş Denizi yatağında bir grup dalgıcın, 1894 yılında batan Castor adlı

¹⁶² Kolektif, **a.g.e.**, s. 49.

¹⁶³ **A.e.**, s. 49.

¹⁶⁴ **BOA., İ.HR.** nr. 417-1327 Ra 05 (7 Nisan 1909).

gemiden, Roma dönemine ait eserler çıkardığını bildirmiştir. Hollanda Ryks Museum yetkilileri bu eserlerin, Nysa antik kentinden çıkan ve İzmir'den gemi ile Hollanda'ya getirilmek istenirken gemiyle birlikte batan eserler olduğunu söylemiştir. Eserler, dönemin Hollanda İzmir Konsolosu ve eski eser koleksiyoncusu Alfred Van Lennep tarafından, Nysa'dan satın alınmıştır. Eserlerin Nysa'ya ait olup olmadıklarını anlamak için fotoğrafları, Anadolu Medeniyetleri Müzesi uzmanları ve Nysa kazı başkanı Profesör Vedat İdil tarafından incelenmiş ve onaylanmıştır. Daha sonra bu eserlerin geri alınması, Londra Elçiliğine bildirilmiştir. Bunun üzerine elçilik, iade için; eserlerin kimyasal temizliği, depolama, müzede sergileme, bilirkşi incelemesi ve eseri çıkararlara ödöl gibi konulara, para verileceğini bildirmiştir. Söz konusu meblağ, Londra Büyükelçiliği'ne verilmiş ve Manş Denizi'nden çıkarılan yedi adet eser, 9 Mayıs 1999 tarihinde ülkemize getirilmiştir. Bugün Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmektedir.¹⁶⁵

18) Diğer Kaçırılan Arkeolojik Eserler

İzmir'in Aliağa ilçesinin yakınlarında bulunun Myrina'da Fransız arkeolog Salomon Reinach ve Edmond Pottier kazılar yapmıştır.¹⁶⁶ 1881 yılında yapılan bu kazılarda, pişmiş toprak figürler ele geçirilmiş ve bunların büyük bir kısmı İstanbul'a getirilirken, bir kısmı da Fransızlara verilmiştir.¹⁶⁷

Milet'in doğusunda bulunan Myus'ta ilk kazılar, Thedor Wiegand tarafından yapılmıştır. Burada bulunan mimari parçalar ve araba yarışını gösteren bir kabartma Berlin'e götürülmüştür.¹⁶⁸

Gordion'da Alman bilim adamları Gustav Körte ve Alfred Körte, 1900'de kazılar yapmıştır.¹⁶⁹ Bu kazıda çıkan eserlerin bir çoğu Müze-i Hümayun'a verilirken, bir kısmı da Berlin Müzelerine götürülmüştür.¹⁷⁰

¹⁶⁵ Kolektif, **a.g.e.**, s. 141.

¹⁶⁶ Cezar, **a.g.e.**, s. 302.

¹⁶⁷ Kolektif, **a.g.e.**, s. 19.

¹⁶⁸ **A.e.**, s. 129.

¹⁶⁹ **BOA., İ.MF.** nr. 6-1318 M 4 (20 Mayıs 1900).

Sakçagözü, Antep Nizip ilçesi yakınlarında bulunan, bir Hitit şehridir. Şehrin kapısına ait büyük kabartma figürlü taş levhalar ve “Maraş Stelleri” olarak bilinen bu taş eserler, Almanlar tarafından Berlin’deki Pergamon Museum’a götürülmüştür.¹⁷¹

Anadolu’dan bu dönemde, yalnız Roma Dönemi’ne ait arkeolojik eser değil, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait eserler de kaçırılmıştır. Bunlara örnek olarak; Konya Akşehir’de bulunan Seyyid Mahmut Hayrani Türbesi, Selçuklu dönemine aittir. Bu türbedeki toplam altı aded eserden bir sanduka, 1907 yılında kaçırılmış olup, Danimarka Kopenhag’da David’s Samling Koleksiyonu’nda bulunmaktadır. Diğer bir eser olan Konya Selçuklu Beyhekim Camii’nin çini mozaikli mihrabı, 1907’de Alman Dr. J. H. Loytved tarafından kaçırılmıştır ve Pergamon Museum’da sergilenmektedir. Yine Konya Akşehir Alanyurt Köyü, Mülhak Hacı İbrahim Veli Türbesi’ne ait sandukalardan biri, 1905’te Almanya’ya kaçırılmıştır.¹⁷²

B) Anadolu’dan İzinli Olarak Çıkarılan Arkeolojik Eserler

Osmanlı Devleti’nde yapılan kazılar sonucunda çıkan eserlerin çoğu izinsiz olarak kaçırılrsa da, bir kısmı devlet tarafından verilmiştir. Bunun ana sebebi; ülkenin içerisinde bulunduğu olumsuz koşullar, buna bağlı olarak da kültür varlıklarının değerinin farkına varılamamasıdır. Özellikle 19. yüzyılın başlarında, Osmanlı Devleti’nde yeni yeni arkeolojik faaliyetler ve müze oluşmaya başlamış ve eski eser bilinci, henüz gelişmemiştir. Bu yüzden eski eserler, yabancı arkeologlar tarafından daha rahat yurtdışına götürülmüştür. Bu konuya, Anadolu’ya yakın adalardaki eski eserler de dahildir. Örneğin Kalimnos Adası’nda çıkan bazı eserler, İngiltere’ye götürülmek istenmiştir. İngiltere Elçiliği’nin isteği; kazılarda bu eserlerden çok çıktığı için, istediklerini almaları ve kalanların da Müze’ye bırakılması, 16 Kasım 1853 tarihinde kabul edilmiştir.¹⁷³

¹⁷⁰ Kolektif, **a.g.e.**, s. 24.

¹⁷¹ **A.e.**, s. 24-25.

¹⁷² **A.e.**, s. 74.

¹⁷³ **BOA.**, Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM.) nr. 147-8 (16 Kasım 1853).

Daha sonraki yıllarda, eski eser bilinci konusunda belirli bir aşamaya gelinmiş ve eserlerin yurtdışına çıkması bu kadar kolay olmamıştır. 1881 yılı ile başlayan Osman Hamdi Bey döneminde ise, daha bilinçli davranılmıştır. Eski eserler; müzede kurulan bir komisyon tarafından incelenmiş, eğer değersiz görülürse, yine eski eserlerin faydasına olacak şekilde, güzel bir amaç için değerlendirilmiştir. Bazen, daha iyi olacağı düşünülerek yabancı araştırmacılara verilmişse de, bu davranış yanlış anlaşılmıştır. Bu konudaki tepki, eski eserlerin yurtdışına keyfi olarak verilmesi olarak algılanmasından kaynaklanmıştır. Hatta Osman Hamdi Bey'in, müze için değerli olan eserleri de verdiği, haberi yayınlanmıştır. Bunun üzerine Hamdi Bey; disiplinli ve çıkarsız çalışmasının verdiği gurur ile adının lekelenmemesi için, duyduğu haberler üzerine, görevinden istifa etmiştir. Buna göre; 1895 yılında Osman Hamdi Bey'in, usulsüz olarak, Avrupa Müzelerine eski eser gönderdiği söylentisi yayılmıştır. Burada, Müze-i Hümayun'a gelen değerli eserlerin, birer bahane ile Avrupa müzelerine gönderdiği, ileri sürülmüştür. Bu yüzden kendisine, 17 Ocak 1895 tarihinde, yabancılara eser verilmesinin, ancak bir komisyon kararı ile olması gerektiği bildirilmiştir.¹⁷⁴

Buna karşılık Osman Hamdi Bey, Müze-i Hümayun'daki eserlerin Avrupa müzelerine gönderildiği haberinin doğru olmadığını belirtmiş ve bunun aksi düşünülürse, görevine devam edemeyeceğinden, istifasını istemiştir. Fakat bu isteği kabul görmemiş ve müzeye pek çok hizmetleri bulunduğundan, bu fikirden vazgeçmesi ve görevini devam ettirmesi istenmiştir.¹⁷⁵

Bu tatsız olay, Osman Hamdi Bey'in müze için ne kadar vazgeçilmez olduğunu göstermektedir. Onun kadar eski eserler konusunda bilgili ve çalışkan bir kişi, eğer değerli eserleri yurtdışına verecek olsaydı, bu konudaki kaçakçılık, çok daha fazla olurdu. Oysa Osman Hamdi Bey yönetiminde müze, büyük bir gelişme göstermiş ve dönemin kamuoyuna göre, lüks bir uğraşı sayılacak arkeoloji konusunda, büyük aşama kat etmiştir. Bu ise bilgi, emek ve özveri ile

¹⁷⁴ BOA., A.MKT.MHM. nr. 534-13 (11 Şubat 1895).

¹⁷⁵ BOA., A.MKT.MHM. nr. 534-13 (11 Şubat 1895).

gerçekleşmiştir. Bu nedendir ki, Osman Hamdi Bey'in en büyük hedefi, müzeyi Avrupa müzelerinin seviyesine taşımak olmuştur.

Tüm bunlara rağmen ve Osmanlı Devleti'nin kısılcında olduğu siyasal baskılar yüzünden, eski eserlerin yurtdışına çıkışının engellenmesi mümkün olamamıştır. İzinsiz olarak yurtdışına kaçırılan eserler dışında, izinli olarak verilen veya hediye olarak alınanlar da vardır ve bunların sayısı, hiç de küçümsenecek gibi değildir.

1) Arkeolojik Eserin Verilmesi

Arkeolojik eserlerin yabancı araştırmacılara verilmesi en çok, kazılarda çıkan değersiz veya çift olanlardan tekinin bırakılması şeklinde görülür. Çift olanlardan birinin verilmesi, zaten nizamnamelere aykırı olmayan bir davranıştır.¹⁷⁶ 1869 Nizamnamesi'nde; araştırma ve kazılarda, ancak eski eser çift olarak bulunursa, bunlardan biri devlete ve diğerinin araştırma yapan kişiye verilmesini belirtir. Kazılardan çıkan esere sahip olmanın azami şartı budur. Fakat, çift olarak çıkan eser sayısı çok az olduğu gibi, tek ya da çift, bir kısmı da kazılar sırasında tahrip edilmektedir. Bu nedenle, kazılarda sağlam çıkan bir çok eser yurtdışına gidince, müzeye eski eser gelmesi, oldukça zorlaşmaktadır. Bu konuda istenilen aşamaya gelinmesi için, kazı araştırmalarında Müze-i Hümayun yararına olmak üzere, daha belirleyici kurallar getirilmesi gerekmiştir. Bu amaçla yeni bir nizamname gerekmiş ve bundan birkaç yıl sonra da, 1874 Nizamnamesi yayınlanmıştır.¹⁷⁷

1874 Nizamnamesi'nde ise eski eserlerin nasıl bölüştürüleceği, kanunlar çevresinde anlatılmıştır. Bu nizamnameye göre; izinli olarak, kurallara uygun bir şekilde eski eser bulanlar, buldukları eserlerin üçte birini alabilirler. Diğer üçte biri, eserin bulunduğu arsa sahibinindir. Son üçte bir ise devletindir. Eğer eseri bulan arazi sahibiyse, o zaman eserlerin üçte ikisini alıp, üçte birini devlete vermelidir. Çıkan eserlerin bölünmesi hükümetin talebine göre, aynen veya değer bakımından

¹⁷⁶ Çal, "Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Eski Eser Politikası", s. 12.

¹⁷⁷ Karaduman, **a.g.e.**, s. 78.

yapılır.¹⁷⁸ Buna göre önce, haber verilen eski eserin cins ve miktarı izin belgesi ile beraber Maarif Nezareti'nden verilecek matbu koçanlı deftere yazılarak hükümet ve araştırmacı tarafından imza veya mühürlenerek onaylanır. Daha sonra, biri araştırmacıya verilir, diğeri mahalli maarif komisyonunda veya İdare Meclisi'nde kayıt olunduktan sonra Maarif Nezareti'ne gönderilir.¹⁷⁹ Böylece düzenlenen defter üzerine eşyanın aynen veya değerine göre bölüştürülmesi yapıp, bölüştürülme biçimi ekine açıkça belirtilecektir.¹⁸⁰ Bölüştürülmenin aynen veya değerine göre yapılmasında, yerel hükümetçe tereddüt olunur ise, telgrafla Maarif Nezareti'nden görüş sorulacaktır.¹⁸¹ Bölüştürülmesi mümkün olmayan eski eserin bedeli tahmin edilmek üzere hükümet tarafından ve araştırmacı tarafından birer bilirkişi tayin edilecektir. Ayrıca, bu kararı verecek olan iki kişi arasında anlaşmazlık olursa, hükümet tarafından atanacak üçüncü bir bilirkişinin vereceği karar, tereddütsüz kesin olacaktır.¹⁸²

Osmanlı topraklarının neresinde olursa olsun, yabancı araştırmacılara, kazı izni almışlarsa, çıkan eski eserin kaydedildiği bir defter verilecek, izin almayanlara ise, Maarif Nezareti'nce hazırlanan böyle bir defter verilmeyecektir. Müze bu eserlerden gerekli gördüğünü satın almak isterse, değer ve kıymetinin ödenmesiyle sahibi razı olunarak diğerlerinin çıkışı serbesttir.¹⁸³ Bu işlemden sonra, yurtdışına çıkarılacak eski eserler, gümrük vergisi alınarak izin verilecektir. Yurtdışına götürülen bu eserlerin her biri, gümrükte kayıt altına alındıktan sonra, çıkış belgesi verilecektir.¹⁸⁴ Eğer bir eski eser, gümrükten kaçırılırken yakalanırsa, kanuna uygun olarak el konulacaktır.¹⁸⁵

1884 Nizamnamesine göre, eski eserin yurtdışına çıkış izni verilmesi konusunda, şöyle denilmektedir: Yurtdışına çıkış için alınması gereken izin, yalnızca Maarif Nezareti tarafından verilir. Ancak bundan önce, Müzeler Müdüriyeti'nin onay

¹⁷⁸ 1874 Nizamnamesi, 5. madde.

¹⁷⁹ 1874 Nizamnamesi, 26. madde.

¹⁸⁰ 1874 Nizamnamesi, 27. madde.

¹⁸¹ 1874 Nizamnamesi, 28. madde.

¹⁸² 1874 Nizamnamesi, 29. madde.

¹⁸³ 1874 Nizamnamesi, 32. madde.

¹⁸⁴ 1874 Nizamnamesi, 33. madde.

¹⁸⁵ 1874 Nizamnamesi, 34. madde.

bilgisinin eklenmesi gerekir. Eseri yurt dışına çıkaracak kişinin de, izin isteğini bildiren bir dilekçe ile başvuruda bulunmalıdır. Buna göre, yurtdışına çıkarılacak eserde:

1) Osmanlı Devleti Müzesi'nde, cins ve değer bakımından aynısının bulunması,

2) Bu eserin, değişim kapsamında, daha önce yabancı bir ülkeden getirilmiş olduğunun kanıtlanması, şartı aranır.¹⁸⁶

Eski eserlerin verilmesi konusu, belgelerde çok karşılaşılan bir durumdur ve bu konuya dair, bir çok örnek bulunmaktadır.

a) Yurtdışındaki Müzelerde Bulunan Esere Eklemek İçin Verilmesi

Bu örneklerden biri, çift olan eserlerden birinin yurtdışındaki müzelerde bulunan eserlere eklemek amaçlı verilmesidir. Örneğin: Osmanlı toraklarında, Amerika Müzesi'nden bir memur tarafından ortaya çıkarılıp, İstanbul'daki Müze-i Hümayun'a nakil edilmiş olan eski eserden çift olanlardan bazılarının Amerika Müzesi'ne verilmesi istenmiştir.¹⁸⁷

Diğer bir örnekte; Müze-i Hümayun'da bulunan altı grup eski eserin, Louvre Müzesi'ne verilmek istemesidir. Bu eserler;

1- Metalik olup üç parçası Louvre Müzesi'nde muhafaza olunan iki parçadan ve boyu 25 cm, eni 25 cm, ortası delik ve beyaz mermerden düz bir parça,

2- Uzunluğu 20 cm ve genişliği 15 cm ve diri ayak üzerinde, tunçtan iki küçük heykel,

¹⁸⁶ 1884 Nizamnamesi, 32. madde.

¹⁸⁷ BOA., İ.HUS. nr. 59-1315 B 044.

3- Genişliği 23 cm ve uzunluğu 10 cm olan, merkezinde kck bir boşluk ve üzerinde 33 kelime yazı ve kabartma, arkasında ise dört sıra üzerinde 24 kelime bulunan bir parça,

4- Uzunluğu 22 cm, genişliği 13 cm olan, üstünde beş sıra üzerine 34 kelime yazılı mermer,

5- Genişliği 18 cm olan, sarı taştan kabaca işlenmiş bir parça,

6- Genişliği 26 cm olan, kaba harflerle işlenmiş bir eser.

Bu altı grup eski eserin, Fransa eliliğince, Louvre Museum'da bulunan parçalara eklenmekten başka bir faydası olmadığı, söylenmiştir. Bu nedenle elçilik, bu eserlerin kendilerine verilmesini, istemiştir. Fakat bu eserlerin verilmeden önce, önemli şeyler olup olmadığı, Müze-i Hümayun Müdürü Hamdi Bey'e danışılıp öyle verileceği bildirilmiştir.¹⁸⁸

Ancak Müze-i Hümayun Müdürü Osman Hamdi Bey'den gelen yazıda, Louvre Museum'a verilecek bu eski eserlerin, kıymetli ve itibarlı şeyler olduğu belirtilmiştir. Yine de, çift olan varsa birinin, önemsiz bir iki parçanın ve çift olmayanların da, kalıplarının alınmasına izin verilmiştir.¹⁸⁹

b) İstanbul'daki Müzeye Nakletme Masraflarına Karşılık Verilmesi

Bazı durumlarda da, kazı yapan araştırmacı, çıkan eserleri Müze-i Hümayun'a getirmesi halinde, yaptıkları masraflara karşılık, çift olan veya birbirine benzeyen eski eserlerden birini almayı istemiştir. Örneğin, Berlin Müzesi Müdürü Carl Humann, Antep Zincirli'deki yaptığı kazılarda bulduğu, Müze-i Hümayun'a verilecek eski eserlerden, birbirine benzeyenlerden bir kısmının, nakil masrafına karşılık kendisine verilmesini istemiştir. Bunun zerine Osman Hamdi Bey 1888'de

¹⁸⁸ BOA., İ.DH. nr. 1274-100206 (18 Mayıs 1892).

¹⁸⁹ BOA., İ.MF. nr. 4-1314 S 4 (13 Temmuz 1896).

Zincirli'ye gitmiş ve bu eserlerden çift ve benzer olanların verilerek, kalanların İstanbul'a gönderilmesini sağlamıştır.¹⁹⁰

Bundan birkaç yıl sonra yine Carl Humann, yaptığı kazılara ait eserlerin İstanbul'a taşınma masrafına karşılık, değersiz ve çift olan eserleri istemiştir. Ancak buna izin verilmemiştir. Bu konuda Osmanlı Devleti'nce, kendisi hakkında yapılan değerlendirme, önemli ve uyarıcıdır: "Osmanlı ülkesinin eski eserlere olan görünümü ve bu sayede Müze-i Hümayun'un kazandığı itibar ve şöhret malumdur. Hükümler gereğince, ülke içinde bulunacak bu gibi eserin, güzel bir şekilde korunmasıyla, müzeye nakli, tavsiye edilmiş ve bu eseri yabancıların götürmeleri kesinlikle engellenmiştir. Oysa Maarif Nezareti'ne resmen veya özel olarak gelen bilgiden, eski eser araştırması ile meşgul olan bir takım yabancıların, bulduklarının bir çoğunu, ülkelerine aşırıdıkları anlaşılır. Özellikle Hisarlık ve Aydın taraflarında araştırma yapan Alman Humann, daha önce çıkardığı eserden bir çoğunu, güya birbirine benzemiş olduğu için, müzeye geleceklerin taşıma masrafını ödemesi karşılığında, bir cinsten iki tane olanların kendisine verilmesini istemiştir. Söz konusu olan bu son konuda Maarif Nezareti, Müze-i Hümayun'a danışmıştır. Gelen cevapta; istediği şeyler esasen değerli olduğundan almasına izin olunmasının, söz konusu bile olmayacaktır".¹⁹¹

Carl Humann'ın, daha önce de eski eser kaçırmaları yüzünden, artık daha dikkatli davranıldığı gözlenmektedir. Ayrıca "Eğer esasen değersiz ise, Humann niçin istiyor? Değersiz eser için, boş yere Almanya'ya kadar nakliye masrafı yapmış olunur" denecektir.¹⁹²

Tüm bunlara karşın Humann, isteğini sonunda gerçekleştirecektir. Buna göre; çıkardığı eserlerden, Müze-i Hümayun'a geleceklerin İstanbul'a taşınma masrafını

¹⁹⁰ BOA., MF.MKT. nr.103-15 (24 Ekim 1888); Göleç, a.g.e., s. 300.

¹⁹¹ BOA., Y.PRK.BŞK. nr. 23-101 (18 Ekim 1891).

¹⁹² BOA., Y.PRK.BŞK. nr. 23-101 (18 Ekim 1891).

ödemesi karşılığında, değersiz görülenlerin de, Berlin Müzesi adına kendisine verilmesi kabul edilmiştir.¹⁹³

Bir eserin Osmanlı Devleti açısından değerli olup olmadığına, müze idaresince karar verilmektedir. Burada amaç, bir yandan müzeye önemli eserler kazandırılırken, öbür yandan da, önemsiz ve tek başına sergilenemeyecek olanları, yabancı araştırmacılara vermektir. Oysa ki yabancı araştırmacılar için, değersiz eser yoktur. Bu topraklarda yüzlerce kazı alanı ve sayısız eser varken, kendi topraklarında böyle bir imkan yoktur. Anadolu'ya gelip kazı yapmak, burada ortaya çıkarttıklarını not edip, ülkelerinde anlatmak bile, onlar için çok değerlidir. Bu nedenle, buradaki uygarlıkları anımsatacak en ufak taş parçası bile, onlar için çok değerlidir. Nitekim Avrupa müzelerinde, buradan götürülen en ufak bir eser dahi, büyük bir incelikle sergilenmiştir. Bu nedenle Carl Humann için, Anadolu'dan Almanya'ya götürülecek eserler için yapılacak taşıma masrafı, hiç de önemli değildir.

Bazı izinsiz kazılarda araştırmacılar, çıkardıkları eserleri Müze'ye vermeleri kapsamında, kendilerine de bir pay verilmesini istemişlerdir. Alman arkeolog Blek ve Lehmann'ın Van'da yaptığı izinsiz kazılarda çıkan eserler, buna örnektir. Bunlar, kazılarında çıkan eski eserleri, Müze-i Hümayun'a teslim etmişlerdir. Bu eserlerden, iki adet yazılı taş ile bazısı nakışlı altı parça taşın, önemli olmadığı ve müze açısından da gereksiz olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle, masraflarına karşılık olmak üzere, bu taşların Almanya Elçisinden gelen yazıda belirtildiğine göre, kazı yapan kişilere verilmesi istenmiştir.¹⁹⁴ 1884 Nizamnamesi'ne göre; Osmanlı topraklarında ortaya çıkan eski eserlerin yabancı ülkelere nakil ve ihracı kesinlikle yasaktır. Fakat bu eserler, zaten başka örnekleri bulunan taşlar olduğu için, kazı yapan kişilerin almasına izin verilmiştir.¹⁹⁵

¹⁹³ BOA., İ.MF. nr. 1-1310 R 2 (6 Kasım1892); Fatma Şimşek-Güven Dinç, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu alanda Uygulanan Politikalar", U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 10, S. 16, 2009/1, s. 115.

¹⁹⁴ BOA., İ.MF. nr. 6-1318 M 3 (8 Mayıs 1900).

¹⁹⁵ BOA., İ.MF. nr. 6-1318 M 3 (17 Mayıs 1900).

2) Arkeolojik Eserin Hediye Edilmesi

a) Gelen Hediyeler

Osmanlı Devleti yurtdışından gelen eserlere, yurtdışına giden eserler için uygulanan kurallar uygulamamıştır. Ülkeden eser gitmesini yasaklarken, ülkeye eser gelmesi için kolaylıklar sağlamıştır. 1884 Nizamnamesine göre; yabancı ülkelerden her çeşit eski eserin taşınması serbest olmuş ve gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.¹⁹⁶ Fakat gelen eserin, tekrar yabancı ülkelere götürülmesi için izin belgesi alınması gerekmiştir.

Yurtdışından Osmanlı Devleti'ne gelecek olan eserin sahibinden, eserleri sekiz gün içinde, bir liste olarak sunması istenmiştir. Bu listeler, İstanbul'da, Maarif Nezareti aracılığı ile Müzeler İdaresi'ne verilecektir. Eğer İstanbul dışında ise, ilgi vilayetin Maarif Meclisi'ne veya komisyonuna; bunların dışında da, yerel hükümete sunulacaktır.¹⁹⁷

Osmanlı Devleti'ne hediye eser gelmesi konusunda sağlanan kolaylıklar, Müze-i Hümayun'a gelen eserlerin sayısını da arttırmıştır. Örneğin; 1897'de Müze-i Hümayun'a hediye edilen 12 adet eser, Osman Hamdi Bey'e teslim edilmiştir. Bu eserler arasında kalkan, yay, çeşitli kılıflar, bıçak, ok, nacak, küçük heykel, keseler ve püskül bulunmaktadır.¹⁹⁸

İlerleyen yıllarda, 1906 Nizamnamesi ile bu konu, daha detaylı olarak işlenmiştir. Daha önceki yani 1884 yılındaki gibi, Osmanlı Devleti'ne gelen her çeşit eski eserin girişi serbest bırakılmış ve gümrük vergisinden muaf tutulmuştur. Ancak gümrüğe gelen eserlerin tümü, kabule uygun olup olmaması bakımından, gümrük dairesince, incelemeye tâbi tutulmuştur.¹⁹⁹

¹⁹⁶ 1884 Nizamnamesi, 28. madde.

¹⁹⁷ 1884 Nizamnamesi, 29. madde.

¹⁹⁸ **BOA., Y.PRK.BŞK.** nr. 52-30 (25 Mayıs 1897).

¹⁹⁹ 1906 Nizamnamesi 28. madde.

Hediye olarak eser verilmesinin nedenlerine baktığımızda, daha çok kazı izni alabilmeyi görmekteyiz. Örneğin; Henry Layard Anadolu'ya geldiğinde, burada arkeolojik kazı yapabilmek için, Müze-i Hümayun'a hediye olarak eski eser vermiştir. Fakat bu jesti, kendisi adına olumlu sonuçlanmamış, Osmanlı Devleti Layard'a bu şekilde izin alınamayacağını belirterek, kazı izni vermemiştir.²⁰⁰

Yurtdışından gelenlerin yanında, ülke içerisinde bulunmuş eserlerin Müze-i Hümayun'a verilmesi için, bunların "hediye" başlığı altında değerlendirildiğini görmekteyiz. Bu sayede kişiler ödüllendirilmiş ve müzeye eser gelmesi teşvik edilmiştir. Örneğin; Selim Bey adlı bir kişi, kişisel kazıları sonucunda bulduğu bir lahiti, Müze-i Hümayun'a hediye etmiştir. Yapılan incelemede bu lahit'in çok değerli olduğu tespit edilmiştir. Bunun üzerine kendisi, Mecidi Nişanla ödüllendirilmiştir.²⁰¹

Diyarbakır Çiftehane'da Birinci Sınıf Dava Vekilleri'nden Natık Efendi, Müze-i Hümayun'a sikke hediye etmiştir. Bu eserlerin çok değerli olduğu anlaşıldığından, İstanbul'a güvenli bir şekilde getirilmesine dikkat edilirken, sahibinin de bu davranışına karşılık, güzel bir şekilde ödüllendirileceği belirtilmiştir.²⁰²

Bu ödüllendirme 1906 Nizamnamesi'nde şöyle geçmektedir: Bulunan eski eserlerin müzeye getirilmesinde, nizamname kurallarına tamamıyla uyanlar, ödüllendirilir. Bu konuda kendilerine, eski eserin taşınma değerinin yarısına karşılık gelecek bir ücret, hükümet tarafından verilir. Bu ücret, Maarif Nezareti ile Müze-i Hümayun Müdürlüğü arasında takdir edilen orana göre, belirlenir. Eğer taraflar arasında anlaşmazlık çıkarsa, konu, Maarif Nezareti tarafından çözümlenir. Nezaretin bu kararına yapılabilecek bir itiraz için, Bâbîâli'den izin istenir. Son kararı Şura-yı Devlet verir ki, onun kararına itiraz, mümkün olamaz.²⁰³

Eğer tesadüfen eski eseri bulup da haber vermeyenler, nizamnameye göre hakkı olan, yarı payından mahrum olurlar. Ayrıca bu kişiler, bulduğu eserin dörtte bir

²⁰⁰ BOA., MF.MKT. nr. 64-37.

²⁰¹ BOA., MF.MKT. nr. 131-75.

²⁰² BOA., MF.MKT. nr. 148-129.

²⁰³ 1906 Nizamnamesi, 9. madde.

kıymetine denk gelen, bir para cezasıyla da cezalandırılırlar. Eğer eski eser zarar görmüş ise, bedel olarak nakdi bir ceza öder ve eser müzeye bırakılır.²⁰⁴

b) Giden Hediyeler

Anadolu'dan yabancı ülkelere hediye olarak giden eserlerden en ünlüsü, Sultan II. Abdülhamit'in, Efes'te çıkan eserleri Avusturya imparatoruna hediye etmesidir. Bu sayede Avusturyalılar buldukları eserleri, Viyana'ya taşımışlardır. Bu eserlerin toplamı, 60 sandıktan fazladır.²⁰⁵ Bunun yanında, Osmanlı Devleti tarafından, Anadolu'nun dışındaki kazı alanlarından da yabancı devletlere, eski eser hediye edilmiştir.²⁰⁶

Yabancı ülkelere hediye giden eserlere, yurtdışındaki müzelerde sergilenmesi için Müze-i Hümayun'dan bir süreliğine verilen eserleri de, örnek olarak gösterebiliriz. Alman İmparatoru Berlin'de, Bizans dönemine ait eserlerinin yer aldığı, bir müze inşa edecektir. Müze-i Hümayun Müdüriyeti, bu müzede sergilenmesi için, bu döneme ait bazı eserleri, Berlin'e göndermiştir.²⁰⁷

Diğer bir örnek de, Hollanda Kralı yabancı para ve madalyon koleksiyonu yapmaktadır. Bu nedenle kişisel müzesine konulmak üzere, eski ve yeni Osmanlı paralarından birer örnek gönderilmesini istemiş ve bu isteğinin yerine getirilir ise, mutlu olacağını bildirmiştir. Böylece müzenin, söz edilen paralardan mümkün mertebe mükemmel bir koleksiyon, toplamasına ve göndermesine karar verilmiştir.²⁰⁸

²⁰⁴ 1884 Nizamnamesi, 34. madde.

²⁰⁵ BOA., İ.HR. nr. 357-1315 Ş 02; Uluçay, a.g.e., s. 60.

²⁰⁶ Padişah tarafından, Suriye'deki Salt kazasındaki Meşta harabesinin, kabartma ile süslü bazı bölümlerinin, Alman İmparatoru'na hediye edilmiştir (BOA., İ.HUS. nr. 107-1321 R 105); Tedmür harabesinde çıkan yedi sandık eski eserler, Rusya grandüküne hediye edilmiştir (İ.HUS. nr. 90-1319 C 63).

²⁰⁷ BOA., Y.PRK.ASK. nr. 163-11 (4 Ağustos 1900).

²⁰⁸ BOA., İ.HR. nr. 158-8446 (23 Ağustos 1858).

3) Arkeolojik Eserin Satılması

Osmanlı Devleti'nde özel müze ve bilimsel statüde bir koleksiyonculuk yoktur. Fakat kazılar sonucu ortaya çıkan ve özel mülkiyete geçen eski eserlerin, yurt içinde alımı ve satımının yapıldığı görülmüştür. Oysa, kazılardan çıkan eserlerin satın alımında öncelik hakkı, devletin olmuştur. Devlet, bu hakkı kullanarak, Müze-i Hümayun'un arzulanan düzeye gelmesine, katkı sağlamaya çalışmıştır.²⁰⁹

Eski eser nizamnameleri çıkmadan önce, eserlerin satın alınması, belirli kurallar dahilinde yapılmamıştır. Eğer bir eserin değerli olduğu anlaşılıyorsa, araştırması sırasında onu bulan ve onun hakkında bilgi sahibi olan kişiye satılmıştır. Örneğin; 1844'te Fransız araştırmacı Keba, antik yerleri gezmek ve araştırmak için İzmir'e gitmiştir. Çeşme'de bir eski eser bulan araştırmacı, onu satın alıp Fransa'ya götürmek istemiştir. Osmanlı Devleti de, bu eser ve bulunduğu yer hakkında, kendisinden bilgi istemiştir.²¹⁰

1845'de Avusturya konsolosu, izinsiz kazıları sonucu antika bir eser bulmuş ve bunu satın almak istemiştir. Ancak konsolosun bu konudaki yoğun istek ve çabasına karşın Osmanlı Devleti, bu eseri değerli bulduğundan, onun satın almasına izin vermemiştir.²¹¹

1869 yılına gelindiğinde, eserlerin satılarak verilmesi, artık nizamnamelerce düzenlenir olmuştur. Bu yıl yayınlanan nizamnameye göre; kazı izni olanların, araştırma sonucu ortaya çıkardığı eski eseri, yurtdışına götürmesi yasaktır. Ancak yurt içerisinde, talep olunursa hükümete, olmazsa da isteyene satabileceklerdir.²¹² Bunun gibi, diğer nizamnamelerde de satın alma üzerine hükümler yer almıştır. Bu dönem ile ilgili örnek olmadığı için, ki bunun da, gizlice yurtdışına kaçırılmasından kaynaklandığını sanıyoruz, bir sonraki nizamnamenin bilgisini sunuyoruz.

²⁰⁹ Karaduman, a.g.e., s. 79.

²¹⁰ BOA., Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı (HR.MKT.) nr. 6-66 (20 Mart 1844).

²¹¹ BOA., C.HR. nr. 35-1741 (1261 Ca 23).

²¹² 1869 Nizamnamesi, 2. madde.

1874 Nizamnamesi'nde ise, eserlerin satışının önü açılmıştır. Buna göre; yurtdışından gelen araştırmacılar, çıkan eserlerin bir listesini, Maarif Nezareti'ne göndermiştir. Daha sonra bu listedeki eserler, müze tarafından incelenmiş ve gerekli olanlar, araştırmacının rızası da alınarak, değeri üzerinden satın alınmıştır. Bunun dışındakilerin de, araştırmacı tarafından yurtdışına çıkarılmasına izin verilmiştir.²¹³ Eğer eski eser, gümrükten kaçırılırken yakalanırsa, tamamen yasal olarak, el konulmuştur.²¹⁴

Bu nizamnamenin yayınlanmasından birkaç yıl sonra, İstanbul'un Fatih semtindeki bir evin mahzeninde, eski eserler çıkmıştır. Antik bir yapıya ait direklerden oluşan mahzeni, Fransız seyyahlar eve gidip incelemişler ve bu direklerin kendilerine, 1.200 liraya satılmasını istemişlerdir. Bu teklife karşı ev sahipleri, bu eserlerin binadaki temel direkler olduğunu belirterek, bunları kesinlikle satmayacaklarını bildirmişlerdir. Bunun üzerine Fransızlar, ev sahibine bir kartvizit vermişlerdir. Ayrıca, her ne zaman bu eserleri satmak ister ise, kimseye bildirmeden, kartta yazılı olan Beyoğlu'ndaki adrese, haber gönderdiğinde, kendisine 300 adet Fransız altını vereceğini söylemişlerdir.²¹⁵

Eski eser satış konusu, 1884 Nizamnamesi'nde biraz daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Örneğin yeni bir uygulama olarak, el konulan eski eserlerin, açık arttırma ile satışı gündeme gelmiştir. Bu satışlar sırasında elde edilen ücret, Müze Sandığı'na gelir olarak kaydedilecektir. Bu ücretler:

- 1) Satış duyurusunu yapan tellal ücreti,
- 2) Eski eser sahipleriyle eserlerin bölüştürülmesinden meydana gelen para bedeli,
- 3) Nakit ceza bedelleri,
- 4) İzin belgesi harçları,

²¹³ 1874 Nizamnamesi, 32. madde.

²¹⁴ 1874 Nizamnamesi, 34. madde.

²¹⁵ Belge tarihsizdir fakat üzerindeki mühründe 1301 yılı yazmaktadır. Bu da 1883-1884 tarihine denk gelir. Belgede dört yıl öncesini anlattığı için araştırma, tahmini olarak 1879-80 yıllarında geçmektedir (BOA., Y.PRK.AZJ. nr. 55-95-0000-00).

5) Tutuklamadan meydana gelecek kazançların tümü.²¹⁶

Satılan eski eserden % 5 satıcı ücreti, eski eserin bölünmesinden elde edilen para, nakit ceza, ruhsat harcı ve eserlere el konulmasından sağlanan kazançlar, müze sandığına ait olacaktır.²¹⁷

Yabancı ülkelerden getirilmiş eserlere müze sahip olmak isterse, kıymetinin karşılığı ödenerek satın alınır. Diğerlerinin yurtdışına gönderilmesine izin verilmesi, Maarif Nezareti'nin yetkisindedir.²¹⁸

Bu dönemde eserlerin satın alınmasına örnek verecek olursak; 1888'de Anadolu'yu gezmeye gelen Fransızlar, buradaki seyahatleri sırasında, mermer bir kadın başı görmüş ve fevkalade beğenmişlerdir. Bu eseri, eski eserdir ve bazı yerleri zedelenmiştir diyerek, satın almak istemişlerdir. Ancak bu eserin satılıp satılmadığına dair bir bilgiye ulaşılmamıştır.²¹⁹

Yine bir Fransız olan Mayer adlı gezgin 1892'de, Rumeli Hisarı'nda dere kenarında üç adet yeşil kırık direk parçası bulmuştur. Kendisi, bu parçaların eski eser olmadığını iddia etmiş ve bu nedenle de, bu taşları satın almak istemiştir. Bunların değerli taş olup olmadığını anlamak üzere, Müze-i Hümayun tarafından bir inceleme yapılmıştır. İnceleme sonucunda, bunların müze-i hümayunda bazı heykellerin kaidesi olacağı, kararına varılmıştır. Bundan dolayı satılamayacağı ve müzeye naklinin gerektiği bildirilmiştir.²²⁰

Eserlerin satın alınmasına bir başka örnek, Schliemann Truva'daki son kazılarında çıkan ve Müze-i Hümayun'a ait olan eski eserleri, değersiz olduğunu söyleyerek para ile satın almak istemesidir.²²¹ Bunlar sergiye değer olmadığından, müzede sandıklar içinde duran, bir takım kırık çömlek parçalarından ibarettir. Bu

²¹⁶ 1884 Nizamnamesi, 27. madde.

²¹⁷ 1884 Nizamnamesi 36. madde.

²¹⁸ 1884 Nizamnamesi, 30. madde.

²¹⁹ **BOA., Y.PRK.UM.** nr. 13-57 (6 Kasım 1888).

²²⁰ **BOA., MF.MKT.** nr. 154-23 (15 Kasım 1892).

²²¹ **BOA., MF.MKT.** nr. 62-147.

yüzden, değersiz şeyler olduğu için ve kendisinden başka kimsenin satın alamayacağı için, Schliemann'a satılmıştır.²²²

1906'a gelindiğinde ise, eski eserlerin satışı daha düzenli kurallar içinde yapılmıştır. Bu amaçla, eski eserin usulsüz olarak satışının ve alınmasının önüne geçilmek istenmiştir. Bu nizamnameye göre; hükümetten izni alınmadıkça, eski eser satışı ve alınması yasaktır. Hiç kimse, eski eser satışını meslek haline getiremez, izin belgesi almadan eski eser satışı yapamaz. Eğer satışa teşebbüs edecek olursa; 100 kuruştan 1.000 kuruşa kadar para cezası ve altı günden altı aya kadar hapis cezası verilecektir. Ayrıca, kendisinde bulunan eski eser zapt edilerek, Müze-i Hümayun'a teslim olunacaktır. Eski eser satışına dair olan izin belgesi, ilk kez, Müze-i Hümayun Müdürlüğü'nün uygun görmesi üzerine Maarif Nezareti tarafından verilecektir.²²³

Eski eserlerden, müze için gerekli olanların satın alınması ve geriye kalanların yurtdışına çıkarılmasına, Müze-i Hümayun Müdürlüğü izin verecektir.²²⁴ Ayrıca; zapt edilen veya müzayede yoluyla satılmış olan eski eser üzerinden alınan tellaliye vergisi ile nakit para cezaları, Müze-i Hümayun Müdürlüğü veznesine aittir.²²⁵

4) Arkeolojik Eserin Yurtdışında Müzelerdeki Eserlerle Değişimi

Eserler bazen, yurtdışındaki müzelerde bulunan eserin, tamamlanması adına verilmiştir. Özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, eserin yurtdışındaki müzelerdeki eserlerle, değişim yapılmaya başlanmıştır. Bu eserler, genelde bir parçası Müze-i Hümayun'da bulunup da, diğer kısmı yurtdışında bulunan eserlerdir. Bunlar; Müze-i Hümayun'da sergilenemeyeceği için değersiz bir parça olarak tanımlanırken, diğer müze için, sergilenme adına istenmiştir. Bu nedenle yurtdışındaki sergilenebilir bir eserin Müze-i Hümayun'a gönderilmesi halinde

²²² BOA., İ.DH. nr. 950-75171.

²²³ 1906 Nizamnamesi 26. madde.

²²⁴ 1906 Nizamnamesi 31. madde.

²²⁵ 1906 Nizamnamesi 32. madde.

kendilerine bu parça gönderilmiştir. Örneğin; eski eserden olan taşın bir parçasının, Londra Müzesi'nde bulunduğu söylenmektedir. Bu nedenle, bunların ikisi bir yerde bulunmadıkça bir işe yaramayacağından, Müze-i Hümayun'da bulunan ve bu esere ait olan parçanın, İngiltere'ye gönderilmesi istenmiştir.²²⁶

İlerleyen yıllarda Müze-i Hümayun, gelen eserlerin birer bahane ile Avrupa müzelerine gönderilmesinden şikayetçi olmuştur. Bu yüzden de, 1895 yılında bir buçuk seneden beri bulunmuş olan bir altın testinin, bazı antika modelleriyle değişiminin, gerçekten gerekli olup olmadığına bakılmasını istemiştir. Değişimi gerekli değil ise, yapılmamasını belirtmiştir.²²⁷

Eser değişiminin sıklaşması üzerine, 16 Eylül 1900 tarihinde beş maddelik ve 1884 Nizamnamesi'ne ek bir nizamname daha yayınlanmıştır. Bu nizamnamede, eserlerin Avrupa'dakilerle değişimi detaylı olarak anlatılmış ve belirli kurallara bağlanmıştır. Bu nizamnamenin ilk maddesinde; Müze-i Hümayun'da bulunan eserlere, yurtdışından gelecek eserlerin eklenmesi için dikkat edilecek hususlar belirtilmiştir. Buna göre; bir devrin sanatıyla yapılmış olmakla beraber, şeklen ve değer bakımından diğerinin aynısı olan eserlerde, önce Müze-i Hümayun koleksiyonlarının tamamlanması esas alınmıştır. Bundan sonra, gereksiz olduğu anlaşılanların, Avrupa müzelerinde bulunan ve Müze-i Hümayun için gerekli olanlar ile değişimi kararlaştırılmıştır.²²⁸

Bu değişim daha çok, benzerliğin sıklıkla yaşandığı eski eserler olan; sikkeler, cam eşyalar ve yazılı tabletler konusundadır.²²⁹ Değişim emri, devletçe kabul edilen değer ve fiyat esasına göre yapılır. Fakat eski paraların bozuk, silik veya benzerleri çok olmasından dolayı, devletçe kabul edilen değer ve fiyata dayanır. Bunun dışında kalan ve değişimi; altın, gümüş ve bakırın piyasa fiyatına göre, yalnız ekonomik değeri esas alınır.²³⁰

²²⁶ BOA., İ.DH. nr. 780-63424 (21 Ocak 1879).

²²⁷ BOA., İ.HUS. nr. 33-1312 B 066 (15 Ocak 1895).

²²⁸ BOA. Y.A.RES. nr. 108-76 (16 Eylül 1900) 1. madde, Alev Uuçay tezinde bu tarih 15 Eylül 1900 olarak geçmektedir (Bkz. Uluçay, a.g.e., s. 175).

²²⁹ BOA. Y.A.RES. nr. 108-76 (16 Eylül 1900), 2. madde.

²³⁰ BOA. Y.A.RES. nr. 108-76 (16 Eylül 1900), 3. madde.

Devletçe kabul edilen değer, eski eser ve paraların, kendi zamanları içerisindeki teknik ve sanat özelliklerine göre belirlenmiştir. Bu değer, eski eserin önemi ile orantılı olmuş ve içlerinde; tablet ve ikon gibi Asur ve Keldanilerden kalma yazılı levhalara da rastlanmıştır.²³¹

Aynı eserin bir çok çeşidi olması durumunda, Müze-i Hümayun’ca gerçekten faydalı olmayanların, hangi eser tür ile değiştirileceğini belirten bir defter düzenlenir. Daha sonra bunlar, fotoğrafları ile beraber Maarif Nezareti’ne gönderilir. Orada da gerekli inceleme yapıldıktan sonra, hükümetten alınan izin kağıdı ile birlikte, Bâbîâli’ye gönderilir. Burada Şura-yı Devlet’çe incelenen defter, “irade”si çıktıktan sonra, işleme konulur.²³²

²³¹ BOA. Y.A.RES. nr. 108-76 (16 Eylül 1900), 4. madde.

²³² BOA. Y.A.RES. nr. 108-76 (16 Eylül 1900), 5. madde.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN ARKEOLOJİ POLİTİKASI

A) Osmanlı Devleti'nde Eski Eserlerle İlgili Düzenlemeler

Osmanlı Devlet'nde nizamnameler çıkmadan önce, eski eseri korumaya yönelik tedbirler alınmıştır. İlk olarak, 1858 Ceza Kanunnamesi'nin 133. maddesi ile kutsal ve anıtsal yapılara yönelik tahribatlar, engellenmek istenmiştir.¹ Daha sonra 26 Nisan 1863 tarihinde, kazılarla ilgili de bir karar alınmıştır. Böylece kazı izinleri, belirli şartlara bağlanmıştır. Buna göre, kazı yapıldıktan sonra çıkacak eserlerden ikisi aynı ise, araştırmacı, eserden yalnızca birini yurtdışına çıkarabileceklerdir.² Bu karardan sonra, eski eserlerin yurtdışına çıkışını engellemek için ilk nizamname olan 1869 Eski Eser Nizamnamesi yayınlanmıştır.

1) 1869 Eski Eser Nizamnamesi

Osmanlı Devleti'nde müzenin 1845 yılında kurulması ile birlikte, eski eserlere daha çok önem verilmiş ve ülke içindeki bu tür eserlerin korunması için, bir nizamname yapılması kararlaştırılmıştır. Nizamname çıkıncaya kadar, eserlerin korunması ve müzenin gelişimi için, kazı izni verilmemiştir.³ Ancak bu sırada, çalışmalar hızlandırılmış ve Maarif Nezareti tarafından kaleme alınan eski eserler nizamnamesi, bir an önce ilan edilerek uygulamaya konulmuştur. Böylece 1869 yılında yayınlanan bu nizamnameye göre; Osmanlı topraklarında yapılan kazılarda

¹ Ahmet Mumcu, "Eski Eserler Hukuku ve Türkiye", s. 68.

² Çal, "Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Eski Eser Politikası", s. 12.

³ BOA., A.MKT.MHM. nr. 433-3 (29 Ocak 1869); Burcu Kutlu, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin Kuruluşu", İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul, Kitabevi Yay., İstanbul 2010, s. 405.

eser çıkarılması ve bunların yurtdışına çıkışı yasaklanmıştır. Eserlerin, gerek korunması ve gerekse sergilenmesi için, İstanbul'daki müzeye taşınmasının gerektiği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, eserleri koruma sözü veren ve yanlarına gözlemci memur alanlar da, kazı izni için Maarif Nezareti'ne başvuracaklardır. Bunun üzerine toplanılan eserin, heyetlerine nasıl ve ne kadar masrafla İstanbul'a getirileceğine dair, birer defter oluşturulmuştur. Bu defter Anadolu'da: Bursa, Aydın, Ankara, Kastamonu, Konya, Sivas, Erzurum, Diyarbakır ve Trabzon'a yollanmıştır.⁴

İlk nizamname, 13 Şubat 1869 yılında, dönemin gazetesi Takvim-i Vekayi'de yayınlanmıştır. Bu nizamname giriş bölümü ve yedi maddeden oluşmaktadır.⁵ Nizamnamenin giriş bölümünde; "Eski eserler tarihi önemleri olduğu için, bütün devletlerde özel müzelerde saklanır. Osmanlı topraklarında rastlanılan eserler de çok değerli olduğundan, bunları da, İstanbul'da kurulan müzeye koymak gereklidir. Bu tarihe kadar yapılan kazılarda, eser çift olarak bulunursa, çift olanların bir tanesi devlete verilmek şartıyla kazı izni alınmıştır. Fakat iki adet olarak çıkan eserler nadirdir ve kazılarda bu eserlerin bir kısmı da tahrip edilmektedir. Bu yüzden müzeye, eski eser gelmesi güçleştiği için, müze henüz istenilen aşamaya gelememiştir. Bunun için, yeni bir nizamname ile kazı araştırmalarına daha iyi kurallar getirilmesi gerekmektedir. Nizamnamenin masraflarının karşılanması için, bakanlığın bütçesine gerekli ücretin yatırılması gereklidir." denilmektedir.⁶

Nizamnameye göre; arkeolojik kazı yapmak isteyenler, resmi izin almadıkça, hiçbir yerde kazı yapamayacaklardır. Bunun yanı sıra, izni alanların kazıda çıkarttıkları eseri yurtdışına çıkarması yasaktır. Ancak yurt içerisinde, istediği kişilere ve eğer istenirse, hükümete satabileceklerdir. Bu şartlar dahilinde kazı izni verilmiştir.⁷

Bu nizamnamede, eserlerin yurtdışına çıkarılması yasaklandığı gibi, yalnızca kazılarda bulunan eserlerden bahsedilmiştir. Diğer eski eserlerin ne yapılacağı ise, belirtilmemiştir. Eserin, her hangi birine satılmasına izin vermek, korumaktan uzak

⁴ BOA., A.MKT.MHM. nr. 441-11 (6 Nisan 1869).

⁵ Takvim-i Vekayi, Tertib-i Evvel, nr. 2053, 1 Şubat 1284- 1 Zilkade 1285; Mumcu, a.g.e., s. 66.

⁶ Karaduman, a.g.e., s. 78.

⁷ BOA., MF.MKT. nr. 17-143 (24 Mart 1874).

bir karardır. Özel koleksiyonda bulunan eserler kendilerine verildiği için, sonrasında çok problem olacaktır. Eski eserlerin yurtdışına çıkması yasak olsa da, eski paralar bunların dışında tutulmuştur. Bu nizamname, ayrıntılı olmayan ve eski eserlerin hepsini korumayan bir düzenlemedir. Ayrıca, eserlerin yabancı araştırmacılar tarafından yurtdışına götürülmesi de engelleyememiştir. Tüm bunlara rağmen, eski eserlerle ilgi ilk nizamname olması açısından önemlidir.

Bu nizamnamenin tümüne bakıldığında, eski eser konusunda ayrıntıya inmediği görülmektedir. Bununla birlikte, eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasından rahatsız olan Osmanlı'nın, kaygılarını ortaya koymuştur. Bu çerçevede çözümü; kapsamı tam belirgin olmasa da, sikkeler dışında kalan eski eserlerin, yurt dışına çıkışını yasaklamakta görmüştür. Bulunan eserlerin mülkiyetini de, toprak sahibi ile kazı iznine sahip şahısa bırakan, özel mülkiyetçi bir yasa özelliğindedir.⁸

2) 1874 Eski Eser Nizamnamesi

1869 Nizamnamesi; kazı izinleri, kazı kuralları ve kazı sonucunda çıkan eserler hakkında, açık hükümler getirmediğinden, yetersiz kalmaktadır. Özellikle 1873'de, yeni nizamnamenin hazırlanıp, bir an önce çıkarılması için yoğun bir çalışma yapılmıştır. Bu dönemde, eski eser araştırması yapmak isteyenlere verilen kazı izni bir yıllıktır.⁹ Ancak bundan sonra, süre konusunda nasıl bir karar alınması gerektiği, belli değildir. Çünkü Batı Anadolu parlak örneğinde bile, toprağın kuruması Haziran ile söz konusu olsa, bir yıllık kazı en çok, Ekim'e kadar, yaklaşık dört aydır. Önemli bir kazı araştırması için, yeterli olmayan bu süre, birkaç kez uzatılacaktır.

1869 Nizamnamesi'nin uygulanmasında karşılaşılan sorunlar yüzünden, beş yıl sonra, 1874 tarihinde yeni bir nizamname yayınlanmıştır. Bu ikinci nizamname, öncekine göre daha geniş kapsamlı olup, 36 maddeden oluşmaktadır.¹⁰ Giriş

⁸ Karaduman, **a.g.e.**, s. 79.

⁹ **BOA., İrade Şura-yı Devlet (İ.Ş.D.)** nr. 206-42.

¹⁰ Nizamnamenin tam metni için Bkz.: **Düster, I. Tertip, c. III**, İstanbul Matbaa-ı Amire, 1293/1876, s. 426-431; Uluçay, **a.g.e.**, s. 134-138; Ferruh Gerçek, **a.g.e.**, s. 266-267; Göleç, **a.g.e.**, s. 232-233.

bölümünde, ilk kez eski eser tanımı yapılmaktadır. Birinci bölümde, eski eserlere sahip olma hakkı, ayrıntı bir şekilde anlatılmaktadır. İkinci bölümde; eski eserlerin araştırma ve kazı kurallarından, üçüncü bölümde ise, eser bölüştürülmesine bağlı haberler ve yapılacak işlemlerden söz edilmektedir. Son bölümde de, eserlerin satılması, kaçırılması, yurtdışına götürülmesi ve yurtdışından gelmesi konusundaki, kurallar belirtilmektedir. Eski eserlerin korunması ise, nizamnamenin genelinde ve yeri geldikçe, konusuna göre, işaret edilmektedir.

1874 Nizamnamesi'nin giriş bölümünde bahsedilen eski eser tanımı, aslında bilimsel bir tanım olarak sayılmaz. Burada, eser tarifi yapılmış, ancak devletin bu eserlere sahip olabileceği hakkında, bilgi verilmemiştir. Bunun yanı sıra, kazı sırasında bulunan eserin; devlet, arazi sahibi ve araştırmacı arasında bölünmesi konusunda, ilk kez bilgi verilmiştir. Ancak bu uygulama, yabancı araştırmacının lehine sonuçlanmıştır. Çünkü yabancı araştırmacı, kazı yaptığı araziyi satın alınarak, 1/3'lük bir pay daha elde edilmiş ve eserlerin büyük bir kısmının, yurtdışına çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca, nizamnamedeki en önemli eksiklik, eski eserlerin korunması konusunda, çok yetersiz hükümler içermesi ve maliklerin tasarruf haklarının belirtilmemesidir. Tüm yetersizliklerine rağmen bu nizamname, ilkinde göre, eski eserlerin korunması ve bilinçlenme açısından, büyük bir gelişme olmuştur.¹¹

4) 1884 Eski Eser Nizamnamesi

1881 yılında Müze-i Hümayun müdürü Osman Hamdi Bey olunca, eski eserlerin yurtdışına kaçırıldığını ve yürürlükte olan nizamnamenin buna engel olmadığını, fark etmiştir. Bunun üzerine göreve başlamasından kısa süre sonra, bir nizamname layihası kaleme almış ve bunu Şura-yı Devlet'e sunmuştur. Nizamnamenin yenilenmesinin başlıca sebebi; şimdiye kadar Avrupalılar tarafından, önemli eserlerin bulunduğu Osmanlı topraklarından, yabancı müzelere pek çok eser gönderilmiş olmasıdır. Böylece, kazılarda çıkacak olan eserlerin Müze-i Hümayun'a

¹¹ Mumcu, a.g.e., s. 72.

ait olduğu, yabancıların ise bu eserlerin yalnızca kalıplarını alıp yurtdışına çıkarabileceklerini bildirmiştir. Yabancı araştırmacılardan, izin verilecek durumda olanlarına, nizamnamedeki kurallara uymaları istenmektedir.¹² Bu nedenle, nizamname kapsamlı hazırlanmış ve yeni maddeler eklenmiştir.

Yeni nizamname yayınlanmak üzereyken, yabancıların yaptıkları kazıların bu nizamname kurallarına göre yapıldığı görülmüştür. Nizamnameye göre; Avrupa'dan gelen araştırmacılar, nizamname kurallarına uygun hareket etmeliler, yoksa eserin dışarı çıkmasına sebebiyet verilecektir. Bu nedenle, Osmanlı topraklarında kazı yapmak isteyenlere, bulacakları eserin yalnız birer kopyası verilmelidir. Asıllarının Müze-i Hümayun'a yollanması şarttır. Kazı izni bu şartlar dahilinde verilmiştir.¹³ Böylece, 1884 Nizamnamesi yepyeni bir sistem getirmektedir. Kanunların içeriği bugünkü nizamnamemizin hemen hemen aynısıdır.¹⁴

1884 Nizamnamesi henüz daha çıkmadan, hazırlık çalışmaları sırasında, İngiliz elçisi Sayda ve Sur şehirlerinde kazı yapmak için izin istemiştir. Bu kişiler, ileride yayınlanacak eski eser kurallarına tamamen uymak şartıyla izin talebinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine Osman Hamdi Bey Maarif Nezareti'ne durumu bildirmiştir.¹⁵ 10 Kasım 1883 tarihli yazıda, yurtdışından gelen araştırmacıların bu izinlerinin bekletildiğini ve bunun için yeni nizamnamenin biran evvel çıkması gerektiği bildirilmiştir.¹⁶

Konu Şura-yı Devlet'çe görüşülmüş ve hazırlanan nizamnamenin yenilenmesi gerekli olduğu kararına varılmıştır. Şimdiye kadar Avrupalı eski eser uzmanları tarafından, tarihsel bakımdan en mühim eserin bulunduğu Osmanlı topraklarından yabancı müzelere pek çok şey gönderilmiştir. Osmanlı topraklarından alınan ve nakil edilen eserlerle ilgili Hamdi Bey layihasında gösterilen bazı usuller önem derecesiyle uygun bulunmuş olmakla beraber, yurtdışına çıkartılan eserlerin,

¹² BOA., A.MKT.MHM. nr. 763-22 (5 Mart 1883).

¹³ BOA., A.MKT.MHM. nr. 763-22 (5 Mart 1883).

¹⁴ Mumcu, a.g.e., s. 74.

¹⁵ BOA., A.MKT.MHM. nr. 763-22(15 Kasım 1883).

¹⁶ BOA., A.MKT.MHM. nr. 763-22 (10 Kasım 1883).

yalnız kalıplarının alınmasına izin verilecek, bunun yanında çıkarılacak şeyler Müze-i Hümayun'a ait olacaktır.

Nizamnamenin yenilenmesine dair, Şura-yı Devlet'çe kaleme alınan layiha ile Hamdi Bey'in verdiği diğer layihanın karşılaştırılmıştır. Buna göre eklenmesi gerekenler, Şura-yı Devlet'çe yapılan layihaya ilave edilerek 30 Kasım 1883'de Maarif Nezareti'ne bildirilmiştir.¹⁷

Hazırlanan yeni nizamname 21 Şubat 1884 tarihinde yayınlanmıştır. Beş bölüm ve 37 maddeden oluşan nizamname, 1874 Nizamnamesi'nden daha geniş kapsamlıdır.¹⁸ Böylece Osman Hamdi Bey'in çabalarıyla hazırlanan yeni nizamname yürürlüğe girmiş ve Türk eski eserler hukukunun, bugüne kadar süren ana temeli atılmıştır. Bu da, eski eserlerin mülkiyetinin kayıtsız şartsız devlete ait olması prensibidir. 1874 tarihli nizamnameye göre, önemli değişiklikler getiren bir düzenlemedir.¹⁹

Birinci maddede yer alan eski eser tanımı, 1874 yılındaki nizamnameye göre daha kapsamlıdır. Eski eserlerin bulunduğu yerlerde, nelerin yapılıp neler yapılmayacağı ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. 1874 tarihli nizamnamede yer alan eski eserler paylaşılması yoktur, ancak bu nizamnamede, eserlerin tamamının devlete ait olduğu belirtmiştir. Bu nedenle kazı yapan kişiler, bu eserlerin yalnız resim ve kalıplarını alabilirler.²⁰ Diğer önemli yenilik; hükümetin uygun göreceği kararlar, özel idare tarafından yapılacak araştırma ve kazı alanı, kişilerin veya topluluğun sorumluluğunda ise, sahibini veya kullanan kişiyi, hükümetin ikna etmesidir. Eğer bu mümkün olamaz ise, genel faydalanmak için istimlak hakkındaki kararname hükmüne uyularak o yerin satın alınmasıdır.²¹ Böylece kazı yapılacak arazinin istimlak edilmesi bir hükme bağlanmıştır.

¹⁷ BOA., A.MKT.MHM. nr. 763-22 (15 Kasım 1883).

¹⁸ Nizamnamenin tam metni için Bkz.: **Düstur, I. Tertip Zeyl IV**, İstanbul Matbaa-i Osmaniye, 1302/1885, s. 89-97: Uluçay, **a.g.e.**, s. 134-138: Gerçek, **a.g.e.**, s. 266-267: Mustafa Göleç, **a.g.e.**, s. 236-238.

¹⁹ **A.e.**, s. 72-73

²⁰ 1884 Nizamnamesi, 12.madde.

²¹ 1884 Nizamnamesi, 6. madde.

Diğer bir yeni madde; bir kimsenin evinin altında veya arazisinde bina, duvar, su yolları ve yol inşası gibi yapılan çalışmalar sırasında, tesadüfen ortaya çıkan eserin yarısı bu arazi ve mülkün sahibine terk edilir. Bununla beraber bu gibi eski eserlerin paylaşılması sırasında hükümet, istediğini almakta ve dilerse bedelini ödemekte hak sahibidir. Bu nedenle hükümet, mülk sahibine kalacak hissedenden talep ettiği bedeli vererek aynen almakta yetkili olacaktır.²² Tesadüfen ortaya çıkan eski eseri bulup da haber vermeyenler, nizamnameye göre hakkı olan eserlerin yarısından mahrum olurlar. Ayrıca bulduğu eserin dörtte bir kıymetine denk gelen, nakit para cezası alırlar. Eski eserler zarar görmüş ise bedeli aynı şekilde nakit cezası ile beraber bırakılır.²³

Bu dönemde yapılan kazılar için alınan izin belgelerine baktığımızda, 1884 Nizamnamesi'nin uygulandığını görmekteyiz. Nitekim, Çanakkale Ezine'de kazı yapmak isteyen Alman araştırmacının aldığı izin belgesinde eski eser nizamnamesine ilişkin bilgiler vermekte ve uygulamanın nasıl yapılması gerektiğini belirtmektedir. Şöyle ki; eski eser araştırması ve yurtdışına çıkartılması için izin belgesi almak isteyen kişi, eski eser nizamnamesi gereklerine tamamıyla uygun araştırma ve incelemelerde bulunabilir. Nizamname kurallarına göre yurtdışına gidecek eski eser tamamen Müze-i Hümayun'a aittir. Kazı yapan kişi, yalnız resim veya kalıplarını alabilmektedir. Çıkacak olan eski eserin tamamı, bir memur tarafından yerel hükümetin belirleyeceği güvenilir bir yerde saklanır. Kazı yapan kişiler tarafından bu eserlere müdahale edilmemelidir. Kazı dairesi tarafından, kazı alanının yapılan haritasında belirtilen sınır geçilmemelidir. Kazıda devletçe bir mahzur görülerek hafriyat tatil edilir ise, bundan dolayı kazı yapan kişinin masraf ve tazmin idiasına hakkı olamamaktadır. Kazı bitince, kazı yapmaya başlamadan önce verdiği kefalet akçesi geri verilir. Kazı izin belgesin tarihinden itibaren özürsüz olarak üç ay süreyle kazıya başlanmaz veya başlanıp da özürsüz olarak iki ay kazı alanı terk edilir ise, izin belgesinin hükmü geçersiz olur. Kazı izin belgesi başkasına terk edilememektir.²⁴

²² 1884 Nizamnamesi, 14. madde.

²³ 1884 Nizamnamesi, 34. madde.

²⁴ **BOA., MF.MKT.** nr. 108-65 (24 Temmuz 1889).

Böylece Nizamname kurallarında geçen kazı yapma şartları belirtildikten sonra, bu kurallara tamamen uymak şartıyla 23 Temmuz 1885 tarihinden itibaren, altı ay süreyle Alman araştırmacıya izin belgesi verilmiştir.²⁵

Önceki nizamnamelere göre daha geniş ve eski eserleri korumaya yönelik olan nizamname Osman Hamdi Bey'in yönetiminde, uygulanmaya çalışılmakta ve önemli kazılar yapılarak pek çok sanat eseri, yabancıların eline geçmeden Müze-i Hümayun'a konulmaktadır. Müzeye gelen bu eserlerin fazla olmasıyla müzeye sığmamakta, yeni bir Müze binası yapılmaktadır. Genişleyen müzenin yönetimi için de, 1889 yılında, *Müze-i Hümayun Nizâm-nâmesi* çıkmıştır. Beş bölüm içinde 43 maddelik olan bu nizamname, müzenin nasıl yönetileceği hakkında bilgi vermektedir. Nizamname; müzede çalışacak uzmanlardan hademelere kadar, bütün personelin görevlerini saymaktadır. Müze-i Hümayun ayrıca Maarif Nezareti'ne bağlı olarak, eski eser nizâm-nâmesini uygulamakla görevlendirilmiştir. Ayrıca eski eserlerin bakımı ve korunması hakkında da önemli hükümler belirtilmiştir. Bunun yanında, diğer şehirlerde, vilayet müzelerinin de kurulması hususu, ilk defa öngörülmüştür.²⁶

Müze-i Hümayun Nizamnamesi ile Türk Eski Eserler Kurumu da kurulmuştur. Müze-i Hümayun bölümleri, kitaplıkları ile bu kurumun en üstündedir. Müze müdürü de, kurumun en büyük âmiri durumundadır. Böylece, Türk eski eserler hukukunun gelişmesi yolunda, önemli bir adım daha atılmıştır. Bunun etkisi ile olmalıdır ki, 20. yüzyılın başında Müze-i Hümayun'dan başka müzeler de açılmaya başlanmıştır. 1902'de ikinci müze Konya'da, 1904'te ise üçüncü müze Bursa'da açılmıştır. Bu faaliyetler ileride daha da genişleyecek ve vilayet müzeleri açılacaktır.²⁷

Bu nizamnameden sonra, 1906 tarihinde bugün de yürürlükte olan, Osmanlı Devleti'nin son eski eser nizamnamesi çıkarılmıştır.

²⁵ BOA., MF.MKT. nr. 108-65 (24 Temmuz 1889).

²⁶ Mumcu, a.g.e., s. 74.

²⁷ A.e., s. 74-75.

4) 1906 Eski Eser Nizamnamesi

1884 yılında Osman Hamdi Bey tarafından hazırlanan nizamname, yeniden gözden geçirilerek 1906 yılında tekrar yayınlanmıştır. Nizamname giriş bölümü ile başlayıp, altı bölümde 35 maddeden oluşmaktadır. Sonunda da, “Müteferrik Hükümler” kısmı, yer almaktadır. Maarif Nezareti, bu nizamnamenin yerine getirilmesiyle görevli olmuş ve eserler konusunda bu nizamnamenin hükümleri geçerli olmuştur.²⁸

Artık eski eserlere karşı, aydınlar çevresinde duyulan ilgi de artmaya başlamış ve taşınamayan eski eserlerin korunması konusunda, bilimsel ilk incelemeler yapılmaya başlanmıştır.²⁹

1884 yılında hazırlanan nizamname, 1906 yılında yeniden düzenlenmiş ve sonradan alınan yeni kararlar ile bu nizamnamenin kurallarını daha da geliştirmiştir. Böylece 1973 yılına kadar, eski eser kanunlarında önemli bir değişiklik yapılmayacaktır.³⁰

Eski eserler ile ilgili çıkan diğer kanunlara baktığımızda: 1913’de Türk-İslâm eserlerini kapsayan, “Evkaf-ı İslamiye Müzesi” kurularak kendi sanat eserlerimiz de korunma altına alınmaya başlanmıştır. Taşınamayan eski eserlerin, nizamnamede ayrıntılı olarak gösterilmeyen koruma esasları, 1912 tarihli “Muhafaza-i Âbidât Nizâm-nâmesi” ile geliştirilmiştir. Bu nizamnamede, eski eserlerin korunması hakkında, çok az kanun vardır. Esas amaç, eski eser nizamnamesindeki eksik hükümler dolayısıyla, özellikle taşrada sık sık yıktırılan anıtsal yapıların, bundan böyle usulüne uygun olarak ve hiç olmazsa uzun süren bir izin alınma işleminden sonra, ortadan kaldırılmalarını sağlamak olmuştur. Böylece hiç değilse uzmanlarca hazırlanan rapordan ve gene onlar tarafından anıtın üzerinden çıkartılan ya da kopya edilen, süs veya kitabenin kurtarılmasından sonra, anıt yıkılacaktır. Nizâm-nâmede, bu tür anıtların “yıkılmaktan korunması” hükmü yoktur ve Muhafaza-i Âbidât adı da,

²⁸ 1906 Nizamnamesi, 34.-35. madde.

²⁹ Mumcu, **a.g.e.**, s. 75.

³⁰ Osman Aytekin, “Osmanlı ve Cumhuriyet’in Eski Eser Politikaları”, **Tarih ve Medeniyet**, Ekim 1997, s. 53.

içeriğine uygun değildir. 1915 yılında, bu nizamname yeni bir kanunla tamamlanmış ve yıkımına karar verilen anıtların arsaları ile birlikte “nizâmnâme ahkâmına riayet edilmek” kaydıyla belediyelere; bunun olmadığı yerlerde ise, vilâyetlere bırakılması sağlanmıştır. Bu kanun 1936 yılına kadar uygulanmıştır.³¹

Eski eserlerin korunması ile ilgili, 21 Mayıs 1917 tarihinde, “Muhafaza-i Asar-ı Atika Encümen-i Dairesi” kurulmuştur. Encümenin ilk işi, İstanbul’da gündün güne yok olmakta bulunan taşınamayan eski eserleri tespit etmek olmuştur. Eski eserler ve bunlar üzerindeki her türlü bilimsel araştırmanın, fotoğrafları çekilip, arşive konarak, bir çeşit liste usulü uygulanmak istenmiştir. Muhafaza-i Âbidat Nizâmnâmesi’nin uygulanmasında da, Encümen büyük ölçüde söz sahibi olmuştur. Encümen, Cumhuriyet Dönemi’nde de çalışmaya devam etmiştir. Encümen üyeleri birçok iş ilgilenmişse de, eski eser hukukunun bir bütün olarak işletilmemesi sonucunda, çalışmalar bir hayli aksamıştır.³²

Görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti’nde, eski eserlerin korunması konusunda bir çok girişimde bulunulmuş, fakat taşınamayan eski eserlerin tahribi ve yurt dışına yapılan kaçakçılık büyük ölçüde sürüp gitmiştir.³³

B) Osmanlı Devleti’nde Eski Eser Algısı

Avrupalılar, Osmanlı Devleti’nde eski eserlerin yeteri kadar değer görmediği için, Osmanlı topraklarında bulunanları kendi ülkelerine götürerek, hak ettiği değeri bulacağını söylemişlerdir. Oysa Osmanlı Devleti’ndeki ilk arkeolojik kayıtlara ve müzelerine gelen eşyalara bakıldığında, Avrupalıların ilgi duymalarından çok önce Osmanlı Devleti’nde eski eserler toplanıp, yeniden kullanım yoluyla korunmuştur. Şöyle ki; eski yapılardan alınan parçaların yeni binalarda kullanılması, tarihi eser toplamanın en ilkel biçimlerinden biri olmuştur. Osmanlı Devleti’nde resmi görevliler, eski parçaları yeni yapılarda kullanarak bir araya getirmiş, böylece eski formlar için yeni bağlam ve anlam yaratmışlardır. Örneğin İstanbul’da Rumeli

³¹ Mumcu, **a.g.e.**, s. 76.

³² **A.e.**, s. 76-77.

³³ **A.e.**, s. 77.

Hisarı'nın tahkimatında ve Ankara Kalesi'nin duvarlarında eski eserlere ait parçalar kullanılmıştır. Bu yapılara ilişkin yazılı belge olmadığından, bazı parçaların ne zaman ve hangi nedenle kullanıldığını açıklamak zordur. Ankara Kalesi'nde, Hellenistik döneme ait heykeller kale içi surların tepesine yakın bir bölümde yatay konumda ve göze çarpacak biçimde dizilmiştir.³⁴

Bu dönemde, antik kültür eserlerinin değerinin farkında olan dar bir zümrenin varlığı söz konusu olsa bile, bunları korumaya ve bilimsel anlamda değerlendirmeye yönelik bir kesimden söz etmek oldukça zordur. Eğitim, bilim ve sanat alanında, ancak Tanzimat ve onu izleyen Meşrutiyet dönemlerinde sağlam adımlar atılmaya başlanmış; eskiçağa ve arkeolojik değerlere yönelik artan bir ilgi ile beraber, eski eserlerin yurt içinde korunup değerlendirilmesi anlayışı da bu dönemde gündeme gelmiştir. Yabancıların Anadolu'da yapacakları kazıların 1840'larda Maarif Nezareti'nin iznine bağlanması, 1846 yılında Tophane Müşiri Fethi Ahmet Paşa'nın önderliğinde Aya İrini kilisesindeki silahların düzenlenip, antika eşya toplanmaya başlanması Anadolu arkeolojisi ve müzecilik açısından önemli adımlardır.³⁵

1) Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Tanımı

Eski eserler tarih boyunca insanlığın kültürel zenginliğini oluşturan, ait oldukları döneme ve toplumlara ışık tutup, onlar hakkında bilgiler veren somut kültürel değerlerdir. Bu nedenle eski eserler, bütün insanlığın ortak kültür mirasının bir parçasını oluşturan ve değerini ifade eden varlıklardır.³⁶

Eski eser kavramı, Avrupada tanımlanmış ve benimsenmiş olmasına rağmen, Osmanlı Devleti bu kavrama henüz yabancıdır. Çünkü, Osmanlı Devleti'nin arkeoloji ile tanışması, topraklarında bulunan ve başka bir yerde örneği görülemeyecek kadar değerli olan eserleri, araştırmaya gelen Avrupalılar sayesinde olmuştur.³⁷ Bu nedenle eski eser tanımı, Avrupalılara göre oldukça geç bir tarihte,

³⁴ Shaw, **a.g.e.**, s. 26-32.

³⁵ Kundakçı, **a.g.e.**, s. 1084-1085.

³⁶ Ceylan, **a.g.e.**, s. 6.

³⁷ Mumcu, **a.g.e.**, s. 45.

1874 Nizamnamesi içerisinde yapılmıştır. Nizamnamenin giriş bölümündeki eski eser tanımı şöyledir; “Eski dönemlerden kalan her çeşit eşya ‘eski eser’ olarak nitelendirilir. İki çeşit eser vardır. Birincisi; eski paralar ve ikincisi; taşınabilir veya taşınamayan eserlerdir.”³⁸ Daha sonraki nizamname de, eski eser tanımıyla başlamış ve daha detaylı bilgi verilmiştir. Şöyle ki: “Eski eser, Osmanlı topraklarında daha önce yaşamış olan milletlerin terk ettikleri eserlerin tamamıdır. Bunlar içerisinde; altın, gümüş gibi eski paralar; dönemi ile ilgili bilgi içeren yazılı levhalar; oyma resim, nakış ve sanatsal işçilik yansıtan taş, toprak ve madenler; süslemeli eşya, kap, silah, araç ve aletler ile yüzük taşları yer alır. Ayrıca ve daha büyük boyutlu olarak; ibadet yerleri, saraylar, sirk denilen eski oyun yerleri, tiyatrolar, bendler, köprüler, su kemerleri, ölülerin ve eşya gömülü olduğu anlaşılan tepeler, türbeler ve dikili taşlar bulunur. Bunların dışında; süslemeli eski binalar, heykeller, sütunlar, yontulmuş veya eski yazı içeren taşlar da, eski eserden sayılır.”³⁹

1906 Nizamnamesi’ne göre ise, eski eser tanımı daha ayrıntılı ve bilinçlidir. Buna göre: “Osmanlı topraklarında bir zamanlar yaşamış olan kavimler ait güzel sanat, bilim, edebiyat, din ve meslekler ile ilgili olan ve her biri sanat değeri taşıyan bu yapıtlar, eski eserden sayılır.

Her biri ayrı ayrı sayılan bu gruptaki eserler, biraz uzun bir anlatımda olsa da, alfabetik sıra ile şöyledir: Ağaçtan yapılmış eşya, alet, amfitiyatrolar, anıtlar, at meydanları, boyalı veya yaldızlı tasvir ve peçeler, camiler, çiniden yapılmış eşya parçaları, dağınık tuğlalar, dikili taşlar, deri, bez, papirüs, parşömen ve kağıt üzerine el yazıları, direkler, duvarlı ve duvarsız kuyular, edevat, eski duvar ve anıtlar, eski eşya parçaları, evler, figürler, fildişi ve kemikten yapılmış eşyalar, hamamlar, hanlar, heykeller, hipodromlar, höyükler, işlemeli ve işlemez lahitler, işlenmiş çakmak taşları, kabartmalar, kaleler ve burçlar, kalıplar, kamu binaları, kasaba surları, kaya parçaları, kazılarak yontulmuş taşlar, kiliseler, köprüler, madalyalar, manastırlar, mezar odaları, mezar taşları, mezar tepeleri, mezarlıklar, mücevherat, oyma ve kakma işleri, ölçüler, resimli ve resimsiz levhalar, rıhtımlar, sandıklar, sarnıçlar,

³⁸ 1874 Nizamnamesi, giriş, 1. ve 2. madde.

³⁹ 1884 Nizamnamesi, 1. madde.

sikkeler, silahlar, sirkler, skarabeuslar⁴⁰, stadyumlar, steller, su yolları, süslü yüzükler, şoseler, taş, cam ve ağaç kırıkları, terkedilmiş putperest mabetleri ve sinagoglar, tiyatrolar, topraktan züccaciye, vazolar, yazılı ve kabartmalı kayalar, yazılıkayalar.⁴¹

2) Osmanlı Devleti'nde Eski Esere Sahip Olma Hakkı ve Ayrıntıları

Yabancı araştırmacılar, Osmanlı topraklarında yaptığı arkeolojik kazı ve araştırma sonucunda, buradan bir çok eser elde etmişlerdir. Bu eserlerin yabancıların eline geçmesini önlemek amacıyla yayınlanan nizamnamelerde, eski eserlere sahip olma hakkı da belirtilmiştir. Bu haklar, 1869 Nizamnamesi'nde; “sahipli arazide bulunan eski eser, arazi sahibinindir.” denilmiş ve bu da dolaylı olarak, devletin sayılmıştır.⁴² Fakat bu madde, yabancı araştırmacılar tarafından ihlal edilmiş ve eserler Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştır. Bu nedenle 1874 Nizamnamesi'nde bu konu daha açıklayıcı olarak, yeniden gündeme gelmiştir. Şöyle ki; 1874 Nizamnamesi'nde eski eserlerin hepsinin arazi sahibinin olmasının, uygun olmayacağı düşünülmüş ve değiştirilmiştir. “Keşfedilmeyen eski eser nerde bulunursa bulunsun devlete aittir. Fakat izinli olarak, kurallara uygun bir şekilde eski eser bulanlar, buldukları eserlerin üçte birini alabilirler. Diğer üçte biri, eserin bulunduğu arsa sahibinindir. Son üçte bir ise devletindir. Eğer eseri bulan arazi sahibiyse o zaman eserlerin üçte ikisini alıp, üçte birini devlete vermelidir.”⁴³ Bu madde oldukça önemlidir. Eski eser hakkında esas ilkeleri belirtmiştir. Yabancı araştırmacılar bu maddeyi kendi çıkarlarına çevireceklerdir. Arazi sahibinin hakkı olan eserleri ya satın alacaklar ya da araziyi satın alıp, eski eserlerin üçte ikisini elde edeceklerdir.

1874 Nizamnamesi'nde eski eserlere sahip olma hakkı istenilen sonucu vermeyince, genel olarak eski eseri alma ve elinde bulundurmaya ait haklar, 1884 Nizamnamesi'nde daha geniş olarak ele alınmıştır. Buna göre; “Osmanlı

⁴⁰ **Skarabeus:** Toprakta böcek şeklindeki malzemeler.

⁴¹ 1906 Nizamnamesi, 5. ve 6. madde.

⁴² 1869 Nizamnamesi, 3. madde.

⁴³ 1874 Nizamnamesi, 3. madde.

topraklarında bulunan ve keşfedilmiş olan, bundan böyle kazı ile ortaya çıkarılacak eski eserler ile deniz, göl, nehir, çay ve derelerde dışarı çıkartılacak her çeşit eski eserin tamamı devlete aittir.⁴⁴ Topluluğun veya kişilerin, kendilerine ait olan arazi ve mülklerinde, açıkta bulunan veya saklı ve gömülü olan eski eseri, kendi kendine yıkıp kaldırmaya, arazi sahiplerinin yetkisi yoktur.⁴⁵

1884 Nizamnamesi'ne göre; hükümetin uygun göreceği kararla, özel idare tarafından araştırma ve kazı yapmak istenildiğinde, seçilmiş olan yer, kişilerin veya topluluğun sorumluluğunda ise, sahibini veya kullanan kişiyi, hükümet ikna eder. Eğer ikna mümkün olamaz ise, kamu yararına olduğu için, istimlak hakkındaki kararname hükmüne uyularak, o yeri satın alır.⁴⁶

1906 Nizamnamesi'nde ise, eski eserlere sahip olma hakkı artık belirli kuralara bağlanmış, bu konuda keskin sınırlar çizmiştir. Şöyle ki: “Osmanlı Devleti'nde hükümete ait bulunan arazi ve emlak ile çeşitli kişilerin ve toplulukların sorumluluğundaki emlak ve arazide, mevcut bilinen veya gelecekte keşfedilecek olan her çeşit anıt ve taşınamayan eserin hepsi, Osmanlı Hükümeti'nin malıdır. Bundan dolayı, bu eserlerin keşfedilmesi, korunması, toplanılması ve Müze-i Hümayun'a konulması hükümete aittir. Bu madde Sanayi-i Nefise'ye bağlı eserlerin tümü hakkında da geçerlidir.”⁴⁷

3) Osmanlı Devleti'nde Eski Eserin Korunması

Eski eserlerin korunması, bir toplumun tarihsel değerlerinin korunması demektir ve geniş açıdan bakılacak olursak, insanlık için de çok önemlidir. Bu nedenle Osmanlı Devleti eski eserlere zarar verilmesinin önüne geçmeye çalışmıştır. Örneğin 1857'de Bodrum Kalesi'nin duvarında bulunan aslan başının müzeye konulmak için yerinden çıkarılması sonrasında kale duvarında boşluk kalmıştır. Boş

⁴⁴ 1884 Nizamnamesi, 3. madde.

⁴⁵ 1884 Nizamnamesi, 4. madde.

⁴⁶ 1884 Nizamnamesi, 6. madde.

⁴⁷ 1906 Nizamnamesi, 4. madde.

kalan bu bölge için, bir taş ustası gönderilmiş ve burası yeni baştan doldurularak düzeltilmiştir.⁴⁸

Osmanlı Devleti'nin çıkardığı nizamnamelerde de eserlerin korunması konusu önem teşkil etmektedir. Çıkarılan ilk nizamnamenin giriş bölümünde de eski eserlerin korunmasına dair bilgiler verilmektedir. Burada eski eserlerin öneminden bahseder ve bunların müzelerde korunmasını, dolayısıyla Osmanlı topraklarında bulunan zengin eserlerin İstanbul'daki müzeye konulması gerektiğini belirtir. Fakat eski eserlerin korunması, Osmanlı Devleti için henüz istenilen aşamaya gelmemiştir. İstenilen aşamaya gelmesi için, daha iyi kurallar getirilmesi gerekmektedir. Bunun için ilk nizamnamede, kendinden sonra yeni bir nizamname daha hazırlanması gerektiği belirtilmiştir.⁴⁹

1874 Nizamnamesi'nde ise eski eserleri koruma konusu şöyle geçer; sahipli arazide bulunan, mükemmel olan bazı ibadet yerleri ve yapıların korunması için, yerel hükümet tarafından bir memur tayin olunacaktır.⁵⁰ Kazı yapılacak yer, hükümetçe devamlı kontrol edilmesi zor olacak kadar uzaksa, kazı izni alan kişinin yanına, masrafı kendisi tarafından karşılanmak üzere, bir memur tayin edilecektir.⁵¹ Ayrıca eserleri korumak adına, nerede olursa olsun eski esere zarar verenlerden, ceza kanununun 133. maddesi gereğince tazminat veya nakit cezası alınmakla beraber, haklarında bir aydan bir yıla kadar hapis cezası verilir.⁵²

Osmanlı Devleti'nde, eski eserleri koruma konusunda en bilinen örnek; bir çok eser kaçırması sonucu, Truva'daki eserleri korumak için, Schliemann'ın yeniden gelmesinin yasaklamasıdır.⁵³ Bunun gibi çok örnek bulunmaktadır. Osmanlı Devleti kazı yapan araştırmacıların eski eser kaçırdığını fark ettiğinde, bir daha bu kazı alanına gelmesini yasaklamıştır. Fakat bu araştırmacılar, siyasi yollardan ve elçilik kanalını kullanarak, yeniden kazıya başlamıştır.

⁴⁸ Ali Sönmez, **Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Kaçakçılığı Truva Örneği**, Kriter Yayınevi, İstanbul 2014, s. 17.

⁴⁹ Mumcu, **a.g.e.**, s. 50-68.

⁵⁰ 1874 Nizamnamesi, 6. madde.

⁵¹ 1874 Nizamnamesi, 21. madde.

⁵² 1874 Nizamnamesi, 35. madde.

⁵³ **BOA., DH.MKT.**, nr. 1417-90.

1884 Nizamnamesi'nde eserlerin korunması konusu, ayrıntılı olarak işlenmiştir. Buna göre, sahipli arazide izinsiz çıkarılacak eski eser ve eski binalar ile yine eskilerden kalan eşyalar, kale duvarı, burç siperi, hamam, mezar ve bunun gibi yerleri, bozmaları ve parçalayıp tahrip etmemeleri gereklidir. Bir eski eserin yakınında, onun zararına olabilecek her türlü inşaat ve kazı yapılması yasaktır. Bu nedenle, eski esere zarar verilmesine neden olmamak için, harabelerden 250 m. uzaklıkta kireç ocağı açılması da yasaktır. Yıkılmış eski binadan kalan ve yerde yatan taşların kaldırılması bile yasaktır. Onları ölçmek, resim ve kalıplarını almak için ya da her ne amaçla olursa olsun, eski binada iskele kurulması yasaktır. Eski bina ve eseri, gerek tamamen ve gerek kısmen tahıl anbarı, otluk, samanlık, havuz, su yalağı, çeşme ve diğer amaçlar için kullanılması kesinlikle yasaktır.⁵⁴

Bu konudaki yasak, ilk bakışta ve *yararlılık ilkesi* göz önüne alındığında, anlaşılabilir. Ancak bu eserler, ilk olarak hemen zarar görmese de, kullanım sürecinde ya da sonradan değişen kullanım amacı yüzünden, zarar görebilmektedir. Bu yüzden, eseri güvenceye almak için, ortaya konulan gerekçe ne olursa olsun, çevredeki yerli halk tarafından kullanılması, baştan yasaklanmıştır.

Antik şehirlerin, bölge sakinlerince ve başka amaçlar için kullanılması, çok karşılaşılan bir durumdur. Bu nedenle devlet, eserlerin tahribinin önlenmesi ve bu alanın korunması için çeşitli önlemler almıştır. Örneğin; Adana'daki antik şehirde bulunan kalede, çok eser çıkmaktadır. Burası korunması gerekirken, yöre halkı tarafından mezarlık olarak kullanılmıştır. Oysa bu, hükümetçe yasaktır ve böyle şeylere kimse tarafından müdahale ve tecavüz edilmesine izin verilmemiştir. Bu nedenle, eski eserin, bulunduğu yerde iyi bir şekilde korunması için, Müze-i Hümayun'un koruması altına alınması gerekmiştir.⁵⁵ Bu amaçla kazılara, maaşlı bekçiler tayin edilmiş⁵⁶ ve kazı alanında bulunan eserler, bu bekçilere emanet

⁵⁴ 1884 Nizamnamesi, 5. madde.

⁵⁵ **BOA., İ.HUS. nr. 66-1316 Ra 12** (12 Ağustos 1898).

⁵⁶ Müze-i Hümayun tarafından, Boğazköy kazılarında kazı alanını korumak için, tayin edilen bekçinin yüz kuruş maaş aldığı belirtilmiştir. (Bkz. **İ.A.M.A., Boğazköy Dosyası**, 7 Ağustos 1326 (20 Ağustos 1910))

edilmiştir.⁵⁷ Ayrıca, çok daha sonraki yılların bir uygulaması olsa da, kazıda görevli memurların kalması için, kazı evleri inşa edilmiştir.⁵⁸

Eski eserlerin korunması için, müzenin kurulma aşamasında, eserlerin buldukları yerden alınıp, İstanbul'a taşınmasını örnek olarak verebiliriz. Bodrum Kalesi civarında eski eser olduğu düşünülen mermerden bir taş bulunmuştur. Bunun için eserin çıkarılıp İstanbul'a getirilmesi söz konusu olmuştur. Bunun üzerine eser, 1857'de Tophane Müşiri Fethi Ahmet Paşa tarafından incelenmiş ve değerli olduğu için, müzeye getirilmesine karar verilmiştir.⁵⁹ Böylece, eserlerin müzeye yerleştirilmesi ile hem müze gelişmiş, hem de eserler korunmuştur. Bunun gibi ilerleyen yıllarda da, aynı kararlar alınmıştır. Bir çok şehirdeki eski eser, koruma ve onarım amaçlı olarak, Müze-i Hümayun'a gönderilmiştir. Örneğin; Karaman, Aydın, Menteşe, Saruhan ve civarında bulunan eski eserlerin korunması ve tahrip olup da sergiye değer olan eski eser de, Müze-i Hümayun'a gönderilmiştir.⁶⁰

Kazı alanlarındaki eserlerin de korunmasına dikkat edilmiştir. Şöyle ki; kazı alanındaki eski eserlerin yalnızca resmini çizip, fotoğraflarını almak isteyenlerin esere dikkat ederek zarar vermemesi şartıyla izin verilmiştir. Örneğin; 1894'te Maarif Nazırı, eserlerin çizim ve fotoğrafları alınırken, zerre kadar tahribat yapmamak ve yapacağı çalışmalardan birer adet müzeye vermesi şartıyla, izin verileceğini bildirmiştir.⁶¹

Devlet kazı alanlarının korunması için, bazı şehirlere yazı gönderilmiştir. Örneğin; bir çok antik kentin bulunduğu ve araştırmacıların ilgi odağı olan Aydın'a, 1890 yılında gönderilen yazıda, eski eserden sayılan binaların korunması için

⁵⁷ Boğazköy'de 1910 yılındaki kazı sonunda bulunan eserler ve üç adet taş, sandıklara konularak bekiçiye teslim edilmiştir.(Bkz. **İ.A.M.A., Boğazköy Dosyası**, 1 Ağustos 1326 (14 Ağustos 1910)

⁵⁸ **İ.A.M.A., Boğazköy Dosyası**, 26 Teşrinisani 1327 (9 Aralık 1911). Yapılan binanın tapusu, Müze-i Hümayun adına düzenlenmiştir (Bkz. **İ.A.M.A., Boğazköy Dosyası**, 24 Temmuz 1328 (6 Ağustos 1912)); Bina Almanlar tarafından 1323'de inşa edilmiştir (**İ.A.M.A., Boğazköy Dosyası**, 7 Teşrinisani 1332 (20 Kasım 1916)).

⁵⁹ **BOA., İ.DH.** nr. 368-24347 (5 Ocak 1857).

⁶⁰ **BOA., DH.MKT.** nr. 2034-5.

⁶¹ **BOA., MF.MKT.** nr. 198-62 (1894).

önlemler alınmasını istemiştir.⁶² Yine Aydın İneabad'a gönderilen yazıda, Teke Köyü ve civarında bulunan antik kalıntıların korunması gerektiğini bildirmiştir.⁶³

Kazı alanlarındaki eski eserlerin korunmasına ilişkin bir diğer örnek de, 1892 yılında Bergama'da yapılan izinsiz kazılar sırasında, eserlere zarar verilmesidir. Ancak buradaki durum, oldukça ilginçtir. Çünkü kazıda çalışan işçiler, bu işlemin yapıldığını görerek öğrendiklerinden, yabancı arkeologlar gittikten sonra, aynı yerde kazı yapmaya kalkmışlardır. Bilgisizce yapılan bu kazılar sonucunda, eski eserler ve binalar oldukça zarar görmüştür. Bu konudan haberdar olan Osman Hamdi Bey, nizamnamede açıkça belirtilmesi ve bu davranışların, *izinsiz kazı* kapsamına girmesi yüzünden, kazı alanındaki eserlerin korunması için, en bu davranışları engellemeye çalışmıştır.⁶⁴

4) Osmanlı Devleti'nde Eski Esere Verilen Önem

Anadolu'da yapılan arkeolojik kazılar sonucunda, eski eserlerin çıkarılıp yurtdışına kaçırılması, devletin yeni tedbirler almasını sağlamıştır. Bu konudaki tedbirlerin, nizamnameler yardımı ile alındığını görmekteyiz. Örneğin; Nemrut harabelerinden çıkarılarak Musul'a götürülen eserlerin, hükümete haber verilmeden çıkarıldığının anlaşılması üzerine, daha tedbirli olunması gerektiği anlaşılmıştır. Kazıların izinsiz yapılamayacağı, izin almak için de nizamnamelere uygun çalışma yapılması şartı gereklidir. Bu nedenle eski eserlerin yurtdışına çıkışını önlemek için izinsiz kazılara dikkat edilmesi istenmiştir.⁶⁵

Eski eserlerin yurtdışına kaçırıldığı görülünce, Osmanlı Devleti'nde bulunan bütün tarihi eserlerin Müze-i Hümayun'a ait olduğu, ilgili makamlara tebliğ

⁶² BOA., MF.MKT. nr. 117-141 (5 Haziran 1890).

⁶³ BOA., MF.MKT. nr. 252-54.

⁶⁴ Osman Hamdi Bey tarafından gelen yazıda: Aydın Bergama'da bazı taşçı ve ameleler tarafından kazı yapılarak, bu civarlarda bulunan pek çok mühim, kıymetli yazılı taşlar ve binalarla ve eski eserden olan duvar ve temellerinin tahrip edilmekte olduğu bildirilmiştir. Bu nedenle eski eser nizamnamesinin bu konuya ait madde ve kurallarına göre güzel korunmasına itina olunmuş kazı ve araştırmalarla bu gibi taşlara zarar verenler hakkında nizamnamelere göre gerekenin yapılması bildirilmiştir. (BOA. Maarif Nezareti Müze-i Hümayun Müdüriyeti (MF.MÜZ.) nr. 1-102 (26 Şubat 1892)).

⁶⁵ BOA., DH.MKT. nr. 2197-1.

edilmiştir.⁶⁶ Bu nedenle araştırmacıların gezi izni olmadığında, kendilerine eski eserleri inceleme konusunda, izin verilmemiştir. Örneğin; Danimarkalı araştırmacının, Suriye ve Fırat arasındaki harabelere yapacağı seyahatte kazı izni olmadığından, tarihi eser ve binaları tahrip etmesine meydan verilmemesi, istenmiştir.⁶⁷

Eski eserlere verilen önemin diğer bir göstergesi, onların zarar görmemesi için, kazı alanına jandarma gönderilmesi ile gösterilebilir. Örneğin, bir çok eserin bulunduğu, gezgin ve araştırmacıların yoğun ilgi gösterdiği Efes antik kentine, burada bulunan eserlerin yurtdışına çıkması engellenemediği için, 1910 yılında jandarma gönderilmiştir.⁶⁸

Eski eserlere değer verildiğinin bir başka göstergesi, kazı sırasında araştırmacının bulunan eserlere herhangi bir zarar vereceği fark edilirse, bu kişinin yaptığı işlerin kontrol edilmesi ve kazıda değerli bir şeyin çıkıp çıkmadığının tespiti istenmiştir.⁶⁹ Bu da kazılar sırasında araştırmacıların hareketleri izlenerek, çıkan eserin kontrol edilmesiyle, bunların ÷lke içinde kalması yani korunması amaçlanmıştır. Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi, Osmanlı Devleti tarafından eski eserlerin hem yurtdışına çıkarılmamasına, hem de bunlara zarar verilmemesine çalışılmıştır.

5) Osmanlı Devleti'nde Eski Eserin Tahribi

Osmanlı Devleti'nde eski eserlerin tahribi, genel olarak, eski eserlerin değerinin bilinmemesinden kaynaklanmıştır. ÷lkeye yeni yeni girmeye başlayan arkeolojik faaliyetler henüz daha anlaşılammış ve özellikle antik kentlerin bulunduğu bölgelerde yaşayan halk, eski eserlerin bulunduğu alanları, kendi yaşam alanlarına dahil ederek, buralar mer'alara, mezarlara, bahçelere çevirerek bu eserlerin tahribine neden olmuştur. Buradan alınan eserlerin, formlarını bozup kendi amaçları

⁶⁶ BOA., DH.MKT. nr. 97-26.

⁶⁷ BOA., DH.MKT. nr. 2053-23.

⁶⁸ BOA., DH.MUİ. nr. 83-39 (9 Nisan 1910).

⁶⁹ BOA., MF.MKT. nr. 32-72.

dahilinde bahçe ve evlerinde kullanmışlardır. Devşirme denilen bu kullanım şekli hemen hemen bütün antik kentlerin başına gelen bir sorundur. Oysa ki, böyle bir davranışta bulunmak suçtur. Zaten 1906 Nizamnamesi'ne göre, ceza kanununun 138. maddesi gereğince bu konuda, tazminat ve nakit cezası ile birlikte, bir aydan bir yıla kadar hapis cezası söz konusudur.⁷⁰

Bölge halkı antik kentlere, genellikle, yıkık dökük ve harabe gözüyle bakmış, buraları kirli bir görüntü olarak algılamıştır. Buradan çıkan eserleri de, eğer altın değil ise, taş parçası olarak nitelemiştir. Örneğin; 1850-1859 arasında Anadolu'yu dolaşan ünlü oryantalist D. A. Mordtmann, köylülerin çok değerli ve çeşitli antik eserleri, önemsiz amaçlar uğruna kırdığını görmüştür. Bu duruma engel olmak istediğinde ise, hep aynı cevapla karşılaşmıştır: “Bu taşlar işe yaramaz”.⁷¹

Bu nedenle, kazılarda bulunan eserlerin halk tarafından tahrip edileceği düşünülmüş ve böyle bir zarar, önlenmeye çalışılmıştır. Örneğin, Almanların 1892 yılında Zincirli'de yapılan kazılarda, bir çok değerli eser çıkmış ve bu eserlerin burada kalmaması önerilmiştir. Bunun üzerine burada kazıyı yapan arkeolog Carl Humann taşıma masraflarını karşılayarak, eserleri Müze-i Hümayun'a nakletmiştir. Bu eserlerin fen ve mimariye bağlı olarak, mermer direk başlarından bazıları, mahallince bazı inşaatlarda kullanıldığı için Humann tarafından daha güzel değerlendirileceği düşünüldüğünden, müzeye taşıma masraflarının da kendisi karşıladığından, eserlerden bazı parçaları almasına izin verilmiştir.⁷²

Buna benzer bir olay da, 1907'de Hugo Winckler ve Theodor Makridi Bey tarafından Boğazköy'de yapılan kazılar sırasında yaşanmıştır. Ankara Maarif Müdürü tarafından Müze-i Hümayun'a buranın köylüler tarafından tahrip edildiği bildirilmiştir. Müze-i Hümayun'un eski eserlere verdiği değer bilindiğinden, buranın

⁷⁰ 1906 Nizamnamesi, 8. madde.

⁷¹ XIX. yüzyıl ortalarında Anadolu'ya gelen Alman seyyah Mordtmann buralarda bir çok yeri gezmiştir. Gördüklerini ve incelediklerini bir kitap halinde yayımlamıştır. Gezdikleri yerlerdeki eserler hakkında bilgiler vermiştir. Bkz, A. D. Mordtmann, **Anatolien Sekizzen und Reisebriefe aus Kleinasien (1850-1859)**, Hanovver 1925; Mumcu, **a.g.e.**, s. 46; Galip EKEN, “XIX. Yüzyılda Zara Üzerine Bazı Bilgiler”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Erzurum 2006, 8(2), s. 100.

⁷² **BOA.**, **İ.MF.** nr. 1-1310 R 2 (26 Ekim 1892).

bir gün dahi tecavüz ve tahribine meydan verilmeyeceği, buranın güzelce korunmasına daima nezaret edileceği bildirilmiştir.⁷³

Kazılar sırasında antik kentin tahrip edilmesine bir diğer örnek ise, İngiliz gezgin Henry Christmas'ın gözlemleridir. Antik kentleri gezmek için Anadolu'ya gelen Christmas'a, incelemeleri sırasında bölge halkı tarafından zorluk çıkarılmıştır. Saldırıya uğradığını belirten İngiliz gezgin, şöyle anlatmıştır:

“Merkeze yakın yerlerde, izin alındıysa, araştırmalar mükemmel bir güvenlik içinde yürütülür. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun uzak bölgelerinde, yani bütün kazı ekiplerinin “para avcısı” olarak görüldüğü yerlerde, bu her zaman söz konusu olmayabilir.” demiştir.⁷⁴

C) Osmanlı Devleti'nde Kazılarla İlgili İşlemler

1) Kazı İzinleri

Anadolu'ya kazı yapmak için gelen bütün araştırmacılar, çeşitli izinler almaktadır. 1840'dan itibaren yabancıların Osmanlı Devleti topraklarında yapacakları kazı çalışmaları izne bağlanmıştır.⁷⁵ Bu nedenle, henüz daha nizamnameler çıkmamışken bile araştırmacıların, devletten izin aldıklarını görmekteyiz. Bu konuda oldukça çok örnek vardır. Örneğin; 1860'da İstanbul civarında bazı yerlerde, eski paralar olduğundan onları ortaya çıkartmak için, Prusyalı Cozeposes adlı araştırmacı masraf talep etmeyip, araştırma için izin istemiş ve bulunacak eserlerin kendisine verilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine bu paraları ortaya çıkaracağı ve bütün masrafları kendisi karşılayacağı için, isteği kabul

⁷³ İ.A.M.A., **Boğazköy Dosyası**, 27 Kanunisani 1322, (9 Şubat 1907).

⁷⁴ Christmas, **a.g.e.**, s. 12-13.

⁷⁵ Bazı yazarlar ilk kazı izninin 1840'da verildiğini belirtmektedir (Bkz. Kamil Su, **Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi**, İstanbul 1965, s. 8 Sümer Atasoy, **Müzecilikten Yansımalar**, İstanbul 1999, s. 8; Osman Aytekin, “Nizamnameler Işığında Eski Eser Kaçakçılığının Anadolu'daki Tarihi Serüveni”, **Yeni Türkiye**, Y.8, :43, Ocak- Şubat 2002, s. 671.); Buna karşılık Halit Çal, ilk kazı izninin 1843'de (Bkz. Halit Çal, “Osmanlı Devletinde Asar-ı Atika Nizamnameleri”, **Vakıflar Dergisi**, S:26, Ankara 1997, s. 391), İsmail Günay Paksoy ise 1844'te verildiğini belirtmektedir (Bkz. İsmail Günay Paksoy, **a.g.e.**, s. 210).

edilmiştir. Ayrıca hazineden bir akçe bile talep etmemesi ve yanında hazineden bir zaptiye memurunun gözetmenlik yapması şartıyla izin verilmiştir.⁷⁶

Bu tarihten itibaren, kazı yapmak için yapılan başvurular çoğalmıştır. Özellikle diplomatik desteğe sahip olanlar, daha kolay izin almışlardır. Bu tarz izinler sonucunda yapılan kazılarda amaç, çıkan eserleri yurtdışına kaçırmaktır. Örneğin Schliemann, Truva'da yaptığı kazılar için 1871'de izin almış ve sonucunda bulunduğu hazineyi, çeşitli yollardan 1873 yılında yurt dışına kaçırmıştır. Bu durumda, o zamanki yönetimin eski eserlere karşı kayıtsızlığının ve eski eser koruma bilincinin henüz oturmamış olmasının da payı bulunmaktadır.⁷⁷

1869 Nizamnamesi ile eski eserlerle ilgili kazı izinleri ve çalışmaları, belirli kurallar çerçevesine alınmıştır. Bu nizamnameye göre; Osmanlı Devleti'nde kazı yapmak isteyen, ilk olarak Maarif Nezareti'nden izin almalıdır. Resmi olarak izin almayanlar, hiçbir yerde kazı yapamayacaktır.⁷⁸ Yabancı bir devlet, eski eser kazısı için başvurursa, buna yalnız padişah izin verecektir.⁷⁹ Bu nedenle kazı yapmak isteyenler Maarif Nezareti'ne başvurmuş ve izinlerinin onaylanmasını beklemişlerdir.

İlk nizamnameden 10 yıl sonra yayınlanan 1874 Nizamnamesi'ne göre kazı izinleri; kazıları yapabilmek için ilk olarak, doğrudan doğruya veya yerel hükümetlerin aracılığıyla Maarif Nezareti'ne müracaat edilmesi gereklidir.⁸⁰ Eski eser kazıları için gereken izin Bâbiâli'den istenilmek şartıyla, özellikle Maarif Nezareti tarafından, kazı yapan kişilere verilecek ve çıkarılacak eski eserin kaydı için kabul edilen numunesine uygun olarak matbu ve koçanlı bir defter dahi verilecektir.⁸¹

⁷⁶ BOA., **Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı (A.MKT.MVL.)** nr. 119-37 (27 Ağustos 1860).

⁷⁷ Atasoy, **a.g.e.**, s. 8; Schliemann'ın yurt dışına kaçırmış olduğu essiz kültür varlıkları hakkında Karl Schuchhardt bilgi vermektedir (Bkz.: Karl Schuchhardt, **Schliemann's Discoveries of the Ancient World**, Newyork 1979, s. 17 vd).

⁷⁸ 1869 Nizamnamesi, 1. madde.

⁷⁹ 1869 Nizamnamesi, 6. madde.

⁸⁰ 1874 Nizamnamesi, 4. madde.

⁸¹ 1874 Nizamnamesi, 8. madde.

1884 Nizamnamesi'ne göre; araştırma izninin verilmesi Müzeler Müdüriyeti ile haberleştikten sonra, sadece Maarif Nezareti'ne aittir. Maarif Nezareti'nin yazısı ile Bâbîâli'den onay alınıp, bu nizamnamenin koşullarına uygun olarak izin belgesi verilir. Ancak araştırmalar öncesinde, Bâbîâli'den izin ile resmi emir alınmadıkça, hiçbir şey yapılamaz.⁸²

Eski eser araştırmasına resmi izin verilebilmesi için sağlanması gereken koşullar:⁸³

1) Araştırma ve incelemelerde kaleler, bendler ve yüksek binalara, genel ihtiyaca her hangi bir zarar olmaması.

2) Araştırma ve kazı bir kimsenin mülkünde olacak ise, o mülkün sahibini razı edilmesi.

3) Müzeler Müdüriyeti'nin eklenmiş bilgileriyle, uygun görülen ve tayin olunacak olan kefalet akçesinin, izin isteyen kişinin bırakmış olması.

Bu şartlar tamamlandığı halde Maarif Nezareti, maddelerin içeriğindeki bilgilerin yerine getirilmesinden sonra, izin belgesi verilecektir. Ancak nihayet iki seneden fazla süresi bulunan kişiye izin belgesi verilmez.⁸⁴

Kazıya başlanılmaksızın veya başlanılıp da henüz bitirilmeksizin, bazı zorlayıcı sebepler üzerine verilen izin süresi geçirilmiş olabilir. Bu durumda araştırmacının kazıya devam etmek istediği ve araştırılıp da mazereti anlaşıldığı halde, Müzeler Müdüriyeti'nin eklenmiş bilgileriyle, Maarif Nezareti'nden nihayet seneyi tecavüz etmemek üzere, bir uygun sürede ve izin belgesinin süresi uzatılabilir.⁸⁵

1906 Nizamnamesi'ne göre; Osmanlı Devleti'nde sondaj, araştırma ve kazıları kendi adına yapmak isteyen kişiler ve bilimsel kurumlar adına yapmak

⁸² 1884 Nizamnamesi, 16. madde.

⁸³ 1884 Nizamnamesi, 17. madde

⁸⁴ 1884 Nizamnamesi, 17. madde

⁸⁵ 1884 Nizamnamesi, 17. madde

isteyen kişiler, doğrudan doğruya ve bizzat Maarif Nezareti'ne dilekçe ile müracaat edeceklerdir. Verilecek dilekçeye; sondaj, araştırma ve kazı yapılacak yerin ismini ve sınırlarını, keşfedilecek ve araştırma yapılacak yerdeki eski yapılar ve yeni yapıların gerçek yerini gösteren, bir parça harita eklenecektir.⁸⁶

Bu dilekçe Maarif Nezareti tarafından Müze-i Hümayunlar Müdürlüğü'ne bırakılır. Müdürlük dilekçeyi eski eser komisyonuna havale edecektir. Komisyon dilekçe veren kişi ile haberleşir, ilgili memur ve yerel hükümeti marifetiyle gerekli soruşturmalar icra eder. Sonuçta, Osmanlı Devleti'nde sondaj, araştırma ve kazı yapmak isteyen kişinin dilekçesi tutularak, kazının gerekli olup olmadığı kontrol edilir.⁸⁷

a) Kazı İzni İçin İzlenilecek Yol ve İzin Örnekleri

Yabancı elçilikler kazı izni başvurusunu ilk önce Hariciye Nezareti'ne iletir. Aynı zamanda bu başvuru Dahiliye Nezareti ve Maarif Nezareti'ne bildirilmektedir. Maarif Nezareti gelen başvuruyu Müze-i Hümayun Müdürlüğüne aktarır. Müzeden kazı için uygunluk cevabı beklenir. Eğer uygunsa, Dahiliye Nezareti kazı yapılan bölgenin bağlı bulunduğu vilayete, kazı yapılmasının uygunluğunu sorar. Vilayet uygunluğu araştırır. Sonuç Dahiliye Nezareti'ne bildirilir. Sonuç olumlu ise, kazı izni Şura-yı Devlet tarafından görüşülüp padişahın onayına sunulur. Padişah tarafından kazı izni verilmesi uygun görülürse nizamnamedeki maddelere uyulmak koşuluyla, kefalet akçesi alınarak kazı izni verilir. Kazı izninin geçerlilik süresine göre ve eski eser yasalarında belirtilen oranda ruhsat harcı istenir.⁸⁸

Biga Sancağı'ndaki Ezine Kazası civarında Çığrı Dağı'nda eski eser kazısı için istenilen kazı izni, bu konuda örnek olarak verilebilir. Bu bölgede kazı izni isteyen Alman Robergold'a, kazı izninin verilme koşulları, şöyle anlatılmıştır:

⁸⁶ 1906 Nizamnamesi, 14. madde.

⁸⁷ 1906 Nizamnamesi, 15. madde.

⁸⁸ Hüseyin Muşmal, **Osmanlı Devleti'nin Eski Eser Politikası**, s. 63.

“Biga Sancağı dahilinde bulunan Ezine Kazası civarında Çığırı Dağı’nda eski eser kazısı için istenilen koşullar 1884 Eski Eserler Nizamnamesi gereğince, gerekli olan inceleme ve muamelat tamamıyla yerine getirilmiş olduğundan, eski eserler nizamnamesi kurallarına göre, meydana çıkarılacak, eski eser tamamıyla Müze-i Hümayun’a aittir. Kazı yapan kişi, yalnız resim veya kalıplarını alabilir ve çıkacak olan eserler tamamıyla, tayin kılınacak memur vasıtasıyla yerel hükümet’in belirleyeceği emin bir yerde saklanır. Kazı yapan kişiler tarafından, bunlara el konulması ve müdahale edilmemesi gereklidir. Kazı Dairesi tarafından bu kişilere verilen, buranın yapılan haritasında yer alan sınırı geçmemelidirler. Kazıya devam etmesinde devletçe bir mahsur görülerek hafriyat tatil edilir ise, bundan dolayı kazı yapan kişinin, masraf ve tazmin iddiasına hakkı yoktur. Kazı süresinin bitiminde, ya da kazının daha evvel bitirilmesinde, haber verildiği ve nizamname şartlarına tamamen uyulduğu zaman, vermiş olduğu kefalet akçesi iade edilir. Kazı tarihinden itibaren; özürsüz üç ay içinde kazıya başlanılmaz ya da başlanıp da özürsüz iki ay terk edilir ise, ruhsatnamenin hükmü geçersiz sayılacaktır. Bu izin belgesi başkasına terk edilemeyecektir. Nizamname şartlarına tamamen uyulması şartıyla, 23 Temmuz 1889 tarihinden itibaren, altı ay süreyle hükmü geçerli olmak üzere Alman Robergold’a gereken izin verilmiştir.”⁸⁹

b) Kazı İzin Belgesi Verilmesi İçin Gerekli Koşullar

1906 Nizamnamesinde kazı yapmak için gerekli olan izin belgesinin verilme koşulları anlatılmıştır:

1) Kazı sadece Müze-i Hümayunlar Müdürlüğü’yle anlaşarak ve bu müdürlüğün marifetiyle olur. Kazı yapılacak arazide kişi veya kişilerin elinde bulunduğu halde sahibinin rıza ve uzlaşması sağlanılmalı ve sağlamadığı takdirde bedeli kazıyı yapan kişi tarafından verilecektir. Ayrıca bu araziyi istimlak etmek Müze Müdürlüğü’nün görevidir. Bu nedenle istimlak olan arazi hükümetin malı olacaktır.

⁸⁹ BOA., MF.MÜZ. nr. 1- 53 (23 Temmuz 1889).

2) Sondaj, araştırma ve kazı için oluşacak masrafların hepsi, yapan kişilere aittir.

3) Ortaya çıkarılan eski eserlerin tümü, Hükümet'in malı olduğu için Müze-i Hümayun'lara bırakılacaktır. Bununla birlikte, araştırmacının yayın çıkarmasına ve fotoğrafları, stampaj, kalıp ve resimleri almasına hakkı olacaktır.

4) Yapılacak sondaj ve kazı incelemesinden, kaleler ve istihkamat ve özel ve genel binalar ve genel binalara bağlı bazı eşyaya hiçbir suretle zarar verilmeyecektir.

5) Sondaj ve kazı yapılacak yerde, Müze-i Hümayunlar Müdürlüğü tarafından bir memur hazır bulundurulacaktır. Bu memur başlıca bu nizamname kurallarının uygulanmasına, nezaret edecektir.

6) Kazıda çıkacak olan eski eserin, çeşidi ve kaç adet olduğu Müze-i Hümayunlar Müdürlüğü tarafından verilen, koçanlı ve matbu iki deftere her gün kayıt edilir. Bu kayıtların altı kazı yapan, sondaj yapan ve Müze Müdürü'nün memuru tarafından imzalanır. Daha sonra bu memur, keşfedilmiş eski eseri beraber alarak, özel bir yer atanacaktır. Bu yere kazı veya sondaj yapan kişinin içeri girmeye, bu eserleri incelemeye ve derinlemesine araştırma yapmaya hakkı vardır.⁹⁰

1906 Nizamnamesine göre; Sondaj ve kazı yapılmasına ait olan izin belgeleri Bâbîâli'nin onayıyla verilir. Müze-i Hümayunlar Müdürlüğü'nün uygun görmesi ve Maarif Meclisi'nin uygun görülmesi üzerine, Maarif Nezareti'nin tezkeresiyle ve bu onay ile izin istenilir. Bâbîâli tarafından verilecek mezuniyet üzerine, gereken izin belgesi Maarif Nezareti'nce düzeltilerek sahiplerine emanet edilmek, bırakılmak üzere Müze-i Hümayunlar Müdürlüğü'ne gönderilecektir.⁹¹

⁹⁰ 1906 Nizamnamesi, 16. madde.

⁹¹ 1906 Nizamnamesi, 17. madde.

(1) Kazı İzinlerini Kimler Alabilir

1906 Nizamnamesi'ne göre kazı izinlerini kimlerin alacağı belirlenmiştir; Osmanlı Devleti'nin toprakları içerisinde bulunan arazilerde keşfedilmemiş veya keşfedilecek olan bütün taşınabilir eski eserler devletindir. Bu nedenle hükümete ait arazi ve emlak üzerinde, ayrıca kişilerin ve belirli grupların sorumluluklarında bulunan arazi üzerinde toprağı kazarak inceleme, araştırma, arkeolojik kazı ve sondaj yapma hakkı Müze-i Hümayunlar Müdüriyeti'ne aittir. Fakat Müze-i Hümayunlar Umum müdürlüğü'nün yazıyla bildirmesi üzerine Maarif Nezareti ayrı tutularak ve özel bir izin olmak üzere bilimsel topluluklar, yerli ve yabancı uzmanlar talep ederlerse, Osmanlı Devleti'nin her hangi bir yerinde veya nezaretin uygun göreceğı bir yerde araştırma, arkeolojik kazı ve sondaj çalışmalarına izin verilecektir. Bu halde bu nizamnamenin 14, 15 ve 16. maddeleri kurallarına uyularak araştırma, arkeolojik kazı ve sondaj izin belgesi verilecektir.⁹²

(2) Kazı İzinlerini Kimler Alamaz ve Yasaklar

1906 Nizamnamesi'ne göre kazı izinlerini kimlerin alamayacağı ve yasaklar belirlenmiş; Osmanlı Devleti'nde kazı yapan her kişiye, kazı izni verilmemiştir. Kazı izni alamayacak olanlar, nizamnamelerde şöyle tanımlanmıştır:

Hükümet memuru ya da Osmanlı Devleti'ndeki yabancı elçilik memurlarına, memurluk daireleri dahilinde sondaj ve kazı izin belgesi verilemez.⁹³

İzin belgeleri şahıslara ait olup, sahibi başkasına terk edemez ve satamaz.

İzin belgesinin içinde bulunan hukuk, mirasçılara geçemez.⁹⁴

Bir kişiye aynı zamanda birden başka araştırma, sondaj ve kazı izin belgesi verilemez.⁹⁵

⁹² 1906 Nizamnamesi, 10. madde.

⁹³ 1906 Nizamnamesi, 21. madde.

⁹⁴ 1906 Nizamnamesi, 22. madde; Aynı zamanda 1884 Nizamnamesi'nde de bu madde geçmektedir: Kazı izin belgesi sahibi tarafından başkasına terk edilemez ve satılamaz (1884 Nizamnamesi, 23. madde).

c) İzinsiz Kazılar

Her ne kadar nizamnamelerle, kazılar izne bağlansa da, araştırmacılar tarafından, izinsiz kazılar yapılmıştır. Bu kazılarda eski eser kaırma oranı, izinli kazılara göre daha fazladır. Bu nedenle, izinsiz kazıları önlemek için çeşitli kurallar çıkarılmıştır. İzinsiz kazılar konusuna, 1906 Nizamnamesi'nde de yer verilmiştir. şöyle ki; "Her nerede olursa olsun, özel izin belgesi almayarak veya gizlice bildirilen sondaj, araştırma ve kazı yapılmasına cesaret edenler üç aydan bir yıla kadar hapisle cezalandırılır. Ayrıca bulunmuş olan taşınabilir eski eser varsa, alıkonularak Müze-i Hümayun'a konulacaktır. Bu eserler yok edilmiş veya zarar görmüş ise, kıymetleri araştırma yapanlardan alınır."⁹⁶

2) Kazı İşlemlerinde Yaptırımlar

a) Kazı Yapılamayacak Yerler

Osmanlı Devleti topraklarında, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yabancı araştırmacılar tarafından, arkeolojik kazılar yapılmaya başlanmıştır. Bu kazıların oranı, giderek artmıştır. Araştırmacılar, yaptıkları kazılar sırasında, eski eser bulma umuduyla her yeri kazmaya ve birçok alana zarar vermeye başlamışlardır. Bunun üzerine devlet 1874 Eski Eser Nizamnamesi'nde, kazı yapılamayacak alanları, belirlemiştir. Böylece eski eser araştırması yapma uğruna, birçok kazı alanının ve toplumun kullandığı ortak alanların, zarar görmesi engellenmeye çalışılmıştır.

1874 Nizamnamesi'ne göre; ibadet yerlerinde, tekkelerde, medreselerde, mezarlıkta, suyolu gibi toplu kullanıma açık yerlerde kazı yapılması uygun olmayacaktır.⁹⁷ Buna örnek olarak, Amerikalı araştırmacı Edgar James Banks'ın Bağdat'a bağlı Divaniye Sancağı'ndaki Bismaya'da kazı yapmak istemiştir. Osmanlı Devleti burada kazı yapılmasını istememiş ve buna gerekçe olarak; Bismaya

⁹⁵ 1906 Nizamnamesi, 23. madde.

⁹⁶ 1906 Nizamnamesi, 11. madde.

⁹⁷ 1874 Nizamnamesi, 14. madde.

yakınlarında bulunan Besimiye'nin İbrahim Ethem Hazretlerinin türbesi yakınında yer aldığını ve burasının kutsal mekan olması nedeniyle kazı yapılamayacağını belirtmiştir.⁹⁸

Kazı yapılamasına, gerek yabancı devlet memurlarına memuriyet daireleri dahilinde bulunan yerlerde, kendi sahip oldukları emlaklarının dışında, adlarına eski eser veya define araştırması için izin verilmeyecektir.⁹⁹ 1906 Nizamnamesi'nde bu madde: "Hükümet memuru ya da Osmanlı Devleti'ndeki yabancı elçilik memurlarına, memurluk daireleri dahilinde sondaj ve kazı yapması için izin belgesi verilemez", şeklinde değişmiştir.¹⁰⁰

Kasaba ve köylerdeki mülk araziler dışında, eski eser çıkacağı düşünülen yerlerde, devlet tarafından kazı yapmak istenirse, bu gibi yerler başkasına verilmeyecektir.¹⁰¹ Buna örnek olarak Schliemann'ın Truva'daki kazı alanını satın almak istemesini verebiliriz. 1871'de Schliemann, Truva'daki arsayı sahibinden satın alıp, zimmetine geçirmeye çalışmıştır. Oysa ki bu arazi Müze-i Hümayun tarafından satın alınmıştır.¹⁰² Böylece görülüyor ki, Osmanlı Devleti, Schliemann'dan önce hareket etmiş ve arsayı satın almıştır. Bunun gibi Osman Hamdi Bey döneminde de, yabancıların kazı alanını satın almasının sonucunda, ortaya çıkacak olan zararların giderilmesi amacıyla tedbirler alınmaya çalışılmıştır.¹⁰³

Devletin kazı yapacağı yerler, şahısların sorumluluğunda ise, sahibince olabilecek hasar, zarar ve ziyan ödetilecektir.¹⁰⁴

⁹⁸ Ali Sönmez, "Osmanlı Devleti'nde Başarısız Bir Eski Eser Kaçakçılığı Teşebbüsü: Edgar James Banks ve Bismaya Kazısı", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2012, Sayı 27, s. 43.

⁹⁹ 1874 Nizamnamesi, 17. madde.

¹⁰⁰ 1906 Nizamnamesi, 21. madde.

¹⁰¹ 1874 Nizamnamesi, 23. madde.

¹⁰² Schliemann'ın Amerika Elçiliği tarafından bilinen bir kişi olduğu, Mösyö Brown tarafından dile getirilmiştir. Schliemann Truva'daki arsayı sahibinden satın alarak zimmetine geçirmek istemektedir. Oysa bu tarla Müze-i Hümayun için satın alınmıştır (**BOA., İ.HR.**, nr. 250-14863 (20 Haziran 1871)).

¹⁰³ **BOA. MF. MKT.** nr. 787-6.

¹⁰⁴ 1874 Nizamnamesi, 24. madde.

1884 Nizamnamesi'ne göre; gerek Osmanlı Devleti ve gerek diğer devlet memurlarından, yetki alanları içinde bulunan yerlerde, kendi adlarına arkeolojik kazı izni verilmez.¹⁰⁵

Bir kimsenin, aynı zamanda birkaç yerde, kazı yapmasına izin verilmez.¹⁰⁶ Bu nedenle kazı yapan kişilerin, bir yerde kazı yaparken, başka yerde kazı yapamadığını görmekteyiz. Kazı alanındaki işlerini bitirdikten sonra, eğer yapacakları başka bir kazı varsa, oraya gittikleri görülmüştür. Örneğin Fransız araştırmacı Olivier Rayet 1873 yılında, Milet'teki kazılarını bitirmiş ve daha sonra Didim'e gitmiştir. Fransız büyük elçiliğinin yardımlarıyla burada kazı izni almış ve çalışmalara başlamıştır.¹⁰⁷

Yabancı araştırmacılar Osmanlı Devleti'nden kazı için izin istediğinde, bölgenin bu konuda uygun olup olmadığına bakılmıştır. Özellikle kazı alanı yakınında, askeri birliğin olup olmadığı araştırılmış ve böyle bir sakınca söz konusu değilse, kazı izni verilmiştir. Örneğin Alman Miralay Baron Dö Diest; Aydın-Dinar şimendöferi üzerinde Sultanhisar civarında antik Nysa şehrinde eski eser araştırmasında bulunmak üzere kazı izni istemiştir Burada kazı yapmak için, askeriye ve mülkiyece bir sakınca olmadığından anlaşılmasından sonra, eski eser nizamnamesi kurallarına tamamen uymak şartıyla, gerekli izin verilmiştir.¹⁰⁸

Eğer bölge, kazı yapılmaya uygun değil ise, burada çalışılması yasaklanmış ve hatta geziler bile kısıtlanmıştır. Mutlaka gezilmesi gerektiğinde ise, bu ancak jandarma eşliğinde yapılmıştır. Örneğin Belçika prensi tarafından gönderilen araştırmacıya, İzmir'in Menemen kazasında, eski eser araştırması için kazı izni istenmiştir. Bu yerin askeri bölge olmasından dolayı, istenilen kazı izni verilmemiştir.¹⁰⁹

Bu konuda dikkat edilen bir başka şey ise, ulaşım ile ilgilidir. Böylece, kazı alanına giden uygun yol olmasa da, gezmeye gelenlerin mağdur olmaması sağlanmıştır. Ancak, Truva harabelerini ziyarete gelen yabancıların, askeri bölgede

¹⁰⁵ 1884 Nizamnamesi, 22. madde.

¹⁰⁶ 1884 Nizamnamesi, 24. madde; 1906 Nizamnamesi, 23. madde.

¹⁰⁷ Rayet, **a.g.e.**, s. 15.

¹⁰⁸ **BOA., İ.HR.** nr. 417-1327 Ra 05 (7 Nisan 1909).

¹⁰⁹ **BOA., MF.MKT.** nr. 104-85.

bulunan Kumkale İskelesi'nden karaya çıkmaları yasaklanmıştır. Yine de, bu kişilerin de mağdur olmaması için, Karanlık Liman denilen yerde, bir iskelenin inşasına izin verilmiştir.¹¹⁰

Karanlık Liman, daha sonra da gelmek isteyen gezginler için, iniş iskelesi olarak gösterilecektir. Hatta Truva'daki eski eserleri görmek için, İngiliz elçisi bile buraya gelecektir. Ulaşım vapur ile sağlanacağından, Akdeniz Boğazı'ndan geçilmesi için, II. Abdülhamit tarafından izin verilmesi istenmiştir. Gelen cevapta: "Böyle gezmek amacıyla gelen yabancılar, gerek Akdeniz ve gerek Karadeniz boğazlarına gitmekte ve o sırada oralardaki askeri alanları görmekte olup, bu gibi önemli yerlerin yabancılar tarafından görülememesi, titizlik gösterilen konudur. Bu konuda bir karar verilmişse de, buna hiç bir zaman izin verilemez. Fakat bu elçinin, Truva'yı birkaç kez görmüş olduğu halde yeniden gelmesi, İngiltere'den gelecek bazı misafirlere burayı gezdirmek için inilecek Kumkale'den başka iskelenin gösterilmesi ve sonuçta, Akdeniz Boğazı'ndan geçmesine izin verilmiştir."¹¹¹

Kazı yapılan yerin uygun olup olmaması konusu, Almanlar örneğinde de görülmektedir. Buna göre, Gordion'da yapılacak olan kazı için izin verilirken, kazı alanı incelenmiş ve sözü edilen kazı alanında, bir sorun olmadığını bildirilmesi üzerine, izin verilmiştir.¹¹²

b) Kazılarda Ceza Kuralları

Kazılarda eski eserlere zarar vermemek, izinsiz kazı yapmamak, sahipli arazide yapılan kazılar sonucu zararların kazı yapanlar tarafından karşılanması için, arkeolojik kazılara cezalar getirilmiştir.

¹¹⁰ Truva harabelerini ziyarete gelen yabancıların, askeri bölgedeki Kumkale İskelesi'nden karaya çıkmaları nedeniyle oluşan yasaklamalardan kurtulmak için, Karanlık Liman denilen yerde umuma ait bir iskelenin inşasına karar verilmiştir (**BOA., DH.MKT.** nr. 2503-1).

¹¹¹ **BOA., İ.HR.** nr. 368-1318 C-03 (16 Ekim 1900).

¹¹² **BOA., İ.MF.** nr. 6-1318 M 4 (20 Mayıs 1900).

1869 Nizamnamesi'ne göre; kazı izni yalnızca yer altında bulunan eserler için verilmiştir. Yerüstündeki eserlere zarar vermek ve almak ise, kesinlikle yasaklanmıştır. Bunu yapanlar ise, cezalandırılacaktır.¹¹³

1874 Nizamnamesi'ne göre; kazı izin belgesi alınmadıkça ve arazi sahibinin rızası olmadıkça, eski eser kazısı yasaktır. Bu yasağa rağmen hareket edenlerin buldukları eserlere el konulur ve beş altından 100 altına kadar, para cezası uygulanır. Ya da üç günden bir haftaya kadar hapis cezası verilir. Eğer kazı, sahipli bir arazide ve arazi sahibinden habersizce yapılmış ise, mülk sahibinin iddiası üzerine, hasar kendisine ödettirilir.¹¹⁴

Bu maddeye örnek olarak, Humann'ın Aydın'daki sahipli arazide yapmış olduğu kazı çalışmasını verebiliriz. Berlin Müzesi Müdürlerinden Carl Humann'a Aydın İnebad Tekke Köyü civarındaki tiyatro ve tapınak harabeleriyle, Agora alanlarında kazı yaptığı bildirilmiştir. Bu arazinin sahibi ise, Humann'ın burada kazı yapmaması için dava açmıştır.¹¹⁵

Araştırma yapılacak yerde kazı yapılmasında bir sakınca olmadığı ve mülk sahibinin rıza vermiş olduğu, yerel hükümet tarafından onaylı bir belge ile anlaşıldıktan ve Maarif Meclisi'nin belirleyeceği oranda depozito veya geçerli kefil alındıktan sonra izin verilecek ve bunun için üç Osmanlı altını harç alınacaktır.¹¹⁶

Aynı nizamnameye göre; kazı yapılacak yer, hükümetçe sürekli kontrol edilemeyecek kadar uzak ise, kazı yapacak kişinin yanında resmi görevli atanmadığında, 10 gün içinde yerel hükümete haber vermek zorundadır. Böyle bir

¹¹³ 1869 Eski Eser Nizamnamesi, 5. madde.

¹¹⁴ 1874 Nizamnamesi, 7. madde.

¹¹⁵ Aydın sancağı dahilinde İnebad nahiyesine bağlı Tekke karyesi civarında, tiyatro ve mabed harabeleriyle agora mevkisinde, kazı yapılmaktadır. Kazı yapılan arazi Üsiyan Efendi adlı şahsın kendisine aittir. Burada Berlin Müzesi müdürlerinden Mösyö Humann'ın, kazı yaptığı söylenmektedir. Usiyan Efendi, kazı yaptığı arazinin kendisine ait olduğu iddiasıyla dava açmıştır. Bu nedenle, kazı sırasında çıkan eserlerin Müze-i Hümayun'a ait olduğu bildirilmiştir. (BOA., MF.MKT. nr. 147-31 (9 Ağustos 1892)).

¹¹⁶ 1874 Nizamnamesi, 10. madde.

durumu araştırma süresince haber vermeyenlerden, bulduğu eserlerin devlete ait olan üçte bir hisseden başka, dörtte biri değerine eşit, para cezası verilecektir.¹¹⁷

1884 Nizamnamesi'ne göre; topluma açık genel alanlarda ve şahıslara ait özel yerlerdeki, gömülü olan eski eseri tahrip edip zarar verenlerden, ceza kanununun 138. maddesi gereğince tazminat ve nakit para cezası alınır. Hatta haklarında bir aydan bir yıla kadar hapis cezası uygulanır.¹¹⁸

Tesadüfen ortaya çıkan eski eseri bulup da haber vermeyenler, nizamnameye göre, hakkı olan eserin yarısından mahrum olurlar. Ayrıca bulduğu eserin dörtte bir değerine denk gelen nakit para cezasıyla da cezalandırılırlar. Eski eserler zarar görmüş ise, bedeli aynı şekilde nakit cezası ile birlikte, bulan kişiye bırakılır.¹¹⁹ Ayrıca, ortaya çıkan eski eseri, izin almadan bir yerden diğer yere götürenler de, bir altından beş altına kadar nakit cezası öder.¹²⁰

Nizamnamede yer alan kuralları uygulamaya, Maarif Nezareti yetkilidir.¹²¹ Meydana gelecek davalar, sıradan mahkemelerde incelenilir.¹²² 1906'da ise; nizamname kurallarından doğacak davalar, ceza mahkemesinin dışındaki mahkemelerde sonuçlandırılması kararı alınmıştır.¹²³ Nizamnamelerde yer alan ceza kuralları, taşınabilen ve taşınamayan eserlere göre, ayrı ayrı belirlenmiştir.

(1)Taşınamayan Eski Eserlerde Ceza Kuralları

Her nerede ve ne şekilde olursa olsun, her kim deniz, göl ve su yataklarında toprak işlediği ve kanal, hendek, kuyu, bina temeli kazısındaki taş, kum ve bunun gibi malzemeleri, dışarı çıkardığı sırada, bir bina veya taşınamayan eski esere rastlarsa, eski eser memuruna ve bu memurun bulunmadığı yerlerde, en yakın mülkiye memuruna ve askeriyeye, 15 gün içerisinde haber vermeye mecburdur.

¹¹⁷ 1874 Nizamnamesi, 25. madde.

¹¹⁸ 1884 Nizamnamesi, 33. madde.

¹¹⁹ 1884 Nizamnamesi, 34. madde.

¹²⁰ 1884 Nizamnamesi, 35. madde.

¹²¹ 1884 Nizamnamesi, 37. madde.

¹²² 1884 Nizamnamesi, 36. madde.

¹²³ 1906 Nizamnamesi, 33. madde.

Haber vermediğe takdirde, kendisinden 100 kuruştan 1.000 kuruşa kadar nakit cezası alınır. Bu bağlamda bilgi alan mülkiye memuru ve askeriyede mümkün oldukça hızlı bir şekilde, buldukları ilin Maarif Müdürü'ne bilgi vermek zorundadır.¹²⁴

İçerisinde eski eser bulunan arazinin sahip veya kiracısı, bu yapılar veya diğer taşınamayan eski eserlerin korunmasını sağlamalıdır. Ayrıca bu eserleri haber verdiği gündünden itibaren, ortaya çıktığı yerde en azından altı hafta bırakmaya mecburdur. Bu süre içerisinde, eski eser idaresi tarafından bir memur tayin edilir. Bu memur tarafından keşfedilen bina veya diğer taşınamayan eski eserin kontrol edilip incelenmesiyle, bozduğu arazinin hükümete verilmesini tayin dolayısıyla oraya gönderilir.¹²⁵

Devletin bu araziye almasına gerek duyulursa, bu yer kanunlar gereğince kamulaştırılır. Bu durumda verilecek tazminatta yalnız arazinin değeri dikkate alınacak, arazi üzerinde bulunan veya bulunması muhtemel olan eser veya eski eserin kıymeti hesaba dahil edilmeyecektir. Bu kıymet hususunda Bâbîâlî'den izin istenecektir.¹²⁶

1) Binalar, yapılar, temeller gibi taşınamayan eski eseri her ne suretle olursa olsun, yerinden oynatmak, yıkmak, harap etmek, sakatlamak, mahvetmek veya eser ve taşınamayan yapı eserlerinden birisinin tamamen veya kısmen oluşan tahribinden meydana gelen başvurulmuş yerin maddeleri aidinin izin belgesi olmaksızın zaptetmek.

2) Taşınamayan eski eser ve eski binalara, en az 300 metreden yakın kireç ocağı ve tuğla hizmeti inşa etmek.

3) Eski binalara gerek doğrudan doğruya ve gerek bir madde ile zarar, ziyan verecek yakınlıkta her çeşit incelemede bulunmak.

¹²⁴ 1906 Nizamnamesi, 7. madde.

¹²⁵ 1906 Nizamnamesi, 7. madde.

¹²⁶ 1906 Nizamnamesi, 7. madde.

4) Eski binaları ölçmek, kalıplarını ve stampajlarını yapmak için veya her ne maksada bağlı olursa olsun, genellikle izin belgesiz, bu binalar üzerine iskele kurmak.

5) Eski binaların içine yerleşmek.

6) Eski binaları ahır, erzak deposu veya ot, saman ambarı olarak kullanmak veya başka bir nedenle kullanmak kesinlikle yasaktır.

Bundan dolayı yukarıda olduğu gibi sayılmış olunan işlere kalkışanlardan 1906 Nizamnamesi'ne göre ceza kanununun 138. maddesi gereğince tazminat ve nakit cezası alınmakla birlikte, haklarında bir aydan bir yıla kadar hapis cezası uygulanır.¹²⁷

(2) Taşınabilen Eski Eserlerde Ceza Kuralları

Herkes, sahip olduğu arazi üstünde veya altında eski eseri keşfettiğinde, bir hafta içinde bu eseri Maarif Memuru'na ve bu memurun bulunmadığı yerde, en yakın mülkiye ve askeriye ihbar etmeğe mecburdur. Bu nedenle gelen ihbarı kabul edip bilgi alan mülkiye memuru ve askeriye de, buldukları vilayetin eski eser memuru bulunan Maarif Müdürü'ne bilgi vermek mecburiyetindedir.¹²⁸

Bu kurala tamamıyla uyanlar ödüllendirilerek, onlara hükümet tarafından eski eserin taşınma değerinin yarısına karşılık gelecek bir ücret verilir. Bu değer Maarif Nezareti ile Müze-i Hümayunlar Umum Müdürlüğü haberleşerek yeni bir şeyler meydana getirip anlaşarak tayin olunur. İki tarafça da anlaşma sırasında uyuşmazlık meydana gelirse, Maarif Nezareti tarafından çözümlenir. Nezaretin bu kararına dahi itiraz olunursa, o zaman Bâbîâli'den izin istenir. Burada Şura-yı Devlet'e havale olunur ki, bu aşamada verilen karara, itiraz mümkün olamaz.¹²⁹

¹²⁷ 1906 Nizamnamesi, 8. madde.

¹²⁸ 1906 Nizamnamesi, 9. madde.

¹²⁹ 1906 Nizamnamesi, 9. madde.

Yeni bir şey meydana getiren, araştırma süresi içerisinde durumdan haberdar etmezse, bu eserler alıkonulur. Arazi sahibinin mükafat hakkı kaybolduğu gibi, kendisine 100 kuruştan 1.000 kuruşa kadar nakit cezası dahi verilir.¹³⁰ Kendilerinin malı olmayan arazide, ki bu arazi ister özel arazi ister devlet arazisi olsun, taşınabilir eski eseri keşfedenler hakkında da aynen geçerlidir.¹³¹

c) Devletin Kazıyı Durdurması

1874 Nizamnamesi'ne göre; kazı izni olanların kazı uygulamalarında nizamname kurallarına uygun hareket edip etmedikleri, İstanbul'da Zaptiye Nezareti ve vilayetlerde yerel hükümetler tarafından gözetleneceklerdir.¹³² İzin alınarak kazı yapılmasına başlandıktan sonra, bir sorun görülürse Maarif Nezareti ile danışılarak kazı tatil edilir. Kazıdan kimsenin bu tatilden dolayı masraf iddiasına hakkı yoktur.¹³³ Kazı sırasında bir eser zarar gördüğünde, çalışmanın durdurulmasında, kazılan yer yerel hükümet tarafından incelenip, kazının topluma zararı anlaşılır ise, masrafi araştırmacı tarafından ödenmek üzere, zarar giderilmedikçe, elinde kalan eserlerden hissesine düşen miktar, tutulacaktır.¹³⁴

1884 Nizamnamesi'ne göre; eski eser araştırmaları için verilecek izin, yüzeyde 10 kilometre kareyi geçmeyecektir. İzinle kazıya başlandıktan sonra devletçe bir mahzur görülürse, Maarif Nezareti'nin emriyle kazı geçici olarak tatil edilir. Tatil süresi, izin belgesinde kayıtlı olan zamana hesap edilmez. Ayrıca bu tatilden dolayı ortaya çıkan masraf ve zararları karşılama iddiasına araştırmacının hakkı olmayacaktır.¹³⁵

¹³⁰ 1906 Nizamnamesi, 9. madde.

¹³¹ 1906 Nizamnamesi, 9. madde.

¹³² 1874 Nizamnamesi, 9. madde.

¹³³ 1874 Nizamnamesi, 15. madde.

¹³⁴ 1874 Nizamnamesi, 16. madde.

¹³⁵ 1884 Nizamnamesi, 20. madde.

3) Kazı İşlemlerinde Gerekli Uygulamalar

a) Kazılar İçin Verilen Süre

1874 Nizamnamesi'ne göre eski eser veya define kazısı için verilecek izin, iki sene olacaktır.¹³⁶ Kazı izni alan, bu izin sona erdiğinde veya daha öncesinde kazıyı bitirdiğini haber verdiğinde, nizamname kurallarına tamamen uyduğu halde, depozitosu makbuz senedi alınarak iade edilir.¹³⁷ İzin süresi sona erince ve kazıya devam edilmek istenildiğinde, bu süre uzatılabilecektir.¹³⁸

Kazı izin belgesin tarihinden itibaren üç ay içinde kazıya başlanmaz veya başlanıp da özürsüz iki ay terk edilir ise, izin belgesinin hükmü geçersiz olur.¹³⁹ İzin belgesini, sahibi başka birine terk edemeyecek ve veremeyecektir.¹⁴⁰ Bir kişi tarafından alınan izin, iki ayrı yer için geçerli olmayacaktır.¹⁴¹

1884 Nizamnamesi'ne göre; kazıya başlanılmaksızın veya başlanılıp da henüz bitirilmeksizin, bazı zorlayıcı sebepler üzerine, verilen izin süresi geçirilmiş olabilir. Bu durumda araştırmacının kazıya devam etmek istediği ve araştırılıp da mazereti anlaşıldığı halde, Müzeler Müdüriyeti'nin eklenmiş bilgileriyle, Maarif Nezareti'nden en son olarak verdiği süreyi aşmamak üzere, bir uygun sürede ve izin belgesinin geçerliliği uzatılabilir.¹⁴²

İzin belgesi tarihinden itibaren, özürsüz olarak üç ay içerisinde kazıya başlanılmaz veya başlanılıp da, yine özürsüz iki ay terk edilir ise, iznin hükmü kalkar. Araştırmacı tekrar izin isteyecek olursa, Maarif Nezareti Müzeler Müdüriyeti'nin eklenmiş bilgileriyle bir önceki izin belgesinin devamlılık kazanması,

¹³⁶ 1874 Nizamnamesi, 11. madde.

¹³⁷ 1874 Nizamnamesi, 30. madde.

¹³⁸ 1874 Nizamnamesi, 12. madde.

¹³⁹ 1874 Nizamnamesi, 20. madde.

¹⁴⁰ 1874 Nizamnamesi, 18. madde.

¹⁴¹ 1874 Nizamnamesi, 19. madde.

¹⁴² 1884 Nizamnamesi, 17. madde.

kaldırılması veya değiştirilmesiyle, yeniden izin verilip verilmemesi konusunda yetkilidir.¹⁴³

1906 Nizamnamesi'ne göre; araştırma ve sondaj için belirlenen süre, izin belgesinin tarihinden itibaren en çok iki aydan ve kazı süresi ise nihayet iki seneden ibarettir. Zorlayıcı sebeplerden dolayı, kazıya bir an önce başlanmak istenirse ya da yapılan kazı bitmeden önce sona ermişse, yeniden izin isteyen kişinin ileri sürdüğü sebeplerin, doğru olup olmadığı araştırılır. Daha sonra Müze-i Hümayunlar Umum Müdürlüğü'nce gerçekliği anlaşıldığı takdirde, Maarif Nezareti yazı ile Bâbiâli'ye durumu bildirir ve uygun görüldüğü takdirde, araştırma süresi bir yıl daha uzatılır.¹⁴⁴

İzin belgesi tarihinden itibaren üç ay içerisinde, kazıya başlanmadığı veya başlandıktan sonra, sebep bildirmeden kazı çalışması iki ay müddetle terk edildiği takdirde, alınan izin belgesi, sanki alınmamış hükmünde olur. Kazı yapan kişi tekrar izin istediği halde; Müze-i Hümayunlar Müdürlüğü ile anlaşarak, Maarif Nezareti daha önce vermiş olduğu izin belgesini ya sürekli kılar, ya iptal eder ya da yeniden birer izin belgesi verilmesinin, istenilip istenilmeyeceğini kararlaştırır.¹⁴⁵

Sondaj çalışması için istenen izin belgesi, süresinin bitmesinden itibaren, geçici olacak iki ay içerisinde, kazı izni alan kişi tarafından aynı yer için kazı yapma isteğinde bulunduğu halde, araştırma ve bahsedilen resmi malumat kazı hakkında dahi geçerlidir.¹⁴⁶

Kazı izin belgesi ile birlikte kazıya başlandıktan sonra, hükümetçe bir sakınca görülürse, kazı Müze-i Hümayun Müdürlüğü'yle haberleşilerek, Maarif Nezareti tarafından tatil edilebilir. Tatil süresi kazı izin belgesinde kayıtlı olan zamanın, yerine sayılmaz. Ayrıca bu tatilden dolayı kazı yapan kişinin, masraf ve zararların karşılanması gibi bir iddiaya hakkı olmayacaktır.¹⁴⁷

¹⁴³ 1884 Nizamnamesi, 19. madde.

¹⁴⁴ 1906 Nizamnamesi, 18. madde.

¹⁴⁵ 1906 Nizamnamesi, 19. madde.

¹⁴⁶ 1906 Nizamnamesi, 20. madde.

¹⁴⁷ 1906 Nizamnamesi, 24. madde.

b) Kazılarda Gözlemci Memur Görevlendirilmesi

Her kazı ve araştırmada, gözlemci memur bulundurulduğu görülmektedir. Bu memurlara, bu görevlerinden dolayı ücret ödenmektedir. Örneğin; 1851 yılında Anadolu'ya gelen İngiliz gezgin Henry Christmas, refakatçi memur için şöyle der: "Kazılarla ilgili olarak sadece ferman değil, Bâbîâli'den refakatçi de almak icap eder."¹⁴⁸

İstanbul'da define aramak için, 1860 yılında gelen Prusyalı bir araştırmacıya, yanına Bâbîâli tarafından görevlendirilen bir zaptiye memuru alması koşuluyla, izin verilmiştir.¹⁴⁹ Bu konuda diğer bir örnek, Heinrich Schliemann'ın Truva'da yaptığı kazılardır. Schliemann burada kazı yapmak için başvurduğunda, yanına, masrafı kendisi tarafından karşılanmak üzere bir memur tayin edileceği bildirilmiştir.¹⁵⁰ Böylece, 1869 Nizamnamesi'ne ait bu kuralın, 1871 yılında uygulandığını görmekteyiz.

1874 Nizamnamesi'ne göre; taşınmayan eserden sahipli yerde bulunan ve mükemmel olan bazı ibadet yerleri ve yapıların korunması için, yerel hükümet tarafından, bir memur tayin olunacağı bildirilmiştir.¹⁵¹ Kazı yapılacak yer, hükümetçe devamlı kontrol edilmesi zor olacak derecede uzak olur ise, kazı izni alan kişinin yanına, masrafı kendisi tarafından karşılanmak üzere bir memur tayin edilecektir.¹⁵²

1884 Nizamnamesi'ne göre; kazı yapılacak yerde hükümet tarafından söz sahibi ve bilgili bir memur bulundurulacaktır. Araştırmaya başlanmadan önce izin belgesi verilirken araştırmacıdan, bu memurun hükümetçe belirlenen harcırah ve maaşının tamamı alınır. Kazı sırasında, aydan aya ve Maarif Veznesi'nden ödemesi

¹⁴⁸ Christmast, **a.g.e.**, s. 12-13.

¹⁴⁹ **BOA., A.MKT.MVL.** nr. 119-37 (27 Ağustos 1860).

¹⁵⁰ Amerikalı Heinrich Schliemann, Çanakkale çevresinde boş olan Hisarlık tarlası olarak adlandırılan yerde ünlü ve eski Truva şehri bulunduğunu sanmaktadır. Bu çalışmalar sırasında yerel yönetimden bir memur görevlendirilecek ve bu memurun ücretini de kendisi ödeyecektir. Kazıya başlayabilmek için kendisine izin verilmesine dair Maarif Nezareti'nin tezkeresi sunulmuştur. (**BOA., İ.HR.**, nr. 250-14863 (30 Haziran 1871)).

¹⁵¹ 1874 Nizamnamesi, 6. madde.

¹⁵² 1874 Nizamnamesi, 21. madde.

yapılır. Kazı şayet izin belgesinden önce biter ve kazı çalışması terk edilir ise, memur maaşı için toptan alınan parann kalanı, araştırmacıya iade edilir.¹⁵³

Gerek tesadüfen bulunmuş ve gerek izinli araştırmalar sonucunda bulunacak eski eseri keşfedenler; yanlarında, tayin olmuş bir memur yok ise, 10 gün içinde yerel hükümete haber vermek zorundadır. Araştırma süresince bu durumu haber vermeyenlerden, bulduğu eserlerin devlete ait olan üçte bir hisseden başka, dörtte biri değerine eşit para cezası verilecektir.¹⁵⁴

Örneğin; Aydın Küçükpazar'da Hacı Hüseyin Efendi adlı bir kişi tarafından kuyu açılırken, eski eser olduğu düşünülen, bir resimli taş çıkarılmıştır. Bu haber Mahalli Komiserliği'nden 19 Ekim 1887 tarihli gelen yazı ile Maarif Nezareti'ne bildirilmiştir. Müze-i Hümayun'dan buraya gönderilen memurlar, bu taşın eski eser olduğunu anlamışlar ve Müze'ye teslim etmişlerdir.¹⁵⁵

Yine; Aydın Maarif Müdürü Naili Efendi'nin Müze-i Hümayun adına Paul Gaudin tarafından Karacasu Kazası Kira Köyü'ndeki Afrodisyas Harabesi'nde yapılacak kazı çalışmalarında bulunmak üzere memur gönderilip, harcırahının verilmesi ve alınacak makbuz senedinin de gönderilmesi istenmiştir.¹⁵⁶

1906 Nizamnamesi'ne göre; sondaj ve kazı yapılacak yerde, Müze-i Hümayunlar Müdürlüğü tarafından bir memur hazır bulundurulacaktır. Bu memurun başlıca görevi, bu nizamname kurallarının uygulanmasına nezaret etmek olacaktır.¹⁵⁷

Kazı sırasında memur bulundurulmasının başlıca amacı, eski eserlerin yurtdışına kaçırılmasını engellemektir. Bu nedenle memurlar, eser kaçırıldığını fark ettikleri zaman, resmi makamları durumdan haberdar etmiş ve eserlerin kaçırılmasını önlemeye çalışmışlardır. Örneğin; Aydın'dan, bir çok eski eser, sandıklara yüklenerek, demiryolu aracılığıyla, yurtdışına kaçırılmak istenmiştir. Demiryolunda

¹⁵³ 1884 Nizamnamesi, 21. madde.

¹⁵⁴ 1884 Nizamnamesi, 25. madde

¹⁵⁵ **BOA., Y.MTV.** nr. 74-78 (27 Şubat 1893).

¹⁵⁶ **BOA., MF.MKT.** nr. 792-2; Cezar, **a.g.e.**, s. 305.

¹⁵⁷ 1906 Nizamnamesi, 16. madde.

görev yapmakta olan eski eserlerden sorumlu memurun, telgrafla hükümete bildirmesiyle durumdan, Osmanlı Devleti haberdar olmuştur.¹⁵⁸

c) Kazılar Sırasında Yapılan Harcamalar

1869 Nizamnamesi'nde, kazı yapanların masraflarının devlet tarafından karşılanması ile kazıların desteklenmesi amaçlanmıştır. Bu nizamnameye göre; eski eser araştırması konusunda bilgisi ve deneyimi olup da, bunu Maarif Nezareti'ne kanıtlayabilenlerin, bu eserleri çıkartmaları için gerekli olan ücret ve masrafları, devlet hazinesi tarafından ödenecektir. Kendilerine bu iş için, memuriyet ve resmi izin verileceğinden, bu gibiler Maarif Nezareti'ne başvuracaktır.¹⁵⁹

Her ne kadar böyle denilse de, bazı kazıların masraflarını kazı yapan kişiler tarafından karşılandığı görülmektedir. 1871 yılında Heinrich Schliemann'ın masrafları kendisi tarafından karşılanmak üzere, kendisiyle sözleşme yapılmış ve bu şartlarda kendisine kazı izni verilmiştir.¹⁶⁰ 1874 Nizamnamesi'nde de; kazı için yapılacak her türlü masraf, kazı izni alan kişi tarafından karşılanacaktır.¹⁶¹

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin yaptırdığı kazılar, yalnızca Müze-i Hümayun adına yapılanlardır ve onlar da, belirli yerlerde sürdürülmektedir. Her yerde kazı yapabilmek ve bunları İstanbul'a nakledebilmek, oldukça zor ve biraz da külfetli bir iştir. Çünkü bu konuda, için bir çok uzmana ve büyük bir bütçeye ihtiyaç duyulmaktadır.¹⁶²

Yurtdışından gelen araştırmacılar, maddi destek sağlayarak bu topraklara gelmiştir. Bu nedenle onların bu topraklarda kazı yapmasına, eski eserleri ortaya çıkarmasına, bu anlamda olumlu bakılmıştır. Örneğin; Anadolu'da bir çok kazı yapan Almanlar, Osmanlı topraklarının diğer bölgelerinde de kazı yapmıştır. Baalbek'te yapılan kazı masrafları, Almanya İmparatoru tarafından karşılanmıştır.

¹⁵⁸ BOA., MF.MKT. nr. 117-81.

¹⁵⁹ 1869 Nizamnamesi, 7. madde; Mumcu, a.g.e., s. 68.

¹⁶⁰ BOA., İ.HR., nr. 250-14863 (30 Haziran 1871).

¹⁶¹ 1874 Nizamnamesi, 22. madde.

¹⁶² Muşmal, a.g.e., s. 20.

Bu nedenle Alman ilim adamlarının Baalbek'te eski eser hafriyatı yapmalarına izin verilmiş ve kendilerine gerekli kolaylığın gösterilmesi istenmiştir.¹⁶³

Buna rağmen kazı alanında yapılan masraflar, bazen Osmanlı Devleti tarafından karşılanmıştır. Örneğin, Truva harabelerinin duvarlarına çıkmak için kullanılan iskele tamir edilirken, masrafları hazineden karşılanmıştır.¹⁶⁴

Arkeolojik eserler konusunda, Osmanlı Devleti'nin de masrafları üstlendiği görülmektedir. Örneğin, Aydın Tepe Çiftlik'te çıkan 12 parça eski eserin nakliye masrafı olan 16 bin kuruş, Müze-i Hümayun tarafından karşılanmıştır.¹⁶⁵ Ancak çoğunlukla da, böyle bir harcamaya gitmemiştir. Örneğin Aydın'a bağlı Çandarlı Körfezi sahilinde, eski eser çıkması ihtimali olan bazı yerlerde, Müze-i Hümayûn için kazıda kullanılmak üzere 40 bin kuruş istenmiştir. Ancak bu istek karşısında alınan karar, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik durumu göstermesi bakımından önemlidir: "Bu eserlerin Müze-i Hümayun için kazılması ve taşınması güzel bir iş olmakla birlikte, devlet hazinesi böyle şeyler için, şu sırada harcama yapmaya uygun değildir. Bu nedenle kazıların, daha sonra yapılmak üzere bırakılması uygun görülmüştür."¹⁶⁶

Bazı kazıların masrafı, Müze-i Hümayun tarafından karşılanmak istense de yeteri kadar para olmadığı için, bu istek gerçekleşmemiştir. Örneğin Bergama'da tarihi eser olan "Virankapı" adlı binanın onarımı, Müze-i Hümayun'nda yeteri kadar para olmadığı için, bu harcama Aydın Vilayeti'nce karşılanmıştır.¹⁶⁷

Kazı yapılanlardan, kazı izni için sürelerine göre, farklı olarak depozitolar almıştır. 1874 Nizamnamesine göre Maarif Meclisi'nin belirlediği miktar, üç Osmanlı altınıdır.¹⁶⁸ Burada süre belirtilmezken, 1884 ve 1906 Nizamnamelerinde ise, altı aya kadar 5 altın, bir yıla kadar 10 altın ve iki yıla kadar da, 20 altın depozito alınmıştır.

¹⁶³ BOA., DH.MKT. nr. 2390-34 (10 Ekim 1900).

¹⁶⁴ BOA., DH.MKT. nr. 1147-31.

¹⁶⁵ BOA., İ.DH. nr. 1051-82572 (12 Ekim 1885).

¹⁶⁶ BOA., MV. nr. 8-75 (30 Mart 1886).

¹⁶⁷ BOA., DH.MKT. nr. 6-47.

¹⁶⁸ 1874 Nizamnamesi, 10. madde.

1884 Nizamnamesi'ne göre; izin belgesi sahibine, iznin süresi geçtiğinde veya kazıyı daha önce bitirmesi halinde, araştırmannın bittiğini haber verdiği ve nizamname şartlarına tamamen uygun hareket ettiği anlaşıldığında, emanet ettiği depozito, makbuz senedi karşılığında iade edilir.¹⁶⁹

Didim'de 1895'te, eski eser araştırması için izin isteyen Fransız Bernard Haussoullier tarafından nizamnamelere göre gerekli olan depozito, Müze-i Hümayun idaresi veznesine vermiştir. Bu nedenle, eski eser kanunu gereğince burada iki sene müddetle kazı yapmasına izin verilmiştir.¹⁷⁰

Kazı için yapılan masrafların bir kısmı da, nakil masraflarıdır. Örneğin; Aydın Müzesi'nden Müze-i Hümayun'a eski eser taşınırken, bir takım masraflar yapılmıştır. Örneğin Aydın Müze Memuru Dimosten Bey tarafından bu bölgede yaptırılan kazıda çıkan eserlerin, Müze-i Hümayun'a nakil masrafı ile müze memurunun ücreti için gerekli olan 7157,5 kuruş, Müze-i Hümayun tarafından karşılanmıştır.¹⁷¹

Kazı izin belgesi için alınan depozitoya; 1900'de, Gordion'da Almanlar tarafından kazı yapılmasını da örnek olarak gösterebiliriz. İzin başvurusunda bulunan Almanya Elçisi'nden, kazı sırasında görev alacak komisyonun maaşı ile izin depozitosu istenmiştir.¹⁷²

4) Kazılarda Bulunan Eserlere Yapılan İşlemler

1884 Nizamnamesi'ne göre; bir eski eseri tesadüfen bulan bir kimse, bu durumu İstanbul'da, en çok beş gün içinde, Maarif Nezareti'ne bildirmelidir. Diğer illerde ise en çok 10 gün içerisinde yerel hükümete haber vermek zorundadır.¹⁷³

¹⁶⁹ 1884 Nizamnamesi, 26. madde.

¹⁷⁰ BOA., DH.MKT. nr. 395-9 (9 Temmuz 1895).

¹⁷¹ BOA., İ.DH. nr. 1084-85064 (30 Mayıs 1888).

¹⁷² BOA., İ.MF. nr. 6-1318 M 4 (20 Mayıs 1900).

¹⁷³ 1884 Nizamnamesi, 25. madde.

a) Eski Eserlerin Değerlendirilmesi

Osmanlı Müzesi Umum Müdürlüğü, Osmanlı Devleti'nin eski eserlerle ilgili olarak işlerin, hepsini yerine getirmekle yükümlüdür. Bu işlerin incelenmesi için, dolaylı olarak genel müdürün başkanlığı altında, müdür yardımcılığı ile bu müdüriyet tarafından, İstanbul'daki Müze-i Hümayun muhafızları arasından seçilmiş güzide ve en azından iki kişiden oluşan, daimi bir komisyon kurulmuştur.¹⁷⁴ Böylece, tüm şehirlerin eski eserlerle ilgili bilgileri, maarif müdürlerine havale edilmiştir. Maarif müdürleri, yerel müzelerin müdürlüğü görevini yerine getirmek ve eski eserlerle ilgili bilgiler için, doğrudan doğruya Osmanlı Müzesi Umum Müdürlüğü ile haberleşecektir. Bu işlemler konusunda, umum müdürlüğe karşı sorumlu olacaklardır.¹⁷⁵ Osmanlı Müzesi Umum Müdürlüğü tarafından karar altına alınan tüm kararların uygulanması, Maarif Nezareti'nin onayına bağlı olacaktır.¹⁷⁶

b) Kazı Yapılan Yerlerde Arazi Hakkı

Müze Müdürlüğü tarafından, kişilere ait arazide, sahiplerinin rızasıyla eski eser kazısı yaptığı takdirde, müdürlük kazı yapılan arazinin çalışmalardan dolayı geçici olarak kullanılmadığından ve gerekli durumlarda bu araziye hazır hale, eski haline döndürmek için, üzerine düşen zararı ödeyecektir. Bu zarar miktarı, yerel hükümet tarafından değerlendirilip belirlenecektir.

Devletin bu araziye almasına gerek duyulursa, kanunlar gereğince kamulaştırılır. Bu durumda verilecek tazminatta, yalnız arazinin değeri dikkate alınacak, arazi üzerinde bulunan veya bulunması muhtemel olan eser veya eski eserin değeri hesaba katılmayacaktır. Bu değer konusunda, Babıali'den izin istenecektir.¹⁷⁷ Bu maddenin geçerli olan kuralları, kazıda ortaya çıkarılan ve taşınamayan eski eserler hakkında da geçerlidir. Kazı sırasında bulunan ve Müze-i Hümayun'ca bir

¹⁷⁴ 1906 Nizamnamesi, 1. madde.

¹⁷⁵ 1906 Nizamnamesi, 2. madde.

¹⁷⁶ 1906 Nizamnamesi, 3. madde.

¹⁷⁷ 1906 Nizamnamesi, 7. madde.

önemi olmadığı, müdürlük tarafından bildirilen, taşınabilir eski eserler Maarif Nezareti'nin takdirine yaklaştıktan sonra, arazi sahibine teslim edilecektir.

Ayrıca Müze-i Hümayunlar Müdürlüğü'nce, önem dereceleri aynı olan taşınabilir eski eserleri müzelere konularak, arazi sahibine Müdürlük tarafından tayin olunacak mükafat dahi aynı şekilde Maarif Nezareti'nin ulaştırması ve Bâbîâli'nin onayıyla verilecektir.¹⁷⁸

Müze-i Hümayunlar Müdürlüğü tarafından yapılacak olan kazıya, arazi sahibi razı olmadığı zaman, bu arazi sahibinden satın alınarak kamulaştırılacaktır. Fakat Müze-i Hümayunlar Müdürlüğü önceden arazi sahibine veya ilgili olan kişiye haber vererek, istimlak etmeksizin ilk sondaj yapabilecektir. Fakat sondaj yapılan arazinin kullanımında, sahibinin geçici olarak mahrumiyetinden dolayı zararı ve bu arazide oluşan başka zararı karşılayacaktır. Fakat sondaj çalışmasını sürdürürken, hane veya binanın hasarlı ya da yıkılmış olmasına neden olacak derecede devam edemeyecektir.¹⁷⁹

5) Kazılarda Eski Eserler İçin Uygulanılan Teknikler

a) Kazılarda Fotoğraf Çekimi

Kazı yapanlar tarafından, kazı alanının ve kazıda çıkan eserlerin, fotoğrafları alınmıştır. Bu konu 1884 Nizamnamesi'nde şöyle geçmektedir: Aynı eserin birçok çeşidi olmasından dolayı, Müze-i Hümayun'ca gerçekten faydalı olmadığı anlaşılacak bahsedilen eserden, değişimine gerekli görülecekler hangi eser ile değişimi uygun görülürse, çeşit ve miktarını ve kıymetlerini açıklayan bir defteri düzenlenir. Eserlerden değişimi uygun olanlar fotoğraflarıyla beraber Maarif Nezareti'ne gönderilir. Orada dahi gerekli incelemeler yapıldıktan sonra, hükümetten

¹⁷⁸ 1906 Nizamnamesi, 12. madde.

¹⁷⁹ 1906 Nizamnamesi, 13. madde.

alınan izin kâğıdıyla birlikte Bâbîâli tarafına gönderilecektir. Bu defter Şura-yı Devlet’çe incelenerek, Padişahın iradesinden sonra değişim yapılacaktır.¹⁸⁰

1906 Nizamnamesinde: ortaya çıkarılan eski eserlerin tümü, Hükümet’in malı olduğu için Müze-i Hümayun’a bırakılacaktır. Bununla birlikte araştırmacının yayın yapmasına ve fotoğrafları, estampaj, kalıp ve resimleri almasına da hakkı olacaktır.¹⁸¹

Bazı kazılarda, bulunan eski eserlerin taşınabilecek olanların aslı, taşınması mümkün olmayanların da fotoğraflarının, İstanbul’a gönderilmesi ve geride kalanların ise yerinde korunması söz konusuydu.¹⁸² Yabancı araştırmacılar, kazı çalışmaları sırasında eski esere rastlarsa, buldukları bölgenin yerel hükümetine teslim edilmesi gerekli olan eski eserlerin, ancak fotoğraflarının alabilecektir.¹⁸³

Kazı alanlarını gezmeye gelenlerin, buradaki eselerin fotoğraflarını almasına dair bir çok örnek bulunmaktadır. Örneğin: İstanbul Rus Eski Eser Okulu Müdürü’nün, 2 Ağustos 1902’de, İstanbul ve Adalar’da bulunan eski eserlerden olan cami, türbe, kütüphane, kilise, mabet ve pazaryerlerini ve bazı yerlerdeki eski harabeleri incelemesine, fotoğraf ve resimlerini almasına izin verilmiştir.¹⁸⁴

Gezginlerin gezdikleri yerlerin fotoğrafını çekmelerine, kazı yapmamak ve çekilen fotoğraflarının bir kopyasını da Müze-i Hümayun’a göndermek koşuluyla izin verilmiştir.¹⁸⁵ Bunları yaparken de, eski eserlerde tahribat yapmamaları istenmiştir.¹⁸⁶ Bazı araştırmacılar da, kazı yapmayıp, yalnızca eserlerin fotoğrafını

¹⁸⁰ 1884 Nizamnamesi, 5. madde.

¹⁸¹ 1906 Nizamnamesi, 16. madde.

¹⁸² Trablusgarp’ta bulunan eski eserden nakli mümkün olanların aslı, mümkün olmayanların fotoğraflarının İstanbul’a gönderilmesi ve geride kalanların muhafazasının sağlanması istenmiştir (**BOA., MF.MKT.** nr. 32-53).

¹⁸³ Yabancıların yaptıkları kazılarda ortaya çıkarttıkları eski eserleri buldukları yerin yerel hükümetine teslimi gerekmektedir. Bu kişiler eserlerin ancak fotoğraflarını alabileceklerdir. Bulunan eserlerin ilgili deftere kayıtlarının yapılması gerekmektedir (**BOA., MF.MKT.** nr. 28-2).

¹⁸⁴ **BOA., İ.HR.** nr. 379-1320 Ca 02 (8 Ağustos 1902).

¹⁸⁵ Avusturyalı eski eser uzmanlarından Doktor Rudolf Heberdey ve refakatindekilere, hafriyat yapmamak ve çekilen fotoğraflardan bir takımını Müze-i Hümayun’a vermek koşuluyla, Konya ve Aydın vilayetlerinde araştırma yapmalarına izin verilmiştir (**BOA., DH.MKT.** nr. 485-61).

¹⁸⁶ **BOA., MF.MKT.** nr. 198-62 (1894).

çekmek için izin istemiştir.¹⁸⁷ Örneğin; Alman arkeolog Walter Zihle ve mühendis Dr. Kusma Konya, Niğde, Kayseri ve Sivas'a gelmek istemişlerdir. Buralardaki camiler ile eski eserleri, inceleyecekleri için, kendilerine izin verilmiştir.¹⁸⁸

Rusların, eserlerin sadece fotoğraflarını almalarına dair isteği, 6 Nisan 1904 tarihindedir. Rusya Eski Eser Mektebi hocalarından Luper'in, İnebolu, Samsun, Sinop, Ordu ve Giresun'a gezi düzenlemek istemiştir. Buralardaki eski eserleri araştırmak ve bulacağı harabelerin fotoğraf ve resimlerini, kurşun kalıpları ile krokilerini almak için izin istemiştir. Kendisine, eski eserin vaziyetlerini değiştirmemek ve buldukları yerlerde, yalnız resim ve fotoğraflarını almak şartıyla izin verilmiştir.¹⁸⁹

Eski eser araştırması yapmak üzere izin alan yabancılardan bazıları, önemli askeri bölgelerin fotoğraflarını da çekmişlerdir. Bunun fark edilmesi üzerine, hareketlerinin izlenmesi için yanlarına, tüm seyahatleri boyunca jandarma ve zabıta verilmiş, araştırmalarını bu görevliler eşliğinde sürdürmeleri istenmiştir.¹⁹⁰

Müze-yi Hümayun'da ressam olan Alman Brandenburg, ayrıca Anadolu'da İslami eserler üzerinde çalışmaktadır. Bu nedenle 1901'de Konya, Kütahya ve Eskişehir'deki cami, medrese ve eski eserden olan binaları fotoğraflamak istemektedir. Bu nedenle Almanya Elçisi kendisi adına izin istemiştir. Böylece 28 Nisan 1901'de izin verilmiştir.¹⁹¹

Araştırmacılar, Anadolu'daki antik yerlerde yaptıkları seyahat ve araştırma sırasında çektiği fotoğrafları, ülkelerinde, bu araştırmalarını anlattıkları kitaplarda kullanmışlardır. Buna örnek olarak Olivier Rayet, Milet ve Didim kazılarında sonra,

¹⁸⁷ BOA., MF.MKT. nr. 198-62.

¹⁸⁸ BOA., DH.İD. nr. 28-2-19 (2 Ağustos 1914).

¹⁸⁹ BOA., İ.HR. nr. 388-1322 S 09 (25 Nisan 1904).

¹⁹⁰ BOA., DH.MKT. nr. 2408-127; Hüseyin Muşmal, Yabancıların İzinde Osmanlı, s. 71.

¹⁹¹ BOA., DH.MKT. nr. 2479-69; Muşmal, a.g.e., s. 96-97.

Revue Archéologique Nouvelle Serie adlı kitapta yer alan makalesine, kazı alanlarından çektiği fotoğrafları da eklemiştir.¹⁹²

b) Kazılarda Model Alma

Kazılarda yabancı araştırmacılara, eski eserleri almanın yasak olması yüzünden, kalıp alma izni verilmiştir. Böylece, buradaki eserlerin bir kopyasını da kendi müzelerinde sergileyebilmişlerdir. Carl Humann'ın Boğazköy ve Ankara'dan almış olduğu alçı kalıplar, bu konuya önemli bir örnektir. 1882'de Humann, Ankara Tapınağı'nın alçı kalıplarını çıkartmış ve daha sonra yine aynı amaçla, Boğazköy'e gitmiştir. Kendisi, buradaki bütün eski eserlerin kalıbını almış ve Berlin'e yollamıştır. Bu konuda Berlin'den, gönderilen kalıpların yeterli olduğu haberi gelinceye kadar çalışmıştır.¹⁹³

Eserlerin kalıbını almak araştırmacılar tarafından yaygınlaşınca, bu yöntem nizamnamelerde de yer almış ve bu uygulama, belirli kurallara bağlanmıştır. 1884 Nizamnamesi'ne göre; resmi izin ile yurtdışına götürülecek eski eserler, tamamen Müze-i Hümayun'a aittir. Bu nedenle kazı yapan kişiler, bu eserlerin yalnız resim ve kalıplarını alabilirler.¹⁹⁴ Avrupa'da eski eser araştırmacıları, meydana çıkardıkları her türlü eski eserin, yalnız alçıdan yapılmış birer kopyasını alarak asıllarını mahalli müzelere bırakmıştır. Her yerde uygulanan bu yöntemin, eserlerin yurt dışına çıkarılmasını engelleyeceği düşünülmüştür. Onun için 1884 Nizamnamesi ile Anadolu'da arkeolojik kazı yapmak isteyenlere, bulacakları eserlerin, yalnız bir kopyasının verilmesi ve asıllarının Müze-i Hümayun'a konması şartıyla izin verilmesi, bir nizamname kuralı olarak uygulamaya konulmuştur.¹⁹⁵

Bu konuya, 1906 Nizamnamesi'nde de değinilmiştir. Buna göre; çıkarılan eski eserin tümü Hükümet'in malı olduğu için, Müze-i Hümayun'a bırakılacaktır.

¹⁹² Olivier Rayet, "Fouilles Faites en Asie Mineure ux frais de MM. les barons G. et E. De Rothschild", s. 9-21.

¹⁹³ Friedrich Karl Dörner, **a.g.e.**, s. 30.

¹⁹⁴ 1884 Nizamnamesi, 12.madde.

¹⁹⁵ Cezar, **a.g.e.**, s. 332.

Bununla birlikte, araştırmacının yayın yapma ve fotoğraf çekme, estampaj ve kalıp alma ve resim çizme hakkı olacaktır.¹⁹⁶ Örneğın Fransızlar; Anadolu'da yaptıkları kazılarda çıkan eski eserleri almak isteyince,¹⁹⁷ kendilerine, çıkarılan eserlerin Müze-i Hümayuna ait olduğu, ancak bunların alçı kopyalarını alabilmelerine izin verileceği bildirmiştir.¹⁹⁸

Bununla birlikte, kazı alanlarında bulunan eserlerin kalıplarını almak için, eserlere zarar verilmemesi şart koşulmuştur. Taşınabilir ya da taşınamayan eserden, kalıp alma işleminin dikkatlice yapılması gereklidir. Bu konuya, nizamnamelerde de yer verilmektedir: Eski eser yakınında, her türlü inşaat ve kazı yapılması yasaktır. Ölçmek, resim ve kalıplarını almak için, kısaca her ne maksatla yapılırsa yapılsın, eski bir binaya iskele kurulması da yasaktır.¹⁹⁹ Aynı özen, 1906 Nizamnamesi'nde de gösterilmektedir.²⁰⁰

Eski eserden kalıp alınmasına bir örneği, Aydın Perbiyen'de görüyoruz. Burada kazı yapan Almanlar, çıkan eski eserin nakil masraflarını kendileri karşılamak şartıyla, müzeye teslim etmek üzere bazı eserlerin de Berlin Sanayi Mektebi'nce modellerinin çıkarılması için götürmelerine izin verilmesi istemişlerdir. Bunlardan bazılarının, Müze-i Hümayun tarafından görevlendirilen bir memur tarafından ve yerel hükümet kontrolünde incelendikten sonra, nakline izin verilmiştir.²⁰¹

c) Kazılarda Harita Çizimi

Anadolu'da araştırmacıların kazı yapabilmek için, kazı alanının sınırlarını gösteren bir haritanın olması mecburiyeti, 1874 Nizamnamesi ile birlikte getirilmiştir. Bu nizamnameye göre; eski eser veya define kazısı için verilecek izin,

¹⁹⁶ 1906 Nizamnamesi, 16. madde.

¹⁹⁷ BOA., Y.PRK.UM. nr. 13-57.

¹⁹⁸ BOA., MF.MKT., nr. 102-70.

¹⁹⁹ 1884 Nizamnamesi, 5. madde.

²⁰⁰ 1906 Nizamnamesi, 8. madde.

²⁰¹ BOA., DH.MKT. nr. 2220-21 (9 Temmuz 1899).

bir köy veya kasaba sınırını aşmayacaktır. İzin alan kişi, kazı yerinin sınırlarını ve gerektiğinde haritasını göstermeye mecbur olacaktır.²⁰²

1884 Nizamnamesi ile de, kazı yapabilmek için, kazı alanının sınırlarını gösteren bir haritayı, ilgili makamlara göndermesi istenmiştir. Buna göre kazı yapmak isteyenlerin, araştırma yerinin sınırlarını gösteren bir haritayı, İstanbul'da iseler Maarif Nezareti'ne, başka şehirlerde de, valilere resmi bir dilekçe ile takdim edeceklerdir. Şehirlerde yapılacak araştırmanın sonucu; yerel hükümetin kararı ve araştırmacının verdiği evrak ve harita takımıyla birlikte Maarif Nezareti'ne gönderilecektir.²⁰³

1906 Nizamnamesi'ne göre; Osmanlı Devleti'nde sondaj, araştırma ve kazıları kendi adına veya bilimsel kurumlar adına yapmak isteyen kişiler, doğrudan doğruya Maarif Nezareti'ne dilekçe ile müracaat edeceklerdir. Verilecek dilekçeye; sondaj, araştırma ve kazı yapılacak yerin ismini ve sınırlarını, keşfedilecek ve araştırma yapılacak yerdeki eski yapılar ve yeni yapıların gerçek yerini gösteren bir parça harita da eklenilecektir.²⁰⁴

Kazılarda harita çiziminin olmasının gerekliliğine örnek olarak; Mersin'deki İsveç Norveç Konsolosu'nun nizamname şartlarına uyması halinde, Viranşehir Harabesi'nde hafriyatta bulunmak isterse, bir harita hazırlayıp müracaat etmesi gerektiği bildirilmiştir.²⁰⁵

Kazı alanının haritasının yanında bulundurma şartının yanı sıra, bazı araştırmacılar da antik şehrin haritasını almak istemişlerdir. Örneğin; Kyzikos harabelerinde kazı çalışmaları yapan İngiliz araştırmacılar, Frederick William Hasluck ile ressam A. Henderson antik şehrin resim ve haritasını almak istemişlerdir. Bunda bir sakınca görülmediği için, kendilerine izin verilmiştir.²⁰⁶

²⁰² 1874 Nizamnamesi, 13. madde.

²⁰³ 1884 Nizamnamesi, 15. madde.

²⁰⁴ 1906 Nizamnamesi, 14. madde.

²⁰⁵ BOA., MF.MKT. nr. 365-42.

²⁰⁶ BOA., DH.MKT. nr. 532-52.

7) Eski Eserin Taşınma İşlemleri

Eski eserlerin taşınma işlemlerinde, Maarif Nezareti'nin kararları geçerlidir. Bu durum, 1884 Nizamnamesi'nde şöyle anlatılmaktadır: Kazılarda ortaya çıkan eserlerin, Osmanlı Devleti'nin diğer yerlerine nakli, Maarif Nezareti'nin yetkisindedir. Aynı şekilde; yabancı ülkelerden getirilmiş eski eserlerin tekrar yurtdışına gönderilmesi ve nakline izin verilmesi, mutlaka Müzeler Müdüriyeti'nin bilgisi üzerine, Maarif Nezareti'nden verilen izne bağlıdır.²⁰⁷

Aynı konuya, 1906 Nizamnamesi'nde de yer verilmektedir: Yabancı ülkelerden gelmiş olan eski eserin tekrar geriye sevki, Müze-i Hümayun Müdürlüğü'nün iznine bağlıdır.²⁰⁸ Bu iznin alınması için, kazı yapan kişi ve nakledenlerin, eski eserin bir defterini düzenlemesi ve bu defteri İstanbul'da Müze-i Hümayun Müdürlüğü'ne ve şehirlerde ise, eski eser memuriyeti yerine getiren Maarif Müdürleri'ne vermeleri gerekir. Bu kurumların bulunmadığı durumlarda defter, yerel hükümete verilecektir.²⁰⁹ Aynı zamanda, eski eserlerden müzeler koleksiyonu için, gerekli olanlarının değerlerinin ödenip satın alınarak geriye kalanını yurtdışına çıkarılması ve nakline izin vermek, Müze-i Hümayun Müdürlüğü'nün yetkisindedir.²¹⁰

a) Yurtdışına Çıkarılan Eserlerin Gümrük İşlemleri

Eski eserlerin yurtdışına çıkarken, gümrükteki işlemleri nizamnamelerde anlatılmıştır. 1874 Nizamnamesi'nde gümrük işlemleri şöyle anlatılmıştır: Dışarıdan Osmanlı Devleti'ne veya Osmanlı Devleti'nin diğer yerlerinden İstanbul'a getirilecek olan eski eser ve gerek sikke ve diğer eserler olsun, gümrük resminden muaf tutulacaktır.²¹¹

²⁰⁷ 1884 Nizamnamesi, 30. madde.

²⁰⁸ 1906 Nizamnamesi 29. madde.

²⁰⁹ 1906 Nizamnamesi 30. madde.

²¹⁰ 1906 Nizamnamesi 31. madde.

²¹¹ 1874 Nizamnamesi, 31. madde.

Osmanlı Devleti'nin neresinden olursa olsun yurtdışından gelenlere çıkarılacak gerek sikke ve gerek eski eserin, bir kıta defteri Maarif Nezareti'ne gönderilmiş ve ulaşılmış olup izin belgesi alınmadıkça çıkarılmayacaktır. Bu eserlerden müzeye gerekli olanların satın alınmasına rağbet olunursa, değer ve kıymetinin ödenmesiyle sahibi razı olunarak diğerlerine ruhsat verilecektir.²¹² Daha sonra, Osmanlı Devleti'nden yurtdışına çıkarılacak eski eserler, gümrüğü alınarak izin verilecek ve yurtdışından götürülen eski eser, teker teker gümrükte kabul edilecek deftere kaydolunarak, tekrar ihracında kaydıyla tatbikiyle bir guna resim alınmaksızın izin belgesi verilecektir.²¹³ Eski eser gümrükten kaçırılırken tutulursa tamamen kanuna uygun olarak zapt edilir.²¹⁴

1884 Nizamnamesi'nde gümrük işlemlerinden şöyle bahseder; yabancı ülkelerden Osmanlı Devleti'ne her çeşit eski eserin taşınması serbesttir ve gümrük vergisinden muaftır. Osmanlı Devleti'nin her hangi bir yerinden başka bir yere nakledilecek her çeşit eski eserden dahi gümrük vergisi alınmaz.²¹⁵

1906 Nizamnamesi'nde gümrük işlemlerinden şöyle bahseder; Osmanlı Devleti'ne yurtdışından gelecek her çeşit eski eserin girişi serbest ve gümrük vergisinden muaftır. Osmanlı Devleti'nin bir yerinden diğer yerine nakil olunacak eski eserin dahili gümrük vergisinden ayrıdır. Yabancı ülkelerden Osmanlı Devleti'ne gelecek veya Osmanlı Devleti içinde bir yerden başka yere nakil edilecek olan eski eserlerin tümü gümrük dairesi eski eser idaresinin uygunlaştırması ve incelemesi için bırakılmasına mecburdurlar.²¹⁶

Bazı eserlerden gümrükten geçerken alınması gereken, gümrük ücretinin alınmadığı görülmüştür: Aydın da çıkarılıp Almanya Müzesi'ne gitmesine izin verilen eski eserlerden, gümrük resmi alınmaması istenmiştir.²¹⁷

²¹² 1874 Nizamnamesi, 32. madde.

²¹³ 1874 Nizamnamesi, 33. madde.

²¹⁴ 1874 Nizamnamesi, 34. madde.

²¹⁵ 1884 Nizamnamesi, 28. madde.

²¹⁶ 1906 Nizamnamesi, 28. madde.

²¹⁷ BOA., İ.HUS. nr. 76-1317 Ra 08 (12 Temmuz 1899).

Gümrükte kazı yapan kişilerin yanlarında taşıdıkları silah tarzındaki tehlikeli eşyalar alı konulup, ülke içerisine girmesi yasaktır. Fakat bazı durumlarda buna müsaade edilmiştir. Almanya eski eser uzmanı Marks Müler, gümrükte bıraktığı silahını yanında taşımak için, izin talebinde bulunmuştur. Alman eski eser uzmanı Marks Müller'in bazı incelemelerde bulunmak ve Bağdat yoluyla İran'a gitmek üzere Osmanlı ülkesinde bir seyahat yapacağından, yanında silah ve 100 adet fişekli taşımaya mecbur olduğundan ve gümrükte kalmış olan fişeklerin taşınması için, 17 Aralık 1913 tarihinde izin talebinde bulunmuştur.²¹⁸

Bazı kazılarda kullanılacak aletlerin getirilirken gümrük ücreti alınmamıştır. Alman imparatoru adına Baalbek'te yapılacak kazı için, Avrupa'dan getirilmesi gerekli bazı alet ve edevatın gümrük resminden muaf tutulması istenmiştir.²¹⁹

b) Yurtdışında Taşınan Eserlerin Nakil İşlemleri

Ülke içerisinde ortaya çıkan eserlerin, Osmanlı Devleti'nin diğer bir yerine nakli için de izin belgesi alınmalıdır. Bu eserlerin, taşıyan ve nakledenler tarafından, bir defterinin yapılması gereklidir. Bu kişiler hazırladıkları defteri, İstanbul'da Maarif Nezareti vasıtasıyla Müzeler Müdüriyeti'ne ve diğer şehirlerde ise Maarif Meclisi ve komisyonlarına ve onların bulunmadıkları yerlerde yerel hükümetlere vermekle görevlidirler.²²⁰

Osmanlı Devleti'nin bir yerinden diğer yerine nakil olunacak eski eserin dahili gümrük vergisinden ayrılır. Osmanlı Devleti içinde bir yerden başka yere nakil edilecek olan eski eserlerin tümü, gümrük dairesi eski eser idaresinin uygunlaştırması ve incelemesi için bırakılmasına mecburdurlar.²²¹

²¹⁸ BOA., DH.KMS. nr. 9-4 (17 Aralık 1913).

²¹⁹ BOA., MF.MKT. nr. 525-54 (8 Eylül 1900).

²²⁰ 29. madde

²²¹ 1906 Nizamnamesi 28. madde.

Osmanlı Devleti'nde bir yerden diğer yerlere eski eser nakli Müze-i Hümayun Müdürlüğü'nden izinname almasına bağlıdır.²²² Bir önceki maddede bahsedilen izinnamenin alınması için kazı yapan kişi ve nakledilen eski eserin, bir defterini düzenlemeyle, bu defteri İstanbul'da Müze-i Hümayun Müdürlüğü'ne ve şehirlerde eski eser memuriyeti yerine getiren Maarif Müdürleri'ne vereceklerdir. Bunların bulunmadıkları halde yerel hükümet'e vereceklerdir.²²³ Eski eserlerin kazı alanından çıkarılarak gönderilmesi gerekmektedir. Müze de kazı alanlarında bulunan eserlerin gönderilmesi uygun olanların gönderilmesini, taşınamayan eski eserlerin ise kazı alanında korunmasını istemiştir. Bu eserler hakkında bilgi verilmesi, birer fotoğraflarının veya resimlerinin müzeye gönderilmesi gereklidir. Ayrıca bu eserlerin bilgisi kayıt altına alınmaktadır.²²⁴

Eski eserlerden müzeler koleksiyonu için gerekli olanlarının değerlerinin ödenip satın alınarak geriye kalanın yurtdışına çıkarılması ve nakline izin vermek Müze-i Hümayun Müdürlüğü'nün yetkisindedir.²²⁵

Topkapı Sarayı'nın sahilinden moloz nakli yapılırken bulunan eski eserlerin Müze-i Hümayun'a konması için müsaade istenmiştir. Müze-i Hümayun'a ilave edilen dairenin inşaat temelinde kullanılmak üzere molozların nakil ettirirken, eski eserden olup sahilde kumlar arasına karışmış olan kayık mermer direk başlarıyla etrafı köşeli sütun kırıklarının eski eser olduğundan, teşhir etmek için müzeye götürülmesine müze müdürü tarafından izin verilmiştir.²²⁶

Eski eserlerin müzeye nakligenelde tren vasıtasıyla olmuştur. Örneğin; 1907'de Hugo Winckler ve Theodor Makridi Bey tarafından yapılmakta olan Boğazköy kazısında, Theodor Makridi Bey tarafından çıkarılan eserler, Ankara

²²² 1906 Nizamnamesi 29. madde.

²²³ 1906 Nizamnamesi 30. madde.

²²⁴ **BOA.**, **MF.MKT.** nr. 32-53, **MF.MKT.** nr. 28-3; **MF.MKT.** nr. 51-184; **MF.MKT.** nr. 60-5 (1875-79).

²²⁵ 1906 Nizamnamesi 31. madde.

²²⁶ **BOA.**, **Y.PRK.ASK.** nr. 155-18 (18 Ekim 1899).

Maarif Müdür Vekili'ne göndermiştir. Vekil tarafından bu eserler trene yüklenerek Müze-i Hümayun'a yollanmıştır.²²⁷

D) Osmanlı Devleti'nde Müze

19. yüzyılda Avrupa'da antik kültürlere, arkeolojiye ve müzeciliğe karşı olan ilgi giderek artmıştır. Böylece Avrupa, bilgi birikiminin gelişmesiyle bu alanlarda hizmet veren kurumlara, yetişmiş elemanlara ve donanıma sahip olmuştur. Bu sırada Osmanlı Devleti bir çöküş süreci yaşarken, Avrupa askeri, siyasi, ekonomik alanda ilerlemiş ve Osmanlı topraklarına kültür tarihini korumak adına gelmiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde bulunan her türlü eski eseri, inceleme ve onarma bahanesiyle sahiplenmiştir.²²⁸

1) Osman Hamdi Bey'e Kadar Müze

19. yüzyılda Avrupa'daki müzeler, antik eserlerin olduğu ülkelerden yağmalarcasına getirilen eserle dolmaya başlamıştır. Diğer bir açıdan bakacak olursak, arkeoloji aracılığıyla antik kültürlere ışık tutmak ve bunları yayın yolu ile bilim dünyasına sunmak hedeflenmiştir.²²⁹

Bu sırada Avrupa'nın eski eserlere bakışı böyle iken, Osmanlı Devleti'nin eski eserlere karşı ilgisiz olduğunu iddia etmiştir. Oysa ki Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerinde, eski çağlardan kalmış eserlerin, yok olmamaları için depolarda saklandıkları görülmüştür. Bazı Osmanlı padişahları eski eserlerle yakından ilgilenmiştir. Örneğin, II. Mehmet Bizans dönemine ait bazı lahitlerin, sütun başlıklarının, döşeme taşların ve mimari parçaların Topkapı Sarayı iç avlusunda toplanmasını emretmiştir. Bazıları da, II. Beyazıt gibi, başta babası II. Mehmet'in portresi olmak üzere bazı eski eserleri saraydan attırmıştır. Değişik tavırlar

²²⁷ İ.A.M.A., **Boğazköy Dosyası**, 8 Ağustos 1323 (21 Ağustos 1907)

²²⁸ Kundakçı, **a.g.e.**, s. 1084; Kutlu, "Batı Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar", s. 28-37.

²²⁹ Kundakçı, **a.g.e.**, s. 1084.

sergilemekle beraber, Sultan Abdülmecit, keza gezilerde gördüğü eski eserleri İstanbul'a göndererek korunmalarını istemiştir. Kültür konularında sultanların ilgisi farklı olmuştur.²³⁰

Osmanlı Devleti, Avrupa'da müzeciliğin gelişmeye başladığı 19. yüzyılın ilk yarısında, ekonomik ve siyasî gücü gittikçe azalan, ayakta kalma mücadelesi veren bir devlet görünümündedir. Bu dönemde, antik kültür eserlerinin değerinin farkında olan dar bir zümrenin varlığı söz konusu olsa bile, bunları korumaya ve bilimsel anlamda değerlendirmeye yönelik bir kesimden söz etmek oldukça zordur.²³¹ Doğrusu 19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı yönetimi, devleti yıkılmaktan kurtarabilmek için bir çok alanda ıslahatları başarabilme çabası içerisindeydi. Bu nedenle eski eserleri koruma hakkındaki politikaların, sınırlı sayıdaki insanlara ulaşması, geniş halk kitleleri tarafından benimsenmesi için yeterli olmamıştır.²³²

Ülkenin zor durumda olmasının yanında, içerisinde bulunduğu kültürel ve sosyal durumu da arkeolojik çalışmalara yeteri kadar ilgi gösterilmemesi ile yakından ilgilidir. Bunlardan en önemlisi eserlerin, çıkarılması, nakledilmesi ve korunması için ciddi bir bütçe gerekmektedir.²³³ Bazen yeterli miktar olmadığından ya hiç yapılamamış ya da sonraya bırakılmıştır.²³⁴

Bu koşullarda eski eserlere ayrılacak bütçe olsa dahi bu dönemde ülkenin eski eser konusunda yetişmiş uzmanları yoktur.²³⁵ Uzman ihtiyacı daha sonraki yıllarda Osman Hamdi Bey tarafından Sanayi-i Nefise Mektebi kurularak karşılanmıştır.

Ekonomik ve teknolojik açıdan, Avrupa'ya bağımlı bir durumda olan Osmanlı Devleti'nin topraklarında, siyasi pazarlıklar giderek artmaktadır. Bu nedenle

²³⁰ Recep Yıldırım, Abdullah Martal, **a.g.e.**, s. 1101.

²³¹ Kundakçı, **a.g.e.**, s. 1084-1085.

²³² Muşmal, **Osmanlı Devleti'nin Eski Eser Politikası**, s. 19.

²³³ Muşmal, **a.g.e.**, s. 19-20.

²³⁴ Musul'da çıkarılan heykel ve eski eserlerin İstanbul'a nakli için şimdilik bütçenin müsait olmadığı, bildirilmiş ve sonraya bırakılmıştır (**BOA., MF.MKT.** nr. 886-21); Rakka Harabesi'nde yapılan kazıda bir çok eski eser ortaya çıkarılmıştır. Toprağın altında daha bir çok eserin çıkarılması muhtemel olduğu, ancak Müze-i Hümayun bütçesinin şimdilik hafriyat yapmaya müsait olmadığından harabenin kaymakamlıkça korunması gerektiği söylenmiştir (**BOA., DH.MKT.** nr. 1085-69).

²³⁵ Muşmal, **a.g.e.**, s. 18.

böyle bir dönemde Avrupalı Devletleri'nin etkisi ve baskısı altında, önemi henüz kavranamamış olan bir çok eserimizin yurtdışına çıkışına göz yumulmuştur. Bazen de hediye olarak verilmiştir. Buna göz yumulmasının nedeni, siyasi ve idari reform çabalarının Avrupa'nın desteğine ihtiyaç duymasından kaynaklanmaktadır.²³⁶

Tanzimat ve onu izleyen Meşrutiyet dönemlerinde, eğitim, bilim ve sanat alanında sağlam adımlar atılmaya başlanmıştır. Eskiçağa ve arkeolojik değerlere yönelik artan bir ilgi ile beraber, eski eserlerin yurt içinde korunup değerlendirilmesi anlayışı da bu dönemde gündeme gelmiştir. Yabancıların Anadolu'da yapacakları kazılar, 1840'da Maarif Nezareti'nin iznine bağlanmıştır. 1846'da Tophane Müşiri Fethi Ahmet Paşa'nın önderliğinde Aya İrini Kilisesi'nde antika eşya toplanmaya başlanmıştır. Bu hareketler Anadolu arkeolojisi ve müzecilik açısından önemli adımlar olmuştur.²³⁷

a) Fethi Ahmet Paşa'nın Müzeyi Kurması

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda müzeciliğin ortaya çıkışı, 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir. Fakat Osmanlıların eski eserleri korumak ve yaşatmak konusunda erken tarihlere uzanan bir geleneğinin olduğu görülmektedir. Özellikle kitap ve yazıya karşı duyulan saygının da etkisiyle, her türlü yazılı metin titizlikle saklanmıştır. Böylece erken dönemlerden itibaren, bazı Osmanlı yöneticilerinin çabalarıyla eski eserlerin korunma gayesiyle depolandığı , bu tarihten çok önce de eski eserlerin değerlerinin farkında olduğu görülmektedir. İstanbul'un fethiyle birlikte, Aya İrini'nin eski silahların saklandığı bir yer olarak kullanılması ve daha sonra buranın müze olarak gelişmesi buna örnektir. Osmanlı Devleti'nde müzeciliğin ortaya çıkışı, 19.yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, eski eserleri koruma ve yaşatma konusunda erken tarihlere uzanan bir

²³⁶ Muşmal, **a.g.e.**, s. 20.

²³⁷ Kundakçı, **a.g.e.**, s. 1084-1085.

geleneği olması, çağımızdaki müzecilik anlayışına uygun değilse de, pek çok eser yok olmaktan kurtarılmıştır.²³⁸

Günümüz anlamında müzeciliğin ortaya çıkışı, ilk müzecilik çalışmalarını toplayan, derin bir tarihi geçmişe sahip bir İmparatorluk Müzesi önemini taşıyan Müze-i Hümayun'un doğuşudur. Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalmış bir kurum olarak yaşamış, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin geçmiş tarihi olması nedeniyle, diğer müzelerimizden farklı bir değere sahip olmuştur.²³⁹

Müzenin kuruluşu; Aya İrini'de eski silah ve savaş malzemelerin İstanbul'un fethiyle birlikte saklanmasıyla başlamıştır.²⁴⁰ Fetihle birlikte burası, Cepehane-i Amire, 1730'da Darülesliha ve 1839'da da Harbiye Ambarı olarak adlandırılmıştır.²⁴¹ Zamanla burada, Bizanslılardan kalma önemli kutsal emanetler ve eski eserler de, korunmaya başlanmıştır.²⁴² Ancak müzeciliğin temelinde eski eserlerin sınırlandırılması, düzenlemesi ve sergilenmesi gerektiğinden, burayı modern müzecilik açısından değerlendiremeyiz.²⁴³

Aya İrini'de bulunan eserler, 1846 yılında Fethi Ahmet Paşa tarafından düzenlenmiş, böylece müzecilik faaliyetleri başlamış ve müzenin çekirdeğini meydana getirmek suretiyle, temeli atılmıştır. Zamanla eski silahlara gösterilen ilgi azalmaya ve arkeolojik eserler ön plana çıkmaya başlamıştır.²⁴⁴ Fethi Ahmet Paşa

²³⁸ Muşmal, **a.g.e.**, s. 23.

²³⁹ Müzenin kuruluşu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Kutlu, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin Kuruluşu", s. 403-418; Burcu Kutlu Dilbaz, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri", **İstanbul'un Kitabı Fatih II, Eminönü I**, Fatih Belediyesi, İstanbul 2013, s. 676-697.

²⁴⁰ Remzi Oğuz Arık, **Türk Müzeciliğine Bir Bakış**, MEB, İstanbul 1953, s. 1; Semavi Eyice, "İstanbul Arkeoloji Müzelerinin ilk Müdürlerinden Dr. Ph. Anton Dethier Hakkında Notlar", **İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı**, No. 9, İstanbul 1960., s. 1596.

²⁴¹ Bazı kaynaklarda Aya İri'nin Darülesliha olarak adlandırılması 1726 yılına denk gelmektedir (Bkz.: Tahsin Öz, Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler, MEB, İstanbul 1948, s. 1, Alpay Pasinli, **İstanbul Arkeoloji Müzesi**, Akbank Kültür ve Sanat Merkezi, İstanbul 2003, s. 12).

²⁴² Tahsin Öz, Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler, s. 1-9.

²⁴³ Hüseyin Muşmal, **a.g.e.**, s. 23.

²⁴⁴ Gerçek, **a.g.e.**, s. 82.

böylece Aya İrini'nin içerisinde bulunan eserlere yenilerini eklemiştir. Ülke içerisinde bulunan eski eserleri burada toplamaya başlamıştır.²⁴⁵

Henüz depo görünümünde olan Aya İrini'de, kısa bir süre sonra modern anlamda müzecilik çalışmalarının hayata geçirilmeye başlandığı anlaşılmaktadır.²⁴⁶ Böylece Osmanlı Devleti'nin eski eserleri korumaya yönelik bir anlayışıyla müzeciliğin temelleri atılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde müzenin kurucusu olan, Tophane-i Amire Müdürü Fethi Ahmet Paşa yeni kurulan müzeyi güzelleştirmek adına çalışmalar yapmaktadır. Eski eserleri korumak adına, eski eserlerin olduğu bölgelerde kazı yapma izni vermemiştir. Ancak eski eserlerin olmadığı araştırılıp anlaşıldığı alanlarda kazı yapma izni vermiştir.²⁴⁷ 1857'de eski eserlerle ilgili nizamnamelerin henüz düzenlenmediği erken dönemlerde, eski eserlerin müzeye taşınmasını istemektedir. Anadolu'nun bazı yerlerinde eski eser araştırması ve kazılarla bulunan eserler Akdeniz sahiline getirilmiştir. Bu eserlerin gemilerle İstanbul'a getirilmesi için yüz bin kuruş masrafı vardır. Bu ödendiği takdirde İstanbul Müzesi Avrupa'nın en meşhur müzelerinden olacağı, Sisam Adası Kaymakamı tarafından yazılmıştır.²⁴⁸

Bunun üzerine Tophane-i Amire Müşiri, Padişah Abdülmecid ile görüşerek yeni kurulan müzeyi süslemek üzere adı geçen ücretin düzenlenip ödenmesine karar verilmiştir. Bulunacak eski eserlerin gemi ile kendisine getirilmesi hususuna padişahın izniyle karar verilmiştir. Bahsedilen ücretin ödenmesi Maliye Nezaretine havale edilmiştir. Bu ücretin karşılanmasıyla, gelen eski eserlerin tarih ilmince çok faydalı olacağı gibi, yapılan müzeyi süslemek üzere bulunacak eski eserlerin yazı ile çağrılması hakkında, fermanın emri ile ilgili padişahın buyruğuna göre hareket edilecektir.²⁴⁹

²⁴⁵ Tophane-i Amire Müşiri geçen gün Bâbüâli'ye gelmişken, Kaptan Paşa'nın Girit'ten getirdikleri bazı antikaların içlerinde güzel şeyler olduğundan takımıyla beraber Müze'ye konulması hakkında gereği yapılacaktır (BOA., İHR. nr. 38-1757 (6 Aralık 1846)).

²⁴⁶ Muşmal, a.g.e., s. 27.

²⁴⁷ BOA., Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Devair (A.MKT.NZD.) nr. 189-37 (20 Haziran 1857).

²⁴⁸ BOA., A.MKT.NZD. nr. 223-73 (20 Haziran 1857).

²⁴⁹ BOA., A.MKT.NZD. nr. 73-72 (20 Haziran 1857).

İlk Türk müzesinin temelini atan Fethi Ahmet Paşa'nın, 1857'de ölümüyle, müze yönetimi bir süre boş kalmıştır.²⁵⁰ Yeni bir müdür gelene kadar, Osmanlı Devleti'nde kurulan müze gelişmiştir. Fakat Avrupa müzelerine nazaran çok yetersizdir. Bu nedenle ülkede müzeyi geliştirmekle ilgili çalışmalar yapılması gereklidir. Bu yönde yapılan çalışmalara 1867 yılında Sultan Abdülaziz'in çıktığı Avrupa gezisinde Abbas Galerisi'ni ziyaret etmesini örnek olarak verebiliriz. Abdülaziz gezdiği bu galeride, büyük bir tarihi eser koleksiyonu görmüştür.²⁵¹ Bu galeriden çok etkilendiğini ve ülkeye geri döndüğünde, müze için yeni girişimler yapıldığını görmekteyiz.

Sultan Abdülaziz'in Avrupa ziyaretinin hemen ardından, Osmanlıların tarihi eserlere olan ilgisi yoğunlaşmaya başlamıştır. 1869 yılında Sadrazam Ali Paşa, Mecmua-i Âsâr-ı Âtika'nın adını Müze-i Hümayun olarak değiştirmiştir. Bu değişim hem kurumun örgütlenişini hem de içine yerleştirilecek koleksiyonlara ilişkin hukuki düzenlemeleri etkilemiştir.²⁵²

Kurumun yeni ismini oluşturan terimlerin ikisi de müzenin gelişen işlevi açısından anlamlıdır. Şöyle ki: "Hümayun" terimi ile kurumun, tüm Osmanlı topraklarını temsil ettiği vurgulanmıştır. Böylece Müze, Osmanlı Devleti'ni oluşturan toprakların, tarihî eserler aracılığıyla bir mekanı temsil etmiştir. "Müze" terimi ise, kurumun, Avrupa müzelerinkine benzer yeni kültürel işlevler üstlendiğini göstermiştir. Evrensel kabul edilen arkeoloji bilimini benimseyen bir kurum olarak yeni müze, Osmanlı Devleti'nin uluslararası bir elit kültürü paylaştığının işareti olmuştur. "Müze" sözcüğü aynı zamanda kurumun Avrupa müzeleri gibi eğitim işlevi üstlendiğini de bildirmiştir. Müze, kamunun, yani Osmanlı elitleri ile yabancı ziyaretçilerin, özenle düzenlenmiş tarihi eserlerin değerlendirilmesi kanalıyla devletin gücünü algılayabileceği bir mekân olmuştur.²⁵³ Kurumun Müze-i Hümayun olarak adlandırılması, tarihi eserlere değil, bu eserlerin temsil edilebileceği İmparatorluk kavramına odaklanmış olduğunu gösterir.

²⁵⁰ Cezar, **a.g.e.**, s. 231.

²⁵¹ Shaw, **a.g.e.**, s. 102.

²⁵² **A.e.**, s. 102.

²⁵³ Shaw, **a.g.e.**, s. 103.

Böylece 1846'da resmi olarak kurulan Osmanlı müzesi, 1869'da Müze-i Hümayun adını almıştır.²⁵⁴

b) Edward Goold Döneminde Müze

Fethi Ahmet Paşa'nın ölümünden sonra, Müze yönetimi bir süre boş kalsa da 1869 yılında müdür olarak, bu işlerden anlayacak, usul ve adetleri bilen, Galatasaray Sultanisi tarih öğretmenlerinden Edward Goold atanmıştır.²⁵⁵ Aynı yıl Sadrazam Âli Paşa tarafından da müzeye, Müze-i Hümayun adı verilmiştir. Bu isim ile Müzenin, devletin bütününe temsil ettiğini belirtmektedir. Aynı zamanda, Osmanlı müzeciliğinin kurumsallaştırılması ve sergilenilecek eserlerin alanında hukuki düzenlemenin başlatılması açısından önemlidir.²⁵⁶

Maarif Nazırı Saffet Paşa tarafından, valiliklere genelge gönderilmiştir. Böylece vilayetlerden, müzede korunması amacıyla, eski eserlerin gönderilmesi istenmiştir.²⁵⁷ Genelgede eserlerin devlete ait oldukları belirtilerek, eski eserlerin neler olduğu, değerleri anlatılmış ve bunların müzeye konmak üzere İstanbul'a yollanmaları belirtilmiştir. Böylece vilayetlerden bolca toplanan eserlerle, müzenin koleksiyonu giderek artmıştır.²⁵⁸ Bu etkinlik, aynı zamanda, tarihi eserler konusunda tüm devleti kapsayan bir politikanın oluşturulmasına yönelik ilk girişimdir.²⁵⁹ Özellikle Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve siyasi açıdan sıkıntılı bir döneminde yapılması açısından önemlidir.

²⁵⁴ Kaynakların çoğunda müzenin "Müze-i Hümayun" adını alması 1869 yılı olarak geçmiştir. Fakat Kamil Su bu tarihi 1868 olarak vermiştir. Kamil Su; **Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi**, s. 8.

²⁵⁵ Arık, **a.g.e.**, s. 1; Alpay Pasinli, **İstanbul Arkeoloji Müzesi**, s. 13.

²⁵⁶ Muşmal, **a.g.e.**, s. 27.

²⁵⁷ Cezar, **a.g.e.**, s. 231-233; Erdem Yücel, **Türkiye'de Müzecilik**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1999, s. 31; Shaw, **a.g.e.**, s. 104.

²⁵⁸ Recep Yıldırım, Abdullah Martal, **a.g.e.**, s. 1097-1098.

²⁵⁹ Shaw, **a.g.e.**, s. 105.

Safvet Paşa'nın hazırladığı bu ilk tezkere taşradaki yöneticilerin ilgisini çekmeyi başaramamıştır. Bunun üzerine, 1870'de gönderilen ikinci bir resmi yazı ile taşra yöneticileri tarihi eserleri başkente göndermeye başlamışlardır.²⁶⁰

Yerel yönetimlere ulaşamayan bu çalışma, eski eserleri korumaya yönelik olmuştur. Fakat eski eser kaybını önlemeye ve arkeolojik yıkımı durdurmaya dayalı resmi nizamnamelerle yapılan bir çalışma henüz yoktur. Osmanlı yönetiminde bulunanlar, Anadolu kültür değerlerine karşı sömürgeci bir yaklaşımda bulunan Avrupa'ya karşı, siyasi koşullar nedeniyle sessiz kalmışlardır. Devleti ayakta tutma çabasında olan Osmanlı yöneticilerinin izni ile devletlerarası ilişkilerin çıkar hesabına dayandığı bir dönemde, Anadolu topraklarına ait eserlerin önemli bir bölümü, yitirilmiştir. Aydınlar, Avrupa'nın karşısına kültür mirasının değerini bilen ve onu koruyan bir devlet olarak çıkma gereğine inanmışlardır. 19. yüzyılın ikinci yarısında arkeolojik eserlerin değeri ve müzeciliğin önemi daha iyi kavranmıştır. Dönemin aydınları, ki en başta Osman Hamdi Bey olmak üzere, eski eser kaybını önlemeye yönelik girişimlerde bulunmuşlardır. Müzeciliğin kurumlaşması ve arkeolojik eserlere ilişkin nizamnameler bu konudaki en önemli gelişmeler olmuştur. Osmanlı Devleti, bunun örneğini sadece Müze-i Hümayun'un kurulması ile değil, Eski Eserler Nizamnameleri ile de sergilemiştir. Ne var ki bu nizamnameler eski eserleri koruma konusunda gelişmekte olan bir anlayışın önemli ve resmi kanıtları olsa da, nizamnameleri Osmanlı Devleti'nin uygulama konusunda ne derece başarılı olduğu her zaman tartışmaya açık kalmıştır. Örneğin 1869 yılında, arkeolojik eserlerin ülke dışına çıkışını yasaklayan ve korunmasını öngören, ilk nizamname örneği, başarılı olamamıştır.²⁶¹

Böylece ilk nizamname olan 1869 tarihli Eski eser Nizamnamesi yayınlanmıştır. Nizamnamenin, ortaya çıkış nedeni araştırıldığında, bunun iki sorunu çözmeye yönelik olduğu görülmüştür. Bunlardan biri, eski eserin ülkemizde çok bulunmasından dolayı, İstanbul'daki müzenin Avrupa müzelerinin ayarına getirilmesi. Diğeri ise bu amaca yönelik olarak yabancılara, kazılarda ortaya çıkan

²⁶⁰ A.y.

²⁶¹ Kundakçı, a.g.e., s. 1088.

eserlerin devletten gizlenmesini ve hemen hemen tamamının yurt dışına götürülmesinin engellenmesi. Birbirine bağılı bu iki sorunu değerlendiren ve buradan bir sonuç çıkararak çözüm üreten aydınlar, Osmanlı bürokrasisini harekete geçirecek kültürel bilinçlenmeyi yaratmaya başlamıştır.²⁶²

c) Philip Anton Dethier Döneminde Müze

Goold'un 1871 yılında müdürlük görevinden ayrılmasıyla, bir süre eski eserlerin sorumluluğunu ressam Teranzio üstlenmiştir. Daha sonra ise müzeye 1872 yılında, Philip Anton Dethier yeni müze müdürü olarak atanmıştır.²⁶³

Osmanlı Devleti'nde, çeşitli ülkelerden gelen araştırmacılara karşı, eski eserlerin korunamadığı görülmüştür. İlk çıkan nizamnamenin, eski eserlerin korunması açısından yetersiz kaldığı için yeni bir nizamnameye ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle, 1874 yılında yeni bir nizamname çıkarılmıştır.²⁶⁴

Bu nizamname, eski eserler konusunda ileri bir adım olarak görüle de, eski eserlerin yurt dışına çıkışını tam olarak engelleyememiştir. Dahası, yasallaştırmıştır. Şöyle ki bu nizamname, Maarif Nezareti'nin izni ile yürütülen kazılarda çıkan eserlerin, üçe bölünmesini ve Osmanlı Devleti, arazi sahibi ve kazı yapan arasında paylaşılmasını belirtmektedir. Böylece, Anadolu'nun tarihi derinliğine ait önemli eserler, Avrupalılar tarafından ülke dışına çıkarılması yasallaşmış, diğer bir deyişle tarihi eser kaybı onaylanmıştır.²⁶⁵

Arazi sahibine düşen üçte birlik pay, nizamname gereğince çoğu zaman küçük bir çıkar karşılığında elde edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin payına düşenler ise

²⁶² Karaduman, **a.g.e.**, s. 78.

²⁶³ Şapolyon, **Müzeler Tarihi**, s. 3; Arık, **a.g.e.**, s. 1-2; Ayrıca Philip Anton Dethier hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz.: Semavi Eyice, "İstanbul Arkeoloji Müzelerinin ilk Müdürlerinden Dr. Ph. Anton Dethier Hakkında Notlar", **İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı**, No. 9, İstanbul 1960., s. 1596.

²⁶⁴ Shaw, **a.g.e.**, s. 110.

²⁶⁵ Kundakçı, **a.g.e.**, s. 1088.

kimi zaman para karşılığında yabancılara satılmış, kimi zaman da, Osmanlı yetkilileri tarafından hediye edilmiştir.²⁶⁶

Ayrıca nizamname ile Osmanlı topraklarından çıkarılan tarihi eserleri barındıran bir müzenin kurulması, bir Avrupa kurumunun ve onunla bağlantılı kültürel etkinliklerin benimsendiği gösterilmiştir. Aynı zamanda, Müze-i Hümayun'daki tarihi eser koleksiyonu ve bunların izinsiz toplanması da dahil olmak üzere, Avrupa'dan gelen araştırmacılara karşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun bilinçlenmesini de güçlendirmiştir.²⁶⁷

Yurtdışından gelen araştırmacılar tarafından, Osmanlı Devleti toprakları ve özellikle Anadolu kazı alanı, hatta bir tarihi eser tarlası gibi görülmüştür. Burada yaptıkları kazılar sonucunda çıkarttıkları eserleri, ülkelerine götürmüşlerdir. Ne var ki, tarihi eserlerin yabancı ülkelere götürülmesi, hem müze yönetiminde hem de kamuoyunda, giderek daha fazla rahatsızlık yaratmıştır. 1880'lerin başında bazı arkeolojik etkinlikler konusunda yaşanan çekişmeler, mevcut hukuki uygulamalar konusundaki hoşnutsuzluğun giderek arttığını göstermiştir. Bundan dolayı 1874 Nizamnamesi, içerdiği pek çok boşluk ve yaptırım gücünden yoksun oluşu nedeniyle, eserlerin yurtdışına çıkarılmasına engel olamamıştır.²⁶⁸

Osmanlı yönetiminin konuya ilgi göstermeyişinden de yararlanılması ile Anadolu adeta delik deşik edilmiştir. Avrupalı devletler yaptıkları kazılarda birbirlerinin kullandıkları yöntemlerden faydalanmış, birinin kullandığı yöntemi diğeri örnek olarak almıştır. Örneğin, Bergama'daki Alman veliahtının kazı yapma talebinin reddedilemeyişi, Avusturya İmparatoru'na örnek teşkil etmiştir. İngilizlerin Efes kazılarında aldığı birçok değerli eserler de başta Avusturyalı olmak üzere diğer devletleri etkilemiştir. Aynı zamanda, eserlerin paylaşılması aşamasında da fırsatların değerlendirilmesi konusunda birbirlerini takip etmişlerdir.

²⁶⁶ A.e., s. 1089.

²⁶⁷ Shaw, a.g.e., s. 110.

²⁶⁸ A.e., s. 141-142.

1874 Nizamnamesi'nden sonra, müzeye dönüştürülmekte olan Çinili Köşk onarımı ile ilgilenilmiştir.²⁶⁹ Onarımın hızlı bir şekilde tamamlanması için 1877 yılında müze yönetimi tarafından bir komisyon kurulmuştur. Ayrıca Aya İrini'deki eserlerin, zarar görmeden köşke taşınması, ülkenin dört bir köşesinde bulunan ve henüz müzeye getirilmemiş olan tarihi eserlerin, buldukları yerde korunması ve müze kapsamında koruma altına alınan eserlerin, sınıflandırılarak düzenlenmesi ile ilgilenilmiştir.²⁷⁰ Buradaki amaç, müzenin artık ziyaretçileri içine çekmeye çalışan, tarihi eserlerin belli bir düzen içinde yerleştirilmeye başlandığı bir yer olmasıdır.²⁷¹

Eski eserlerin bulunduğu bina, her ne kadar 1869'da müze adını almış olsa da, ancak Çinili Köşk'e taşındıktan sonra, bir koleksiyon olmaktan çıkıp müze haline gelmiştir. Sadrazam Mehmet Sait Paşa'nın katılımıyla müze açılmıştır.²⁷² 17 Ağustos 1880 tarihinde, Maarif Nazırı Münif Paşa Çinili Köşk'ün açılış konuşmasında, müzenin hedeflerinden bahsetmiştir.²⁷³ Münif Paşa müzenin, Osmanlı dünyası ile Avrupa arasında paralellik kurduğuna dikkat çekmiştir. Kurum bir yandan, tarihi eserlere değer vermesi nedeniyle imparatorluğun Avrupa uygarlığına ortak olmasını sağlamakta; bir yandan da bir zamanlar Osmanlı topraklarında yaşamış eski uygarlıkların atlası işlevi görmektedir.²⁷⁴

Müze Müdürü Dethier döneminde, müzedeki 160 olan eser sayısı, 650'ye çıkarılmıştır. Ayrıca Kıbrıs'tan, bir bölümü heykellerden oluşan, 88 sandık eski eser getirilmiştir.²⁷⁵ Ayrıca Dethier müze ile ilgili olarak; yazışmaların kayda geçirilmesi, vukuat defteri tutulması ve küçük bir katalog meydana getirilmesi sağlanmıştır. Bunun yanı sıra, Arkeoloji Okulu açılmak istenmiştir. Bu okulda arkeolojik kazılar ve kazılarda çıkan eserler konusunda uzman yetiştirmek istenmiştir fakat bu girişim sonuçlanamamıştır.²⁷⁶

²⁶⁹ BOA. MF. MKT. nr. 49-81 (2 Haziran 1877).

²⁷⁰ Shaw, a.g.e., s. 115.

²⁷¹ BOA. MF.MKT. nr. 65-122 (15 Ağustos 1880)

²⁷² Shaw, a.g.e., s. 116-117, Gerçek, a.g.e., s. 98-99.

²⁷³ Shaw, a.g.e., s. 116-117, Gerçek, a.g.e., s. 98-99.

²⁷⁴ Shaw, a.g.e., s. 117.

²⁷⁵ Cezar, a.g.e., s. 235-236.

²⁷⁶ Atasoy, "Türkiye'de Müzecilik", s. 1461, Yücel, **Türkiye'de Müzecilik**, s. 41-43.

Müze yapığı bu çalışmalardan sonra, 1881 yılında Dethier ölmüştür. Dethier'in ölümüyle müze müdürlüğüne, Dahiliye Nazırı İbrahim Edhem Paşa'nın oğlu Osman Hamdi Bey getirilmiştir.²⁷⁷

2) Osman Hamdi Bey Döneminde Çağdaşlaşan Müze

Osman Hamdi Bey ilk olarak, Çinili Köşk'te bazı tamirler yaptırmıştır. Üzeri kapatılan Çinili Köşk çinilerinin, üstündeki sıvaları kaldırmıştır.²⁷⁸ Daha sonra Arkeoloji Müzesi binası tamamlandığında arkeolojik eserler Çinili Köşk'ten yeni binaya taşınmış, boş kalan köşk, Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ne dönüştürülmüştür.²⁷⁹

Osman Hamdi Bey müzedeki ilk çalışmalarından sonra, ülkede hala devam etmekte olan eski eser kaçakçılığını önlemek için çalışmalar yapmıştır. 1874 Nizamnamesi eski eser kaçakçılığını önleyememiştir. Eski eserlerin ülke dışına çıkışını kesinlikle yasaklayan ve bir takım aksaklıkları gideren, yeni bir nizamname çıkarılması gerekmektedir. Bu nedenle yeni bir nizamname çıkartmak için çalışmalara başlamıştır. Çalışmalarının sonucunda, 1884 yılında yeni bir nizamname yürürlüğe girmiştir. Böylece, bilimsellikten uzak ve sorumsuzca devam etmekte olan arkeolojik yıkımı durdurabilmek amaçlanmıştır. Osmanlı topraklarında yatan tarihî kültür hazinesinin sadece Osmanlı Devleti'ne ait olduğu belirtilmiş; tarihî eserlerin ülke dışına taşınmasına son verilmek istenmiştir.²⁸⁰

Bir nesnenin devletin ilgi alanına girmesinin taşınabilir olup olmamasına bağlı olduğu 1874 Nizamnamesi'nden farklı olarak, yeni nizamnamede bir nesnenin tarihsel nitelik taşıması ona değer kazandırır. Tarihi eser için getirilen yeni tanımlama, geniş bir yelpazede arkeolojik bilgiye dayanan bir anlayışı sergilemiştir. 1884 Nizamnamesi'nin uygulanmasında büyük güçlüklerle karşılaşmıştır. Kazı izni

²⁷⁷ Vahid Bey, **a.g.e.**, s. 13.

²⁷⁸ Cezar, **a.g.e.**, s. 256.

²⁷⁹ Hayal Meriç, "Osmanlı Devleti'nde İlk Müze/Müze-i Hümayun: Çinili Köşk", **Sigma 3, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezlerinden Üretilmiş Yayınlar**, İstanbul 2011, s. 313.

²⁸⁰ Kundakçı, **a.g.e.**, s. 1089.

için yerine getirilmesi gereken koşullar uygulanır, ancak tarihi eserlerin Müze-i Hümayun'a verilmesi için oluşturulan düzenekler çoğunlukla işlemez. Arkeolojik zenginlikler konusunda çok daha ileri bir bilinçlenmeyi yansıtmamasına karşın, bürokratlar çoğu durumda, arkeolojik alanlardan çıkarılan tarihi eserlerin kayıtlara geçirilmeden ülke dışına çıkarılmasının bir yolunu bulmuştur.²⁸¹

1884 Eski Eser Nizamnamesi, Osman Hamdi Bey'in çalışmalarından biridir. Bunun yanında; Osman Hamdi Bey eskiçağ tarihi ve arkeolojiye çok meraklıdır. Yaptığı çalışmalar bunu çok net olarak ortaya koymuştur. Bu alandaki uğraşları, 1881 yılında Müze-i Hümayun Müdürü olduktan sonra resmi ve daha aktif bir şekil kazanmıştır. Bilimsel bir müzecilik, Osmanlı Bankası, Şark Demiryolları İdaresi gibi kurumların ve bazı nazırların katkıları ile Osmanlı Devleti adına yapılan kazılar ve bunlara ilişkin Osman Hamdi imzası taşıyan yayınlar, eskiçağ tarihi, arkeoloji ve müzecilik alanındaki uğraşlarının önemli örnekleridir.²⁸²

Tanzimat sonrası kültür, sanat ve bilim alanında birden fazla etkinliğe önderlik eden arkeolog, müzeci ve ressam Osman Hamdi Bey'in rolü büyüktür. Osmanlı Devleti'nde yaşanan batılılaşma ve kültürel değişim sürecinde önemli roller üstlenen Osman Hamdi Bey, kültürün önemli bir güç olduğuna inanmış ve bunu üzerinde yaşadığı toprakların kültürel mirasını sahiplenerek sergilemeye çalışmıştır.²⁸³

Hamdi Bey döneminde müzecilik anlayışı büyük atılım sağlamış ve böylece yeni kurulan müze, Avrupa tarzı bir boyuta doğru gelişim göstermiştir. Bunun en önemli bir göstergesi olarak, eski eser konusunda duyulan uzman ihtiyacını karşılamak amacıyla 1882 yılında açılan güzel sanatlar akademisi'nin kurulmasıdır. Bu okul Sanayi-i Nefise Mektebi'dir. Bugün Mimar Sinan Üniversitesi'nin özünü teşkil etmektedir. Daha sonra ise Sanayi-i Nefise Mektebi Ticaret Nezareti'ne

²⁸¹ Shaw, a.g.e., s. 146-155.

²⁸² Kundakçı, a.g.e., s. 1093.

²⁸³ A.e., s. 1089.

bağlanarak kurulacaktır.²⁸⁴ Osman Hamdi Bey, ölünceye kadar hem müzenin, hem de Sanayi-i Nefise Mektebi'nin müdürlüğü görevlerini, sürdürmüştür.²⁸⁵

Osman Hamdi Bey döneminde kazılardan yoğun bir şekilde devam ekmekte ve müze binasına bu kazılardan çıkan eserler getirilip sergilenmektedir. İlerleyen yıllarda müze, arkeolojik eserleri toplamaya devam ettiği için, yeni bir binanın yapılması gerekmiştir. Lagina kazılarında çıkan eserlerin müzeye sığmamasıyla, yeni bina yapılmıştır.²⁸⁶ Bu amaçla yapılan yeni bina, 7 Kasım 1903'te açılmıştır.²⁸⁷ Müzenin ikinci ünitesinin açılış törenini Maarif Nazırı Haşim Bey, Müdür Osman Hamdi Bey, muavini Halil Bey ve müze muhasebecisi Recep Bey'in bulunduğu bir protokol ile yapılmıştır. Kütüphanede yapılan bir konuşma ile ikinci yeni ünite hizmete girmiştir.²⁸⁸

Yeni binaya Hitit ve Bizans eserleriyle birlikte, Konya yakınlarından getirilen eserler yerleştirilmiştir. İkinci katta mimari eserler için alan ayrılmıştır. Burada Manisa ve Lagina'dan gelecek frizler için, bazı duvarlar boş bırakılmıştır. Üçüncü katta ise kil heykel koleksiyonu ve kütüphane yapılmıştır.²⁸⁹

Kazılarda çıkarılan eserlerle, müzeye eklenen bu ikinci bina da dolmuştur. Böylece 1904'te üçüncü bir ek binanın temelleri atılmış ve 1907'de tamamlanmıştır. Ana binaya eklenen bu dairelerin planını da mimar Vallaury yapmıştır.²⁹⁰ Müze-i Hümayun'a yapılan ek binalar hariç birde müzenin idaresine bağlanan Yıldız Çini Fabrikası vardır.²⁹¹

²⁸⁴ Adnan Çoker, **Osman Hamdi ve Mekteb-i Sanayi-i Nefise-i Şahane**, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1983, s. 10.

²⁸⁵ Shaw, **a.g.e.**, s. 133-134.

²⁸⁶ **İ.A.M.A., Lagina Dosyası**, 22 Mayıs 1315 (3 Haziran 1899); **Lagina Dosyası**, 7 Rebiulevvel 1317 (16 Temmuz 1899).

²⁸⁷ Wendy M K. Shaw, **a.g.e.**, s. 225.

²⁸⁸ Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 267-268.

²⁸⁹ Wendy M K. Shaw, **a.g.e.**, s. 225-226.

²⁹⁰ Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 273-274.

²⁹¹ Yıldız Çini Fabrikası, 1892'de II. Abdülhamit'in çini ve porselenlere merakından dolayı Yıldız Sarayı'nda kurulmuştur. Bu fabrika, II. Abdülhamit'in tahttan indirilişine kadar çalışmıştır. Abdülhamit'in tahttan indirilişyle, kapatılması istenmiştir. Osman Hamdi Bey'den de fikrini istemişlerdir. Osman Hamdi Bey'in 18 Kasım 1909'da bir yazıyla verdiği cevapta fabrikanın hemen açılması taraftarı olduğunu bildirmiştir. Böylece çini fabrikası müzeye bağlı bir kurum haline gelmiştir. Fakat Osman Hamdi Bey'in hastalanması ve resmi işlerin yürümesinin yanı sıra, fabrikanın

Osman Hamdi Bey döneminde müze oldukça gelişmiş, bu gelişim müzenin personel sayısını da arttırmasına neden olmuştur. 11 uzman, 8 memur, 31 hizmetli ve 7 gece bekçisi olmak üzere müzede toplam 57 kişi görev yapmaktadır. Bu gelişim ile müzeyi ziyaret edenlerin sayısı da artmış ve 1910 yılında müzeyi 12600 kişi ziyaret etmiş ve bunlardan 63.200 kuruş giriş ücreti alınmıştır.²⁹²

1884 Nizamnamesi'nden sonra 1906 Nizamnamesi çıkmıştır. 1884 Nizamnamesi, en geniş anlatımını 1906 tarihli nizamnamede bulmuştur. Fakat, zamanla şartlar çok değiştiğinden bu da ihtiyaca cevap veremez hale gelmiştir. Buna rağmen memleketimizde eski eserlere gösterilen ilginin yetersizliği nedeniyle eski eser kaçakçılığı ne yazık ki, 1973 yılına kadar bu nizamname ile önlenmeye çalışılmıştır. Bunun başlıca nedeni olarak, herhalde kültür politikalarımızın zayıflığı gösterilebilir.²⁹³ Bunun yanında, yabancı araştırmacılar ise bu kanunların oldukça katı olduğunu söylemişlerdir. Fakt uygulamada esneklik olduğunu belirtmişlerdir. Örneğin; Babil'de Amerikalıların kazı yapması için uygun yer arayan ekip başkanı William Hayes Ward, "Osmanlı Devleti'nin katı eski eserler tüzüğü göz önünde bulundurularak, kapsamlı coğrafi etüt çalışması yapılmalıdır" demiştir.²⁹⁴

Osman Hamdi Bey'in bir kaç yayını dışında, bu dönemde Osmanlı aydını tarafından yapılmış, Anadolu'nun binlerce yıllık tarihine adını yazmış kültürleri, arkeolojik malzemeye dayalı olarak tanımlamaya ve aydınlatmaya yönelik bilimsel bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Osmanlı Devleti'nde, arkeolojik zenginliğin bilimsel anlamda değerlendirilmesi müzecilikle sınırlı kalmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında eski eserlerden anlayan ve eski kültürlerle ilgi duyan bir çevre oluşmuşsa

tamiri ve fabrikanın çalışır vaziyete sokulması zaman almıştır. Fabrikanın yeniden çalışır hale gelmesi Halil Edhem Bey zamanında olmuştur. Yıldız Çini Fabrikası en nihayet 1911 yılında çalışmaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı içinde kapanmıştır (Bkz. Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 277-279; Sinem Serin, **Yıldız Çini/Porselen Fabrikası**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009).

²⁹² Şamil Mutlu, "II. Meşrutiyet Devrinde İstatistik Bilgileriyle Eğitim", **BELGELER, Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, Cilt: XVII, TTK yay., Ankara 1997, levha 41.

²⁹³ Recep Yıldırım, Abdullah Martal, **a.g.e.**, s. 1101.

²⁹⁴ Renata Holod, Robert Ousterhout, **a.g.e.**, s. 28.

da, bu tür çalışmalar için, daha da önemlisi bu alanda eğitim verecek ve elemanlar yetiştirecek kurumların oluşması için, daha uzun yıllar geçmesi gerekecektir.²⁹⁵

Osman Hamdi Bey'in 1910 yılında ölümüyle, Müze-i Hümayun'un müdürlüğüne Osman Hamdi Bey'in kardeşi Halil Edhem Eldem getirilmiştir.²⁹⁶ Edhem Eldem bu görevi, 1931 yılına kadar, yirmi bir yıl sürdürmüştür. Kendisinin üstün yeteneği, geniş kültürü sayesinde; müzecilikte, tarihçilikte, Türk-İslam kitabelerinin derlenip yayınlanmasında, üstün başarı sağlamıştır. Bu dönemde bilimsel çalışmalara ağırlık verilmiş, yeni kataloglar hazırlanmış ve bu tür çalışmaları emekliye ayrıldığı döneme kadar sürdürmüştür.²⁹⁷

Müze-i Hümayun, Osmanlı topraklarında daha önce kurulmuş uygarlıklar ile Osmanlı Devleti arasında, bağlantı işlevi görmüştür. Aynı zamanda bu uygarlıkların, sanat ürünleriyle gösterilen düzenli ilerleme deneyimleri de, Osmanlı'ya özgü ilerleme deneyimi örneğini yansıtmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda, 19. yüzyılın büyük bölümünde yenileşme çalışmalarında Avrupa örnek alınmıştır. İlerleme konusunda en önemli dikkat, kültürel yozlaşmaya neden olmaksızın, gelecek yeniliklerin benimsenmesidir. Müzedeki eserlerin de ortaya koyduğu gibi, ilerleme Avrupa'nın tekelinde bir ayrıcalık değildir, Osmanlı toprağında doğmuştur. Hatta kendi köklerini dayandırdığı uygarlıklar, Osmanlı topraklarında doğmuş ve bu topraklarda yükselmiştir.²⁹⁸

Avrupalıların Anadolu'daki arkeolojik etkinlikleri, Osmanlılara ait topraklardan pay alma umutlarını beslemelerine katkıda bulunmuştur. Avrupalıların bu hareketlerine karşılık Osmanlıların arkeoloji etkinlikleri de, Avrupalıların işgaline tepki olarak ve yalnızca eserler üzerindeki haklarının değil, daha da önemlisi, toprakları üzerindeki haklarının tanınmasını sağlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir.²⁹⁹

²⁹⁵ Kundakçı, **a.g.e.**, s. 1093.

²⁹⁶ **BOA. MF. MKT.** nr. 1148-49.

²⁹⁷ Recep Yıldırım, Abdullah Martal, **a.g.e.**, s. 1101.

²⁹⁸ Shaw, **a.g.e.**, s. 118.

²⁹⁹ **A.e.**, s. 136.

Anadolu’da müzenin kurulması yolunda çabalar harcanırken, yabancı bir çok araştırmacı, Anadolu’nun her yerinde kazılar yapıp, buldukları eski eserleri yurtdışına götürmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti toprakları kadar, tarihi esere sahip başka hiçbir yer yoktu. Çünkü bu topraklar bir çok eski medeniyetin doğup yaşadığı yerlerdi. Toprak üstü ve toprak altı birsürü eski eserlerle doluydu. Bu nedenle yabancı arkeologlar hatta çeşitli meslekten kişiler bu değerli eski eserleri elde etmek için gelmiştir. Bu kişilerin arkasında da geldikleri ülkelerin devlet adamları bulunmaktadır. Bu devlet adamları arkeologlara diplomatik olarak destek vermişlerdir. Böylece yabancılar buldukları eski eserlerle rahatlıkla yurtdışına çıkmış, yine aynı kolaylıkla yabancılara arkeolojik kazı izni verildiği gibi bu kazılarda elde edilen eserlerde yabancı müzelere akıp gitmiştir.³⁰⁰

Bu durum bazı aydın kesim tarafından tepki ile karşılanmış ve buna çareler aranmıştır. Bu isimlerin başında Osman Hamdi Bey gelmektedir. Ülkede eski eser kaçakçılığını engellemeye çalışacak ve bu yolda önemli adımlar atacaktır. Osman Hamdi Bey gibi, yalnızca çok yönlü değil, güçlü kişiliğe de sahip bir aydının varlığı, 19. yüzyılın ortalarında, Osmanlı Devleti’nde arkeolojinin sağlam temellere oturmasını sağlamıştır.³⁰¹

Tablo 7: 1910’da Müze Kütüphanesi’ndeki Kitaplar ve Risaleler³⁰²

Doğu Kitaplığı			
Kitapların Türü	Adet	Kitapların Türü	Adet
Arkeoloji	1322	Klasik Edebiyat ve Paleografi	186
Meskukat	552	Yunan, Latin ve Bizans	653

³⁰⁰ Cezar, **a.g.e.**, s. 242.

³⁰¹ Özdoğan, **a.g.e.**, s. 51.

³⁰² Şamil Mutlu, “II. Meşrutiyet Devrinde İstatistik Bilgileriyle Eğitim”, **BELGELER, Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, Cilt: XVII, TTK yay., Ankara 1997, levha 45.

Epigrafi	91	Edebiyat	485
Güzel Sanatlar	972	Felsefe	48
Tarih	2608	İlahiyat	161
Coğrafya, Haritalar ve Etnografi	532	Matematik ve Doğa Bilimi	430
Seyahatler	1235	Hukuk, Siyasi İlimler, Antlaşmalar	653
Lügat	410	Askeriye	162
Sürelî Yayın	2171	Diğerleri	792
Toplam		13462	

Tablo 8: 1910'da Müze'de Bulunan Sikke, Madalya ve Mühürlerin Miktarı³⁰³

İslam	59945
Roma	13111
Frank	9979
Yunan	8264
Sasani, Gürcü ve Ermeni	1444
Toplam	99627

³⁰³ Mutlu, a.g.e., levha 45.

Tablo 9: 1910'da Müze'de Bulunan Eski Eserlerin Miktarı³⁰⁴

Yunan, Roma ve Bizans	12676
İslam	8497
Asur	6522
Fenike, Abbasi	3656
Kıbrıs	2513
Eski Mısır	955
Hintliler	347
Hamiriler	224
Tednirliler	136
Toplam	30527

3) Osman Hamdi Bey'in Anadolu'daki Kazıları

Osman Hamdi Bey müze müdürü olmasının ardından, sadece idari görevini yapmayıp aynı zamanda gerçek bir müzeci ve arkeolog olmuştur. Müze koleksiyonlarının bilimsel bir tarzda düzenlenmesi için çabalarken, aynı zamanda yabancı ülkelerden müzeci ve arkeolog getirterek, bunların tecrübe ve fikirlerinden faydalanmıştır.³⁰⁵

³⁰⁴ Mutlu, a.g.e., levha 45.

³⁰⁵ Cezar, a.g.e., s. 286.

Daha önce Osmanlı Devleti'nin de arkeolojik kazı yapması adına Dethier tarafından 1877'de Arkeoloji Okulu açılmak istense de bu faaliyete geçememiştir.³⁰⁶ Osman Hamdi Bey ise bilgi ve yeteneği ile bunu başarmış, Osmanlı Devleti'nde ilk milli kazıyı Nemrut Dağı'nda yaparak, Anadolu'da Osmanlı Devleti'nin kazıları başlamıştır.

Osman Hamdi Bey Anadolu'da bulunan Nemrut, Lagina ve Sakçagözü kazılarının haricinde, bir de bugün Lübnan topraklarında bulunan, Sayda'da kazılar yapmıştır.

a) Nemrut Dağı Kazısı

Adıyaman ili Nemrut Dağı'nda, Osman Hamdi Bey tarafından yapılan bu kazı, Osmanlı Devleti'nin ilk kazısıdır.

Daha önce burada Berlin Müzesi adına Carl Sester, Nemrut Dağı'ndaki Kral Antiohos'un büyük mezarını ve bazı arkeolojik eserleri keşfetmiştir. Onun bu keşfinden sonra gene Alman olan Otto Puchstein 1882'de, Nemrut Dağı höyüğünü incelemiştir. Burada bir rapor hazırlamış, bu raporu Berlin Müzesi tarafından yayınlanmıştır. Bu rapordan sonra kazı yapmak için 1883'te Carl Humann gönderilmiştir. Bu sırada Osmanlı Devleti, burada bulunan heykel ve kalıntıları incelemek için, Osman Hamdi Bey'le Oskan Efendi'yi görevlendirmiştir.³⁰⁷

Osman Hamdi Bey'e 1883'de Nemrut'a gitmeden önce, burada yapacağı kazı ve araştırmada, masraflarını karşılamak için devlet tarafından, belirli bir miktar ücret temin edilmiştir.³⁰⁸ Bu hazırlıkları tamamladıktan sonra Osman Hamdi Bey, Nisan 1883'te, arkeolojik araştırma ve kazı için geziye çıkmıştır. İlk olarak Aydın'a, oradan İzmir'e ve Nemrut Dağı'na gitmiştir.³⁰⁹ Böylece Hamdi Bey tarafından başlanılan kazı, devam etmiştir. Hamdi Bey İstanbul'a dönüşünde, buradaki bilgileri değerlendirip,

³⁰⁶ Atasoy, **a.g.e.**, s. 1461;Yücel, **a.g.e.**, s. 41-43; Cezar, **a.g.e.**, s. 312.

³⁰⁷ Cezar, **a.g.e.**, s. 314.

³⁰⁸ **BOA., MF.MKT.** nr. 79-99 (24 Mart 1883).

³⁰⁹ **BOA., Y.A.RES.** nr. 19-55 (9 Nisan 1883).

Oksan Efendi ile birlikte Le Tumulus de Nemroud Daglı Fransızca eserini yayınlamıştır.³¹⁰

Osman Hamdi Bey'den hemen sonra aynı yıl burada Carl Humann kazılar yapmıştır. Osmanlı Devleti bu kazısından sonra da Humann'ın burada izinsiz kazı yaptığını ve eser kaçırdığını anlamıştır. Bunun üzerine eserlerin yurtdışına gitmesini engellemek adına, izinsiz kazıların kesinlikle önlenmesini belirtmiştir.³¹¹

b) Lagina Kazısı

Muğla Yatağan'da bulunan Lagina'da 1891-92 yıllarındaki kazıları Osman Hamdi Bey yönetmiştir. Lagina kazılarında Fransız arkeolog Chamonard da bulunmuştur. Burada bulunan Hekate Tapınağı'nın kabartmalarını ortaya çıkarılarak, 1891'de İstanbul'a gelmiştir. Buradaki uzun frizler serisi, Arkeoloji Müzesi'nin en güzel ve değerli frizlerini meydana getirmektedir.³¹²

Buradan çıkan eserlerin Müze-i Hümayun'a sığmayacağından yeni bir binanın yapılması istenmiştir.³¹³ Böylece, Müze-i Hümayun'a, 7 Kasım 1903'te açılışı yapılarak eklenen binaya, buradan gelecek frizler için, bazı duvarlar boş bırakılmıştır.³¹⁴

c) Sakçagözü Kazısı

Osman Hamdi Bey Sakçagözü'nda kazı yapmadan önce burada Alman Carl Humann ve Felix von Lunschann kazı yapmıştır. 1883 yılında burada araştırmalar yapmışlardır. Bunun sonucunda bölgede siyah taştan yapılmış çok sayıda eser satın almışlardır. Bunlar arasında bir aslan avı anlatılan üç levha vardır ve her bir

³¹⁰ Cezar, **a.g.e.**, s. 316.

³¹¹ **BOA., DH.MKT.** nr. 2197-1.

³¹² **A.e.**, s. 316.

³¹³ **İ.A.M.A., Lagina Dosyası**, 7 Haziran 1309 (19 Haziran 1893).

³¹⁴ Shaw, **a.g.e.**, s. 225-226.

kabartma 400 kg'dır. Bunların taşınması zor olsa da, Humann bu eserleri götürmüştür.³¹⁵

Antep'te bulunan ve Hititlerin önemli merkezlerinden olan Sakçagözü'nde, John Garstang kazılar yapmıştır. Bu kazılara Osman Hamdi Beyde bizzat yardım etmiştir. Yapılan kazılarda, neolitik dönem uygarlığına ışık tutan , bir hayli eser bulunmuştur. Geç Hitit sanatıyla süslenmiş bir saray ve M.Ö. I. bin yılın ilk yarısına ait, büyükçe bir kale meydana çıkarılmıştır. Kazılar 1907, 1909 yıllarında yapılmıştır.³¹⁶ Bir sonraki sene John Garstang'ın izninin uzatılması istenmiş ve 1911 Ağustos'una kadar yenilenmesine izin verilmiştir.³¹⁷ Daha sonra da alınan izin süresi uzatılmıştır.³¹⁸

Kazılar sonucunda, John Garstang Hititler hakkında yapılan araştırmaları ve Hitit uygarlığı bölgesini anlatan bir kitap yayımlamıştır.³¹⁹

Ayrıca Müze-i Hümayun tarafından yaptırılan ve Osman Hamdi Bey tarafından müze görevlilerinin kazıyı yönettiği kazılar vardır. Bunlardan en bilineni Bozöyük kazısıdır. Bozöyük kazıları bu bölgede demiryolu inşa edilirken keşfedilmiştir. Boyra ve Hatmi köyleri arasından demiryolunun geçmesi gerekmiştir. Höyüğün arkeolojik değer taşıdığı anlaşılınca, burası kazı alanına dönmüştür. Burada yapılan kazıya Bedri Bey başkanlık etmiştir.³²⁰ Kazı bitiminde burada çok fazla bir eser ortaya çıkmamıştır. Çanak çömlekler, bakırdan ufak iğneler ve geyik boynuzları çıkmıştır. Bu eserler müzeye gidecektir fakat sergiye değer görülmemiştir.³²¹ Çanak çömleklerin de Romalılar dönemine ait olduğu anlaşılmıştır.³²²

Osman Hamdi Bey yabancıların yapmış olduğu kazılar ile de yakından ilgilenmiştir. Alman arkeolog Gustav Körte'nin 1900 yılında Gordion'da yaptığı

³¹⁵ Dörner, **a.g.e.**, s. 31.

³¹⁶ **A.e.**, s. 323.

³¹⁷ **BOA., MF.MKT.** nr. 1160-6 (23 Kanunievvel 1326), **İ.MF.** nr. 16-1328 C 07, Mustafa Cezar 1911'de de kazıların yapıldığını yazmaktadır (Cezar, **a.g.e.**, s. 323).

³¹⁸ **BOA., MF.MKT.** nr. 1160-6 (6 Eylül 1910).

³¹⁹ John Garstrang, **The Land of the Hittites An account of recent exploraiton and discoveries in Asia Minor**, with description of Hittite monuments, London, 1910.

³²⁰ Cezar, **a.g.e.** , 323.

³²¹ **İ.A.M.A., Bozöyük Dosyası**, 20 Kanunievvel 1311 (1 Ocak 1896).

³²² **İ.A.M.A., Bozöyük Dosyası**, 25 Mayıs 1312 (6 Haziran 1896).

kazıları anlatan bir kitabında; Osmanlı Devleti'ni bütün kazı faaliyetlerinin İstanbul'daki müzeden yönetildiği ve Osman Hamdi Bey'in kazılarla bizzat ilgilendiği anlatılmaktadır.³²³

Osmanlı Devleti Anadolu'da yaptığı bu kazılardan başka: Osman Hamdi Bey yönetiminde **Sayda**'da; Suriye'de bulunan **Rakka** ve **Tedmür**'de Makridi Bey ve Gautier tarafından **Kadeş**'te; Theodor Makridi tarafından Selanik'te bulunan **Langaza**; Danimarkalı Dr. King tarafından **Rodos**'ta; Theodor Makridi ve Picard tarafından **Taşoz**'da; Bedri Bey tarafından Anadolu Bozöyük'te ve Irak'ta bulunan **Sipara**'da kazılar yapılmıştır.³²⁴

³²³ Gustav Körte- Alfred Körte, **Gordion, Ergebnisse des Ausgrabung in Jahre 1900**, Jdl. Erg.-Heft V, Berlin 1904.

³²⁴ Cezar, **a.g.e.**, s. 313-324.

Tablo 10: Anadolu’da Osmanlı Devleti’nin Kazılarının Kronolojisi³²⁵

Yıl	Kişi	Yer	Şehir
1883	Osman Hamdi Bey Osgan Efendi	Nemrut	Adıyaman
1888	Carl Humann Wilhelm Dörpfeld-Nikolaki Efendi	Tralles	Aydın
1902	Halil Edhem Bey Salomon Reinach		
1891	Osman Hamdi Bey Chamonard	Lagina	Muğla/Milas
1895-1896	Bedri Bey ³²⁶	Bozöyük	Bilecik
1900-1901	Paul Gaudin-Naili Bey ³²⁷	Yortan	Manisa
1905	Halil Edhem Bey	Alabanda	Aydın/ Çine
1905-1906, 1907, 1911, 1912	Theodor Makridi Hugo Winckler ³²⁸	Boğazköy	Çorum
1907, 1909	Theodor Makridi	Alacahöyük	Çorum
1907	Theodor Makridi Efendi M. Johannes Mülberg	Akalan	Samsun
1907	Samuel Guyer ³²⁹	Gorikos Kız Kalesi	Mersin
1907	Theodor Makridi	Notion	İzmir
1913	Theodor Makridi-Picard		
1907, 1909, 1911	Osman Hamdi Bey John Garstang	Sakçagözü	Antep
1909	Halil Edhem Bey	Sidimara	Konya

³²⁵ A.e., s. 313-324.

³²⁶ İ.A.M.A., **Bozöyük Dosyası**, 20 Kanunvevvel 1311 (1 Ocak 1896).

³²⁷ Kiamil, a.g.e., s. 1-3.

³²⁸ İ.A.M.A., **Boğazköy Dosyası**, 29 Eylül 1321 (12 Ekim 1905); **Boğazköy Dosyası**, 7 Temmuz 1322 (20 Temmuz 1906); **Boğazköy Dosyası**, 22 Temmuz 1323 (4 Ağustos 1907); **Boğazköy Dosyası**, 17 Haziran 1327 (30 Haziran 1911); **Boğazköy Dosyası**, 8 Mayıs 1328 (21 Mayıs 1912).

³²⁹ Songül Ulutaş, “Osmanlı’nın Arkeoloji Algısı: Kilikia Örneği”, **Seleucia ad Calycadnum**, S 3 (2013), s. 247.

SONUÇ

Anadolu'da 1860-1910 yılları arasında, 60'ın üzerinde kazı yapılmıştır. Bu kazıların 13'ü, Osmanlı Devleti'nin desteği ile gerçekleşmiştir. Yabancıların yaptığı kazılar, arkeoloji alanına bilgi kazandırmaktan çok, kendi müzelerine yeni eserler kazandırmak amacına yönelik olmuştur. Çünkü Anadolu'daki antik Yunan ve Roma eserlerini, kendi kültürlerinin kaynağı olarak gördükleri için, onlara sahip olmayı, köklü geçmişlerinin gurur vesilesi olarak görmüşlerdir. Bu yüzden de, her bakımdan Anadolu'ya ait olan kültür mirasının objelerini, alıp götürmekte, hiçbir sakınca görmeyeceklerdir.

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda ekonomik ve siyasi açıdan zor durumda kalması, eski eserlerle ilgili yasaların olmayışı ve önem önceliği ve bilgisizlikten kaynaklanan ilgisizlik sonucunda, eski eserler yağmalanmıştır. Bu konuda, bürokrasideki görülen bilinçsizliğe rağmen, yabancıların son derece bilinçli ve planlı hareket ettikleri görülür. Öyle ki, bu eserlerin korunması için dört kez çıkarılan nizamnameler bile, yurtdışına eser kaçırmamanın, tam olarak önüne geçememiştir.

1860-1910 yıllarında Anadolu'dan götürülen eserlerin bazıları, daha sonra Türkiye Cumhuriyeti tarafından geri alınacaktır. Örneğin 1853'de Sardes'ten kaçırılan eserler, 1924'te iade edilmiştir. Bu eserler, diğer yurt dışına götürülmüş eserler için de bir örnek olmuştur. Bunun gibi, bu dönemde kaçırılan çok eserlerin geri alınması ile ülkemizin kültür varlıklarına sahip çıktığı açıkça görülmekte ise de, bir çoğu hala yurtdışındadır. Örneğin; Bergama'dan götürülen Zeus Sunağı ve Truva eserlerinin geri alınma çabaları sürmektedir. Yurtdışına kaçırılan ve iade çalışması süren eserler konusunda, Almanya başta gelir. Onu; Danimarka, ABD, İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya, İsviçre ve Rusya izlemektedir.

Eski eserleri geri almak için, günümüzde yapılan çalışmalar; başta Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Umum müdürlüğü olmak üzere, bağlantılı olarak, Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı İnterpol Daire Başkanlığı ve Gümrük Müsteşarlığı'nın işbirliği ile yürütülmektedir. Bu konuda açılan davalar ve ikili

görüşmeler sonucunda, bugüne kadar toplam 14.692 adet eser iade edilmiştir. Deliller ve bilimsel raporlar ile kanıtlanan bir çok eserin davası sürmektedir. Bunlar arasında; Bergama Zeus Sunağı, Afrodisyas İhtiyar Balıkçı Heykeli, bir bölümü Almanya’da ve bir bölümü Rusya Federasyonunda olan Truva Eserleri vardır. Bununla birlikte, henüz dava konusu edilmeyen eserlerin sayısı, az değildir. Bunların içinde yalnızca, dünyanın yedi harikasından ikisi olan Efes Artemis Tapınağı ile Mausoleum Tapınağı da vardır.

Dünya harikası bu eserleri ülkemize kazandırmanın yolu, uluslararası kamuoyunda destek kazanmaktan ve yasalardan geçmektedir. Yurtdışına çıkarılmak istenen arkeolojik eserleri engellemenin yolu da, bu konudaki nizamnameleri anlamaktan geçmektedir. Bugün uyulan kurallar, yapılan değişiklikler ile birlikte, Osmanlı Devleti’nin çıkardığı yasalardır. Ancak daha da önemli olan, belirlenen ilkelerin uygulamaya konulması ve bu konuda bilinçli bir anlayışla, ödün verilmemesidir.

Kültür varlıkları, toplumların geçmişten geleceğe uzanan köprüleridir. Türkiye Cumhuriyeti’nin üzerinde yer aldığı Anadolu, her bölgesi ile ayrı bir arkeolojik zenginlik kaynağıdır. Daha sonra ve hatta günümüze kadar gelen kazı çalışmaları, bu gerçeği ortaya koymaktadır. 21. yüzyılda gittikçe önem kazanan “kültür” kavramı, buna paralel olarak Anadolu’nun da önemini artırmaktadır. Bu topraklardan çıkan arkeolojik eserlerin, ülke tarihimizin birer zenginliği olarak, Türkiye Cumhuriyeti’nin müzelerinde sergilenmesi ve toprağından koparılarak başka ülkelere götürülmemesi, en büyük dileğimizdir.

KAYNAKÇA

A) ARŞİV BELGELERİ

A.MKT.MHM.	: Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı
A.MKT.MVL.	: Sadaret Mektubi Kalemî Meclis-i Vala Evrakı
A.MKT.NZD.	: Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Devair Evrakı
A.MKT.UM.	: Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilayat Evrakı
BEO.	: Bab-1 Ali Evrak Odası Evrakı
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.HR.	: Cevdet Hariciye
DH.EUM.2.Şb.	: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye İkinci Şube
DH.EUM.SSM.	: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Seyrüsefer Kalemî
DH.İ.UM.	: Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı
DH.İD.	: Dahiliye Nezareti İdare Evrakı
DH.KMS.	: Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Evrakı
DH.MKT.	: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî
DH.MUİ.	: Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı
HAT.	: Hatt-ı Hümayun
HR.İM.	: Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı
HR.MKT.	: Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı
HR.SYS.	: Hariciye Nezareti Siyasi
HR.TO.	: Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı
İ.A.M.A.	: İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivi
İ.DH.	: İrade Dahiliye
İ.HR.	: İrade Hariciye
İ.HUS.	: İrade Hususi
İ.MF.	: İrade Maarif
İ.MMS.	: İrade Meclis-i Mahsus
İ.MVL.	: İrade Meclis-i Vala

İ.ŞD.	: İrade Şura-yı Devlet
MF.MKT.	: Maarif Nezareti Mektubi Kalem Belgeleri
MF.MÜZ.	: Maarif Nezareti Müze-i Hümayun Müdüriyeti
MV.	: Meclis-i Vükela Mazbataları
Y.A.HUS.	: Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y.A.RES.	: Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
Y.EE.KP.	: Yıldız Sadrazam Kamil Paşa Evrakı
Y.MTV.	: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK.ASK.	: Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat
Y.PRK.AZJ.	: Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnaller
Y.PRK.BŞK.	: Yıldız Perakende Evrakı Baş Kitabet Dairesi Maruzatı
Y.PRK.DH.	: Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.EŞA.	: Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik
Y.PRK.HR.	: Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.MF.	: Yıldız Perakende Evrakı Maarif Nezareti Maruzatı
Y.PRK.PT.	: Yıldız Perakende Evrakı Posta ve Telgraf Nezareti Maruzatı
Y.PRK.TKM.	: Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği
Y.PRK.UM.	: Yıldız Perakende Evrakı Umumi
Y.PRK.ZB.	: Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye Nezareti Maruzatı
ZB.	: Zabtiye Nezareti Evrakı

(Belge numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.)

B) MATBU ESERLER

1) KİTAPLAR

ALLEN, Susan Heuck; **Finding the Walls of Troy: Frank Calvert and Heinrich Schliemann**, University of California Press, 1999.

ARIK, Remzi Oğuz; **Türk Müzeciliğine Bir Bakış**, MEB, İstanbul 1953.

ATASOY, Sümer; **Müzecilikten Yansımalar**, Anka Yayınevi, İstanbul 1999.

BACON, Francis Henry; **Report On The Investigations At Assos 1881**, With an asendix containing inscriptions from Assos and Lesbos, and paper, by. W. C. Lawton, and J. S.Diller, Boston, 1882-1884.

BELL, Gertrude – RAMSAY, William Mitchel.; **The Thousand and One Churches**, London 1919.

CEZAR, Mustafa; **Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, II. Baskı, C. I, İstanbul 1995.

CHRİSTMAST, Henry; **İstanbul ve Ege Yollarında, 1851'de İzmir, Efes, Bergama, Salihli, Alaşehir, Denizli, Akhisar**, (Çev. Mustafa Özbaş), Kitap Yayınevi, İstanbul 2012.

CLARKE, Joseph Thacher: **Report on the investigations at Assos 1881**, Papers of The Archeological İnstitute of America, Classical Series I, Boston 1882.

CONZE Alexander, HUMANN, Carl, BOHN, Richard, STİLLER, H., Lolling G., Raschdorf O.; **Die Ergebnisse der Ausgrabungen zu Pergamon Vorläufiger Bericht**, Jahrbuch der Königl. Preussischen Kunstsammlungen, Band 1, Berlin 1880.

ÇOKER, Adnan; **Osman Hamdi ve Mekteb-i Sanayi-i Nefise-i Şahane**, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1983.

DANİELOĞLU, Dimitri E.; **Bir Pamphylia Seyahati**, (Çev. Ayşe Ozil), Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul 2010.

DAVİS, Edwin John; **Anadolu**, (Çev. Funda Yılmaz), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006.

DÖRNER, Friedrich Karl; **Nemrud Dağı'nın Zirvesinde Tanrıların Tahtları**, (Çev. Vural Ülkü), TTK, Ankara 1999.

Düstur, I. Tertip, c. III, İstanbul Matbaa-ı Amire, 1293/1876.

Düstur, I. Tertip Zeyl IV, İstanbul Matbaa-i Osmaniye, 1302/ 1885.

GARSTRANG, John; **The Land of the Hittites. An account of recent exploraiton and discoveries in Asia Minor, with description of Hittite monuments**, London 1910.

GASGQUE, W. Ward; **Sir William M. Ramsay: Archaeologist and New Testament Scholar - A Survey of His Contribution to the Study of the New Testament**, Grand Rapids: Baker Book House, 1966.

GERÇEK, Ferruh; **Türk Müzeciliği**, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 1999.

HABLEMİTOĞLU, Necip; **Alman Vakıfları ve Bergama Dosyası**, İstanbul 2001.

HAMDİ BEY, Osman -Marie de Launay, **Les Costumes Populaires de la Turquie en 1873**, Commission Imperiale Ottomane pour L'exposition Universelle de Vienne, Costantinople 1873.

HAUSSOULLIER, Bernard; **Études sur l'histoire de Milet et du Didymeion**, Librairie Emile Bouillon, Éditeur 67, Rue de Richelieu, Au Premier, Paris 1902.

HOLOD, Renata- OUSTERHOUT Robert, **Osman Hamdi Bey ve Amerikalılar: Arkeoloji, Diplomasi, Sanat**, Pera Müzesi Yayınları, İstanbul 2011.

- KANAR, Mehmet; **Doğu Bilimciler**, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, 2004.
- KOLEKTİF, **Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü**, Proje Danışmanı M. Aykut Özet, Genel Yayın Yönetmeni Ümit Yaşar Gözüm T.C. Kültür Bakanlığı-Yapı Kredi Yayınları (YKY), İstanbul 2003.
- KÖRTE, Gustav – KÖRTE, Alfred; **Gordion, Ergebnisse des Ausgrabung in Jahre 1900**, Jdl. Erg.-Heft V, Berlin 1904.
- KRİCKL, Ernst; **1892 Lykia Günlüğü**, Yayına Hazırlayan: Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2005.
- KURAT, Yuluğ Tekin; **Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği (1877-1880)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1968.
- LANCKORONSKI, Karl Graf von; **Pamphylia ve Pisidia Kentleri**, C. I, (Çev. Selma Bulgurlu Gün), Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul 2005.
- MAJOR-General Sir Charles Wilson R.E.K.C.B.; **Handbook for Travellers in Asia Minor, Transcaucasia, Persia**, London 1885.
- MUŞMAL, Hüseyin; **Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Politikası Konya Vilayeti Örneği (1876-1914)**, Kömen Yayınları, Konya, 2009.
- MUŞMAL, Hüseyin; **Yabancıların İzinde Osmanlı Konya ve Çevresinde Araştırma Yapan Yabancılar (1876-1914)**, Mesa Yayınları, Konya 2009.
- MUTLU, Latif; **Hukuk Sözlüğü**, Akademi İstanbul Yayıncılık, İstanbul 2004.
- NEWTON, Charles Thomas; **Travels and Discoveries in the Levant**, Vol. II., Londra 1865.
- ORTAYLI, İlber; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, İstanbul 2005.

- ÖRENÇ, Ali Fuat; **Yakındönem Tarihimize Rodos ve Oniki Ada**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2006.
- ÖZTÜRK, Ümit, ÇORLU, Vedat; **Kayıp Zamanların Peşinde: Alman Arkeoloji Enstitüsü Anadolu Kazıları =Auf Der Suche Nach Verschwunde**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.
- ÖZDOĞAN, Mehmet; **Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006.
- PASİNLİ, Alpay; **İstanbul Arkeoloji Müzesi**, Akbank Kültür ve Sanat Merkezi, İstanbul 2003.
- POOLE, Stanley Lane; **Lord Stratfort Canning'in Türkiye Anıları**, çev. Can Yücel, Yurt Yayınları, Ankara 1988.
- ROSS, Denison; **Gertrude Bell Persian Pictures With a Preface, Ernest Benn Limited**, London 1928.
- SAZCI, Göksel; **Troia Hazinesi**, Mas Matbaacılık, İstanbul 2007.
- SCHRADER, Hans-WIEGAND, Theodor; **Priene, Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895-1898**, Berlin, 1904.
- SCHUCHHARDT, Karl; **Schliemann's Discoveries of the Ancient World**, Newyork 1979.
- SHAW, Wendy M. K.; **Osmanlı Müzeciliği: Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi**, (Çev. Esin Soğancılar), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- SEEHER, Jürgen; **Hattuşa Rehberi Hitit Başkentinde Bir Gün**, Ege Yayınları, İstanbul 2011, s. 192.
- SÖNMEZ, Ali; **Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Kaçakçılığı Truva Örneği**, Kriter Yayınevi, İstanbul 2014.

- SPRATT, T. A. B. – FORBES, Edward; **Milyas, Kibyrtis ve Likya’da Yolculuklar**, (Çev. Doğan Türker, Suna İnan Kıraç) Akdeniz, Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya 2008.
- SU, Kamil; **Osman Hamdi Bey’e Kadar Türk Müzesi**, İstanbul 1965.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan; **Müzeler Tarihi**, İstanbul 1936.
- Takvim-i Vekayi**, Tertib-i Evvel, nr. 2053, 1 Şubat 1284- 1 Zilkade 1285.
- TANYERİ ERDEMİR, Tuğba; **Türkiye ve Avrupa Arasında Bilimsel Hareketlilik ve Etkileşim: Osmanlıdan Günümüze Arkeoloji ve Müzecilik**, Tübitak 3501 Kariyer Geliştirme Projesi, Ankara 2012.
- TERZİ, Arzu; **Die Ausgrabungen von Samarra in Osmanischen Archiv Dokumentena**, İstanbul, 2013.
- TEXIER, Charles; **Description de L’asie Mineure**, Paris 1849.
- TEXIER, Charles; **Asie Mineure, Description géographique et archéologique**, Paris, 1862.
- TEXIER, Charles; **Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi**, (Çev. Ali Suat), Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, C. I.-III., Ankara 2002.
- TOURNEFORT, Joseph De; **Tournefort Seyahatnamesi**, (Çev. Ali Berktaş, Teoman Tunçdoğan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.
- TÜRKOĞLU, Sabahattin; **Efes’in Öyküsü**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1991.
- UMAR, Bilge; **Türkiye’deki Tarihsel Adlar**, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 1993
- VON LUSCHAN, Felix Ritter – PETERSEN, Eugen; **Reisen in Lykien, Milyas und Kibyrtis**, Wien 1889.

YÜCEL, Erdem; **Türkiye’de Müzecilik**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1999.

2) MAKALE VE ANSİKLOPEDİLER

AKIN, Nur; “Osman Hamdi Bey, Eski Eser Nizamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine”, **Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyum (17-18 Aralık 1992)**, Ed. Zeynep Rona, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, s. 233-239.

ARSEBÜK, Güven; “Dünden Bugüne Arkeoloji”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 65-75.

ATAGÖK, Tomur; “Müze-Toplum İlişkisinde Eğitim”, **Yeniden Müzeciliği Düşünmek**, YTÜ Basım Yayın Merkezi, İstanbul 1999, s. 143-146.

BERLİNER, Rudolf; “Die grosse Moschee von Diyarbakır”, **Monatshefte für Kunstwissenschaft**, sy.15, (1922), s. 161-172.

ERDEMİR, Hatice-ERDEMİR, Halil-GÜNDAY, Onur; “Türkiye’de Eskiçağ ve Alman Arkeolojinin Gelişmesinde Alman Bilim Adamlarının Etkisi”, **I. Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu**, Konya 2009, s. 212-224.

ERDEMİR, Hatice Palaz- ERDEMİR, Halil; “Belgeler Işığında Almanların Osmanlı Devleti’nde Yaptıkları Eskiçağ ve Arkeoloji Çalışmaları”, **I. Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu**, (Edt. Claus Schonig, Ramazan Çalık, Hüseyin Muşmal), Konya 2010.

EYİCE, Semavi; “İstanbul Arkeoloji Müzelerinin ilk Müdürlerinden Dr. Ph. Anton Dethier Hakkında Notlar”, **İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı**, No. 9, İstanbul 1960, s. 45-52.

- İNANKUR, Zeynep; “19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul’a Gelen Batılı Sanatçılar”, **Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu**, 17-18 Aralık 1992, İstanbul 1993.
- KUNDAKÇI, Gül; “19. Yüzyılda Anadolu Arkeolojisine ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım”, **XIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 4-8 Ekim 1999)**, C. III, II. Kısım, Ankara 2002, s. 1083-1094.
- KUTLU, Burcu; “İstanbul Arkeoloji Müzeleri’nin Kuruluşu”, **İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul**, Kitabevi Yay., İstanbul 2010, s. 403-418.
- KUTLU DİLBAZ, Burcu; “İstanbul Arkeoloji Müzeleri”, **İstanbul’un Kitabı Fatih II, Eminönü I**, Fatih Belediyesi, İstanbul 2013, s.676-697.
- MERİÇ, Hayal; “Osmanlı Devleti’nde İlk Müze/Müze-i Hümayun: Çinili Köşk”, **Sigma 3, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezlerinden Üretilmiş Yayınlar**, İstanbul 2011, s. 308-314.
- NUMMERT, Dietrich; “Pergamon Wurde Seine Passion- Der Ingenieur Carl Humann”, **Berlinische Monatschrift**, Heft 2, 1999, s. 48-53.
- ONURKAN, Somay; “Anadolu’da Eski Yunan ve Roma Arkeolojisi, **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi**, İstanbul 1982, s. 363-432.
- ÖZKAN, Süleyman; “Osmanlı Devleti’nde Arkeolojik Kazı ve Müzecilik Faaliyetleri”, **Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı**, İzmir 1999, s. 449-478.
- RAYET, Olivier; “Fouilles Faites en Asie Mineure ux frais de MM. les barons G. et E. De Rothschild”, **Revue Archéologique Nouvelle Serie**, Paris 1874, s. 9-21.
- SAZCI, Devrim Çalış; “Troia Kazı Tarihçesi”, **Troia Efsane İle Gerçek Arası Bir Kente Yolculuk**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, T.C. Kültür Bakanlığı Umum müdürlüğü, İstanbul 2002.

SAZCI, Göksel; “Troia Hazinesi”, **Troia Efsane İle Gerçek Arası Bir Kente Yolculuk**, Yapı Kredi Kùltür Sanat Yayıncılık, T.C. Kùltür Bakanlığı Umum müdürlüğü, İstanbul 2002, s. 66-73.

SÖNMEZ, Ali; “Türkçe Yayınlanan İlk Arkeolojik Gezi Rehberi Rehber-i Harabe-i Bergama Nüsha-i Türkiye”, **Musa Çadırcı’ya Armağan Yazılar**, Bilgi Kùltür Sanat Yayınları, Ankara 2012, s. 355-366.

PAKSOY, İsmail Günay: “Bazı Belgeler Işığında Osmanlı Devleti’nin Kùltür Mirası Politikası Üzerine Düşünceler”, **Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyum(17-18 Aralık 1992)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ed. Zeynep Rona, İstanbul 1993, s. 201-211.

TERZİ, Arzu; “Die Ausgrabungen von Samarra in Osmanischen Archivdokumenten”, **100 Jahre Grabungen in Samarra, 7. Kolloquium der Ernst Herzfeld Gesellschaft**, Museum für Islamische Kunst SPK , Berlin 30.06-02.07.2011, Abstracts, s. 8-9.

ULUTAŞ, Songül; “Osmanlı’nın Arkeoloji Algısı: Kilikia Örneği”, **Seleucia ad Calycadnum**, S 3 (2013), s. 233-247.

3) GAZETE VE DERGİLER

ACAR, Özgen; “Hattuşaş Sfenksi 99 Yıl Sonra Evine Geri Dönüyor”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 28.97.2011.

AKÇURA, Necva; “Yabancı Ülkelerde Eski Eserlerin Korunması”, **Mimarlık Dergisi**, S. 8, Ağustos 1973, s.13-17.

ANDERSON, John George Clark: “Exploration in Asia Minor during Report (Plate IV.)”, **The Annual of The British School At Athens**, No. IV, Session 1897-8, Kraus Reprint, London 1978, s. 49-78.

AYTEKİN, Osman; “Nizamnameler Işığında Eski Eser Kaçakçılığının Anadolu’daki Tarihi Serüveni”, **Yeni Türkiye**, Yıl: 8, Ocak- Şubat 2002, s. 663-672.

- AYTEKİN, Osman; “Osmanlı ve Cumhuriyet’in Eski Eser Politikaları”, **Tarih ve Medeniyet**, Ekim 1997, s. 53-55.
- BAYRAKTAR, Kaya; “Arkeolog, Bankacı, Casus, Sefir: Austen Henry Layard ve Osmanlı Coğrafyası”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.12, S.1, 2011, s. 281-302.
- BEYOĞLU, Süleyman; “Bodrum’da Eski Eser Yağması”, **Tombak Antika Kültürü Koleksiyon ve Sanat Dergisi**, S. 34, Ekim 2000, s.96-99.
- BOYAR, Ebru; “British Archaeological Travellers in Nineteenth Century Anatolia: Anatolia ‘Without’ Turks, *Eurasian Studies*, 1-1, 2002, s. 97-113.
- ÇADIRCI, Musa; “Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men’i Mürur ve Pasaport Nizamnameleri”, **Belgeler, Türk Tarih belgeleri Dergisi**, C. XV, S.19, TTK, Ankara 1993, s.169-181.
- ÇAL, Halit; “Osmanlı Devleti’nde Asar-ı Atika Nizamnameleri”, **Vakıflar Dergisi**, S:26, Ankara 1997, s. 392-395.
- Çelebi, Mevlüt “Antalya Bölgesi’nde İtalyan Arkeoloji Heyetleri”, **Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı, ADALYA**, s. 387-402
- EKEN, Galip; “XIX. Yüzyılda Zara Üzerine Bazı Bilgiler”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Erzurum 2006, s. 99-101.
- GREENHALGH, Michael “French Military Reconnaissance in the Ottoman Empire During the Eighteenth and Nineteenth Centuries as a Source for Our Knowledge of Ancient Monuments”, **The Journal of Military History** 66, April 2002, s. 359-388.
- İPÇİOĞLU, Mehmet: “Gertrude Bell’in Anılarında Konya”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 21, 2009.
- KARADUMAN, Hüseyin; “Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi”, **Belgeler Dergisi**, TTK, Cilt: XXV, S 29, Ankara 2004, s. 73-92.

- MUMCU, Ahmet; “Eski Eserler Hukuku ve Türkiye”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XXVI, S. 3-4, Ankara 1969, s. 45-78.
- MUTLU, Şamil: “II. Meşrutiyet Devrinde İstatistik Bilgileriyle Eğitim”, **BELGELER, Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, Cilt: XVII, TTK, Ankara 1997, s.127-143.
- ÖZKAN, Süleyman; “Osmanlı Devleti’nde Eski Eser Koleksiyonculuğu”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. XIX, S. 2, Aralık 2004, s. 65-86.
- ÖZTÜRK, Bülent: “Seyahatnamelerde ve Modern Literatürde Tios/Tieion ve Tetryoryumu (Tios / Tieion and its Territorium in Historical Itineraries and Modern Literature”, **Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi (Mediterranean Journal of Humanities)**, II/1, 2012, s. 161-176.
- SEZER, Hamiyet; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Seyahat İzinleri (18.-19. Yüzyıl)”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 21, S. 33, Ankara 2003, s. 105-124.
- SÖNMEZ, Ali; “Osmanlı Devleti’nde Başarısız Bir Eski Eser Kaçakçılığı Teşebbüsü: Edgar James Banks ve Bismaya Kazısı”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2012, Sayı 27, s. 39-50.
- ŞAHİN, Gürsoy; “Avrupalıların Osmanlı Ülkesinde Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği”, **AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.42, Eylül 2007, s. 101-125.
- ŞİMŞEK, Fatma - DİNÇ, Güven; “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu alanda Uygulanan Politikalar”, **U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 10, S. 16, 2009/1, s. 101-127.
- ÜRKMEZ, Naim; “İskenderun’da Bulunan ve Ele Geçirilen Eski Eserler”, **History Studies**, Volume 6-Issue 3, Nisan 2014, s. 349-367.

4) TEZLER

CEYLAN, Ümit; “Taşınabilir Kültür Varlığı ve Kaçakçılığı Suçu, (Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu m.32, 68)”, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2008.

ÇAL, Halit; “Türkiye’nin Cumhuriyet Dönemi Eski Eser Politikası”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), I. Cilt, Ankara 1990.

GÖĞÜŞ, Ceren; “19. yy. Avusturya Gazeteleri Işığında Osmanlı İmparatorluğu’nun 1873 Viyana Dünya Sergisine Katılımı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2006.

GÖLEÇ, Mustafa; “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tarih Politikaları (1876-1931)”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010.

ILLICH, Niles Stefan; “German Imperialism in the Ottoman Empire: A Comparative Study”, Unpublished PhD Thesis, Texas A&M University, 2007.

KİAMİL, Turhan; “The Yortan Culture Within The Early Bronze Age Of Western Anatolia”, Doctoral Thesis, University of London, London, 1980.

KONAN, Belkıs; “Osmanlı Devleti’nde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukuki Durumu”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.

KUTLU, Burcu; “Batı Anadolu’daki Arkeolojik Kazılar (1860-1910)”, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

SEKMEN, Vildan; “Van ve Toprakkale’deki Araştırma ve Kazıların Tarihçesi”, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990.

SERİN, Sinem; “Yıldız Çini/Porselen Fabrikası”, İstanbul Üniversitesi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

ULUÇAY, Alev; “Osmanlı Devleti Döneminde Bergama ve Efes’teki Kazılar”, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997.

4) İNTERNET KAYNAKLARI

AİTCHISON, George: “Pullan, Richard Popplewell”, **Dictionary of National Biography**, 1885-1900, Volume 47 (Çevirimiçi) [http://en.wikisource.org/wiki/Pullan,_Richard_Popplewell_\(DNB00\)](http://en.wikisource.org/wiki/Pullan,_Richard_Popplewell_(DNB00)), 09.06.2014.

BAADER, Gerhard ; “Kalinka, Ernst”, **NDB**, Band 11, Duncker & Humblot, Berlin 1977, s. 57 (Çevirimiçi) <http://bsbndb.bsb.lrz.de/sfz39592.html>, 12.12.2013.

BAADER, Gerhard; “Keil, Joseph”, (NDB), C XI, Cambridge University Press, Londra 1977, s. 404; Band 11. Duncker & Humblot, Berlin 1977, S. 404 f. (Çevirimiçi) <http://www.deutsche-biographie.de/sfz40367.html>, 07.02.2014.

BİRSEL, Sabahattin; “Harpy Anıtı”, (Çevirimiçi) <http://www.pbase.com/sabbisel/harpy>, 07.02.2014.

BLEGEN, Carl William; (Çevirimiçi) http://www.ascsa.edu.gr/index.php/archives/blegen-finding-aid#BIOGRAPHICAL_NOTE, 12.06.2014.

“Death of Archaeologist”, **The Brisbane Courier**, p.p.15, 8 November 1927, (Çevirimiçi) <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/page/1646613?zoomLevel=1>, 26.03.2014.

Dilovası: “Dilovasını Tanıyalım” (Çevirimiçi) <http://www.dilovasi.bel.tr/Icerikler/106/209/dilovasini-taniyalim>, 07.02.2014.

FURTWANGLER, Andreas E.; “Luschan, Felix von”, **NDB**, Band 15, Duncker & Humblot, Berlin 1987, s. 528-529, (Çevirimiçi) <http://www.deutsche-biographie.de/sfz55187.html>, 12.12.2013.

GOETHERT, Friedrich; “Conze, Alexander Christian Leopold”, **NDB**, Band 3, Duncker & Humblot, Berlin 1957, s. 348, (Çevirimiçi) <http://www.deutsche-biographie.de/xsfz8704.html>, 11.10.2013.

Gertrude Bell Archive: <http://www.gerty.ncl.ac.uk/> (Çevirimiçi) 08.06.2014.

“Hattuşaş Sfenksi Türkiye’ye İade Ediliyor”, (Çevirimiçi) <http://www.dw.de/hattu%C5%9Fa%C5%9F-sfenksi-t%C3%BCrkiye-iade-edildi/a-15273783>, 14.09.2014.

HELD, Winfried; “2010 Yılı Loryma Araştırması” (Çevirimiçi) http://www.envanter.gov.tr/files/belge/A19ASR1_0872.pdf, 09.11.2013.

HORSTER, Gertrud Platz; “Schöne, Richard”, **NDB**, Band 23, Duncker&Humblot, Berlin 2007, S. 403-404, (Çevirimiçi) <http://www.deutsche-biographie.de/sfz115363.html>, 12.12.2013.

“İştar Kapısı”; (Çevirimiçi) http://tr.wikipedia.org/wiki/İştar_Kapısı , 07.02.2014.

KASTNER, Volker: “Puchstein, Otto”, **NDB**, Band 20, Duncker & Humblot, Berlin 2001, ISBN 3-428-00201-6, S. 756, (Çevirimiçi) http://de.wikipedia.org/wiki/Otto_Puchstein, 04.06.2014.

KEİL, Josef: “Benndorf, Friedrich August Otto”, **NDB**, Band 2, Duncker & Humblot, Berlin 1955, ISBN 3-428-00183-4, S. 50, (Çevirimiçi) http://de.wikipedia.org/wiki/Otto_Benndorf , 12.06.2014.

KÜÇÜKKURU, Ersan; “Müze Bitecek Troya Hazinesi Dönecek”, Hürriyet Gazetesi, 24.11.2013 (Çevirimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/ege/25195477.asp>, 24.09.2013.

LORENZ, Günter: “Lehmann-Haupt, Carl”, **NDB**, Band 14, Duncker&Humblot, Berlin 1985, s. 98, (Çevirimiçi) <http://www.deutsche-biographie.de/sfz49876.html> , 03.06.2014.

LUSCHAN, Felix Ritter Von - PETERSEN, Eugen: **Reisen in Lykien, Milyas und Kibyrtis**, Wien 1889 (Çevrimiçi: <http://www.e-corpus.org/notices/117500/gallery/>, 12.06.2014).

SCHACHEL, R.; “Niemann, George”, **Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950 (ÖBL)**. Band 7. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1978, s. 121 (Çevrimiçi) http://www.biographien.ac.at/oeb1_7/121.pdf, 10.10.2013.

SCHİNDEL, Ulrich ; “Hiller von Gaertringen, Friedrich”, **NDB**, Band 9, Duncker & Humblot, Berlin 1972, s. 155, (Çevrimiçi) <http://bsnodb.bsb.lrz.de/xsfz32370.html>, 19.10.2013.

SCHWİNGENSTEİN, Christoph; “Körte, Gustav”, (**NDB**), Band 12, Duncker & Humblot, Berlin 1980, s. 394-395, (Çevrimiçi) <http://www.deutsche-biographie.de/sfz44001.html>, 29.09.2013.

THİERFELDER, Andreas; “Körte, Alfred”, **Neue Deutsche Biographie (NDB)**, Band 12, Duncker & Humblot, Berlin 1980, S. 394, (Çevrimiçi) <http://www.deutsche-biographie.de/sfz43997.html>, 10.11.2013.

EKLER

Osman Hamdi Bey

Wilhelm Dörpfeld

Henry Layard

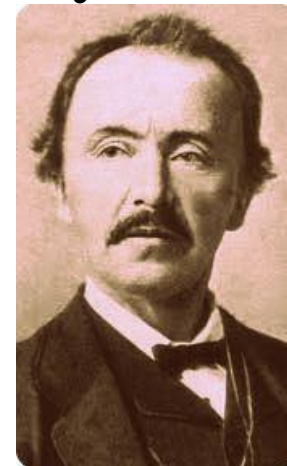
Hugo Winckler

Theodor Wiegand

Carl Humann

Heinrich Schliemann

William M. Ramsay

F. A. Otto Benndorf

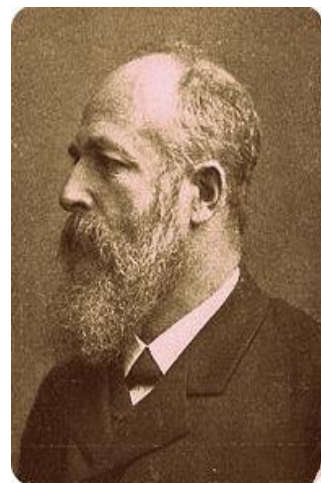
Charles Fellows

Gertrude Bell

David G. Hogarth

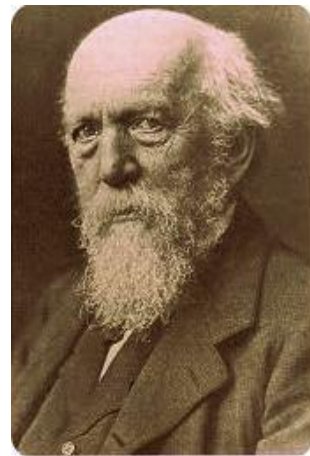
Felix von Luschan

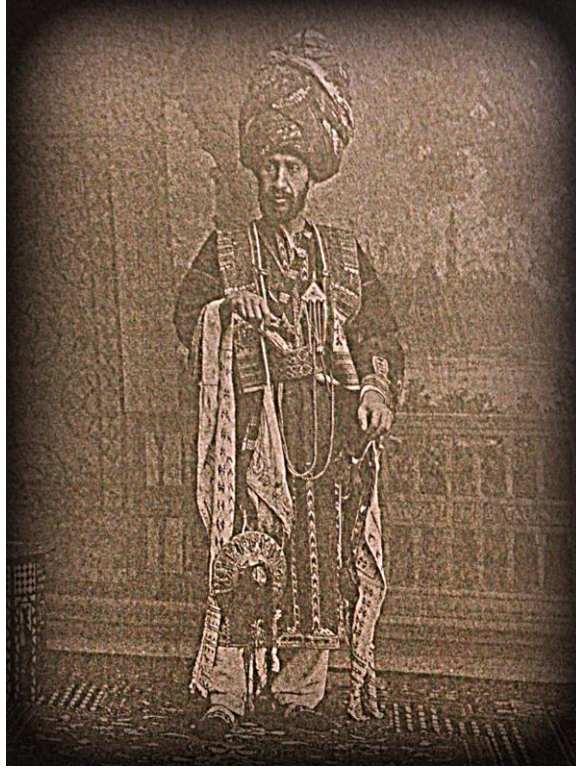
Carl William Blegen

John Garstrang

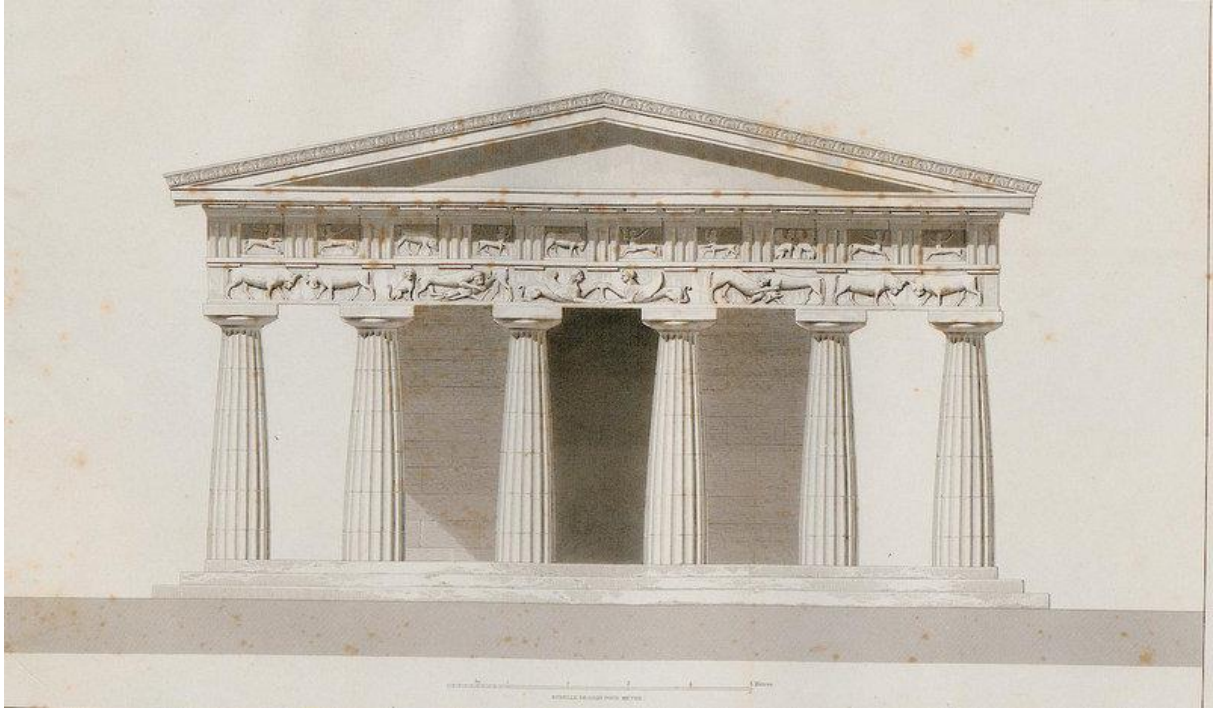
Richard Schöne

Osman Hamdi Bey'in 1873 Viyana Sergisi'nde Osmanlı Kıyafetiyle
(Mustafa Cazar, **Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi**, s. 219)

1873 Viyana Sergisi'ndeki Türk Kostümlerinden
(Osman Hamdi-Marie de Launay, **Les Costumes Populaires de la Turquie en 1873**, Costantinople 1873, s.28).

Assos Tapınağı'nın Orijinal Halinin Çizimi
(Bkz. Charles Texier, *Description de L'asie Mineure*, Paris 1849, Tafel 112)

Assos Akropol
(Bkz. Charles Texier, *Description de L'asie Mineure*, Paris 1849, Tafel 115)

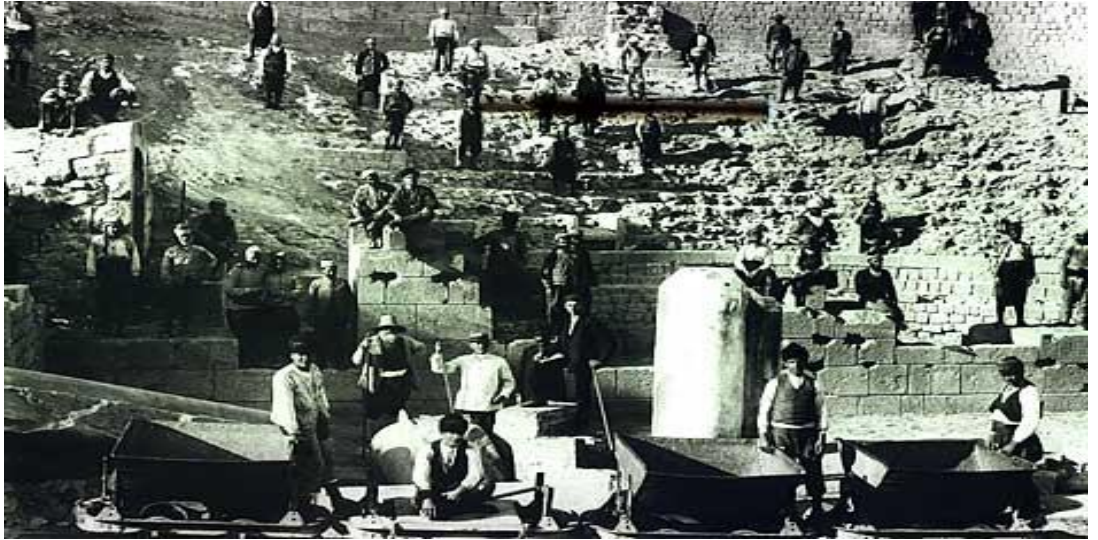
Bergama Kızıl Avlu
(Bkz. Charles Texier, **Description de L'asie Mineure**, Paris 1849, Tafel 117)

“Vase de Pergame”, 1837’de Bergama’dan’a Getirilen Eser
(Louvre Museum, 30 Mart 2011 Tarihli Fotoğraf)

Bergama Sunağı
(Pergamun Museum)

Bergama Kazıları, 1911.

Zincirli Kazılarında Çıkarılan Eser
(BOA. MF.MKT. nr. 119-65 (16 Temmuz 1890))

Zincirli Kazılarında Çıkarılan Eser
(BOA. MF.MKT. nr. 119-65 (16 Temmuz 1890))

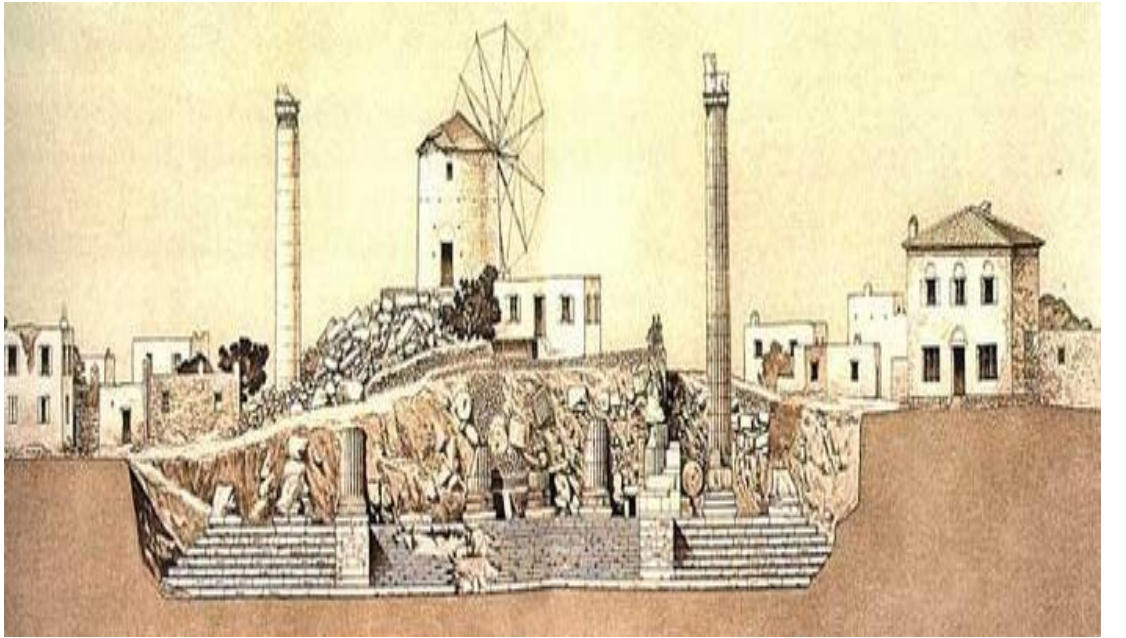
Malatya Arga Hyk
(Gertrude Bell Fotoğraf Arşivi-1909)

Malatya Aslantepe
(Gertrude Bell Fotoğraf Arşivi-1909)

Didim Apollon Tapınağı (07.08.2012 Tarihli Fotoğraf)

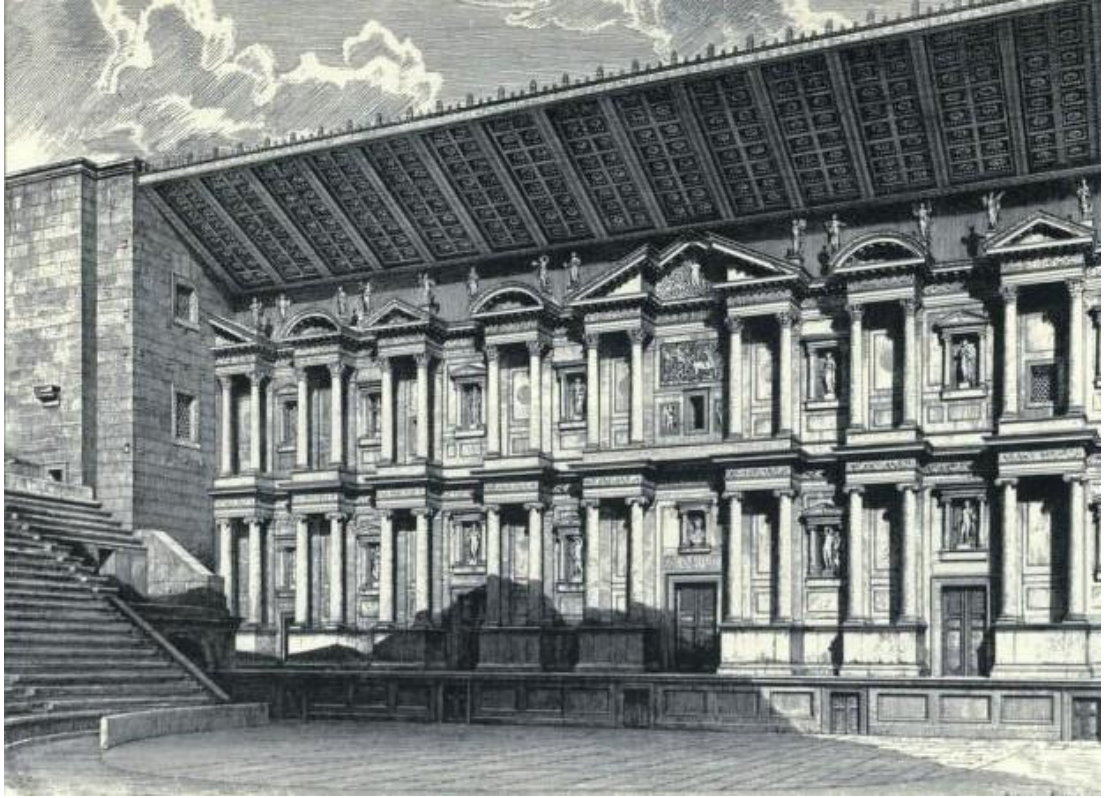
Haussoillier Tarafından Çizilen Didim Apollon Tapınağı, 1896.

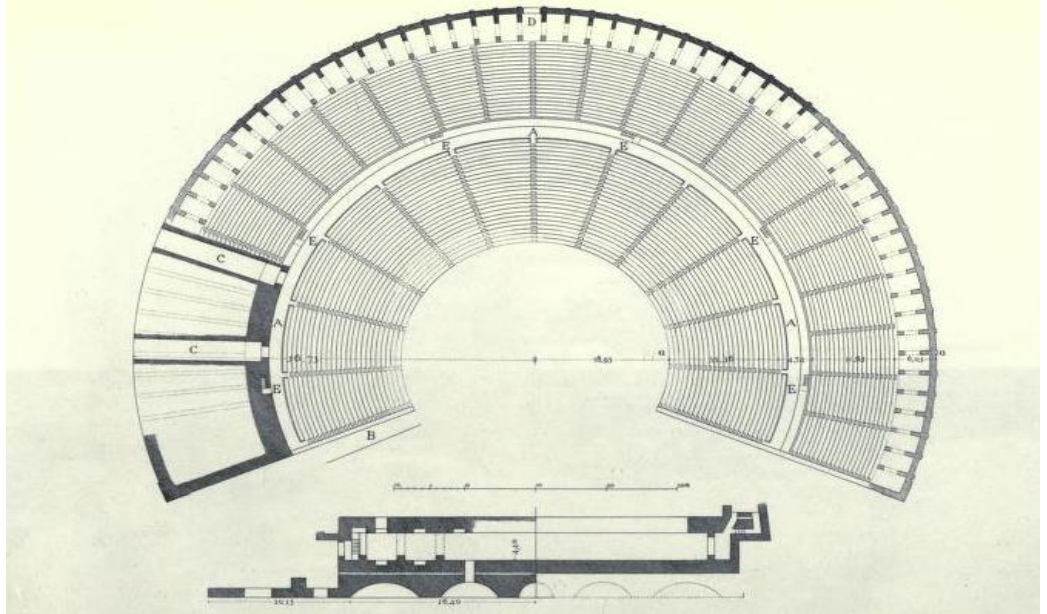
Milet Antik Tiyatro (08.08.2012 Tarihli Fotoğraf)

Milet Agora Kapısı
(Pergamon Museum, 06.06.2011 Tarihli Fotoğraf)

George Niemann Tarafından Çizilen, Aspendos Sahne Duvarının Orijinal Hali
(K.G. Lanckoronski, **Stadte Pamphlyiens und Pisidiens**, C.I, 1890, Tafel 27).

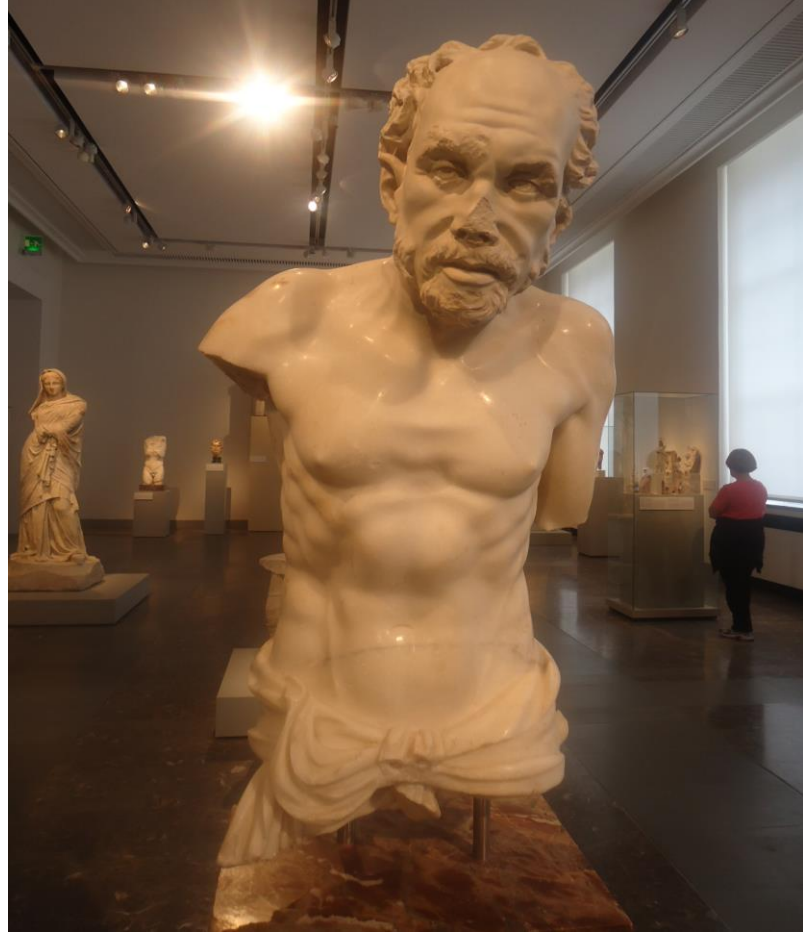
Perge Antik Tiyatronun Planı
(K.G. Lanckoronski, **Stadte Pamphlyiens und Pisidiens**, C.I, 1890, Tafel 14).

Dünyanın Yedi Harikasından Biri “Efes Artemis Tapınağı”

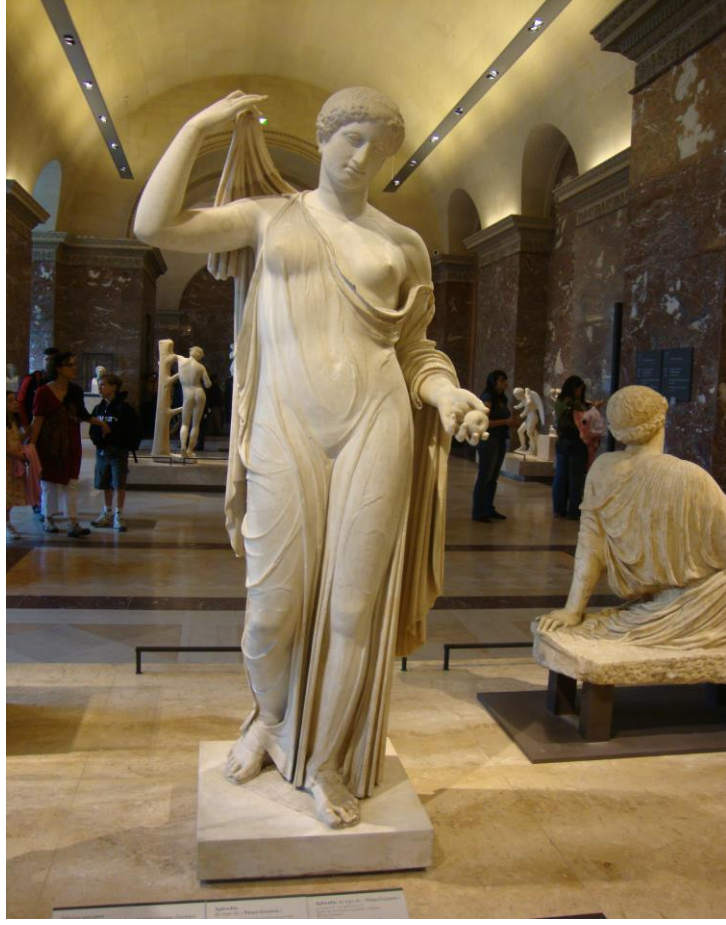
1895’teki Efes Artemis Tapınağı Kazıları

“Torso of an Old Fisherman”, Afrodisyas Yaşlı Balıkçı Heykeli
(Altes Museum, 07.06.2011 Tarihli Fotoğraf)

Afrodisias Stadyum (30.08.1981 Tarihli Fotoğraf)

1883’ yılında Myrina’ dan getirilen Aphrodite Heykeli
(Louvre Museum, 30.03.2011 Tarihli Fotoğraf)

“Lion of Knidos”, 1902’ de Knidostan Getirilen Aslan Heykel
(Altes Museum, 07.06.2011)

Bodrum Kalesi
(Charles Texier, *Description de L'asie Mineure*, Paris 1849, Tafel 135)

Dünyanın Yedi Harikasından Biri Bodrum “Mausoleum Tapınağı”

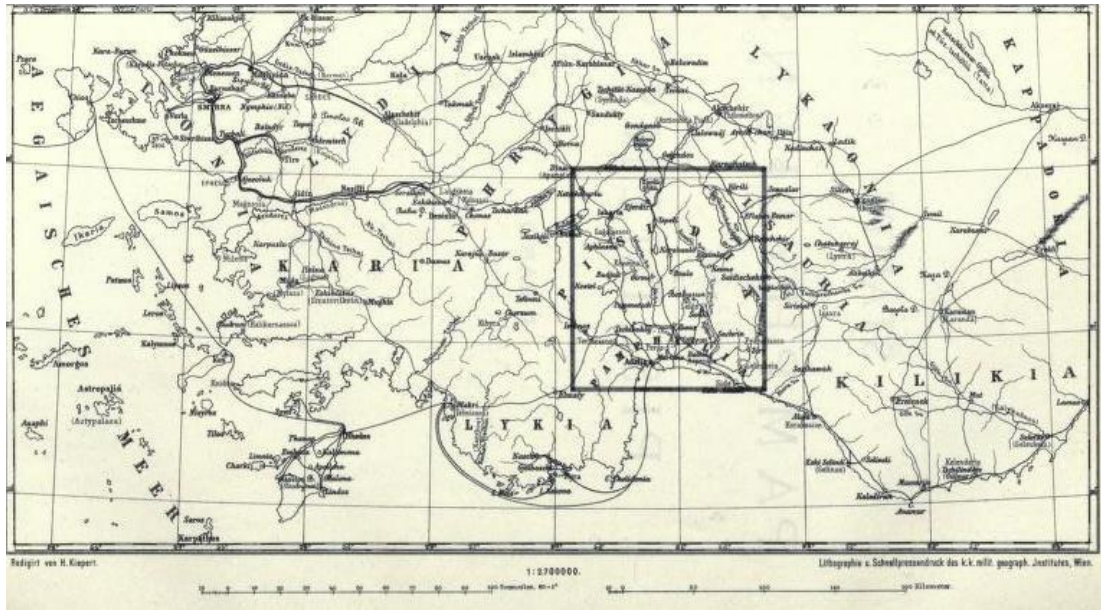
“Relief Funeraire”, 1854’te Kyzikos’tan Getirilen Eser
(Louvre Museum, 02.04.2011 Tarihli Fotoğraf)

“Grave Relief for a Victor” 1854’te Bodrumdan Getirilen Eser
(Altes Museum, 07.06.2011 Tarihli Fotoğraf)

Truva'dan Heinrich Schliemann'ın Kaçırıldığı Eserler
(Pushkin Museum, Moskova)

Anadolu'daki Antik Kentler
(Karl G. Lanckoronski, *Städte Pamphyliens und Pisidiens, Pamphylien, I.*, 1890).

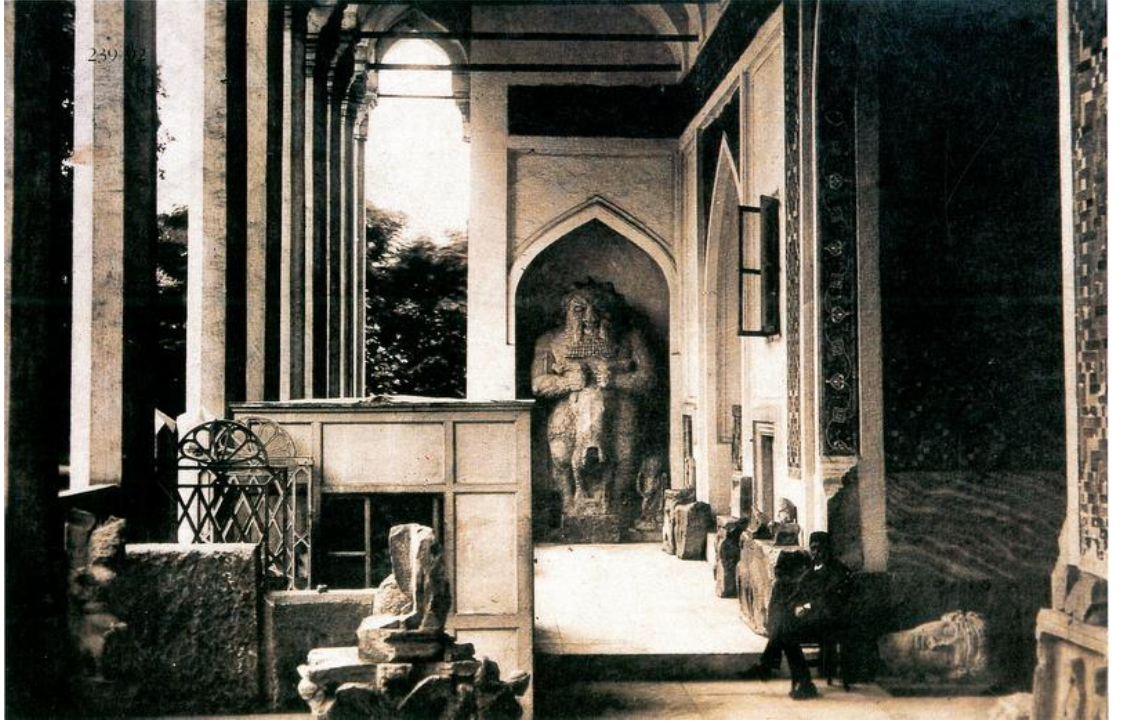
Milet

(Charles Texier, **Description de L'asie Mineure**, Paris 1849, Tafel 136).

Konya Çarşı

(Bkz. Charles Texier, **Description de L'asie Mineure**, Paris 1849, Tafel 97)

Çinili Köşk

Sanayi-i Nefise Mektebi/ Eski Şark Eserleri Müzesi

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin İlk Yapılan Binası

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin Binalarının Bitmiş Hali

Xanthos'tan 1842'de Charles Fellows tarafından Kabartma Eserleri
British Museum'a Götürülen Harpy Anıtı
(27.08.2010 Tarihli Fotoğraf)

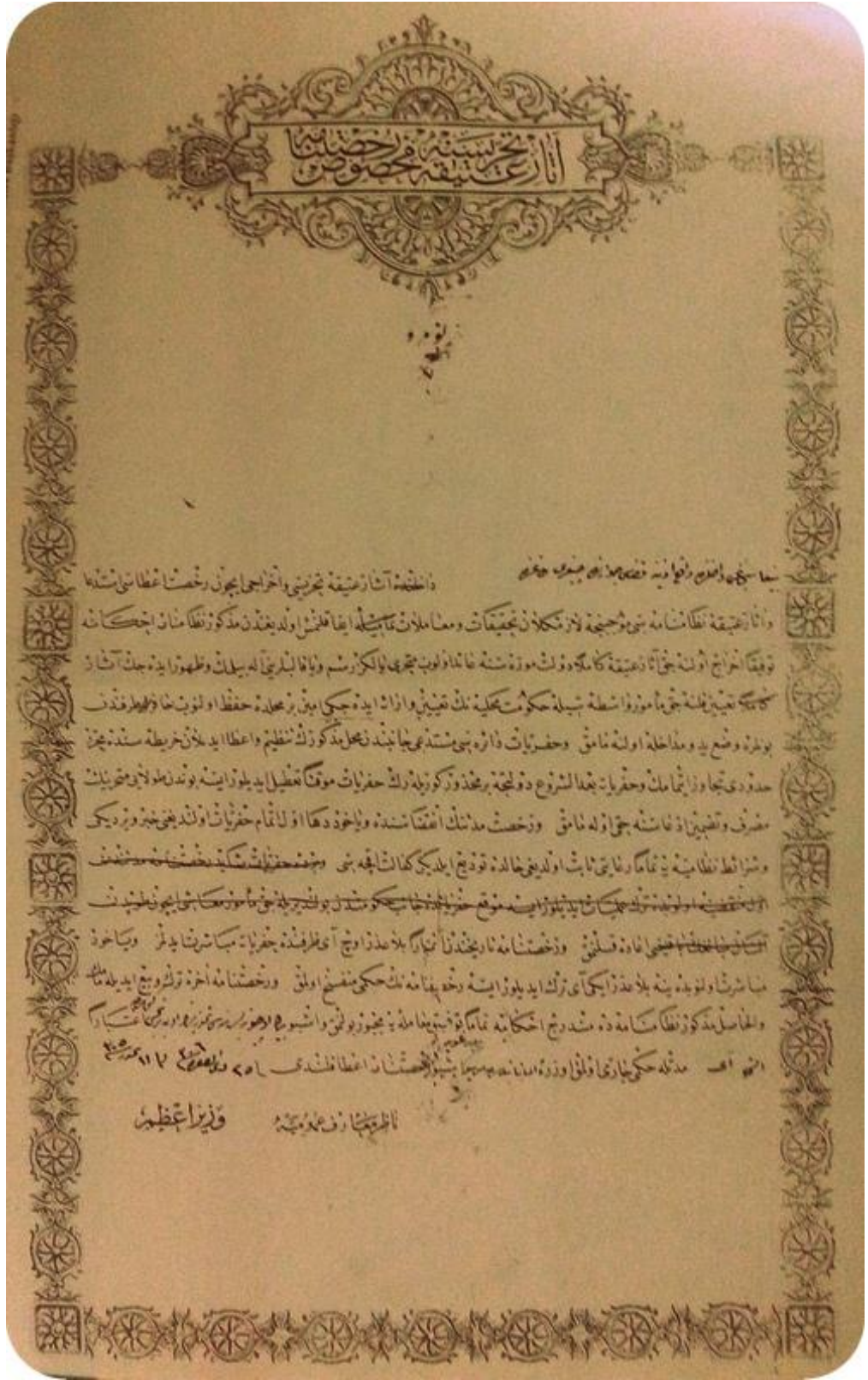
Osman Hamdi Bey Tarafından Kazı Yapılan Lagina Antik Kenti
(05.09.2011 Tarihli Fotoğraf)

Osman Hamdi Bey Nemrut Kazısında Eserin Kalıbını Alırken
(Mustafa Cazar, **Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi**, s.315)

Döneminin Tek Örneği Olarak Osman Hamdi Bey'in Lagina'daki Kazı Evi
(5 Eylül 2011 Tarihli Fotoğraf)

Osmanlı Devleti Tarafından Kazı Yapılması İçin Verilen Kazı İzin Belgesi
(BOA. MF. MÜZ. nr. 1-53 (23 Temmuz 1889))

ÖZGEÇMİŞ

1981’de Bursa’da doğdu. İlk, Orta ve Lise eğitimini Bursa’da tamamladı. 2000’de girdiği İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nden, 2004’te mezun oldu. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde yüksek lisans eğitimine başladı. 2005’te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’ne Araştırma Görevlisi olarak atandı. 2007’de “Batı Anadolu’da Arkeolojik Kazılar (1860-1910)” adlı tezini tamamladı. Aynı yıl yine İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde doktora eğitimine başladı. 2010 yılında “İstanbul Arkeoloji Müzeleri’nin Kuruluşu” adlı bildirisi ve 2013’te “İstanbul Arkeoloji Müzeleri Tarihi” adlı makalesi yayınlanmıştır.

Halen İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır.